

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ

ՄԱՏԵԱՆ
ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. М. АБЕГЯНА

ГРИГОР
НАРЕКАЦИ
•
КНИГА СКОРБНЫХ
ПЕСНОПЕНИЙ

Подготовка текста,
предисловие и комментарии
П. М. ХАЧАТРЯНА и А. А. КАЗИНЯНА

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1985

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Մ. ԱԲԵԳՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԳՐԻԳՈՐ
ՆԱՐԵԿԱՑԻ
•
ՄԱՏԵԱՆ
ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Ա շ խ ա տ ա ս ի թ յ ա մ բ՝
Գ. Մ. ԽԱՀԱՏՐՅԱՆԻ և Ա. Ա. ՂԱԶԻՆՅԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1985

2/84

Տպագրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիրներ՝ ՀՍՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս Լ. Ս. ԽԱՉԻԿՅԱՆ,
բանասիրական գիտ. թեկնածու՝ Պ. Ս. ՇԱՐԱՐԻԱՆՅԱՆ

Գիրքը հրատարակության են երաշխավորել գրախոսներ՝ բանասիրական գիտ.
դոկտորներ Գ. Վ. ԱՐԳԱՐՅԱՆԸ և Մ. Թ. ԱՎԴԱԼԵՆԳՅԱՆԸ

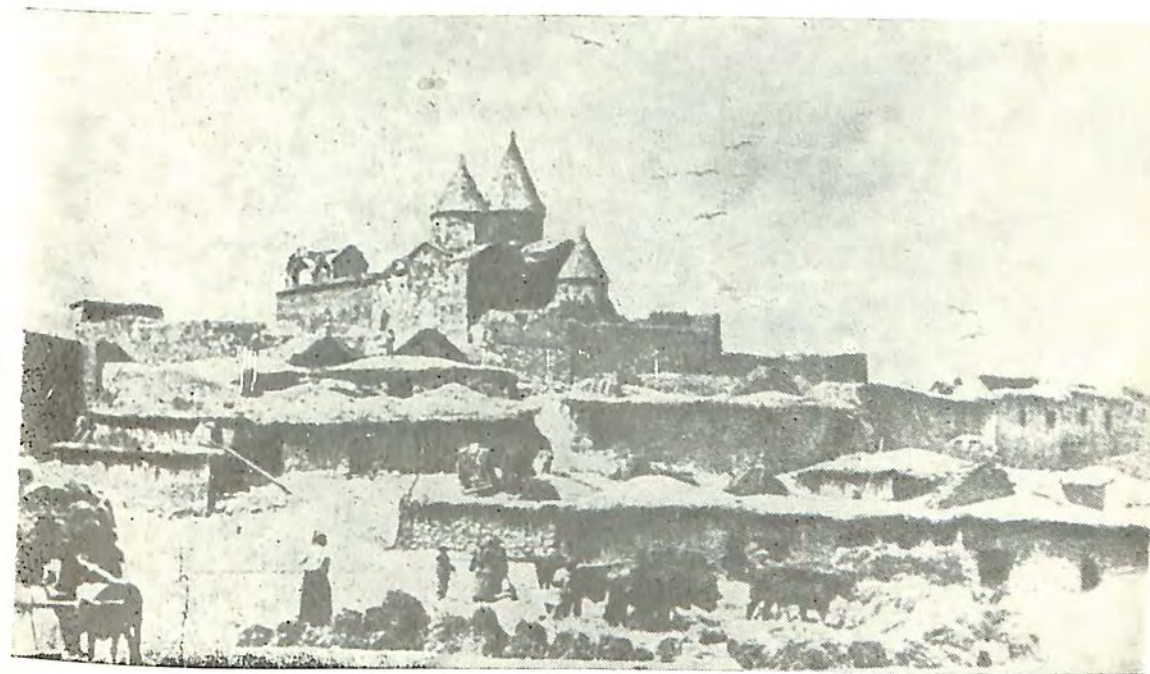
Գրիգոր Նարեկացի

Գ 885 Մատենան ողբերգութեան /Աշխատասիրութեամբ Պ. Մ. Խաչա-
տըրյանի և Ա. Ա. Ղազինյանի, պատ. խմբ. Լ. Ս. Խաչիկյան, Պ. Ս.
Շարարիանյան.—Եր.: ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985.—1123 էջ, 14 թ. նկ.

«Մատենան ողբերգութեան» երկի ներկա հրատարակությունը դիտաբնական
նոր բնագիր է, պատրաստված վաթսույնյանի ձեռագրի և սկզբնաղբյուրի արձևը
ունեցող տպագիրների տվյալների մանրակրկիտ համեմատությամբ ու քննու-
թյամբ: Գիրքն ունի առաջաբան, տարբերակների բաժին, աղբյուրների հը-
ղումներ և հանգամանալից ծանոթագրություններ, որտեղ արտացոլվել են նա-
րեկացիագիտության ձեռքբերումները՝ միջնադարից մինչև մեր ժամանակները:
Նախատեսված է նարեկացիագիտության հարցերով հետաքրքրվողների և ըն-
թերցող լայն շրջանների համար:

4702080100
Գ. $\frac{703(02)-85}{81-84}$

ԳՄԴ 8421
Ար1

Նարեկա վանքը համանուն գյուղում

ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԿՈՂՄԻՑ

ՀՍՍՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը ընթերցողին է ներկայացնում Գրիգոր Նարեկացու «Ողբերգության մատյանի» գիտական-համեմատական նոր բնագիրը: Սա Մատյանի առաջին ամբողջական հրատարակությունն է սովետական շրջանում: Բազմադարյան հայ գրականության պատմության մեջ անգուգական դեմք է Գրիգոր Նարեկացին՝ «մեր գրականության հսկան» (Մ. Մեծարենց), «մեր հին մեծ բանաստեղծը» (Մ. Աբեղյան): Հայ ժողովրդի գեղարվեստական մտածողության զարգացման պատմության մեջ նրա ստեղծագործությունը նշանավորում է նոր դարաշրջանի սկիզբը: Հայոց բանաստեղծության մեջ նա բացեց անձնական քնարերգության մայրուղին, ազդարարեց բնության, մարդու և իրականության գեղագիտական ընկալման ու գեղարվեստական պատկերման նոր դարագլուխ:

Նարեկացու Մատյանը մարդկային հանճարի երբեք ստեղծած ամմահ հուշարձաններից է: Այն մեզ է հասել հարյուրավոր ընդօրինակություններով՝ լրիվ, թերի, քաղվածո: Դժբախտաբար, չի պահպանվել ոչ միայն Նարեկացու ինքնագիրը, այլև XI դարի որևէ այլ ընդօրինակություն: Հնագույն ձեռագրերը XII դարից են: Համեմատության համար ընտրված է վաթսուներեկ ձեռագիր: Ընտրությունը կատարված է բոլոր գրչագրերի բնագրագիտական մանրամասն ուսումնասիրությունից հետո: Բնագիրը կազմված է բացառապես ձեռագրական սկզբնաղբյուրների ընձեռած տվյալներով: Տպագրերից համեմատության համար օգտագործված են այն հրատարակությունները, որոնք իրականացվել են ձեռագրերի հիման վրա և ունեն սկզբնաղբյուրի նշանակություն:

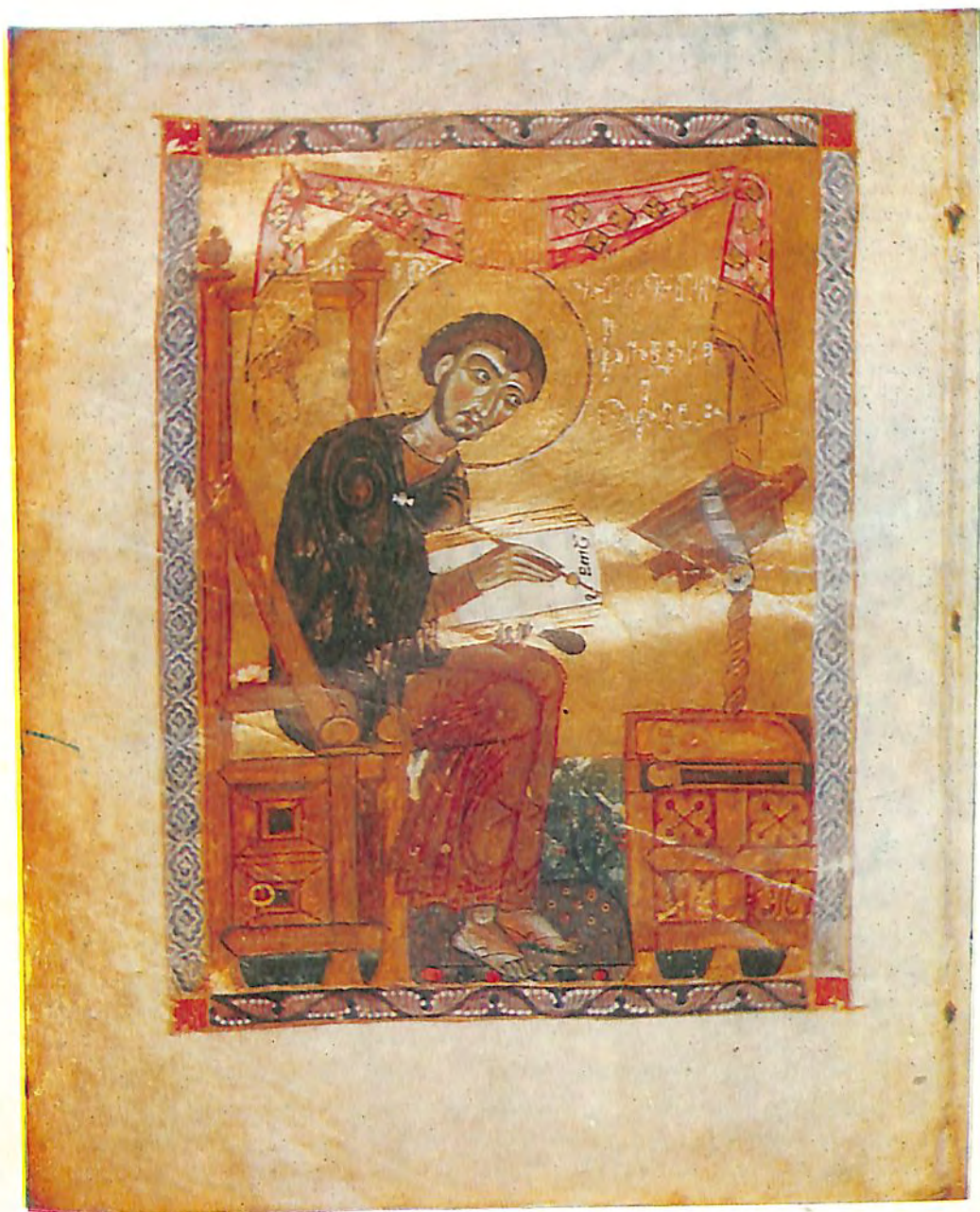
Մատյանը չունի խմբագրություններ: Բոլոր կարգի ձեռագրական տարբերություններն ու տարբերակները պայմանավորված են գրչական բընույթի վրիպումներով, սխալներով ու թերություններով: Անշուշտ, չեն բացառվում նաև հետագա դարերի միջամտությունները: Ելնելով այդ բնույթի տարբերություններից՝ ձեռագրերը դասակարգվել են ըստ առանձին խմբերի: Բնագիրը պատրաստված է արդի բնագրագիտական պահանջները բավարարող բարձր մակարդակով: Չկա քիչ թե շատ կարևորություն ներկայացնող որևէ

Հարց, որի բանասիրական, բնագրագիտական, գրականագիտական, լեզվական և այլ կարգի լուսաբանումներին աշխատասիրողներն անդրադարձած չլինեն: Ծանոթագրությունները կազմված են նարեկացիագիտության հայտնի ու մատչելի բոլոր աղբյուրների քննությամբ (միջնադարյան Լուծմունք, Հակոբ Նալչանի մեկնություն, Գ. Ավետիքյանի «Նարեկլուծ», Մատյանի թարգմանություններ և այլն):

Ակադեմիական սույն հրատարակության նպատակն է հնարավորին չափ ձիշտ վերականգնել Մատյանի բնագրի հեղինակային հարազատ պատկերը՝ քննական վերաբերմունք հանդես բերելով թե՛ ձեռագրերի տարբերակները, քննական վերաբերմունք հանդես բերելով թե՛ տպագրիչների տվյալների նկատմամբ: Իր ընդգրկումներով սա աննախընթաց քայլ է նարեկացիագիտության մեջ: Գիրքը հնարավորություն կտա նորովի ըմբռնելու և իմաստավորելու Գրիգոր Նարեկացու անմահ ստեղծագործության գեղարվեստական, փիլիսոփայական, գեղագիտական ու բարոյագիտական արժեքը:

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Ձև. № 1568, էջ 7բ, ժամ. 1173 թ., մանրանկարիչ՝ Գրիգոր Սկևռացի

Գրիգոր Նարեկացու «Մատենան ողբերգութեան»-ն իր ծնունդից (1101—1103 թթ.) մինչև օրս գրեթե հազարամյա ճանապարհ է անցել, համարյա նույնքան երկար, որքան և հայ ժողովրդական մեծ վեպը՝ «Սասնա ծռերը»: Պատմության քառուղիներում մեր գրականության այդ խորախորհուրդ մատ-յանին վիճակված էր նույնքան նշանակալից դեր, որքան Մովսես Խորենացու և Եղիշեի պատմագրքերին, իսկ նոր ժամանակներում՝ Աբովյանի «Վերք»-ին: Հիշենք. թումանյանական բնութագիրը, տրված Նարեկացուն. «Այստեղ արդեն հայի լեզուն չի, որ խոսում է, բերանը չի, որ պատմում է, կրակված սիրտն է, որ այրվում է երկիրը բռնած, տանջված հոգին է, որ մոռնում է մինչև երկինք»:

Հայ իրականության մեջ Նարեկացու հանճարն սկզբից ևեթ համընդհա-նուր ճանաչում է գտել, ավելին, տասնմեկերորդ դարից այս կողմ միջնադա-րի հայ գեղարվեստական մտքի և մասնավորապես բանաստեղծության զար-գացման ընթացքի վրա տիրականորեն իշխում է Նարեկացու շունչը, նրա հը-ղոր խոսքի ազդեցությունը: Նրա անունն ու գործը հիշատակվում են սրբա-զան երկյուղածությամբ: «Մատենան»-ը համարվել է ավելի զորավոր, քան անգամ եկեղեցական ծիսամատությանները.

Մեծ են շնորհի այս սուփերի,
Քան զայլ գրոց յեկեղեցի,—

գրել է ԺԴ—ԺԵ դդ. մատենագիր Գրիգոր Խլաթեցին*, իսկ Մատթեոս Զուղա-յեցին, որը Խլաթեցու հետ աշակերտել է Գրիգոր Տաթևացի փոխսովորչին խոստովանել է. «Մին փոխ (այսինքն՝ զուլս) Նարեկացի լաւ է, քան զամե-նայն սաղմոսս Դավթի»**: Կրոնավորի համար թերություն է դիտվել Նարեկ չունենալը. «Վա՛յ արեղին, որոյ սա չէ»,—նշել է նույն Խլաթեցին:

Պատահական չէ, որ մեր ձեռագրական աշխարհում չկա հայրենի գրա-կանության մի այլ երկ, որն այնքան շատ ընդօրինակություններ ունենա,

* Զեռ. № 3895, էջ 239ա:

** Զեռ. № 6607, էջ 52ա: Հմմտ. Լ. Ս. Խաչիկյան, Մատթեոս Զուղայեցու կյանքն ու մա-տենագրությունը (տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», գիրք 3, 1956, էջ 82):

որքան Նարեկը. Սովետական Միության և արտասահմանյան հավաքածուններում ամբողջական կամ թերի պահպանված նրա գրչագրերի քանակն անցնում է 150-ից. անհամեմատ ավելի մեծ թիվ են կազմում այն ժողովածուները, եկեղեցական-արարողական մատյանները (մաշտոցներ, ժամագրքեր, պատարագամատույցներ, աղոթագրքեր և այլն) և ախտարական-հմայական բովանդակությամբ գրքերն ու փաթույթները (ուրբաթագրքեր, հմայիկներ և այլն), որոնցում տեղ են գտել Նարեկացու երկի զանազան գլուխներն ու հատվածները՝ հաճախ ենթարկված կիրառական որոշակի նպատակների։ Նույնը կարելի է ասել նաև նրա տպագիրների մասին։

Հայ բազմադարյան գրականության ոչ մի հուշարձան այնքան հրատարակությունների չի արժանացել, որքան Նարեկը։ Նրա զրաբար բնագիրը 62 անգամ լույս է տեսել առանձին գրքով։ Դրանցից շատերը սոսկական վերահրատարակություններ են, հիմք տպագրին ոչինչ չեն ավելացնում, քանի որ անմիջականորեն չեն առնչվում ձեռագրերին, հետևապես և բնագրային առումով նորություն չեն բերում։ Արժեքավոր են այն տպագիրները, որոնք ծագում են բուն գրչագրերից, արդյունք են Նարեկացու երկի ձեռագիր աղբյուրների համեմատության ու բանասիրական քննության՝ արտահայտելով իրենց ժամանակի բնագրագիտության մակարդակը։ Այդպիսիք են Մարսելի 1673, Կ. Պոլսի 1700—1702, 1726, 1763, 1774, Վենետիկի 1827 («Նարեկյուծ») և 1840, ինչպես նաև Բուենոս Այրեսի 1948 թթ. հրատարակությունները։

Կ. Պոլսի տպագիրների մեջ, անշուշտ, ամենակատարյալը 1774 թ. հրատարակությունն է, որը հիմք հանդիսացավ թե՛ Կ. Պոլսի և թե՛ այլ վայրերի հետագա վերատպությունների ճշող մասի համար։ Այն գլուխ է բերվել բազմաթիվ բանասերների աշխատասիրությամբ, ավելի քան երեք տասնյակ «ընտիր, հնագույն, անձեռամբ» գրչագրերի հիման վրա՝ հաշվի առնելով նախորդ հրատարակություններով կուտակված մեծ փորձը։ Այս տպագիրը, չնայած խիստ աղքատիկ ծանոթագրություններին և ձեռագրերի ունեցած բնագրային տարբերություններին ու տարբերվածների մանրակրկիտ նշման բացակայությանը, նարեկացիագիտության ճանապարհին իր ժամանակի համար ակնհայտ նվաճում էր. տեական աշխատանքով փորձ էր արվել բնագիրը մաքրել հետագա դարերի հավելումներից ու աղճատումներից, այն շերտից, որն անհարկ է Նարեկացուն և հետևանք առանձին անհմուտ գրիչների միջամտության, քանզի վերջիններս, ինչպես նշված է գրքի առաջաբանում, իրենց խակ մտքին անհաս ճիշտը երբեմն համարել են սխալ՝ անհարկի դառնալով... «սրբագրիչ սրբոց»։

Նարեկացու երկի ավելի բարձր և, կարելի է ասել, մինչև օրս չգերազանցված բնագրագիտական քննությունը կատարվում է Հայկազյան բառարանի հեղինակներից մեկի՝ մեծահմուտ գիտնական Գաբրիել Ավետիքյանի անվան

հետ։ Նրա «Նարեկյուծ» խորագրով աշխատությունը (տպագրվել է 3 անգամ՝ 1801, 1827 և 1859 թթ.) նոր աստիճանի բարձրացրեց նարեկացիագիտությունը։ Ավետիքյանը համակողմանի ուսումնասիրեց «Մատենան»-ի բնագիրը՝ հիմնվելով 1774 թ. տպագրի ու նախորդ հրատարակությունների, ինչպես և, մանավանդ, վենետիկյան 3—4 ձեռագրերի (ղժբախտաբար միայն չորս) տվյալների վրա։ Չկա քիչ թե շատ կարևոր մի հարց, քննության կարոտ բռնագրային որևէ կետ ու առեղծված, որ գիտնականի կողմից անտեսված լինի։ Նրա բացատրությունները կուռ են ու գիտական, զերծ բռնազրոսիկությունից ու կամայականությունից, հիմնված հայ հին մատենագրության և այլալեզու մշակույթների (հատկապես անտիկ և բյուզանդական) հետ ներառնեցած կապերի փայլուն իմացություն վրա։ Առանց երկբայության կարելի է ասել, որ եթե շլիներ բնագրի՝ Ավետիքյանի կատարած մեկնությունը, ապա հետագա թարգմանիչների համար շատ տողեր ու հատվածներ ընդմիշտ մութ ու անհասկանալի էին մնալու։ Այդ խոստովանել են և իրենք՝ թարգմանիչները (Միսաք Գոշունյանի, Թորգոմ Գոշակյանի և այլոց թարգմանություններում կան տեղեր, որոնք վերարտադրում են ոչ թե Նարեկացուն, այլ Ավետիքյանի բացատրությունները)։ Գիտնականի աշխատանքի հիմնական թերությունը, ինչպես մատնանշվեց, գրչագրերի պակասն է եղել, որի հետևանքով և նրա կատարած որոշ ճշգրտումներ չեն հիմնավորվում ձեռագիր նյութով։ Հասկանալի պատճառներով նա լայն ու սպառիչ պատկերացում չի ունեցել Նարեկի ձեռագրական աշխարհի մասին։ Այն ուղղումները, որ առաջարկել էր Ավետիքյանն իր գրքում՝ գլուխներին հաջորդող մեկնաբանական հատվածներում, բնագրում իրենց արտահայտությունը գտան Վենետիկի 1840 թ. հրատարակության մեջ։ Որոշ սրբագրումներով հանդերձ՝ հիմնականում վերջինիս է հետևել Գաբրիել Նաչատուրյանը. Բուենոս Այրեսի նրա տպագիրը միևնույն ժամանակ «Մատենան»-ի չափածո տողատումով առաջին և մինչև օրս միակ ամբողջական հրատարակությունն է։

Ինչպես տեսնում ենք, նարեկյան տպագիրները ներկայացնում են XIX դարի առաջին կեսի բնագրագիտության մակարդակը։ Դրանից հետո բանասիրությունը հսկայական քայլ է կատարել, փոխվել-կատարելագործվել են նաև միջնադարյան բնագրերի պատրաստման գիտական սկզբունքներն ու եղանակները։ Հետևապես և մեր ժամանակն առաջադրում է Նարեկացու երկի նոր, գիտաքննական բնագիր կազմելու պահանջը։ Այդ խնդրի իրականացմանը ձեռնամուխ եղավ ՀՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը՝ աշխատանքը հանձնարարելով մեզ։ Ընդառաջ գնալով ինստիտուտի ցանկությունը՝ Մաշտոցյան մատենադարանի տնօրինությունը մեզ համար ստեղծեց հատուկ պայմաններ՝ անցած 12 տա-

բերար») ազդեցութեամբ (սխալի հիմքը որոշ ձեռագրեր են): 65-րդ գլխի տ. 96-ը բոլոր տպագիրներում այսպես է՝

Ես լիայ, կամեցայ և կործանեցայ:

Կամեցայ ընթերցվածը տվյալ կապակցութեան մեջ իրեն չի արգարացնում. իդուր չէ, որ Գ. խաչատուրյանը Բունոս Սյրեսի տպագրում առանց ձեռագրական հիմքի ստիպված ուղղել է կառկամեցայ: Մեր մի քանի ձեռագրեր տալիս են ճիշտ ընթերցվածը՝ կասեցայ, որը և նախընտրել ենք բնագրում:

Մյուս կարևոր նորութիւնը որոշ տողերի ու հատվածների վերականգնումն է բնագրում, որոնք նախորդ տպագիրներից դուրս են մնացել:

Բնագրից դուրս են թողնված ենթավերնագրերը (նրանց հարադատութիւնը՝ Նարեկացուն՝ վաղուց կասկածի տեղիք է տվել): Բնագիրը տրված է չափածո տողատուով (բացի 34, 75, 92 և 93-րդ՝ դավանաբանական բնույթի գլուխներից, որոնց հորինվածքն ավելի արձակին է հարում), հստակված ու նպատակասլաց է դարձված կետադրութիւնը՝ ըստ գրաբար բնագրերի համար կիրառելի ժամանակակից կետադրական կանոնների ու պահանջների:

* * *

Սույն առաջաբանում անդրադարձել ենք քննական-համեմատական բընագրին հիմք դարձած ձեռագրերի խմբավորմանն ու նկարագրութեանը, ինչպես նաև չօգտագործված գրչագրերին ու տպագիրներին, Մատթանի ձեռագիր ցանկերին ու Նարեկացու վարքին, բնագրի հետ կապված տարբեր խնդիրների քննութեանը, տրված է երկի թարգմանութիւնների մատենագիտական ցանկը, վերջապես, ներկայացված են բնագրի պատրաստման մեր սկզբունքները:

Ա. ԶԵՆԱԳՐԵՐ

Հայ աղգային մատենագրութեան մեջ չկա մի երկ, որն այնքան շատ ձեռագիր ընդօրինակութիւններ ունենա, որքան «Մատեան ողբերգութեան»-ը: Նրա ամբողջական և քաղվածո գրչագրերի քանակն այժմ գոյութիւն ունեցող տարբեր հավաքածուներում անցնում է հարյուր հիսունից: Անհամեմատ ավելի մեծ թիւ են կազմում այլևայլ բնույթի այն ձեռագիր ժողովածուները, որոնցում տեղ են գտել Նարեկացու երկի առանձին հատվածները: «Մատեան ողբերգութեան»-ը հայ միջնադարյան գրչաշխարհում անհասարակ ամենատարածված բնագիրն է Սաղմոսարանից և Նոր Կտակարանից հետո: Այդքան

լայն տարածում ունենալն ինքնին ենթադրում է, որ պահպանված ձեռագրերը ոչ թե «անկախ», այլ գրչական փոխադարձ ազդեցութեամբ ու ներթափանցումներով միմյանց հետ սերտորեն կապված օրինակներ են: Գրիչների համար բնորոշն այն է, որ նրանք բնագիրն ընդօրինակել են ոչ թե ըստ մեկ ձեռագրի, այլ սկզբից ևեթ իրենց տրամադրութեան տակ ունեցել են երկու և ավելի օրինակներ և, դրանցից մեկին կամ մյուսին առավելութիւն տալով հանդերձ, նրա թերութիւնները, կասկածելի ընթերցվածներն իրենց ընդօրինակութիւններում փոխարինել են մյուսների՝ ավելի վստահելի թվացող տրված լայնքով: Ահա թե ինչու նարեկյան գրեթե բոլոր ձեռագրերը սրբագրութիւններ պարունակող օրինակներ են: Թերևս ճիշտ կլինի ասել, որ լուսանցքներում կամ տողամեջերում այս կամ այն բառի դիմաց բերված ընթերցվածները ոչ այնքան սրբագրում-ուղղումներ են, որքան ձեռագրական տարբերութիւնների նշումներ: Իրականում գրիչներից ամեն մեկը, դեռևս միջնադարում, յուրովի փորձել է համեմատութեան ճանապարհով օրինակել Նարեկացու երկի ճշգրտված բնագիր: «... բայց արինակաց անփոյթ շարարի, թէպէտ և ի բաղմաց վկայեալ էին արինակքս, այդ յերից և ի շորից, է զի և ի հնգից արինակաց, որչափ կարացի, ուղղեցի»,—իւր հիշատակարանում նշել է գրիչ Վարդանը (տե՛ս ա ձեռագրի նկարագրութիւնը): Իրենց ունեցած գաղափար օրինակների մասին նույնպիսի տեղեկութիւններ են հաղորդում նաև այլ ձեռագրերի (K R J Դ Ծ Դ Ծ և այլն) գրիչները:

Տարբեր տիպի օրինակներից նոր օրինակ արտածելու այդ սովորույթը, ինչպես նշեցինք, հանգեցրել է այն բանին, որ «Մատեան»-ի նախնական, միմյանցից «մեկուսացած» ձեռագրախմբերը գրչութեան ճանապարհներին խաչաձևվել են, և առաջացել են խառն օրինակներ: Այդպիսի տեսք ունեն պահպանված ձեռագրերից անգամ ամենավաղ գրչութիւն ունեցողները՝ AJa օրինակները: Ուրեմն խմբերի միախառնման ընթացքն սկսված է եղել ավելի կանուխ, և հետագա ժամանակներում այն անհամեմատ խորացել է: Զեռագրերի միայն մի մասն է հանդիսանում մյուսների նույնական վերարտագրութիւնը: Որքան էլ տարբեր խմբերի հատկանիշները մեկտեղվել ու իրենց արտահայտութիւնն են գտել պահպանված ձեռագրերից յուրաքանչյուրում, և չկա օրինակ, որ սոսկ մեկ խմբի անխառն պատկերը ներկայացնի, այդուհանդերձ ձեռագրախմբերի գոյութիւնը փաստ է: Դժվար չէ նկատել, որ նախկինում իսկապես եղել են «մաքուր» խմբեր, և առկա գրչագրերը, որքան էլ իրենց ընդհանուր առանձնահատկութիւններով տարամետ, սակայն էական գծերով հարում են հատկապես այս կամ այն խմբին, պահպանել են տվյալ խմբի դրոշմը:

Այժմ՝ ձեռագրախմբերի մասին:

ՁԵՌՆԱԳՐԱԿԱՆ ԽՄԲԵՐ

Մեր օգտագործած ձեռագրերը բաժանվում են երեք մեծ խմբի: Ա խմբի օրինակները (թվով 24) անվանված են լատիներեն մեծատառերով, Բ խմբինը (թվով 16)՝ հունարեն տառերով*, իսկ Գ խմբինը (թվով 21)՝ լատիներեն փոքրատառերով:

Ձեռագրախմբերի ամենաէական, հետևապես և՛ տարբերակիչ, հատկանիշը ԿԲ—ԿԳ գլուխների հաջորդության կարգն է: Ա և Բ խմբերի գրչագրերում այդ գլուխներն ունեն հակառակ դասավորություն. նախ գալիս է ԿԳ գլուխը («Բարերար և բազմագույն...»)՝ ԿԲ համարակալումով, ապա՝ ԿԲ գլուխը («Այլ արդ, ընդէ՞ր ոչ ի վերագրեցեալն սաղմոս...»)՝ ԿԳ համարակալումով, որ, ինչպես ցույց է տալիս այդ գլուխների բովանդակությունը, երբեք հեղինակային լինել չի կարող, հետագա միջամտության արդյունք է: ԿԱ գլխին չի կարող հաջորդել ԿԳ գլուխը: Ա և Բ խմբերի գրչագրերում ԿԲ գլխի տեղը և գլխահամարը փոխվելով՝ այդ երեք գլուխներում խախտվել է բովանդակության տրամաբանական զարգացումը: ԿԲ գլխի սկզբում՝ հեղինակի հարցադրումը, թե՛

Այլ արդ, ընդէ՞ր ոչ ի վերագրեցեալն սաղմոս նախանառական

Եւ յայլ մարգարէիցն մասն ինչ յաղեցից...

անմիջականորեն ակնարկում է այդ գլխի կապը ԿԱ գլխի հետ, որտեղ, իրոք որ, չորս տասնյակից ավելի մեջբերումներ են կատարված սաղմոսներից, ու հաջորդ՝ ԿԲ գլխում նարեկացին նոր մեջբերումներ է անում արդեն այլ մարգարեներից: Իսկ ԿԳ գլխում ոչ մի մեջբերում չկա սաղմոսներից, հետևապես և այն չի կարող նախորդել ԿԲ գլխին (այդ մասին տե՛ս ԿԱ և ԿԲ գլուխների 1 համարով ծանոթագրությունները): Մեր օգտագործած 61 գրչագրերից 40-ը (Ա և Բ խմբերի ձեռագրեր) ԿԲ—ԿԳ գլուխներն ունեն սխալ դասավորությամբ ու համարակալումով, իսկ մնացածները (Գ խմբի ձեռագրեր)՝ ճիշտ դասավորությամբ ու համարակալումով**:

* Միակ բացառությունը Յ ձեռագիրն է, որը չնայած Բ խմբին է պատկանում (այդ խմբի հնագույն օրինակն է), սակայն քանի որ շուրջ սկզբի երեք տասնյակից ավելի գլուխները, որոնցում հիմնականում ի հայտ են գալիս Բ խմբի հատկանիշները, նախապես կարծվել է Ա խմբի ձեռագիր ու նշվել համապատասխան պայմանական նշանով: Երբ քննական բնագիրը պատրաստելու ընթացքում հետագայում ճշտվեց նրա որ խմբին պատկանելը, աշխատանքն այնքան առաջ էր գնացել, որ այլևս նպատակահարմար չէր փոխել ձեռագրի տառանունը՝ այնքան առաջ էր գնացել, որ այլևս նպատակահարմար չէր փոխել համար: Երբ ընթացքում ճշտվեց նրա որ խմբին պատկանելը, աշխատանքն այնքան առաջ էր գնացել, որ այլևս նպատակահարմար չէր փոխել համար:

** Գ խմբի օ գրչագրում, որը բաղված էր նարեկի է, ԿԲ և ԿԳ գլուխները չկան, սակայն նկատելի է նրա հարադատությունը Գ խմբի գրչագրերին:

Ձեռագրերի խմբավորման հիմքում ընկած այդ էական սկզբունքի վճռորոշ նշանակությունը հիմնավորվում է նրանց գրչության տեղի հանգամանքով: Գ խմբի, այսինքն՝ գլուխների ԿԲ—ԿԳ հաջորդությամբ ձեռագրերի, մեջ չկա մեկը, որ ընդօրինակված լինի Կիլիկիայում կամ ձեռագրական ավանդույթներով նրա հետ կապված ղրիմահայ ու լեհահայ գրչակենտրոններում: Հետևապես կարող ենք ասել, որ նշված գլուխների ճիշտ դասավորությամբ օրինակները կապվում են միայն և միայն բուն Հայաստանի հետ: Կարևոր է նաև հետևյալը. Գ խմբի ձեռագրերում, բացի X-ից, երբեք չի հանդիպում նարեկացու վարքի կամբրոնացու օրինակը (Ա վարք), կա միայն Բ վարքը, մի խմբագրություն, որ տարածում է գտել միայն պատմական Հայաստանի սահմաններում գրված ձեռագրերում (X-ը մեր օգտագործած ձեռագրերից ամենաուշ գրչությունն ունի և, բացի Ա վարքից, որը վերցված է Ա—Բ խմբերի գրչագրերից և Գ ձեռագրախմբի համար սոսկ ուշացած և պատահական երեւույթ է, պարունակում է նաև իր խմբին հատուկ Բ վարքը): Վերևում ասվածից իրավունք ունենք հետևություն անելու, որ Գ խմբի ամենահին կամ մայր օրինակը, որը մեզ չի հասել, գտնվել է պատմական Հայաստանի սահմաններում և այստեղ էլ բազմացել է՝ հիմք դառնալով հետագա ընդօրինակությունների համար:

Ա և Բ խմբերի ձեռագրերի մասին, ընդհանրապես, կարելի է այն ենթադրություն անել, որ ըստ առկա տվյալների նախապես նրանց մայր օրինակները գտնվել են Կիլիկիայում, այնտեղ են գրչագրվել այդ խմբերի մեզ հասած ամենահին օրինակները (AKLGα, ըստ երևույթին՝ նաև Յ և Վատիկանի № 4 ձեռագրերը, որոնց գրչության վայրերը մեզ հայտնի չեն), ապա և, հավանաբար ԺԳ դարի երկրորդ կեսից, այդ խմբերը տարածում են գտել նաև մայր Հայաստանի և այլ վայրերի գրչակենտրոններում: Այս խմբերի բնութագրական կողմերից մեկն էլ, ինչպես նշվեց, այն է, որ նրանցում տեղ է գտել նարեկացու Ա վարքը (կամբրոնացու հեղինակություն) թե՛ Կիլիկիայում, թե՛ Հայաստանի սահմաններում ու գաղթավայրերում գրչագրված ձեռագրերում, և նարեկացու Բ վարքը՝ միայն այն ձեռագրերում, որոնք օրինակված են բուն Հայաստանում: Վերջիններից բացառություն է կազմում մեկ ձեռագիր՝ Ը օրինակը, որը գրված է Ղրիմում և, Ա վարքի հետ միասին, ունի նաև Բ վարքը, որը, սակայն, նրա մեջ ավելացված է հետագայում, թերևս ոչ Ղրիմում, այլ մեկ ուրիշ վայրում, ուր փոխադրվել է ձեռագիրը (դեռևս ԺԸ դարի առաջին կեսում այն գտնվել է Պոլսում. տե՛ս ձեռագրի նկարագրությունը):

Ձեռագրերի խմբաբաժանման համար նկատի առնված մյուս առանձնահատկությունը հետևյալն է. ԿԲ—ԿԳ գլուխները ետևառաջ դասավորությամբ (նախ՝ ԿԳ, ապա՝ ԿԲ) ունեցող գրչագրերի մի խումբն առանձնանում է բոլոր 2—828

մյուս ձեռագրերից նրանով, որ հատկապես Զ և Ժ գլուխներում, ինչպես և ԺԲ գլխի եզրափակիչ մասում ունի այնպիսի հատվածներ, որոնք չկան մնացած գրչագրերում: Դա Բ ձեռագրախումբն է: Հիշյալ հատվածները հետևյալներն են (դրանց մասին տե՛ս Զ գլխի 11-րդ, Ժ գլխի 8-րդ և ԺԲ գլխի 7-րդ ծանոթագրությունները):

1. Զ գլխի 25-րդ տողից հետո՝

Ոչ թերի, քան զբերայականին խուժանին կատաղութիւն՝
Ընդդէմ արարչիդ համբարձայ,
Ոչ նուազ, քան զաստուածամարտիցն՝ գտայ հանդէս
Եւ ոչ խորշեցայ ի յուրացութենէ ստեղծողիդ բնաւիցս
(բնագրում՝ 26—29 տողեր):

2. Ժ գլխի 32-րդ տողից հետո՝

Նա զի եւ ի ման մեղուցեալն,
Եւ ի մետաղս այսոցն կրկին ընկուզեալն,
Եւ յանդունդս շարեաց սուզեալն
Ունի զայս նշոյլ փրկութեան կենաց՝
Վերստին գտանել սովաւ ելս փաութեան,
Իբր պարտաւորն աչաց անձրեւով յամենակալին գրութեանց
Կրկին բարգաւանեալ երկիր, նուիրեալ Հոգւոյն աստուծոյ,
Ամենահրաշ ծաղկաւէտ գտաւ
(բնագրում՝ 33—40 տողեր):

3. ԺԲ գլխի 88-րդ տողից հետո՝

Փառաբանողաց երկնագումար խմբից երգակցեալ՝
Յերկինս առաքել.
Ձի դու փառատուրեալ ես յամենայն արարածոց
Յաւիտեանս յաւիտենից:
Ամէն
(բնագրում՝ 89—93 տողեր):

Առաջին հատվածն ունեն *αβγδηθμικςπω* ձեռագրերը, այսինքն՝ Բ խմբի 16 օրինակներից 12-ը: Անշուշտ, այդ հատվածն ունեցել է նաև Ե ձեռագիրը, որի սկզբի մասը (3 տասնյակից ավելի գլուխներ) չի պահպանվել, բայց բանի որ *γ*-ն գրեթե ամեն ինչով նույնանում է նրա հետ և, թվում է, նրանից է ընդօրինակված, հետևապես կարող ենք ասել, որ Ե-ում ևս հատվածը եղել է: Հատվածն ունի նաև Ա խմբի Ը ձեռագիրը, բայց ոչ բուն գրչի ձեռքով, այլ ուշ ժամանակի հավելումով (տե՛ս Ը-ի նկարագրությունը), և, ընդհանրապես, չունեն *ΓΣΦ* օրինակները, թեև Բ խմբի գրչագրեր են: Բայց դա տարօրինակ երևույթ չէ. ինչպես նշել ենք, գրիչները շատ հաճախ օգտվել են տարբեր խմբի ձեռագրերից և, համեմատելով ու նկատելով, որ տվյալ հատվածը

զաղափար այլ օրինակներում չկա, հրաժարվել են բնագրում պահելուց: Այս դեպքում, մեր համոզմամբ, այդպես են վարվել *ΣΦ* ձեռագրերի գրիչները: Երևի նման կասկած ունենալով՝ *λ* ձեռագրի գրիչը հատվածը գրել է լուսանցքում:

Երկրորդ հատվածը (Ժ գլխից) ունեն դարձյալ գրեթե նույն ձեռագրերը, բացի *λ*-ից և Ը-ից: Ը-ի հետագա սրբագրողն ըստ երևույթին հարմար չի համարել այն ավելացնել (լուսանցքում այդքան տեղ չի եղել), իսկ *λ*-ի գրիչը, որ Զ գլխի մեզ հետաքրքրող հատվածի նկատմամբ իսկ կասկած էր ունեցել և գրել լուսանցքում, ուղղակի հրաժարվել է Ժ գլխի հատվածը գրելուց՝ հետևելով այլ գրչագրի, որտեղ այն չի եղել: *ΣΦ* ձեռագրերի գրիչները ևս նույն կերպ են վարվել, իսկ *Γ*-ում Ժ գլուխն այդ մասում պակասավոր է (թերթ է բնկած), և չենք կարող ասել՝ հատվածն ունեցե՞լ է, թե ոչ:

Վերջապես, երրորդ հատվածը (ԺԲ գլխից) պակասավոր տեսք ունի Ա և Գ խմբի ձեռագրերում և, ընդհանրապես, հատվածի լրիվ պատկերը տալիս են Բ խմբի օրինակները. (տե՛ս Ժ գլխի 89—92 տողերի տարբերակները): Եթե Ա խմբի որոշ ձեռագրեր կա՛մ լրիվ (*CV*) և կա՛մ հատուկենտ բաներով (*BK*) վկայում են հատվածի գոյությունը, այնուամենայնիվ դա պետք է համարել հետևություն Բ խմբի ձեռագրերին (Ը-ում տողերը լրացված են հետագա սրբագրողի ձեռքով, իսկ *V*-ն այդտեղ շեղվել է Ա խմբի իր զաղափար օրինակից և գրել ըստ Բ խմբի ձեռագրի): ԺԲ գլխի եզրափակիչ հատվածի ավարտուն պատկերը տարբերակիչ հատկանիշն է միայն Բ ձեռագրախմբի: Հատվածը լրիվ ունեն ոչ միայն *αβγδηθμικςπω*, այլև *ΓΣΦ* ձեռագրերը: Անկասկած, հատվածը լրիվ է եղել նաև Ե օրինակում, որի այդ մասը, ինչպես տեսանք, չի պահպանվել: Այս կետում հիշյալ գրչագրերից շեղվում են միայն *τφ* ձեռագրերը, որոնք, Ա և Գ խմբերի ձեռագրերի ազդեցությամբ, ԺԲ գլխի ավարտի տողերը խուսափել են լրիվ գրելուց:

Բ խմբի ձեռագրերի (բայց ոչ բոլորի) համար բնութագրական է նաև հետևյալը. հատկապես նրանք (*Αβγδηθμικςπω*) են պահել *Ζ* Ա գլխի տ. 108-ը լրիվ՝

Փոյր խնամով ի շարիս միշտ անառակ որդիս:

Մյուս խմբերում, բացի *CTe* ձեռագրերից, տողը կիսատ է, այսպես՝ միշտ անառակ որդիս: Ը ձեռագրում տողի պակասը լրացված է հետագա սրբագրողի, *e*-ում՝ հետագա վերանորոգողի ձեռքով, իսկ *T*-ի (նաև *N* 7759 ձեռ.) գրիչը, ճիշտ է, լրիվ է գրել, բայց կիսատողերի սխալ հաջորդականությամբ՝

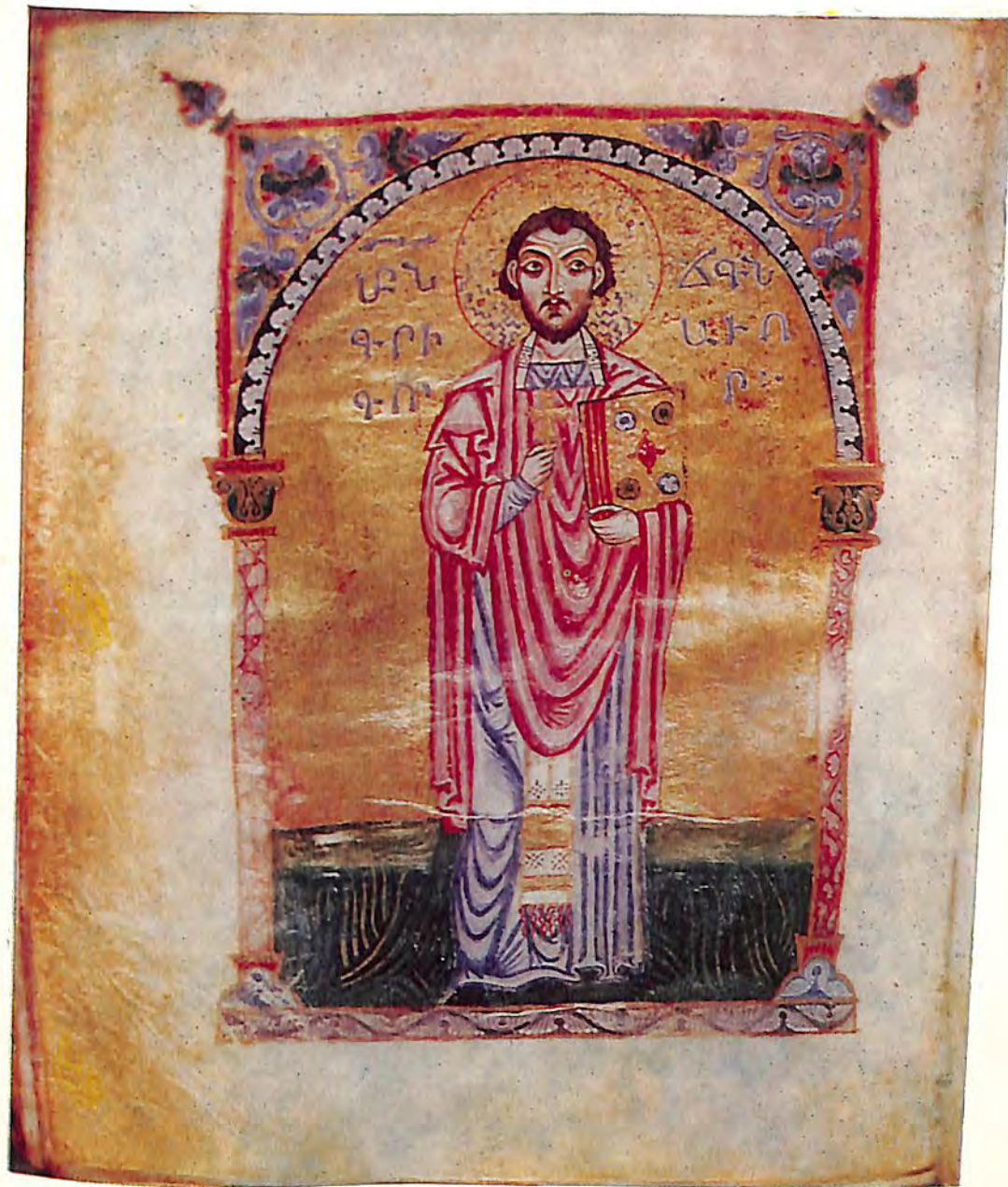
Միշտ անառակ որդիս փոյր խնամով ի շարիս:

Այդ նշանակում է, որ նա կիսատողը բնագիր է մուծել լուսանցքային սրբագրում-հավելում ունեցող զաղափար օրինակի հետևությամբ, որի պատ-

Ա. ԶԵՌԱԳՐԱԽՈՒՄԲ

պրակներում՝ անհնին, անգնին:
Ձեռագրում է տառի փխ նկատելի է ե տառի գրությունը (եքե, քե, քե-
պետ, չեի, ագդեր, մարգարեին և այլն), իսկ լ-ի փխ շատ ավելի հաճախ՝ դ
(այդ, այդայդեալ, այդագնեայ, աննշոյդ, քուղանամ, ծուղութիւն, կայդա-
կաւ, դապտեր, դեղի, դաղակաց, մոայդ, յորեղինիցն, փայդեցուցեալ և
այլն), չնայած որոշ բառերի համար կան նաև լ-ով գուգահեռ ձևեր (լապտե-
րաւ, լեղտյն, մոայլ, նշոյլ, փայլմունք և այլն): Միշտ գրվում է աւ (օ չի
հանդիպում): Հաճախակի են ւ-ի բացթողումները (զնծայեալ, զղնականու-

* Այն ձեռագրերը, որոնց այժմյան հասցեն մատնացույց չի արվում, պատկանում են Երևանի Մաշտոցի անվան մատենադարանին: Ա օրինակի, իրեւ թվակիր հնագույն ձեռագրի, նկարազրույթունը տրվում է ավելի հանգամանորեն, քան մյուս զըշագրերինը:

Ձեռ. № 1568, էջ 120բ, ժամ. 1173 թ., մանրամասնորիչ՝ Գրիգոր Սկևռացի

քիւն, գմբոնող, զստ, դձալի, յնթացից և այլն): Մի քանի բաղաձայններից (ն, մ) հետո երևան են գալիս խուլերի ձայնեղացման և, ընդհակառակն, ձայնեղների խլացման դեպքեր (ըմբանալս, ընգղմեալ, ընդրեւոց, շահրնձայունքիւն, զանկալ և այլն): Նմանօրինակ տարբերությունները մեր տարընթերցքիւն, զանկալ և այլն): Նմանօրինակ տարբերությունները մեր տարընթերցվածներում չեն բերվում: Ունի սրբագրումներ, որոնց մի մասը կատարված է գրչի, իսկ մի մասն էլ ներսսն կամբրոնացու ձեռքով (վերջինիս սրբագրումները տե՛ս 11բ, 15ա, 23ա, 25բ, 26բ, 27ա—բ, 31ա, 43բ, 63բ, 66բ, 71ա, 77ա, 164ա, 334բ և այլ էջերում):

[illegible]

2 հռագիրը, 106բ—107ա և 339բ—340ա էջերի արանքից մեկական թերթ
ընկած լինելու պատճառով, չունի ԼԱ գլխի տ. 37-ի [[սնդրուա]ծոց բառից
մինչև տ. 69-ի ձ[գումն] բառը ներառյալ և ՂԵ գլխի տ. 19-ից մինչև գլխի
վերջը:

կությունը: Այդ կապի ապացույցն է հետևյալը. ձեռագրի գրիչ Գրիգորը ԺԳ գլխի տ. 37-ի երկայնմտութեան բառից մինչև տ. 40-ի արդարութեան բառը ներառյալ սխալմամբ գրել է երկու անգամ. նույն սխալը կրկնել է նաև Հովսեփի գրիչը, բայց նկատելով գաղափար օրինակից ծագող իր վրիպումը՝ սրբալ կրկնությունը քերել-հանել է, և էջում առաջացել է բացատ (էջ 64): Գրիչը սովորաբար գրել է Ա օրինակի պես, բայց սրբագրել ըստ մեկ այլ օրինակի: Միայն մի դեպքում (ՀԴ գլուխ, տ. 95), հակառակ նրա, նախապես գրել է անանցական, ապա նրա նման սրբագրել անանցական (Ա օրինակում՝ անցական, այնուհետև սրբագր. անանցական): Ձեռագրում ՂԲ—ՂԳ գլուխները (էջ 553—63, 569—600), որոնք «բան» նշում և համարակալում չունեն, ինչպես և Նարեկացու հիշատակարանը (էջ 564—65), բուն գրչի՝ Հովսեփի ձեռքով չեն գրված: Վերջինս ՂԱ գլխից հետո օրինակել է ՂԴ գլուխը՝ ՂԲ համարակալումով, ապա՝ ՂԵ գլուխը, որը կա՛մ համարակալում չի ունեցել, կա՛մ էլ ունեցել է, բայց անգունացել-անհետացել է: ԻԸ գլուխը չունի 70—108 տողերը. մի հատված էլ չունի ԼԴ գլուխը, որովհետև, ինչպես նշվեց, ձեռագրի 148—149 էջերի արանքից մեկ թերթ է ընկած, և մանրաժապավենի վրա չեն նկարվել 202—3 էջերը: Ձեռագրի լուսանցքներում երբեմն հանդիպում են բառաբացատրություններ ու մեկնաբանական նշումներ (էջ 48, 196, 310, 539): Մի քանի տեղ հանդես է գալիս աստղանիշը (աստերիսկուս), ընդ որում ոչ միայն ԽԸ գլխի հայրատեաց (տ. 47) և ապականացու (տ. 131) բառերի վրա (դրանք կան նաև Ա ձեռագրում), այլև ԽԱ տ. 5-ի դեմ (էջ 229), ԽԵ տ. 42-ի զնիրհումնն (էջ 240), ԽԶ տ. 44-ի փառք (էջ 253), ՂԴ տ. 9-ի կրկնի (էջ 545) բառերի վրա և այլն: Անհասկանալի է, թե ինչ նպատակով է գործածված այդ նշանը: Գլուխների բոլոր ենթավերնագրերը, ինչպես Ա օրինակը, ունի լուսանցքներում:

Գրչի գլխավոր հիշատակարանը չի պահպանվել: Կան հիշատակագրություններ (Հովսեփի գրչի՝ էջ 104, 152, 228, 300, 415, 433, Կարապետ գրչի՝ էջ 604): Բերենք միայն մեկը (Հովսեփի մյուս հիշատակագրություններում նույն բովանդակությունը կրկնվում է). «Զատացող սուրբ գրոցս՝ զխաչազդեց կրանաւոր Մարկոս, յայսմ վարի յիշելոյ արժանի՝ արարեօք, ո՛վ ընթերցողը, ընդ նմին և զմացառոտ գծողիկս Յովսեփ» (էջ 104):

3. Շ—ձեռ. № 10828*: Տեղ՝ հավանաբար Սուրխաթ (Ղրիմ): Ժամանակ՝ 1351 թ.: Գրիչ՝ Գրիգոր Սուրխասանց: Թերթ՝ 218: Նյութ՝ մագաղաթ (16—218 թերթեր) և թուղթ (1—15 թերթեր): Մագաղաթյա թերթերը կրկնագիր են (նախկին գիրը՝ ճաշոց): Գիր՝ բոլորգիր: Սկզբի 15 թերթերը լրացված

* Նկարագրությունը տե՛ս Բ. Կյուլեսերյան, Յուզակ ձեռագրաց Ղալաթիո Ազգային մատենադարանի հայոց, Անթիլիաս, 1961, էջ 293—300:

№ 5650 ձեռագրի արծաթյա կազմի ք փեղկը (ժամ. 1760 թ.)

են հետագայում, ձեռագիրը վերանորոգելու ժամանակ՝ պակասող մագաղաթ-
յա թերթերի փոխարեն: 1—6 թերթերը գրված չեն:

Բովանդակություն՝

ա. «Յանկ Գրիգորի Նարեկացոյ» (էջ 7ա—8ա. տարբեր է AB ձեռագրե-
րում տեղ գտած ցանկից, վերաբերում է բոլոր 95 գլուխներին. տե՛ս
Բ ցանկ).

բ. «Վարք երանելոյն սրբոյ առն աստուծոյ Գրիգորի Նարեկացոյ, զոր ա-
րարեալ է սուրբ արքեպիսկոպոսին տէր Ներսէսի՝ առաջնորդի սուրբ
ուխտիս Սկևռայի» (8ա—բ. հավանաբար արտագրված է Ն ձեռա-
գրից. տե՛ս Ա վարք).

գ. «Մատենան ողբերգութեան» (8բ—217բ).

դ. Նարեկացու մի այլ վարքը՝ առանց վերնագրի (218բ). սկիզբ՝ «Ի թը-
վականութեանս Հայոց ՆԼԲ...» (տե՛ս Բ վարք):

Վերջին վարքի գրիչը, թերևս, ոչ թե Գրիգոր Սուքիասանցն է, այլ հետա-
դա մեկը, որը ձեռագրի լուսանցքներում թողել է մի շարք նշումներ (էջ 28ա,
61ա, 66ա, 69բ, 73ա, 74ա և այլն): Դրանցից մասնավորապես հետա-
քըրքիր է հետևյալը. նկատելով, որ ձեռագրում ԿԲ—ԿԳ գլուխներն ըստ իր
ձեռքի տակ եղած մի այլ գրչագրի (Գ խմբի գրչագիր, որից ինքն արտագը-
րած պետք է լինի 218բ էջի վարքը) տարբեր դասավորություն ու համարակա-
լում ունեն, ԿԳ գլխից հետո նշել է. «Հետ այսոր Բաբեռաւ-ն է ի մէկայլ օ-
րինակն» (էջ 129ա), այսինքն՝ «Բարերար և որդեգիր...» սկսվածքով գլուխը
մյուսում ընկած է եղել «Այլ արդ ընդէ՞ր...» սկսվածքով գլխից հետո:

«Մատենան ողբերգութեան»-ը սկզբից մինչև Դ գլխի 15-րդ տողը ներ-
առյալ հին գրչությամբ չի պահպանվել, ցանկի և առաջին վարքի հետ միա-
սին լրացված է հետագայում, թվում է՝ վարդան դպրի (Ժէ դար) ձեռքով, որը
Մաշտոցի անվ. մատենադարանի № 2085 նոտրգիր ձեռագրի (Նարեկ, ժամա-
նակ՝ 1625 թ.) գրիչն է: Այս վերջին գրչագիրը ևս սկզբում ունի ցանկն ու Նա-
րեկացու վարքը, որոնք տառացիորեն համընկնում են C ձեռագրի համապա-
տասխան նյութերի հետ: Երկու ձեռագրերը նույնանում են նաև Մատյանի
սկզբով (խորագրից մինչև Դ գլխի 15-րդ տողը ներառյալ), չնայած առաջին
հայացքից կարծես տարբեր գրիչների ձեռքով են գրված: Այս տարբերությու-
նըն առաջացել է նրանից, որ № 2085 ձեռագիրը Վարդան դպիրը գրել է նո-
տըրգրով, իսկ C ձեռագրի սկիզբը (էջ 7ա—15բ) փորձել է նմանեցնել Գրի-
գոր Սուքիասանցի ձեռագրին, օրինակել է հատ-հատ գրված բոլորգրով:
Մատյանի պակասը նա լրացրել է մի այնպիսի օրինակից, որը շատ մոտ է
եղել՝ օրինակին (միայն C₁՝ օրինակները և № 2085-ը Բ գլ. տ. 14-ում ու-
նեն գեր ի վերոյ փխ գեր քան բառերի, իսկ Գ գլ. տ. 66-ում՝ զիրացելոց փխ
գերելոց և այլն): Իր ձեռագիրը (№ 2085) Դ գլխի 16-րդ տողից սկսած մին-

չև վերջ արտագրել է C ձեռագրից. երկրորդական շեղումներով հանդերձ՝ այն C-ի վերարտադրությունն է՝ վերջինիս սրբագրված տեսքով: Դրա ապացույցն է նաև այն, որ Վարդան դպիրն իր ձեռագրի վերջում (էջ 223բ—24ա) թողել է մի հիշատակարան, որը C ձեռագրի գրչի հիշատակարանի (էջ 217բ—18ա) կրկնությունն է՝ սոսկ գրչության հանգամանքների հետ կապված տրված լինելի ու անունների փոփոխմամբ հարմարեցված իրեն: Պահպանված է նաև հիշատակարանի վերջահար բանաստեղծությունը (11 տող. սկիզբ՝ «Միշտ եղէ ես անվաստակ...», վերջ՝ «կամաւ նիւթեմ ես ինձ չարիք»):

C ձեռագրի գրիչ Գրիգոր Սուրիասանցն իբրև գաղափար օրինակ ունեցել է A ձեռագրին համանման որևէ գրչագիր, բայց վերջում իր ընդօրինակությունը մանրակրկիտ համեմատել է բոլորովին այլ ձեռագրի հետ և ըստ այդմ կատարել անթիվ սրբագրումներ՝ հաճախ նախկին գրությունը քերելով, հաճախ էլ ուղղում անելով տողամեջերում կամ լուսանցքներում: Չսրբագրված վիճակում C-ն բացահայտորեն նույնանում է A-ի հետ, անգամ պահել է նրա վրիպակները: Հիշյալ սրբագրությունների մի մասն էլ հավանաբար կատարված է երկրորդ ձեռքով: Մասնավորապես 2 գլխի տ. 25-ից հետո լուսանցքում կայցված թղթի վրա ավելացված են 26—29, իսկ ԺԲ գլխի վերջում՝ 91—93 տողերը՝ ըստ Բ խմբի ձեռագրերի: Բնագրի տները (նախադասություններ, պարբերություններ) հետագայում սկզբից մինչև վերջ արաբական թվանշաններով լուսանցքներում համարակալված են (ամեն գլուխ՝ առանձին): Այդ աշխատանքը կատարել է նշանավոր նարեկացիագետ Հակոբ Նալյանը, որը նպատակ է ունեցել կազմել նարեկացու երկի համաբարբառը*: Սուրիասանցը փակ վանկում և բաղաձայնից առաջ միշտ գրում է օ, որոշ բառերի համար գործածում է այնպիսի համառոտագրություններ, որոնք այլ ձեռագրերում չեն հանդիպում (ջի—առաջի, յլեցոյց—յառաջեցոյց, բկալ—օրինակաւ, խղ—խորհուրդ, ալլ—ամենակալ, ացն—ամենեցուն, հրաւնամ—հրեշտականամ և այլն):

Ունի գրչի հիշատակարան (էջ 217բ—18ա. հրատ. Բ. Կյուլեսերյան, Յուդակ ձեռագրաց Ղալաթիո..., էջ 98—99) և հիշատակագրություններ (էջ 108բ, 116ա, 129ա, 138ա, 146բ, 175ա, 217բ), որոնք նույնությամբ և կամ փոքր-ինչ փոխված կրկնում են A ձեռագրում ՄԲ, ՄԶ, ԿԳ, ԿԷ, ՀԱ, ՋԲ գլուխներից և նարեկացու հիշատակարանից հետո եղած հիշատակագրությունները: Կան և հետագա հիշատակագրություններ՝ 1370 (էջ 218ա, ստացող Վար-

* Ղալաթիայի Աղգային մատենադարանի № 28 ձեռագիրը, որը Հ. Նալյանի ինքնագիրն է, նարեկի համաբարբառ է: Բ. Կյուլեսերյանը նրանից վկայակոչում է «աղախին» բառի օրինակները, որոնց համարները համապատասխանում են C ձեռագրի տների համարակալումներին (հմտ. «Յուդակ ձեռագրաց Ղալաթիո Աղգային մատենադարանի հայոց», էջ 113—114): Ուրեմն C ձեռագիրը ժամանակին եղել է Նալյանի տրամագրության տակ:

դան կուսակրոն արեղայի) և 1502 (էջ 87բ. ձեռագիրը գնող ոմն Հովասափի) թվականներից:

4. D—ՍՍՀՄ ԳԱ արևելագիտության ինստիտուտի լենինգրադյան բաժանմունքի ձեռագրատան № A—15 ձեռ.: Տեղ, ժամանակ և գրիչ՝ անհայտ (գրչության հավանական ժամանակ՝ ԺԴ դարի առաջին կես): Թերթ՝ 200: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Ունի գլխազարդեր և լուսանցազարդեր, որոնք, ինչպես և գլխագրերը, գունավոր և ոսկեգույն են: Ձեռագիրը նախկինում պատկանել է բանասեր Կ. Կոստանյանցին:

Բովանդակում է միայն «Մատեան ողբերգութեան»-ը: Սկզբից և վերջից պակասավոր է և քայքայված. խորագրից մինչև Ի գլուխը ներառյալ և ՂԳ գլխի կեսերից մինչև վերջ բոլորովին չի պահպանվել. ԻԱ—ԻԶ գլուխները թերթերի պատռվածության և մաշվածության պատճառով խիստ թերի են. բաղաձայնի թերթեր են ընկած նաև միջին մասերից, որի հետևանքով չունի ԼԹ 45—ՄԸ 32, Կ 32—ԿԱ վերնագիր, ՀԸ 73—ՋԲ 11, Ղ 16—109 և ՂԳ գլխի մեջտեղից մի հատված: Ունի սրբագրություններ, որոնք կատարված են հետագա ձեռքով (գրիչը սովորաբար աւ է գրում, իսկ սրբագրողը փակ վանկում և բաղաձայնից առաջ՝ օ): Գրչի գաղափար օրինակը նույնանում է ABC (վերջինիս չսրբագրված տեսքով) ձեռագրերի հետ: Գրչի հիշատակարանը չի պահպանվել: Կան հիշատակագրություններ ԿԷ (էջ 103բ), ՀԱ (էջ 118բ), և ՋԲ (էջ 153ա) գլուխների վերջում: Դրանցից հատկապես առաջինը հիշեցնում է AC ձեռագրերում նույն՝ ԿԷ գլխից հետո հանդիպող հիշատակագրությունը. «Ո՛վ եղբարք աստուծոյ, որք մաղթէք լուսաիդձ մատենիւս, զողորմելի ստացողս յիշեսցիք, և աստուած դձեզ յիշէ» (ի դեպ, A ձեռագիրը միայն մաղթէք բառի փխ ունի աղապէք):

5. E—ձեռ. № 5650: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար ԺԵ դարի գրչություն): Գրիչ՝ Դավիթ արեղա: Թերթ՝ 448: էջ 4ա գրված չէ: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Ունի 1 մանրանկար (նարեկացին՝ ծնկաչոք, մատյանը ձեռքին, աջ կողմում՝ Աստվածամայրը՝ մանուկ Քրիստոսը գրկին. էջ 4բ), կիսախորան և լուսանցազարդ (էջ 5ա): Կազմ՝ ստվարաթուղթ, արծաթյա բարձրաքանդակ կրկնակազմով (1760 թ. մականգրությամբ):

Բովանդակություն՝

ա. «Պատեճէն համառօտ առ ի ցուցանել զնշանաւոր ճառերս վասն դիւրաւ գտանելոյ, զոր պիտոյանայ» (էջ 1ա—3ա). այս ցանկը տարբեր է AB ձեռագրերի, ինչպես և C ձեռագրի ցանկերից (տե՛ս Գ ցանկ). բ. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 5ա—310ա). չունի խորագիրը և նարեկացու հիշատակարանը, իսկ ՂԵ գլխի վերջը տ. 37-ից սկսած մնացել է 310ա էջին փակցված թղթի տակ.

գ. նարեկացու Աստվածածնի ներբողը (էջ 310բ—23ա).

դ. Նարեկացու վարքը (Լամբրոնացու հեղինակություն)՝ «Պատճառ և պատմությունն սրբոյ առն աստուծոյ Գրիգորի Նարեկացոյ, զոր արարեալ է սուրբ արքեպիսկոպոսին տեառն Ներսիսի Լամբրոնացոյ» վերնագրով (էջ 323բ—24բ. տե՛ս Ա. վարք).

ե. «Լուծմունք տեառն Ներսիսի Լամբրոնոյ արարեալ» (էջ 324—46բ). Մատյանի միջնադարյան մեկնությունն է.

զ. հատված Գևորգ Սկևռացու աղոթքից (էջ 447ա—48բ).

է. գրիչ Դավթի բանաստեղծությունը (էջ 448բ). թերի է. տների սկզբնատառերը կազմում են «Դավթ»:

Ունի գրչի հիշատակարան (էջ 323ա) և 2 հիշատակագրություն (էջ 200ա, 212բ), ինչպես և հետագա ստացողի հիշատակագրություն (էջ 3բ): Գրչի հիշատակագրությունները փոքր-ինչ տարբերությամբ կրկնում են Ա ձեռագրի գրչի հիշատակագրությունները և, ինչպես և վերջինիս մեջ, գտնվում են Կէ և ՀԱ գլուխների վերջում: «Մատեան ողբերգութեան»-ը պարունակում է սրբագրություններ՝ մասամբ գրչի և մասամբ էլ հետագա ձեռքով: Ի տարբերություն ABCD ձեռագրերի, ենթավերնագրերն ունի բնագրի կարգում, բայց կարմիրով:

6. F—ձեռ. № 2086: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (ԺԳ—ԺԴ դարերի գրչություն, մի մասը գրված 1681 թ.): Գրիչ՝ անհայտ (հին մասերի) և տեր Թորոս (նոր մասի): Թերթ՝ 180: Նյութ՝ մագաղաթ (1—149 թերթեր) և թուղթ (150—80 թերթեր): Գիր՝ բոլորգիր: 172—74 թերթերը գրված չեն: Արդեն ժեղարում ձեռագիրը պակասավոր ու քայքայված վիճակում է եղել: Նրա նախնական մասն են կազմում 16—31, 39, 45—47, 49—53, 55—61, 63—68, 70, 76—84, 86—87, 89, 91—128 և 130—49 թերթերը, որոնք գրված են եռասյուն: Այս էջերի գրիչն անհայտ է:

1681 թ. Դարաշամբի Ս. Ստեփանոս Նախավկայի վանքի (Մաղարզավանք) վանահայր տեր Թորոսը, պակաս մասերը լրացնելով ու վերանորոգելով, ձեռագիրը նվիրել է նույն վանքին (տե՛ս 38բ էջի հիշատակագրությունը): Նրա ձեռքով են գրված հետևյալ թերթերը (դարձյալ մագաղաթի վրա, բայց երկսյուն)՝ 1—15, 32—38, 40—44, 48, 54, 62, 69, 71—75, 85, 88, 90 և 129: Երևի վերանորոգողն այն ժամանակ չի նկատել, որ 112—113, 115—116 և 121—122 թերթերի արանքից մեկական թերթեր են պակասում (թե՛ այդ ժամանակ այդ թերթերը եղել են), որի պատճառով «Մատեան ողբերգութեան»-ը ձեռագրում այժմ չունի մեկական հատված ՂԱ, ՂԲ և ՂԳ գլուխներից: Տեր Թորոսը գրագրի պակասող մասերը լրացրել է Գ խմբի խաթեցիական խմբակցության որևէ ձեռագրից: Ինչպես հիշյալ ձեռագրերում, այնպես էլ նրա գրագրած մասում, սկզբում, Ա—ԺԲ գլուխներից յուրաքանչյուրին հետևում է մեկնությունը: Տեր Թորոսը մյուս գլուխների վերջում մեկնություն

ներ լրացնելու հնարավորություն չի ունեցել: Իր ավելացրած 129-րդ թերթի վրա, դարձյալ ըստ խաթեցիական խմբակցության ինչ-որ ձեռագրի, օրինակել է նաև ԺԳ—ԺԸ գլուխների մեկնությունը, բայց այնուհետև չի շարունակել, որովհետև ձեռագրին վերջից կցել է Մատյանի լուծմունքի մի հին գրչագրի պահպանված մասը (գրիչ և ժամանակ՝ անհայտ, հավանաբար ԺԴ դարի գրչություն), որն ընդգրկում է ԺԲ—ՀԲ և ՀԵ—ՂԲ գլուխների մեկնությունը՝ միահար (էջ 150ա—180բ). 171բ—175ա էջերի միջև 3 թերթ է ավելացված՝ արանքի պակասը լրացնելու համար, բայց այդպես էլ թերթերը մնացել են չգրված, ինչպես և վերջին գլուխներին վերաբերող մասը չի լրացվել:

Թորոս կրոնավորի ձեռքով են գրված Մատյանի (էջ 1ա—128բ) հետևյալ մասերը (նշում ենք ըստ գլխահամարների ու տողերի)՝ Ա 3—ԺԳ 19, Իէ 32—ԼԲ 24, ԼԲ 96—ԼԴ գլխի կես, Լէ 77—ԼԹ 4, ԽԵ 97—ԽԶ 70, ՄԱ 39—119, Մէ 18—ՄԸ 29, ԿԳ—104, Հ 4—ՀԱ 4, ՀԲ 4—գլխի վերջ, ՀԴ 82—ՀԴ 83: Ա գլխի վերնագիրն ու 1—3 տողերը այլ ձեռքով են գրված. երևի տեր Թորոսը մտածել է դրանք գրել դարգագրերով կամ այլ գույնի թանաքով և մոռացել է, հետագայում մեկ ուրիշը լրացրել է առաջին տպագիրներից որևէ մեկից: Մնացած մասերը պահպանված են հին գրչությամբ: Մատյանի խորագիրը չունի: Անհայտ գրիչը գաղափար օրինակ է ունեցել Ա խմբի հնագույն մի ձեռագրի: Հազվագեղ սրբագրումներ կան: Ենթավերնագրերը, ինչպես ABCD ձեռագրերը, ունեցել է լուսանցքներում, բայց կազմելիս թերթերի եզրերը կտրվելու հետևանքով գրեթե չեն պահպանվել: Ի տարբերություն տեր Թորոսի, չի գրում օ: Կան մեկնաբանական լուսանցագրություններ (էջ 77բ, 89ա): Ոման գրիչ (հավանաբար թիֆլիսցի) բաղմաթիվ էջերում կատարել է այսպիսի նշումներ՝ «գրեցի» (էջ 16ա, 17ա, 113ա և այլն), «կայ» (էջ 18բ, 21բ և այլն), «Այս մէջս է [7] աղօթք չկայ. կտրվել ա» (էջ 39բ), «էստուր առջի թուխտն վէր ա ըն[կ]էլ. կիսատ ա փոխս: ՄԸ կայ ոչ» (էջ 68բ), «Ճշմարիտ տեղն [ա]յ» (էջ 76բ—77ա), «Այս տեղս Ա [1] թուխտ վէր [ա] ընկէլ: ՀԴ [74] համարն կայ ոչ տեղս: էս փոխիս պակասն ունիմ» (էջ 89բ) և այլն: Այդ նշումները հավանաբար վերաբերում են երկու հանգամանքի՝ որ ձեռագիրը կազմելիս թերթերն իրենց ճիշտ տեղը դրվեն, և պակասները լրացվեն:

Մատյանի և նրա մեկնության հետ միասին ձեռագրում տեղ են գտել նաև մի շարք անանուն աղոթքներ (թվով 44), որոնք գրված են բուն (առաջին) գրչի ձեռքով (էջ 130—149): Բացի վերոհիշյալ կարգի նշումներից, որոնք, անշուշտ, ժեղարից են, կա և երկու հիշատակագրություն՝ 104բ—105ա և 38բ էջերում, որոնցից առաջինը բուն (առաջին) գրչինն է, իսկ մյուսը՝ տեր Թորոսինը (1681 թվականից):

7. G—ձեռ. № 5098: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար ԺԴ դարի գրչություն): Գրիչ և ստացող՝ Հովհաննես: Թերթ՝ 272: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ 3—828

բ. Նարեկացու վարքը (259բ—261բ, տե՛ս Բ վարք):

Չունի Մատյանի խորագիրը: Պակասում է ՀԸ, տ. 101 իսպառ բառից մինչև ՀԲ, տ. 39-ի կերպ բառը (206բ—207ա էջերի արանքից թերթ է ընկել):

Ունի Նարեկացու հիշատակարանը: Պահպանվել է գրչի գլխավոր հիշատակարանը (էջ 262ա—263ա)՝ բավականին վնասված: Կան բաղմամբիվ հիշատակագրություններ (էջ 3բ, 64ա, 153բ, 166ա, 178բ, 204ա, 232բ, 234ա), որոնց բովանդակությունը հանդում է «Աստուած վայել տացէ՝ զնոգելից տառըս պատուոնացն Թաներին և էաշոյ» (էջ 178բ): Ձեռագիրը նորոգել է Սահակ ոմն վարդապետ՝ Թադեի վանքից, թողնելով իր հիշատակարանը՝ գրված 1689 թ. (էջ 260բ):

Նոր գրչությանմբ են գրված էջ 6ա—13բ (Բ, տ. 124, նահանջեսցես բառից մինչև Ե, տ. 83 անատուրեան բառը), էջ 134ա—բ (ԾԲ, տ. 45-ից մինչև ԾԳ, տ. 17-ը ներառյալ), էջ 258ա—259բ (ՂԵ, տ. 20 ֆո նայր բառերից մինչև Մատյանի հիշատակարանի վերջը) և Նարեկացու վարքը (էջ 259բ—261բ):

Գրիչը հաճախ սովորական վերնագրի փոխարեն դնում է կետեր: Մի բանի ենթախորագրեր չունի. ԼԴ-ից՝ «Ի հանդիսարանս խաւսից...», ՀԱ-ից՝ «Բանք պանծալիք...», ՂԳ-ից՝ «Սակս սրբալոյս իւղոյն միւռոնի»: Չ գլուխը վերնագրված է այսպես. «Նորին սրբոյ աղէքս մաղքանաց առ սուրբ կոյսն Աստուածածին» (էջ 209ա):

12. N—ձեռ. № 1563: Տեղ՝ վանական վարդապետի վանք (իմա՝ խորանաշատ): Ժամանակ՝ 1283 թ.: Գրիչ՝ Մարտիրոս: Թերթ՝ 338: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: 231—242 թերթերը հետագա կազմողի կողմից սխալ են դասավորված. պետք է վերաշարել այսպես՝ (230), 239, 240, 233—236, 242, 231, 238, 241, 232, 237 (243):

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 2ա—18բ, 20ա—336բ).

բ. «Սարգիս վարդապետի ասացեալ յաղագս խոստովանութեան» (մի հատված Սարգիս Շնորհալու «Մեկնութիւն եօթանեցունց թղթոց կաթողիկեայց» աշխատությունից. էջ 19ա—բ).

գ. հատված ինչ-որ քարոզից (էջ 337ա—39ա).

դ. ձեռագրի սկզբի մագաղաթե պահպանակը (էջ 1ա—բ) պարունակում է հատված թերևս Ծննդոց գրքի ինչ-որ մեկնությունից, իսկ վերջինը (էջ 340ա—բ)՝ Հովհան Ոսկեբերանի Մատթեոսի Ավետարանի մեկնությունից:

«Մատեան ողբերգութեան»-ն օրինակված է գլուխների հետևյալ դասավորությամբ՝ Ա—Ը (էջ 6բ—30ա), ԺԲ (30ա—32ա), ԺԵ—Խ (32ա—103բ), ԽԲ (109ա—բ), ԽԱ (110ա—բ), ԽԳ—ՂԱ (110բ—390բ), ՂԳ (390բ—91բ), ՂԵ

(392ա—93բ), ՂԲ (293ա—302բ), ՂԳ (302բ—25բ), Թ—ԺԱ (325բ—32բ), ԺԳ—ԺԴ (332բ—36բ): էջ 2ա—5բ-ում գրիչը երկրորդ անգամ ընդօրինակել է ԼԱ գլխի սկզբներից մինչև ԼԲ գլխի վերջերը: Այդ թերթերը ձեռագրում փաստորեն պահպանակի դեր են կատարում: ԼԳ գլխի տ. 27-ից մինչև ԼԵ գլխի տ. 16-ը ներառյալ չունի. գրիչն ինքը սխալմամբ բաց է թողել: Չունի նաև Նարեկացու հիշատակարանը: Գլուխները, բացի ՂԲ—ՂԳ-ից, համարակալում և «բան» նշում չունեն. հետագա ձեռքով համարակալված են միայն Գ—Զ գլուխները: Բուն գրիչը, հակառակ իր սովորության, համարակալել է ԺԲ, ԻԸ և ՀԵ գլուխներում հանդիպող 4 ենթավերնագրերը՝ Ժ, ԻԳ, ԾԱ և ԾԲ համարներով: Գրիչը է տառի փխ միշտ գրում է Ե: Չունի օ տառը: Ի տարբերություն հնագույն ձեռագրերի, Լ տառը հազվադեպ է փոխարինում Ղ-ով: Բառավերջի եալ, եան, քիւն տառակապակցությունները մեծ մասամբ գրում է կրճատ՝ ել, են, քին (գրել, բարձրութենն, անմաքութիւնս և այլն), բայց ըզգացվում է, որ ոչ թե այդպես է ընկալել, այլ պարզապես կրճատ է գրել: Չհնչվող կամ թույլ արտասանվող յ-ն առհասարակ բաց է թողնում (մարմնո, շինուածո, մարդո, յերկրաին... և այլն):

Գրիչը (գուցե նաև նրա գաղափար օրինակի գրիչը) հաճախ շփոթում է ոչ միայն տ և մ, ձ և չ, այլև տ և պ տառերը միմյանց հետ (օրինակ՝ ամպրոպ, դիտմունք, տիպ, դիտեսցես, մաշիմք, ինձ բառերի փխ գրել է ամպրոպ, դիպմունք, միաք, դիմեսցես, տաշիմք, ինչ և այլն): Տ և մ, ձ և չ տառերի շփոթումն օրինաչափ երևույթ է երկավագրից բոլորգրով ընդօրինակող գրիչների համար, իսկ պ և տ տառերը շփոթելը հետևանք է բոլորգրում տ-ի ձևով գրված պ-ն իբրև տ ընկալելու: Հետևապես կարելի է ենթադրել, որ Մարտիրոս գրիչն իր ձեռագիրն օրինակել է մի բոլորգիր գրչագրից, որտեղ նման աղճատումները մասամբ արդեն առկա են եղել: Ձեռագիրը սխալաշատ է. թերևս որևէ մեկը թելադրել է, իսկ Մարտիրոսը գրել, որովհետև կան դեպքեր, երբ նա հաջորդ բառի սկզբի զ նախդիրը ըստ ընթերցման ս է ընկալել (մեռումս տաժանական փխ մեռում զտաժանական) կամ, ընդհանրապես, նախորդ բառի վերջին ս-ն գրել է զ՝ կապելով հաջորդ բառի հետ (յալիտեան զյալիտեանից փխ յալիտեանս յալիտեանից): Կան փոքրաթիվ սրբագրումներ Գրչի իսկ ձեռքով:

Գրիչը որոշ գլուխների վերնագրերին ու ենթավերնագրերին երբեմն կըցում է «և զանգատ» (ՄԸ գլ.), «և զանգատ ամենամեղ անձին Մարտիրոսոս» (ՀԱ գլ.), «ցաւոց և վշտացելոց աղաւթը նարիկեցո» (ԻԸ գլ. ենթավերնագիր), «և պաղատանք ամենամեղ անձին» (ԽԵ գլ.) և նման կարգի մեկնաբանական հիշատակագրություններ: Անհասկանալի է մնում, թե ինչու բնագրում մի քան տեղ գրված է աստերիսկոս նշանը (էջ 67ա, 77ա, 159բ, 192ա և այլն), երբ տվյալ դեպքերում տողեր կամ հատվածներ չեն պակասում: Ու-

13. Օ—ձեռ. № 5076: Տեղ՝ անհայտ (հավանաբար Արտամեստ գյուղ կամ Վարազա վանք): Ժամանակ՝ հավանաբար 1360 թ.: Գրիչ՝ Ստեփանոս Արտամեստցի: Ստացող՝ Հովհաննես սարկավազ*: Թերթ՝ 271: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

սուցանէ...» (էջ 339բ):

13. Օ—ձեռ. № 5076: Տեղ՝ անհայտ (հավանաբար Արտամետ գյուղ կամ Վարազա վանք): Ժամանակ՝ հավանաբար 1360 թ.: Գրիչ՝ Ստեփանոս Արտամետցի: Ստացող՝ Հովհաննես սարկավազ*: Թերթ՝ 271: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

ա. «Մատենան ողբերգություն» (էջ 2բ—270ա).

բ. Հովհաննես Իմաստասերի աղոթքներից չորսը (907-
910) համապատասխանում էր 270ա—271ա. տե՛ս Ա. վարդ.)

դ. Հատվածներ ավետարաններից (1բ-2բ, Ստաթ., ԲԼ, ԵՃ 88ա-88բ, ԵԶ 1-5, Ղուկ., է, 1-7):

Մարդկ., ժն., 42—47, 9, 1—6, Սամթխ., Ժ., 1—5, Հովհ., 3:

Մատչանն ունի խորագիրը և նարեկացու հիշատակարանը: Գլուխները համարակալված են «Բան առաջին» (էջ 3ա) և «Բան Դե» (էջ 266բ): Սխալմամբ ի է համարն ունի նաև ի՞նչ գլուխը (էջ 79ա): ի է և ի՞նչ գլուխն ընդօրինամբ ի է համարն ունի նաև ի՞նչ գլուխն է տվել մի ալ սխալ ևս, ի՞նչ գլխի մի հատված (տ. նակելիս գրիչը թույլ է տվել մի ալ սխալ ևս, ի՞նչ գլխի մի հատված (տ. 122-ից մինչև 128-րդ տողի տեղում) ընդօրինակել է երկու անգամ, առաջին անգամ իբրև ի է գլխի շարունակություն (էջ 76բ), երկու անգամ, առաջին անգամ իբրև ի է գլխի հետ (էջ 82բ) և երկու դեպքում էլ նույն ենթախորհրդի անգամ՝ ի՞նչ գլխի հետ (էջ 82բ) և երկու դեպքում էլ նույն ենթախորհրդի գրով՝ «Այս նուագ աղափից դիասառսուր ջեմնատագնալ (էջ 76բ ջեմնատագնալ»

[illegible]

Ձեռագրի անանհատկություններից կարևոր են՝ ա. սովորական վեր-
նագրի բազմազանությունը, բ. ենթախորագրերի առկայությունը և բացա-
կայությունը, գ. ուղղագրությունը և դ. սրբագրությունները: Գրիչն իրեն բա-
վականին ազատ է զգացել սովորական վերնագրի նկատմամբ: Նախ նա գրել
է լրիվ և ճիշտ (Բ—ԻՆ, ԻԹ և այլն), ապա լրիվ, բայց համառոտագրված. օրի-
նակ՝ Վերստ. յառ. կրկ. հեծ. նոր. հսկ. առ. ն. աղ. մաղ. բան. ի խորոց սրա.
խաւս քնդ այ» (ԼԼ, էջ 130ա), այնուհետև հրաժարվել է «Վերստին յաւե-
լուած կրկին հեծուքեան» արտահայտությունից և վերնագրել կարճ՝ «Նորին
հսկողի առ նոյն աղերս մաղքանաց բան ի խորոց սրաից խաւս քնդ աստու-
ծոյ» (ՁԸ, էջ 238բ) կամ ալելի սեղմ ձևով, երբեմն էլ հրաժարվել է հսկողի
բառից. «Նորին մաղքանք ի խորոց սրաից խաւս քնդ աստուծոյ» (Ղ, էջ
240բ) և կամ փոխարինել է հեղինակի անունով՝ «Նորին Գրիգորի ի խորոց
սրաից խաւս քնդ աստուծոյ» (ԽԳ, էջ 136ա):

0-ի փոխարեն գրում է աւ. աւգոստին, հաւր, կենդանեալ, աւր և այլն, մինչդեռ բնափց գրում է բնօից, անբաւ՝ անբօ, ապաշաւանք՝ ապաշօանք, անձաւք՝ անձօք, երկնաւոր՝ երկնօւր և այլն: Նրբեմն ձայնեղ բաղաձայնները խլացնում է, գրում է՝ աւկտակարաց, վտանկ, փափաքանալ, ամենասգեստ և, ընդհակառակն՝ խնգեալ, ընձայեսցի, անգողնոյս և այլն: Բառաւերջում հաճախ չի գրում յ. դարձելո, խնդրելո, ժամանելո, զդաւանելո, զինո, ձիթո, ցորենո, մարդո, Սողոմա, Բեդասիդա, ԳԳալիլեա, Դաւրա, ձողկեցա և այլն: Սրբագրությունների մի մասը սեփական վրիպակների հետեանք են՝ տառ, բառ, բառեր կամ արտահայտություններ ու տողեր է բաց թողել, ապա լրացրել, սրբագրել: Ստեփանոսի գրչությամբ մեղ է հասել մեկ այլ նարեկ, ավելի ընտիր մի ձեռագիր (Մատենադարան, ձեռ. № 5883), գրված 1369 թվականին:

Ձեռագիրն ունի հիշատակարաններ և հիշատակագրություններ. էջ 1ա, գրեթե անընթեռնելի (1360 թ.), 127բ, պահպանվել է անթեքի (1376 թ.), 134բ, 271ա, թվականը դժվարընթեռնելի, այլ գրչությունք էջ 271բ (1369 թ.) և անթվակիր, թերևս, ԺԴ դար:

14. P—ձեռ. № 10182: Տեղ՝ Գրո անապատ (Սեբաստիա քաղաքի հանդեպ, Արտենիս լեռան վրա): Ժամանակ՝ 1346 թ.: Գրիչ և ստացող՝ Գրիգոր քահանա: Զեռագիրն օրինակել է Սեբաստիայի Սուրբ Նշան վանքի առաջնորդ Ստեփանոս եպիսկոպոսի հրամանով: Թերթ՝ 436: 1ա, 221ա—223ա, 335ա—բ, 434բ—436բ էջերը գրված չեն: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրդգիր:

Բովանդակում է՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 2ա—208բ).

բ. տարբեր բնույթի ու ժանրի ստեղծագործություններ, մասամբ՝ բուն հայկական և մասամբ՝ թարգմանական (էջ 210—434ա):

«Մատեան ողբերգութեան»-ը չունի նարեկացու հիշատակարանը (գրիչն ինքը չի գրել): Գլուխների վերնագրերը գրված են կարմիրով: «Բան» նշում և համարակալում ունի լուսանցքներում, բացի Ա և Բ գլուխներից, որոնց համարակալումն արված է վերնագրից անմիջապես հետո, լրիվ գրությամբ՝ «Բան առաջին», «Բան երկրորդ»: Գլուխների ենթավերնագրերն ունի. դրանք գրված են մերթ բնագրի կարգում, մերթ՝ լուսանցքներում: Բազմաթիվ հատվածներ ներկայացված են չափածո տողատումով (այդ առումով սույն ձևագիրն ամենից ավելի աչքի ընկնողներից մեկն է). բանաստեղծական տոհմերը ոչ թե նոր տողից է սկսում, այլ գրում է իրար շարունակության վրա, սակայն ամեն տող սկսելով գլխագրով: Գրիչը կատարել է բազմաթիվ սրբագրումներ: Հաղվադեպ սրբագրումները կատարված են այլ ձեռքով: Բնագրային-գրչական տարբերություններով իրար բավական հարազատ են սույն գրչագիրը և S-ը, թեև շատ դեպքերում էլ իրարից հեռանում են (P-ն ունի 2 գլխի տ. 92-ը, իսկ S-ը չունի. վերջինս, հակառակ P-ի, չունի նաև ԺԲ գրվ. խի 55-րդ տողը. ի՞նչ գլխի 47 և 131 տողերում, ABCG և այլ ձեռագրերի պես, P-ն աստղանիշեր ունի, իսկ S-ը չունի և այլն): Այդ նշանակում է, որ P-ից S-ի կախումն անմիջական չէ. թերևս նմանություններն առաջացել են մեկ ընդհանուր հիմք ձեռագրից, միջնորդավորված ճանապարհով: Չունի օ տառը: Կան հետևյալ լուսանցային մեկնաբանությունները՝ «Զենովք ասէ, ինձ թուի» (ԺԱ. գլխի 70—78 տողերի համար, էջ 22ա), «Կարկամեալ կինն» (ԺԲ գլխի տ. 27-ի համար, էջ 32բ), «Ի ծնէ կոյրն» (տ. 35-ի համար), «Տեռա-տեսն» (39—40 տողերի համար, էջ 33ա), «Շիշ իւղոյ կնոջն» (47—48 տողերի համար), «Անդամալոյծն» (54—56 տողերի համար), «Համր դիւահաղերի համար», «Անդամալոյծն» (54—56 տողերի համար), «Համր դիւահաղերի համար», «Որ զգոտոցն կախեցին» (67—68 տողերի համար, էջ 33բ), «Ղազար» (71—72 տողերի համար), «Այրին» (76—78 տողերի համար), «Գերգեսացին» (86—93 տողերի համար): Հէ գլխի վերնագրից առաջ ունի նշում՝ «Ի խորհուրդ Մեծի ուրբաթին» (էջ 159բ):

Ունի գրչի ընդարձակ հիշատակարան (էջ 208բ—10ա) և հիշատակագրություններ, որոնց մեծ մասը գրչինն են (էջ 71ա, 85ա, 93բ, 107բ, 114բ, 139ա,

158բ, 161ա, 175ա, 241ա, 243ա, 302բ, 346ա, 392ա, 412բ), իսկ մի քանիսը՝ ԺԺ (1բ, 223բ) և Ի (434ա) դարերի:

15. Q—ձեռ. № 5364: Տեղ՝ Հակոբա վանք (Երզնկայում): Ժամանակ՝ 1363 թ.: Գրիչ՝ Ստեփանոս: Ստացող՝ նախ՝ Խաչատուր, ապա՝ Աստվածատուր արքեպիսկոպոսի եղբոր որդին: Թերթ՝ 430: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրդգիր: Ունի 1 մանրանկար (Նարեկացին ամբողջ հասակով, գլխին լուսապսակ. էջ 1բ), զարդագիր և թռչնագիր գլխագրեր, 1 կիսախորան (էջ 2ա) և լուսանցազարդեր: Պահպանվել է գրչի գլխավոր հիշատակարանը (էջ 428բ—429ա). 429-րդ թերթը հավանաբար ընդօրինակված է բուն գրչությունից, թուղթը նոր է, ուղղագրությունը՝ տարբեր և բազմաթիվ հիշատակագրություններ (էջ 2ա, 56բ, 71ա, 95բ, 126ա, 217ա, 231ա, 236ա, 239ա), «Զանարժանս յաղաթս յիշեցէք. զԱւետիք կրանաւորն և զԱստուածատուրն և զԺնօղսն իւր» (էջ 231բ) համանման բովանդակությամբ: 1ա էջի վրա կա ոմն Թուրքեն Խոստիկյանի հիշատակագրությունը (1894 թ.):

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1ա—272ա).

բ. Նարեկացու վարքը (372ա—74ա. տե՛ս Ա վարք).

գ. Մատյանի և Նարեկացու երեք գանձերի մեկնությունը (274բ—358ա).

դ. Ներսես Շնորհալու չափածո մի քանի գործերը (359ա—428բ):

Մատյանն ունի խորագիրը (վերջում՝ գրչի «Աւգնեա, տէր 3իսուս Քրիստոս» մաղթանքը, էջ 2ա) և Նարեկացու հիշատակարանը: Զեռագրից պակասում է մեկ թերթ՝ 10բ և 11ա էջերի արանքից (Գ, 132-րդ տողից մինչև Գ, 24-րդ տողը ներառյալ):

Ենթախորագրերը գրված են բնագրի կարգում՝ կարմիր թանաքով: ԼԳ գլխի «Իսկ զնաւատոյ սահման քանի» բառերով սկսվող նախադասությունը գրված է սև թանաքով՝ իբրև բուն բնագրի մաս: Բնագրի մաս է դիտված նաև ՂԳ գլխի «Այն իմ ձեռնարկութիւն» բառերով սկսվող ավարտը:

Գրիչը համարակալել է Մատյանի գլուխները՝ Ա—ՂԵ: Հետագա գրչություններ սխալ նշումներ կան ՂԳ գլխի առանձին հատվածների համար: Ինչ-որ մեկը «Գովեալ քաղատր» բառերով սկսվող հատվածը համարակալել է ՂԴ, գրել լուսանցազարդի մեջ, իսկ «Քանգի միտունս այս աւրհնաբանեալ» բառերով սկսվող հատվածը՝ ՂԵ: Մինչդեռ գրիչը ՂԳ գլուխը համարակալել է ՂԴ, հաջորդ գլուխները՝ ՂԵ և ՂԶ:

Զեռագրում Մատյանին հաջորդում է նրա մեկնությունը՝ «Բացայայտութիւն բանից սուրբ հաւրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացոյ»: Խորագրված բոլոր այն բառերը, արտահայտությունները, նախադասություններն ու պարբերությունները, որոնք բացատրված են մեկնության մեջ, բնագրում նշված են օ տառով և կարմիր շրջանակով:

Մատյանն ունի խորագիրը և նարեկացու հիշատակարանը: Ա. գլխի վերնագրից հետո գրիչը գրել է՝ «Աւգնե՛ա Յիսուս»: Ի՞նչ գլխի 121-րդ տողից հետո, լուսանցքում, այլ գրչությամբ կա ենթախորագիր. «Աղօթք ջերման» (էջ 74ա): ԼԴ գլխի «Իսկ զհաւատոյ սահման բանի» բառերով սկսվող նախադասությունը գրված է բնագրի կարգում՝ որպես բնագրի մաս: Հեն գլխի «Փառաւորեմք վերածայնեալ» բառերով սկսվող հատվածից առաջ ունի ենթախորագիր. «Այլ իմն խորհրդածութիւն աստուածային աւանդութեան», իսկ «Դաւանեմք ի հաւատ ուղիղ» բառերով սկսվող հատվածից առաջ չունի ենթախորագիր: Ենթախորագիր չունի նաև ՂԳ գլուխը: ՂԴ գլխի սովորական վերնագրից բացի ունի «Գիշերային ժամուն» մեկնաբանական ենթախորագիրը:

Ձեռագիրն ընդօրինակված է մի քանի օրինակներից: Խիստ աղատ են սրբագրությունները: Բնագրագիտական տեսանկյունից հետաքրքիր է ԻԹ գլխի 29-րդ տողի սրբագրությունը: Գրել է՝ «Քանզի իննուց յիսնից և քուց երից և չորհեակ տասանց», ապա սրբագրել, հանել երից և բառերը, էջատակին ծանոթագրելով այսպես՝ «Երից չալտի. յընտիր օրինակաց տեսի յերկուս գիրս» (էջ 76ա), այսինքն՝ սրբագրել է ըստ երկու այլ օրինակների (տե՛ս նաև՝ բան ԻԹ, ծնթ. 5):

T-ն մեղ հայտնի չորս ձեռագրերից (FZS) հնագույնն է, ուր Ա. գլխի առաջին տողն ունի Ձայն հառաչանաց հեծուրեան սրտի ողբոց աղաղակի ընթերցվածք: Այդ ընթերցվածքը 1774 թ. Կ. Պոլսի հրատարակիչները նախընտրելի են համարել մյուս ընթերցվածներից և հետագա հրատարակությունները (բացի 1782 և 1789 թթ. Կ. Պոլսի տպագիրներից) հետևել են այդ հրատարակությանը: Ընթերցվածք, կարծում ենք, հեղինակային չէ և առաջացել է ողբոց սրտից ճիշտ ընթերցվածի գրչագրական սլարդ շփոթի հետևանքով (տե՛ս նաև՝ բան Ա, ծնթ. 2):

T-ն ընտիր գրչություն է: Գրիչը հետևում է գրաբարի ուղղագրությանը, երբեմն, սակայն, թույլ է տալիս ձայնեղների խլացում՝ ամպարիշտս, գկամուրն, սրինկ, աթազանֆ, պատրուկի և այլն: Նա ուշադրություն է դարձնում պարբերությունների բաժանմանը, կետադրությանը, գլխատառերը, երբեմն նույնիսկ գլխաբառերը, գրում է կարմիր թանաքով:

19. Ս—ձեռ. № 3903: Տեղ, ժամանակ և գրիչ՝ անհայտ (գրչության հավանական ժամանակ՝ ԺԳ դարի վերջ կամ ԺԴ դարի սկիզբ): Հաջորդաբար ձեռագրի հետագա ստացողներն են եղել Նաթան եպիսկոպոսը*, ոմն Դավիթ

* Նաթանին թերևս կարելի է նույնացնել ԺԳ դարի երկրորդ կիսում ապրած Հավուց թառի առաջնորդ Նաթանայի եպիսկոպոսի հետ (նրա ձեռքով էջ 210բ-ում գրված հիշատակագրության՝ կիսով չնչված բառերից երկուսը կարելի է վերականգնել Հառց թառոյ): Նաթանա-

(սա 207ա էջի հիշատակագրության մեջ Նաթանի անունը քերել և գրել է իրենը) և Գրիգոր քահանան: Մի քանի էջերում հանդիպող կնքադրոշմը («Ս. Թադէի առաքելոյ վանք» մականորոշյամբ) վկայում է, որ ձեռագիրը վերջերում պատկանել է Արտաղի Ս. Թադէի վանքին: Թերթ՝ 267: 256 և 265 թերթերը գրված չեն: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Ունի նարեկացու 1 մանրանկար (էջ 1բ): Մանրանկարիչը գրչին ժամանակակից չէ. հավանաբար 266ա էջում 1691 թ. հիշատակագրություն թողած Գրիգոր քահանան է, որը ձեռագիրը կազմել է տվել վարդան քահանա Բալուեցուն (սա գործել է Բաղեշի Ամրդուլու վանքում) և լրացրել է Ա. գլխի սկիզբը (էջ 2ա—բ), որի հին գրչությունը չի պահպանվել: Ձեռագրի 257ա—264բ էջերի գրիչը մի երրորդ անձնավորություն է:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 2ա—249ա).

բ. երեք գանձ նարեկացուց (245ա—55բ), որոնցից վերջինը («Ի խաչն աստուածընկալ») կիսատ է մնում թերթ ընկած լինելու պատճառով.

գ. նարեկացու առաքյալների ներբողը (257ա—64բ), որը նույնպես թերի է (264բ էջին հաջորդող թերթերը չեն պահպանվել):

«Մատեան ողբերգութեան»-ը չունի խորագիր (թերևս սկզբնապես ունեցել է, բայց չի պահպանվել): Ա. գլխի սկիզբը, վերնագրից սկսած մինչև 26-րդ տողը ներառյալ, բուն գրչությամբ չի պահպանվել (լրացված է Ժէ դարում): Չունի ՂԳ գլխից մի հատված (այդ պակասն ընկնում է 236ա էջի միջին մասում, ուրեմն գրիչն ինքը չի գրել), ինչպես նաև նարեկացու հիշատակարանը: Գլուխների համարակալումներն ունի վերնագրերից անմիջապես հետո, բայց Ա. գլուխը համարակալում չունի, քանի որ չի պահպանվել և վերնագիրը: Ենթավերնագրերը գրված են լուսանցքներում: Կան բավական սրբագրումներ, կատարված գրչի ձեռքով: ԽՂ գլխի 132—33 տողերում սնտախ սերմանիֆ, աւագափուլ շինուածֆ բառերի բացթողումը վկայում է, որ գրիչն օգտվել է մի այնպիսի գաղափար օրինակից, որտեղ տ. 133-ում առկա է եղել աստղանիշը, և նշված բառերը չի գրել՝ աստղանիշի իմաստը նրանց վերագրելով: Գրիչը Սուրբ Գրքից, հատկապես սաղմոսներից, նարեկացու մեջբերումները որոշ դեպքերում կա՛մ կրճատել, կիսատ է գրել՝ դնելով կրճատման նշան, կա՛մ էլ, ընդհակառակն, ընդարձակել է՝ ըստ աղբյուրի գրելով շարունակությունը (տե՛ս մասնավորապես Կ, ԿԱ, ԿԴ գլուխները):

Այս ձեռագիրը (մասամբ նաև սրանից կախում ունեցող V օրինակը) աչ-

յելի մասին տե՛ս Գ. Հովսեփյան, Հավուց թառի Ամենափրկիչը և նույնանուն հուշարձաններ հայ արվեստի մեջ, Երուսաղեմ, 1937, էջ 8ա, 22 և այլն:

բով թերթերը սխալ են դասավորված. պետք է վերաշարել 5, 4, 3 հաջորդականությամբ:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատենան ողբերգութեան» (էջ 1ա—368բ).

բ. Ապարանից խաչի պատմություն, խաչի և Աստվածածնի, Առաքյալների և Հակոբ Մծբնա հայրապետի ներբողներ (368բ—442բ), որոնցից վերջինը կիսատ է, քանի որ ձեռագրի վերջից թերթեր են ընկած:

Խաչի ներբողի տողատակին գրիչը նշել է, որ բնագիրը պակասավոր է. «Ո՛վ օրինակօղ, ալբուբենիցս տունքս բովանդակ շատ պակասեն. զգո՛յ՜ կաց, յայլ օրինակէ գրեսցես» (էջ 397բ): Մի այլ տեղ, Աստվածածնի ներբողի նախավերջին էջի ստորին լուսանցքում, արված նշումից երևում է, որ Կարապետ գրիչը Նարեկացու այդ ստեղծագործությունն անգիր է իմացել և գրելիս դադարաբար օրինակից չի օգտվել. «Ո՛վ եղբայր, անմեղադիր լեր, ոչ եթէ յարինակէ եմ գրել, այլ ի մտաց» (էջ 423բ):

«Մատենան ողբերգութեան»-ը սկզբից և վերջից թերի է. խորագիրը և Ա. գլխի վերնագիրը չեն պահպանվել, քանի որ առաջին պրակի սկզբի 7 թերթը, ինչպես ստուգումն է ցույց տալիս, ընկած են: Չունի Նարեկացու հիշատակարանը (գրիչն ինքը չի գրել), ինչպես և բազմաթիվ գլուխներից՝ առանձին տողեր. դա կարելի է վերագրել դարձյալ այն հանգամանքին, որ գրիչն օրինակելիս որոշ դեպքերում առաջնորդվել է իր անգիր իմացածով: Բաց է թողել մի շարք ընդարձակ հատվածներ 26, 28 և 29 գլուխներից. չի գրել նաև 29 գլխի 34—76, 25 գլխի 58—61 և 2 գլխի 79—97 տողերը: Այդ բացթողումներից երկուսը (25 և 2 գլուխներում) հետագա մեկը լրացրել է համապատասխան էջերի լուսանցքներում (էջ 317բ և 324բ): Վերջինս կատարել է նաև բազմաթիվ սրբագրումներ՝ ավելի մուգ գույնի մեկնումով: Շատ էջերում աղոտացած առանձին բառեր, նաև տողեր ու հատվածներ հետագայում (գուցե ԺԵ—ԺԹ դարերում) վերականգնվել են (էջ 232բ, 233ա, 247ա, 273բ, 274ա և այլն):

Ձեռագրի գրչության առանձնահատկությունների մասին կարելի է նշել հետևյալը. չունի օ տառը (միայն էջ 397-ում, գրչի հիշատակագրության մեջ, օրինակօղ և օրինակէ բառերում հանդիպում է այդ տառը). չնայած է տառն ունի, բայց որոշ բառաձևերում, թեպետ ոչ միշտ, նրա փխ գործածում է Ե (եխ, ասեխ, քե, եքե, աշտեխ և այլն)՝ հետևելով, անշուշտ, գաղափար օրինակին, որը, երևում է, հին ձեռագիր է եղել. լ և ղ տառերի ճիշտ որոշարկում ունի. լ է գրում այն բառերում, որոնք հնագույն գրչագրերում սովորաբար ղ-ով են գրվում: Գրիչը, լինելով Հարավային Հայաստանից, երբեմն խ-ն և և-ն շփոթում և մեկի փխ գրում է մյուսը՝ տեղի տալով տարօրինակ սխալների, մի տեղ խէք բառի փխ գրել է խեա և ապա սրբագրել հեա, հիմամանց

բառն ընկալել ու գրել է խիժմանց, խաղբս-ը՝ համբս, խեղդ-ը՝ հեղք, խակուրիւն-ը՝ հակառակուրիւն, զխոտան-ը՝ զհոտան և այլն:

Բ գլխից սկսած բոլոր գլուխները լուսանցքներում ունեն համարակալում՝ առանց «բան» նշումի: Գլխահամարները նշված են նաև վերնագրերից անմիջապես հետո՝ «Բան երկրորդ», «Բան Գ» և այլն: Գլուխների վերնագրերը գրիչը սովորաբար կրճատ է գրում, որոշ դեպքերում փոխում է՝ հատկապես Գրիգոր անունն ավելացնելով հսկող բառի մոտ կամ նրա փոխարեն: Ենթավերնագրերը գրում է կա՛մ բնագրի կարգում, կա՛մ լուսանցքում, իսկ մի երկուսն էլ (26 և 29 գլուխներից) առհասարակ չի գրել: Հատվածաբաժանմանը (պարբերությունների բաժանմանը) գրեթե ուշադրություն չի դարձնում, խուսափում է նաև հատվածները չափածո տողատումով գրելուց: Ա խմբի ձեռագրերից նկատելիորեն մոտ է Ն-ին (երկուսն էլ 29 գլխի տ. 45-ը չունեն, լս. գլխի տ. 28-ում ունեն հետագալուսելի փխ աճեհալուսելի ընթերցվածի. երկուսում էլ չկա 29 գլխի սովորով յիսալի սովալ ի յաստում է միանալի կապակցությունը, որը չունեն նաև ՄԴՊԻՁ ձեռագրերը, բայց Մ-ում՝ հետագայում, իսկ Ձ-ում՝ բուն գրչի ձեռքով սրբագրված-ավելացված է): Այդ հարադատությունը, սակայն, բոլորովին էլ նշան չէ այն բանի, թե Վ ձեռագիրը Ն-ի հետ անմիջական աղերս ունի. նրանց ընդհանուր շեղումներից ձեռագրական աշխարհում առաջացած հեռավոր ու աննկատելի խաչավորման արդյունք են, և պատահական չէ, որ Վ-ի և Ն-ի՝ միմյանց նկատմամբ ունեցած տարբերություններն ավելի ակնհայտ են:

Գրչի հիշատակարան չունի: Կան բազմաթիվ հիշատակագրություններ՝ գրչից (3բ, 15ա, 27բ, 37ա—բ, 74ա, 109ա, 126բ—27ա, 153բ, 177բ, 198ա, 216բ—17ա, 227ա—բ, 263ա—բ, 280բ, 298ա, 315բ, 326բ, 368բ, 397բ, 408ա, 416բ, 423բ) և հետագա (1767 թ.) ձեռքով (էջ 192բ, 203բ):

22. X—Նրուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մատենադարանի № 1238 ձեռ. (օգտըվել ենք մանրաթավաղներից)*: Ձեռագիրը տարբեր նյութերի ժողովածու է՝ գրված տարբեր տեղեր, տարբեր ժամանակներում: Ա (էջ 1—436) մասի տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար ԺԴ դ. գրչություն): Գրիչ՝ Ներսես: Բ (էջ 437—553) մասի տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1412 թ.: Գրիչ՝ Առաքել: Գ (էջ 554—569) մասի տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար ԺԵ դ. գրչություն): Գրիչ՝ Վարդան: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտր բոլորգիր, ուղղագիր բոլորգիր: էջեր՝ 570: Սկզբից երկու թերթ դատարկ և չհամարակալ-

* Ձեռագրի նկարագրությունը տե՛ս «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Հակոբյանց», կաղմեց Ն. Կալ. Պողոթյան, հտ. Դ, Նրուսաղեմ, 1969, էջ 387—390: Պողոթյանը չի նշել 316-րդ էջի հիշատակարանը: Այստեղ է միայն, որ սրբագրությամբ կա գրչի անունը: Գրիչ է՝ «Ընդ սրբոյ հարս... և ես աղաչեմ, ո՛չ մանկունք նորոյս Սիոնի, յիշելով ի բարի...» և սրբագրել՝ «... և ես Ներսէս աղաչեմ» և այլն:

ված: Առաջին թերթի վրա՝ հետագա հիշատակագրություն: էջ 257 դատարկ, գրչափորձեր:

Պահպանվել են գրիչների հիշատակարաններ և հիշատակագրություններ: Ա մասի համար՝ գլխավոր հիշատակարանը (էջ 316), հիշատակագրություններ (էջ 77, 100, 125, 143, 166—167, 171, 211, 368), որոնցից և ոչ մեկի մեջ չի հիշված գրչի անունը: էջ 436, էջատակին՝ «Յիշեսցիք և զմեղուցեալ Յովանէս»: Բ մասի համար՝ գլխավոր հիշատակարանը (էջ 553), հիշատակագրություն՝ էջ 470, ուր հիշված է Առաքելի անունը: Գ մասի համար՝ հիշատակագրություններ (էջ 559, 567): Վարդանի անունը հիշված է երկրորդում. «...զմեղապարտ գրիչս զստանունն քահանայ վարդան աղաչեմ յիշել ի տէր...»: Հետագա ստացողի հիշատակարանը (էջ 568), գրված 1650 թ., անունը քերված, հիշվում է ստացողի հոգևոր եղբայրը, ոմն Հովհաննես կուսակրոն քահանա: Առաջին շահմարակալված թերթի վրա Մարտիրոս Ամթեցու հիշատակարանը (1701 թ.):

Բովանդակություն՝

Ա մաս

- ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1—316).
- բ. Նարեկացու Ապարանից խաչի պատմությունը (էջ 317—44).
- գ. Նույնի՝ խաչի ներբողը (էջ 344—68).
- դ. Նույնի՝ Աստվածածնի ներբողը (էջ 368—387).
- ե. Նույնի՝ Ապարանից խաչի պատմության հիշատակարանը (էջ 387—90).
- զ. Նույնի՝ 12 առաքյալների ներբողը (էջ 390—412).
- է. Նույնի՝ Հակոբ Մծբնեցու ներբողը (էջ 412—36, վերջից թերի, թերթեր են ընկած):

Բ մաս

- ա. Ներսես Շնորհալու «Բան հաւատոյ» քերթվածը (էջ 437—70).
- բ. Նույնի՝ «Ողբերգութիւն վիպասանական»-ը՝ «Յիսուս Որդի»-ն (էջ 470—553):

Գ մաս

- ա. «Ամենախնամ տէրն երկնային» սկզբնատողով մի ոտանավոր (էջ 554—56).
- բ. «Անճառ ծնունդ հարն երկնային» սկզբնատողով մի ոտանավոր (էջ 556, վերջից թերի).
- գ. Ժամարարության կանոններ (էջ 557—567).
- դ. Ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրական» (էջ 568, ունի միայն սկզբի տողերը, թերի):

Մատյանն ունի խորագիրը և հեղինակի հիշատակարանը՝ վերնագրված այսպես. «Յիշատակարան մատենիս դրութեան նորին հսկողի» (էջ 314):

Գրչության յուրահատկություններից հատկանշական է ու-ի փոխարեն և գրությունը: Գրիչը հավասար գործածում է գրության երկու ձևերը: Գրում է և՛ անուամբ, և՛ անամբ: Այսպես էլ՝ զգիլ, լար, աննազ, նագի, սաւե-րացուցանէ, ասի, զհարածեալս և այլն: Հոգոյ, զինոյ կենդանոյ, եկեղեցոյ և այլ թեր ձևերում հաճախ չի գրում ւ-ն: Խուլ բաղաձայնների փոխարեն հաճախ գրում է ձայնեղ՝ տունգ, ընծայ և այլն: Ա-ից և ո-ից հետո հաճախ չի գրում յ. զգաութեանց, երեմիաի, վկեալ, փիլիսոփաիս, Բովդ և այլն:

Մանրաժապավենն ունի հայտածման թերություններ. առանձին էջեր աղոտ են և զժվարքն թեոնելի:

23. Y—ձեռ. № 7019: Տեղ՝ անհայտ (Վասպուրական): Ժամանակ՝ 1423 թ.: Գրիչ՝ Գրիգոր Երզնկացի, Գրիգոր Խլաթեցի (Մերենց)*: Ստացող՝ Կիրակոս կրոնավոր: Թերթ՝ 168: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Ունի 1 կիսախորան (էջ 1ա) և լուսանցաղարդեր:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1ա—151բ).

բ. Նեղոսի խրատական քարոզները (էջ 152ա—63բ).

Նախապես ձեռագիրն ունեցել է նաև Ներսես Շնորհալու «Յիսուս Որդի»-ն: 1809 թ. նորոգման ժամանակ հետագա ստացող կարսեցի Գրիգորի որդի Հեքիմբաշոնց մահտեսի Սահակը «Յիսուս Որդի»-ն և «Մատեան ողբերգութեան»-ը (Նեղոսի խրատների հետ միասին) կազմել է տալիս առանձին-առանձին՝ միշտ Մատյանը մոտն ունենալու և ընթերցելու համար. «...վերստին ետուր մեկնել ի միմեանց յատուկ-յատուկ իւր նորոգել՝ վասն փոքր լինելոյ միշտ ընդ իւրեանս պահիցէ և անմահական սեղանոյն յարածամ ճաշակիցէ ի վայելս իւր բարեսէր անձին» (էջ 164ա):

Գրչի հիշատակարանը եղել է «Յիսուս Որդի» քերթվածից հետո: Նորոգողն ընդօրինակել է՝ ղենելով իր հիշատակարանից հետո (էջ 164բ): Նա գրում է. «Բայց յիշատակարանն ի վերջն Յիսուս Որդույն էր գրած, և ի մեկնելն միմեանց՝ մնաց նարեկն առանց յիշատակարան. և ես մեղօք մածեալ Կարապետ բերանով նորին գրեալ եմք ի միւս երեսն» (էջ 164ա):

Պահպանվել է հետագա ստացող Հովհաննես Բրգութեանց Ոստանցու հի-

* Որոշակի է, որ ձեռագրի մի մասի (Նեղոսի խրատների) գրիչն է նշանավոր Գրիգոր Խլաթեցին: Մյուս երկու մասերինը, պարզ չէ, գրել է մեկ մարդ՝ Գրիգոր անունով և Երզնկացի մականունով, թե՛ երկու մարդ՝ մեկը Գրիգոր անունով, մյուսը՝ Երզնկացի մականունով: Նորոգողի ընդօրինակմամբ հիշատակարանի այդ տողերն այսպես են՝ «... գրեցաւ ձեռամբ Երզնկացոյ և Գրիգորի Խլաթեցոյ և իմովս մեղապարտի. տխիղձ մատմբս և յետինս ի բա-նասիրաց և տրուպս ի բանաստեղծաց և ի խնդրողաց բանին Յիսուսի, Հսկող անուանեալ նախորդ և իրօք որոշեալ և արթուն թմբեալ» (էջ 164բ): Հետեւելով ձեռագրի հա-համանուն Գրիգորի և իրօք որոշեալ և արթուն թմբեալ» (էջ 164բ): Հետեւելով ձեռագրի հա-համանուն նկարագրությանը («Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան մատենադարանի», Բ, էջ 443), մենք ևս ընդունում ենք երկու գրիչ՝ Գրիգոր Երզնկացի և Գրիգոր Խլաթեցի:

նկանագրեալ փխ նկարագրեալ, պարտիք փխ պատիւի, ծարկեաց փխ կարծեաց, նուագաւ փխ նուագաւ, զառակն փխ զառակն, զգոյս փխ զգոյս, դառնացողաց փխ դառնացող և այլն: Որ վարդան գրիչն ինքն է սխալվել այս կարգի մի շարք տարբերութեան ղեկքում, ակներև է նրա կատարած սրբագրութիւններից: Այսպես, նա գրել է դառնութիւն, սրբագրել՝ դառնութիւն (էջ 34ա), մատն, սրբագրել՝ մասն, մասնութեան՝ մասն երանութեան և այլն:

30. Դ — Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մատենադարանի № 1215 ձեռ. (օգտուվել ենք մանրաթապալենից)*: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար Ժն դ. սկզբի գրչութիւն): Գրիչ՝ անհայտ: Ստացող՝ Գեորգ արեղայ: Վերջին ստացող՝ Սարգիս կրօնավոր: Նորոգող՝ Գրիգոր: Նյութ՝ մագաղաթ: Էջեր՝ 654: Ունի 2 մանրանկար. մեկում Հիսուսն օրհնում է ծնկաշոք Նարեկացուն (էջ 6), մյուսը՝ Աստվածամոր դիմապատկերը կիսախորանի մեջ (էջ 513): Ունի նաև 2 կիսախորան (էջ 7 և էջ 513) և լուսանցազարդեր:

Բովանդակութիւն՝

ա. «Մատենան ողբերգութեան» (էջ 5—650).

բ. Նարեկացու վարքը (էջ 650—52, տե՛ս Ա. վարք):

Գրչի հիշատակարանը չի պահպանվել: Պահպանվել են երկու հիշատակագրութիւն: Առաջինում (էջ 428) հիշված է ստացողի՝ Գեորգ արեղայի անունը, երկրորդում (էջ 576)՝ անուն չի նշված: Հետագա ստացողի և կաղմողի հիշատակարանը (էջ 653—54)՝ գրված 1603 թ.: Հետագա հիշատակագրութիւններ (էջ 7 և 652)՝ ձեռագիրը Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքին պատկանելու մասին:

Մատյանն ունի խորագիրը և Նարեկացու հիշատակարանը: Գլուխները համարակալված են թե՛ վերնագրերից հետո, լուսանցազարդում և թե՛ ստորին լուսանցքում: Այսպես, օրինակ, լուսանցազարդում գրել է Բ, էջատակին՝ «Բան երկրորդ», լուսանցազարդում՝ ԺԱ, էջատակին՝ «Բան տասներորդ առաջներորդ», լուսանցազարդում՝ ԻԳ, էջատակին՝ «Բան Ի-երորդ երրորդ», լուսանցազարդում՝ ՀԹ, էջատակին՝ «Բան Հ-երորդ Թ-երորդ», լուսանցազարդում՝ ՂԱ, էջատակին՝ «Բան իններորդ առաջներորդ» և այլն:

Մի քանի վերնագրեր համառոտ նշել է նաև ստորին լուսանցքում. «Բան ՂԲ, Ի ժամահարն», «Բան ՂԳ, Ի սուրբ միւռոնն» և այլն: ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ՀԵ, ՂԳ ենթախորագրերն ունի լուսանցքում (բացի ԼԳ գլխի 141—43-րդ տողերից, որոնք գրված են բնագրի կարգում, թեև իբրև ենթախորագիր, իսկ ՀԱ գլխի 29-րդ տողից) հետո շունի ենթախորագիր):

* Ձեռագրի նկարագրութիւնը տե՛ս «Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Հակոբյանց», հտ. Դ, էջ 352—55:

Գրիչը սրբագրութիւնների նկատմամբ ունի յուրահատուկ վերաբերմունք: Նա նշում է տարբերութիւնները՝ առանց կտրուկ մերժման: Այսպես, օրինակ, ՀԱ գլխի 108-րդ «Փոյթ խնամով ի շարիս» կիսատողի համար էջատակին նշել է. «Յօրինակն կարծեօք էր. ի Գոյնեղոնցն շկայր» (էջ 441, տե՛ս նաև՝ բան ՀԱ, ծնթ. 9), իսկ ՀԵ գլխի «Դաւանեմք ի հաւատ ուղիղ». բառերով սկսվող հատվածը ենթախորագրելով «Ընդդէմ պիղծ աղանդաւորացն անիծեալն թոնդրակեցաց նոր մանե(քե)ցոց» էջատակին նշել է. «Գոյնեղ(ոնցն)». Ասացեալ վասն եկեղեցւոյ ընդդէմ մանիքեցոց, որ են պոլիկեանք» (էջ 474): Հէ գլխի համար էջատակին ունի. «Աղօթք երկրորդ Մեծին ուրբաթին: Առաջինն յԼԶ է», այսինքն՝ ԼԶ գլխին է (էջ 494):

Ձեռագիրն ունի «Նշանաւոր ճառերն այսոքիկ են՝ եթէ ումեք պիտոյանա(յ), դիւրաւ գտանիցէ» ցանկը (էջ 2—3, տե՛ս Դ ցանկ): Բոլոր գլուխները չեն, սակայն, որ վերնագրված են ցանկում:

Դ-ն պատկանում է Մատյանի լավագույն ընդօրինակութիւնների թվին: Ընտիր գրչութիւն է՝ ըստ երևոյթին Ղրիմի գրչական կենտրոններից մեկի՝ աշխատանք:

31. Ծ — ձեռ. № 3863: Տեղ՝ Կաֆա: Ժամանակ՝ 1401 թ.: Գրիչ՝ Ստեփանոս քահանա: Մղղկող՝ Հովհաննես քահանա՝ գրչի որդին: Ստացող՝ Աբրահամ քահանա: Թերթ՝ 321: Նյութ՝ մագաղաթ: Գիր՝ բոլորգիր: 4 մանրանկար (էջ 1ա, 3բ, 107բ, 313բ), երեք տերունական, մեկը՝ Հիսուսն օրհնում է Նարեկացուն (էջ 3բ): Ունի 2 կիսախորան (էջ 4ա, 158ա) և լուսանցազարդեր:

Բովանդակութիւն՝

ա. «Մատենան ողբերգութեան» (էջ 3ա—306ա).

բ. Նարեկացու վարքը (էջ 306բ—7բ. տե՛ս Ա. վարք).

գ. Ներսէս Շնորհալու «Հաւատով խոստովանիմ» սկսվածքով աղոթքը (էջ 308ա—11ա).

դ. Պարականոն զրույց «Հանգիստ երանելւոյն Յովհաննու աւետարանչի» վերնագրով (էջ 315ա—319ա):

Պահպանվել է գրչի գլխավոր հիշատակարանը (էջ 307բ, 312ա)*: Հետագա հիշատակագրութիւններ (Ա պահպանակի վրա, էջ 2ա, 319ա, 319բ, 320ա):

Մատյանն ունի խորագիրը և Նարեկացու հիշատակարանը: ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ԼԴ, ՀԵ, ՂԳ գլուխների ենթախորագրերն ունի լուսանցքում, շունի ՀԱ գլխի ենթախորագիրը, իսկ ԼԳ գլխի 141—43-րդ տողերը գրել է բնագրի կարգում, կարմիր թանաքով՝ իբրև ենթախորագիր (էջ 106ա): Ունի 2 գլխի 25—29-րդ տողերը էջատակին՝ իբրև լրացում (էջ 21բ), Ժ գլխի 33—40 տողերն:

* Տե՛ս Լ. Ս. Խաչիկյան, Ժն դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, մասն Ա, էջ 13:

ունի բնագրի կարգում, բայց դրել է աստղանիշեր, կասկածելով դրանց բնագրային լինելուն (էջ 30բ—31ա):

Ձեռագրի գրչության յուրահատկություններից է սրբագրության եղանակը: Գրիչը երբեմն նշում է տարբերությունները՝ իբրև տարբերությամբ: Գրել է դիպուածոցն, վերևում նշել է յ /դիպուածոյն/, բաֆչիցիս, վերևում՝ ես /բաֆչիցես/, լուսագարմից՝ վերևում՝ դ /լուսագարմիցդ/, գովելեաց, վերևում՝ ոց /գովելոց/, հանդերձիլ, վերևում՝ Ե /հանդերձել/, մեռանի, վերևում՝ ո /մեռանի/ և այլն: Նման դեպքերում նա սխալ չի համարել զուգահեռ ձևերից որևէ մեկը, նախապատվություն չի տվել որևէ օրինակի:

Գրչության մյուս ակնառու յուրահատկությունը բառաբացատրություններն են*: Բացատրությունները գրված են լուսանցքում: Բնագրի բառի վրա նշված է օղակաձև նշան: Ահա ոչ լրիվ այդ մեկնաբանական բառարանը. խոհեականդ-պիղծ, անարտաբերելի-անյայտելի/, ճնշեալ-մաշեալ, խեբացայ-բերեցայ, կշտամբանացն-յ/անդիմանութեան, վհատելոց-յուսահատելոց, անհագագ-տուրեառ շնչոյ, հականառական-ընդդ/իմական, յաւակնի-յանդգնի, կապտել-կողոպտել, ապականողաց-սպանողաց ազգէ, կապտեսցէ-կողոպտեսցէ, խրախոյս-փաշալեռ, հեռին-ոչ միաբան սիրով, վեսս-հպարտ, նպաստ-ընկերիլ, եղծական-ջնջել, կասեցան-ետ ընկան, վհատելոյս-խորտակելոյս, ընդգոգեալ-ասացեալ, պանարս-հնար, ապարասանիս-անհաւանիս, կշտամբիչ-յ/անդիմանիչ, դսրովիչ-բանալասիչ, դեգերին-ոչ մնան, ամենատխուր-ամենատրտում, բարեբաստութեան-շնորհատրտութեան, ջնել-հարկանել, խուն-սակաւ, դժնէիս-խորամանկիս, քշուառացելոյս-խիստ աղատացեալ, սարտուցելոյս-գատուցեալ, նպաստ աւժանդակութեան-ընկերել օգնականութեամբ, ժայտեցի-փսխեցի, զղղակ-զբերդ, քախծութեամբ-տրտմութեամբ, փանդեցի-փակեցի, մանրագորս-խնծորի խոտոյ կամ մորի, գոհնս-փողոց, դսրովեալ-բանալասեալ, արկած-քշնաման, քախտեցայց-մոլորեցայց, փանասար-փաշասիրտ, զթոպեալս-կոշկոնեալ, նկատեալ-տեսեալ, կաշկանդեալ-հանգուցեալ, որ է կրիւնջ մը (ուշ գրչությամբ), հրապարակէ-համբաւէ, հագագաւ-հոգի, կամ տուրեառ շնչոյ, կամ գլովս, գումարտակ-կոնի, ոստիկանութիւն-վերակացութիւն, յորչորչեցաւ-անուանեցաւ, հոմանեաց-հարուփաւրի (ուշ գրչությամբ), բասելիս-նախատելիս, վանգի-ձայնի, զվիթխարութիւն-կարի յոյժ մեծութիւն, ստամբակին-ստաժողովին, զնպատակն-նշան կամ կէտ ինչ, նէսարֆ-այս, չարֆ, կարծրն-պիւտ և այլն:

ՂԴ գլուխն ունի նաև մեկնաբանական վերնագրեր. «Գիշերային ժամուն»

* Նարեկացու բառերի բացատրությունների մասին տե՛ս Հ. Մ. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձաններ (XVI—XVII դդ.), Երևան, 1971, էջ 158—74: Ամալյանը չի անդրադարձել այս ձեռագրին:

(էջ 302բ): Հիշատակարանը վերնագրված է «Յիշատակարան մատենիս զըրուխեան՝ նոյն հսկողի արարեալ» (էջ 305ա): Ձեռագիրն ունի նաև Ա-ի ցանկը՝ «Բանք նշանաւորք, որ ի գիրս յայս» (էջ 2բ): Ս-ն աղեխներ ունի յ-ի հետ: Երկուսն էլ ՂԳ գլխի 141—43 տողերը գրել են բնագրի կարգում, կարմիր թանաքով, բայց իբրև ենթախորագիր: Երկուսն էլ շունեն ՂԱ գլխի «Բանք պանծալիք հաշտեցուցիչ աստուծոյ» ենթախորագիրը և, ընդհակառակն, երկուսն էլ ունեն ՂԵ գլխի «Դարձեալ առ նմին» ենթախորագիրը, բառացի նույնությամբ: ՂԵ գլխի «Դաւանեմք ի հաւատ ուղիղ» սկսվածքով հատվածից առաջ երկուսն էլ ունեն ոչ բնագրային ենթախորագիրը՝ Ս-ում, սակայն, մանիֆեստոց բառը գրված է մանեցոց (էջ 225ա), յ-ում՝ ման (ապա տեղ է թողել սրբագրելու համար)՝ եցոց (էջ 474), իսկ էջատակին նշել է ենթախորագիրը՝ ըստ այլ օրինակի: Երկուսն էլ սրբագրությունների ուրույն եղանակ ունեն՝ նշել տարբերությունները իբրև զուգահեռ ձևեր:

Ս-ն, սակայն, ավելի հին է, թեկուզ մի քանի տարվա տարբերությամբ, քան յ-ն: Երկուսն էլ ընտիր ձեռագրեր են:

32. չ. — Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց մատենադարանի № 1324 ձեռ. (օգտը վել ենք ձեռագրի մանրաժապավենից)*: Բաղկացած է երկու տարբեր մասերից, որոնք գրված են տարբեր ժամանակներում և տարբեր գրիչների ձեռքով:

Հին մասի գրչության տեղ՝ անհայտ (Սուրխաթ): Ժամանակ՝ 1412 թթ. վականից առաջ (ԺԴ դ.): Գրիչ՝ Մարտիրոս քահանա: Ստացող՝ Խաչատուր վարդապետ, հետագա ստացող՝ Սիմեոն արեղա: Նյութ՝ մագաղաթ (1—622 և 719—34 էջեր): Գիր՝ բոլորգիր:

Նոր մասի գրչության տեղ՝ Սուրխաթ: Ժամանակ՝ 1412 թ.: Գրիչ՝ Սիմեոն: Նյութ՝ թուղթ (623—718, 735—58 էջեր): Գիր՝ նոտրգրին մոտեցող բոլորգիր: Ձեռագրի 718—19, 735, 743, 746, 747—58 էջերը գրված չեն, իսկ 192—93 էջերը (ՂԳ գլ. տ. 129-ից մինչև գլխի վերջը) մանրաժապավենում վատ վերջարդավելու պատճառով անընթեռնելի են: 744—45 էջերի գրիչը մի երրորդ անձնավորություն է:

Ունի 1 մանրանկար (էջ 4. նկարիչը հավանաբար Մարտիրոս քահանան ինքն է) և լուսանցազարդեր:

Բովանդակություն՝

ա. «Յանկ Գրիգորի նարեկացոյ» (էջ 1—3. տե՛ս Բ ցանկ).

բ. «Վարք երանելոյն սրբոյ առն աստուծոյ Գրիգորի նարեկացո, զոր արարեալ է սուրբ արքայիսկոպոսին տեառն ներսիս՝ առաջնորդի սուրբ ուխտիս Սկևռարի» (էջ 5—7. հմմտ. Շ օրինակի հետ. տե՛ս Ա վարք).

գ. «Մատեան ողբերգութեան» (7—620).

* Նկարագրությունը տե՛ս Ն. Պողարյան, Մայր ցուցակ..., հտ. Դ, էջ 580—83:

դ. «Լուծմունք հոգելիցն բանից սրբոյն Գրիգորի» (623—716).

ե. տոմարագիտական և այլ բնույթի մանր գրվածքներ (720—31, 733—34, 736—42, 747):

Գրիչ Սիմեոնի հիշատակարանից պարզվում է, որ նա և իր եղբայր Հովհաննեսը թղթի վրա օրինակել են նաև «Մատեան ողբերգութեան»-ը («... զի մեք երկոքեանս եմք գրել զգիրքս. սակաւ մի ի նարեկացոյն և զլուծումն ես գրեցի, և զգիրալիւր ընթեռնելոյն զձեռագիրն նա գրեց. էջ 717»), որը, սակայն, չի պահպանվել: Հետագայում մեկ ուրիշը նրանց ձեռագրի վերջին մասը միացրել ու կազմել է Մարտիրոս քահանայի ձեռագրի հետ:

«Մատեան ողբերգութեան»-ն ընդօրինակված պետք է լինի հին ձեռագրից. դրա մասին է վկայում այն, որ Մարտիրոս գրիչը, ինչպես հնագույն գրչագրերում, է տառի փխ գրում է ե (բնակեցե, բե, մերձ ե, զոգիս եր, մարգարեութեանն, վերս և այլն), պ տառը նրա տ-աձև հին գրության պատճառով հազվադեպ շփոթում է տ-ի հետ (նեա փխ նեպ և այլն), որը դարձյալ հուշում է նրա գաղափար օրինակի հնությունը: Չունի օ տառը. միշտ գրում է ա, բացի հետևյալ դեպքից. խզեցաւ բառը էջ 134-ում, տողավերջում, ըստիպված գրել է խզեցօ, քանի որ աւ-ի համար տեղ չի եղել, և գրիչը չի ցանկացել անկանոն տողադարձել: Ավանդական գրությունն ունեցող բառերում, հազվադեպ հետևելով իր ժամանակի արտասանությանը և հակառակ ընդունված ուղղագրության, որոշ տառեր գրում է ըստ հնչման. օ հնչվող աւ-ի փխ գրում է ո (Պողոսի), ու-ի փխ՝ վ (յաղված, տվչութեան, պատասխանատվութիւնս), յ-ի փխ՝ ճ (նետահարեալ). ավելի հաճախ չի գրում ձայնավորի մոտ շրջանակում յ-ն (ցորենո, բոցա, զգաութեանց, զվանելական, ախտանս, զախտեանական և այլն):

Գլուխներն ունեն համարակալում և «բան» նշում: Վերնագրերը, մինչև ժ. գլուխը ներառյալ, գրված են լրիվ, իսկ այնուհետև՝ մեծ մասամբ համառոտված ու կրճատ: Ունի նաև ենթավերնագրերը կամ բնագրի կարգում, բայց առանձնացված (ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ՀԱ. գլուխներում, ԼԴ-ի «Երրորդութիւն... հաւատ» և ՀԵ-ի «Ասացեալ վասն... մանիքեցոց» ենթավերնագրերը), կամ լուսանցքում (ԴԳ. գլխում): ՀԵ գլխի «Դարձեալ առ նմին... անձառելի» ենթավերնագիրն ունի գլխի սովորական վերնագրից առաջ, ինչպես chmp օրինակները, իսկ նույն գլխի «Յառ որ ի նիկիայն... աւանդութիւն» և ԼԴ գլխի «Ի հանդիսարանս... յազնականութիւն» ենթավերնագրերը գրված են հետագա ձեռքով: Հետաքրքիր է, որ ՀԵ գլ. «Ասացեալ... մանիքեցոց» ենթավերնագիրը կիսատ է մնում, ինչպես թ ձեռագրում. վերջինս չունի պոլիկեանֆ բառը, իսկ լ-ն՝ ուր եմ պոլիկեանֆ կապակցությունը:

«Մատեան ողբերգութեան»-ն ունի սրբագրումներ ինչպես բուն գրչի, այնպես էլ հետագա ձեռքով: Երևան բերելով իր խմբի օրինակներին բնորոշ

առանձնահատկություններ (ունի Զ գլ. 26—29 տողերը, բայց լուսանցքում, Ժ գլ. տ. 8-ին հաջորդող մեկնաբանական լուսանցագրությունը և, մանավանդ, նրանց հատուկ տարբերակները), սակայն մերթ ընդ մերթ հարավանում է նաև այլ խմբերի օրինակներին (օրինակ՝ ԼԱ. գլ. տ. 32-ում, ինչպես NWZbg օրինակները, ունի անհատելի փխ անհատ, Զ գլ. տ. 55-ում՝ զկործանեալս փխ զծիեալս, ինչպես GMN օրինակները. ԽԸ գլ. տ. 47-ի նայրատեաց բառի վրա ունի աստղանիշը, որը Բ խմբի գրչագրերին, բացի ԲԴ-ից, բնորոշ չէ. Բ գլ. տ. 139-ում բնալից ընթերցվածից հետո ունի գովեալ ի բոլորից հավելյալ բառերը, որ կան միայն CUV օրինակներում, որոնցից առաջինը, ինչպես գիտենք, լրացված մասերով կապվում է լ. ձեռագրի հետ): Այդ նշանակում է, որ լ-ն կամ իր գաղափար օրինակի շնորհիվ, կամ այլ խմբի ձեռագրերի օգտագործմամբ նրանց հետ ձեռք է բերել աղերսներ՝ փոքր-ինչ հեռանալով իր խմբից:

Ձեռագիրն ունի բացատրական լուսանցագրություններ՝ «Ամասիա վասն լինելոյ դուստր և Եղաբելի» (Զ գլ. տ. 19-ի դիմաց, հետագա ձեռքով, էջ 38), «Ոտանաւոր» (ԻԶ գլ. համար, Մարտիրոս գրչի ձեռքով, էջ 142) և այլն: Կան հիշատակարաններ (Մարտիրոս գրչի՝ էջ 620—22, Սիմեոն գրչի՝ էջ 716—17), ինչպես նաև հիշատակագրություններ (էջ 205, 324, 495, 520, 622):

33. Բ — Զ. Մարտիկյանի հավաքածու (ԱՄՆ, օգտվել ենք Մատենադարանի № 447 մանրածապակներից): Տեղ՝ Քեմսակ (Ղրիմ): Ժամանակ՝ 1417 թ.: Գրիչ՝ Քրիստոստոս կրոնավոր: Ստացող՝ Մաղաքիա: Հետագա ստացող՝ Խոջա Փիրումի որդի Հոհան (1671 թ.): Թերթ՝ 301: Մագաղաթյա պահպանակ՝ 1, հատված նարեկացու Մատյանից (ՂԲ գլխի գլխոյ գագաթան բառերից մինչև անախտական սիրաբերք բառերը: Հատվածը համապատասխանում է 266ա էջին: Հավանաբար գրել է երկու անգամ, մեկը դարձրել է պահպանակ): Ունի գեղեցիկ լուսանցադրոգներ, դարձագիր գլխագրեր: Հավանաբար ունեցել է 1 կիսախորան սկզբից, որ չի պահպանվել:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 4ա—298ա).

բ. նարեկացու վարքը (էջ 298ա—99բ. տե՛ս Ա վարք):

Մատյանն ունի խորագիրը և նարեկացու հիշատակարանը: Ձեռագիրը թերի է սկզբից, 4բ և 5ա էջերի արանքից 1 թերթ է ընկել, պակասում է Ա. գլխի սկիզբը (տ. 1-ից մինչև տ. 22-ի այլ իբր բառերը ներառյալ): Բ ունի Զ գլխի 26—29 և Ժ գլխի 33—40 տողերը, ինչպես αβγδդϷϸϹϺ ձեռագրերը, չունի է գլխի ոչ բնագրային «Այլ արդ այժմ որ և ժամանակ է կանգնել» սկզբածքով հատվածը, ինչպես Բ խմբի βγδϷϸϹ ձեռագրերը:

Բ-ն ունի թե՛ «Բանք նշանաւորը, որ ի գիրս յայս» (էջ 3բ. տե՛ս Ա ցանկ) համառոտ ցանկը և թե՛ «Պատճեն ի ցուցանել զնշանաւոր ձառերսն վասն

գիրաւ գտանելոյ» վերնագրերի լիակատար ցանկը, որն ընդգրկում է Ա.—ՂԵ գլուխները և նարեկացու հիշատակարանը ՂԶ համարակալմամբ. «Վասն գալստեան կայսերն Յունաց Վասիլ թագաւորին, ՂԶ» (էջ 1ա—3ա. տե՛ս Գ ցանկ): Այս առանձնահատկությամբ և՛ —ն առնչվում է EVctx ձեռագրերին: Գլուխները համարակալված են կրկնակի. լուսանցադարձերում թվատառերով՝ Բ, Գ, Դ և այլն, էջատակին՝ «Բան երկրորդ», «Բան երրորդ», «Բան չորրորդ» և այլն: Սովորական վերնագիրն ունի մերթ լրիվ և ճիշտ, մերթ՝ համառոտագրված, մերթ՝ կրճատ: ՂԳ գլուխը «Վերստին յաւելուած կրկին հեծութեան նորին հսկողի առ նոյն աղերս մաղթանաց բան՝ Աղաւթք թարգմանաւրէնք վասն սրբալոյս իւղոյն միւռոնի» վերնագրից բացի էջատակին ունի. «Բան ՂԳ, Ի սուրբ միւռոնն» (էջ 278ա), իսկ հիշատակարանը, բացի «Յիշատակարան մատենիս դրութեան» վերնագրից, էջատակին ունի «Յիշատակարան» (էջ 297ա): ՀԲ գլխի սովորական վերնագիրը գրել է կիսատ («Վերստին յաւելուած կրկին հեծ.»), ապա նշել՝ «Ի լման ասա» (էջ 204ա), ինչպես երբեմն Ա-ի գրիչն է արել: Ունի ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ԼԴ, ՀԱ, ՀԵ և ՂԳ գլուխների ենթախոթագրերը: ԼԳ գլխի 141—43 տողերն ունի թեև բնագրի կարգում և ոչ թե լուսանցքում, ինչպես մյուս ենթախոթագրերը, բայց դիտված է իբրև ենթախոթագիր (էջ 100ա): ԼԴ գլխի «Իսկ զնաւատոյ սահման բանի» բառերով սկսվող նախագաստությունն ունի իբրև բնագիր (էջ 102բ): ՀԵ գլխի է հատվածն ունի այս ենթախոթագիրը. «Ընդգէմ պիղծ աղանդաւորացն անիծեալն թոնդրակեցաց՝ նոր մանեցւոց» (էջ 216բ): Այսպես ունեն նաև Բ խմբի աշխատած ձեռագրերը: Ի՛նչ Ա և Բ խմբերի ինքնատիպ ղուգագրություն է: Տարբերակ վածների մի մասով մերթ հարում է Ա, մերթ Բ խմբին: Գրիչն ուշադիր է սրբագրությունների նկատմամբ: Նրա սրբագրությունները տարբերակված են, գրչագրական տարբերություններ և ոչ թե վրիպակների, և այն էլ՝ սեփական վրիպակների ուղղում: Երբեմն գրիչն ուղղակի նշում է տարբերակվածը՝ առանց անվերապահ սրբագրման: Քրիստոսաւորը խստորեն հետևում է գրաբարյան ուղղագրությանը: Ընդօրինակելիս ձեռքի տակ ունեցել է մի քանի ձեռագիր: Դա ակնհայտ է նաև լուսանցագրություններից: ՀԱ գլխի 108-րդ տողի Փոյք խնամով ի չարիս կիսատողի առթիվ գրիչը նշել է. «Ի Ա (1) օրինակ կայր» (էջ 202բ), որ նշանակում է, թե նա, բացի Սարգիս կրոնավորի տված օրինակից, որի մասին հիշում է հիշատակարանը («Յիշեսջիք և զնորհաւ աւրինակիս զՍարգիս կրանաւոր», էջ 300բ), ունեցել է նաև այլ ձեռագրեր: Գ գլխի 66-րդ տողի գեւ ելոց եւ նուստից բառերը գրել է գերեցելոց և նուստից, ապա սրբագրել գեւաց ելոց և նուստից, լուսանցքում նշելով՝ «Գեւր է, չէ՛ գերի» (էջ 11բ): ԻԶ գլխի տ. 21—55 հատվածի համար նշել է էջատակին «Ձշեշտերն յաղագս եղանակի եղի, որ ոտնաշափն ուղորդ գայ և ի գոյնն, զի լալիք է» (էջ 71ա):

ԻՐ գլխի 29-րդ տողի եւ քուց երից բառերի առթիվ գրել է. «Երից չպիտի» (էջ 82բ): Այսպես ունեն Դա (տե՛ս բան ԻԺ, ծնթ. 5): ԽԵ գլխի 100-րդ տողի հնարաւոր բառից հետո ավելացնելու համար գրել է լուսանցքում՝ «Փրկիլ իմ Յիսուս Քրիստոս», որը հայտնի չէ այլ ձեռագրերից:

Պահպանվել է գրչի գլխավոր հիշատակարանը (էջ 299բ—300բ): Կան հիշատակագրություններ, գրված գրչի (էջ 3բ, 122բ, 192ա), հետագա ստացողի (էջ 299բ—300բ) և ուրիշների ձեռքով: Հետաքրքիր է գրչի՝ Մատյանին տված բնութագրականը. «Արդ այսմ հոգեպատում սուրբ կտակիս և աստուածաբանեալ սուրբ մատենի, հոգէնորոգ և արտաւարածին, այսահալած և բուժիչ ցաւոց, լուսաւորիչ հոգւոց և փարատիչ խաւարային խորհրդոց, խորտակիչ ամբարտաւանութեանց և վարժիչ նուստախոհութեանց, ցանկացաւ եղեալ սրբաանեալ և կուսակրան քահանայն Մաղաքիա...» (էջ 300բ):

34. Ծ — ձեռ. № 7081: Տեղ՝ անհայտ (հավանաբար Լվով): Ժամանակ՝ ԺԶ դարի վերջ կամ ԺԷ դարի սկիզբ: Գրիչ՝ Գրիգոր քահանա: Ստացող՝ Կոստանդին արքեպիսկոպոս: Թերթ՝ 191: էջ 3ա—բ, 5բ, 6բ և 7ա—բ գրված չեն: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր: Հետագայում կաղմելիս 117—124 թերթերը սխալ են տեղադրել. պետք է դնել 94բ—95ա էջերի արանքը: Ունի 2 թերթ մագաղաթյա պահպանակ, մեկը՝ սկզբում (թերթ 1), մյուսը՝ վերջում (թերթ 193), որոնք մասն են կաղմել բոլորագիր՝ երկաթագիր Ավետարանի:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» երկի գլխացանկ՝ «Նշանաւոր ճառերն այսորիկ են. եթէ ումեք պիտոյանայ՝ դիւրաւ գտցէ» վերնագրով (էջ 4ա—5ա. տե՛ս Դ ցանկ), գրված, թերևս, ոչ բուն գրչի ձեռքով.

բ. դարձյալ գլխացանկ՝ «Բանք նշանաւորք, որ ի գիրս յայս» վերնագրով (8ա), որը ծագում է Ա օրինակից (տե՛ս Ա ցանկ).

գ. «Մատեան ողբերգութեան» (8բ—191բ):

«Մատեան ողբերգութեան»-ը շունի ԼԳ գլ. 44—97 տողերը, ԿԱ գլ. տ. 102-ից մինչև գլխի վերջը, ԿԳ գլ. սկզբից մինչև տ. 13-ը, ԶԶ գլ. տ. 42-ից

* Ձեռագրի բաղմամբիվ թերթեր ունեն ջրանշաններ՝ լատիններեն կրկնագիր՝ Մ տառի ձևով (թերթ 21, 28, 33, 36, 53 և այլն), որը Մարսել քաղաքում արտադրված թղթի նշան է, և վեցաթեւ աստղի պատկերով (թերթ 29, 40, 44 և այլն), որն առնված է հինգ անհամաչափ անկյուններ ունեցող և երկու կողմով զոգավոր շրջանակի մեջ: Այս վերջին նշանը նույնատիպ է Կ. Տրոսնիսի գրքում 1694—5 և 1699 համարների տակ բերվող ջրանշանի հետ, նաև 1605 թ. գրված ձեռագրում (տե՛ս «Изъяснения знаков, видимых в рукописях сумаев», М., 1844): Այս կամ այն ջրանշանը կրող թուղթը, ըստ հետազոտությունների, գործածվել է սովորաբար 15 տարվա ժամանակամիջոցում. դա իրավունք է տալիս ենթադրելու, որ Ծ ձեռագիրն օրինակվել է ԺԶ դ. վերջերին կամ ԺԷ դ. սկզբներին: Նրա 192բ թերթի երկու, որ Ծ ձեռագիրն օրինակվել է ԺԶ դ. վերջերին հիշատակագրության մեջ խոսվում է Լվով քաղաքի մասին, որտեղ և, անշուշտ, գրվել է ձեռագիրը:

ներառյալ), և էջ 258բ, ուր ընդհատվում է ձեռագիրը (ՂԳ, զոգույս կերպա-
րան բառերով): Պակասում են ՂԳ, ՂԵ գլուխները և Նարեկացու հիշատակա-
րանը: Ունի ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ԼԴ, ՀԱ, ՀԵ, ՂԳ գլուխների ենթախորագրերը: ԼԵ
գլուխն ունի նաև մեկնաբանական վերնագիր՝ «Բժշկութեան» (էջ 97ա): Զե-
ռագիրն ընդօրինակված է Բ խմբի օրինակից և սրբագրված է ըստ նույն խմբի
մեկ այլ ձեռագրի: Գրիչը թույլ է տալիս վրիպակներ: Տառը շփոթում է
այլ տառի հետ, ստեղծում ինքնատիպ տարբերակներ: Գրել է երանգա-
տեխան փոխանակ՝ երանգալ առեան, ասեն ի բան փոխանակ՝ առենի բա-
նըս, ընկերաց փոխանակ՝ ընդերաց, տագնապալեւս փոխանակ՝ տագնապս
վէրս, նիւական փոխանակ՝ նիւական, խորոց փոխանակ՝ խորոց, յայս
փոխանակ՝ յոյս, ամենադատ փոխանակ՝ ամենառատ, ամենակարգ փոխա-
նակ՝ ամենակարգ և այլն, ուր ակներև է, որ գրիչը ինքն է ձեռով նման տա-
ռերը շփոթել: Ուղղագրության առանձնահատկություններից կարևոր է յ-ի
գրությունը ա հոգակապից հետո. ամենայկալ, կենայգործեա, վերայկանգ-
նեա, խնամայկալ, յամենայգրաւ, զգթայսիւրելդ և այլն:

39. Տ — ձեռ. № 1570: Տեղը և ժամանակը՝ անհայտ (հավանաբար ԺԴ
դ. գրչություն): Գրիչ և ստացող՝ անհայտ: Հետագա ստացող՝ Ստեփանոս ա-
բեղա: Թերթ՝ 314: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Նորոգված մաս՝ 263—314:
Ունի 1 կիսախորան:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1ա—312ա).

բ. Նարեկացու վարքը (էջ 312ա—313ա. տե՛ս Ա. վարք):

Գրչի հիշատակարանը չի պահպանվել, պահպանվել են հիշատակագրու-
թյուններ, ուր գրիչն իր անունը չի տալիս (էջ 1ա, 8բ, 88ա, 157բ, 212ա,
242բ), նորոգողի հիշատակարանը (էջ 313բ, թերի, թերթ է ընկած): Գրված
է Երուսաղեմում՝ Ստեփանոս աբեղայի պատվերով:

Մատյանն ունի խորագիրը և Նարեկացու հիշատակարանը: Ուշ գրչու-
թյամբ են գրված 6ա—բ (Բ, տ. 60-ից մինչև նույն գլխի տ. 95) և 263ա—
312ա էջերը (Ղ, տ. 82-ից մինչև հիշատակարանի վերջը):

Մատյանն ունի ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ԼԴ, ՀԱ, ՀԵ, ՂԳ գլուխների ենթախորագրե-
րը լուսանցքում: ԼԳ գլխի 141—143 տողերն ունի իբրև բնագիր, իսկ ՀԵ գլ-
խի «Դարձեալ առ նմին» սկսվածքով ենթախորագիրը՝ իբրև գլխի վերնագիր:
Մի քանի գլուխներ ունեն մեկնաբանական վերնագրեր. ԿԵ՝ «Գերեզմանի»
(էջ 186), ԿԶ՝ «Նա այս ալ յոյժ պիտա(նի) գերեզ(մանի)» (էջ 189ա), ՀԳ՝ «Ո-
գևարին աւուր կարդա» (էջ 212ա): ԿԲ և ԿԳ գլուխների կարգը հակառակ դա-
սավորությունմբ, նախ ԿԳ, ապա՝ ԿԲ: Սրբագրությունները կատարված են հիմ-
նականում ըստ Ա խմբի ձեռագրերի: Ինչպես Փ -ն, Տ -ն ևս ընդօրինակված է
հին ձեռագրից, հավանաբար՝ երկաթագրից:

40. Փ — ձեռ. № 1853: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար ԺԴ դ.
գրչություն): Գրիչ՝ անհայտ: Ստացող՝ Պողոս աբեղա Անձրղնապատցի: Թերթ՝
245: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 2ա—245բ):

Գրչի հիշատակարանը չի պահպանվել: Հիշատակագրություններ (էջ 6բ,
13բ, 21ա, 42բ—43ա, 55բ, 60բ—61ա, 98բ, 118բ—19ա, 147ա, 177բ—78ա,
205բ—6ա, 225բ—26ա, 238բ, 245բ), որոնց մեջ գրիչն իր անունը չի տա-
լիս, նշված է ստացողի անունը. «Պաւղոս աբեղին է գիրքս. Անձրղնապատե-
ցեոյն» (էջ 118բ—19ա), կամ՝ «Պաւղոս աբեղին է գիրքս. Մարմանցուն» (էջ
205բ—6ա): Ուշ գրչությամբ (էջ 1ա), 1675 թ.: Զեռագիրն ունի խառնված
էջեր և պակաս թերթեր: Նախապես ձեռագրում եղել են նաև Հովհաննես
Սարկավագի աղոթքներից՝ ըստ 1675 թ. հիշատակարանի: Խառնված էջերը
պետք է վերադասավորել այսպես՝ 240բ, 244ա, բ, 245ա, բ, 242ա, բ, 243ա,
բ, 241ա, բ:

Մատյանն ունի խորագիրը, թերի է վերջից, չի պահպանվել Նարեկացու
հիշատակարանը: ԿԲ և ԿԳ գլուխների կարգը հակառակ դասավորությամբ՝
ԿԳ, ԿԲ: ՂԱ գլխի 94-րդ տողի առաջ բառից (էջ 232ա) մինչև վերջ՝ այլ
գրչությամբ, հավանաբար նորոգողի: ՂԲ—ՂԵ գլուխների կարգը խախտված:
ՂԲ գլուխը ձեռագրում համարակալված է ՂԴ (ՂԳ-ի համարակալումը չի
պահպանվել), ՂԴ-ն՝ ՂԲ, ՂԵ-ն՝ ՂԳ: Բնագրից պակասում է Բան ՂԳ-ի «քէ
գկնի վարսուն եւ ինն» բառերից սկսած՝ մինչև նույն գլխի «յիւրոց անտի կեր-
պաւան զառեալն» բառերով հատվածը (էջ 240բ) և նույն գլխի «ի ժառան-
գութիւն հաւուր մատուցես» բառերից սկսած մինչև վերջ (էջ 241բ), թերթեր
են ընկած:

Ենթախորագրերն ունի լուսանցքում: Սովորական վերնագրում հաճախ
գրում է սրտէ փոխանակ՝ սրտից: Զեռագիրն ընդօրինակված է հին գրչույու-
նից. մարտիրոսացն, յեգապոս, բարիոֆ, դեղի, յեգապոսացոց, մարտիրո-
սութեամբ, Բեղդեղբուղայ և այլն վկայում են գաղափար օրինակի հնություն
մասին: Սրբագրությունները կատարված են ուշագիր:

Գ ԶԵՌԱԳՐԱՆՈՒՄԲ

41. ա — ձեռ. № 5939: Տեղը և ժամանակը՝ անհայտ (հավանաբար ԺԲ դա-
րի գրչություն): Գրիչ՝ Մանուկ: Ստացող՝ Հուսիկ: Թերթ՝ 204: Նյութ՝ թուղթ:
Գիր՝ բոլորգիր:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 3ա—198ա).

յում է: Ենթավերնագրերը, բացի ԼԴ և ՂԳ գլուխներից, ունի բնագրի կարգում, բայց առանձնացված: Նշված գլուխներում ենթավերնագրերը հանդես են գալիս լուսանցքներում: ՀԱ գլուխը և ՀԵ գլխի սկզբի մեծ մասը, որոնք լրացված են հետագա վերանորոգողի ձեռքով, չունեն ենթավերնագրերը: Իր խմբի ձեռագրերից Ի-ը շատ մոտ է Ե-ին, ինչպես նաև ավելի ուշ գրչագրված Բ-ին: Նրանց նման, ունի ՀԵ գլ. Բ հատվածի մեկնաբանական լուսանցագրությունը («Ձայն ասէ... մի՛ մերձենար յիս»), որը, ինչպես գիտենք, իկ օրինակներում կիսատ է, իսկ մյուս ձեռագրերում չկա: Ձեռագրում կան որոշ սրբագրումներ իր իսկ՝ Հովհաննես գրչի ձեռքով: Այդ նշանակում է, որ գրիչը օգտվել է նաև մեկ այլ տիպի գրչագրից և այդ իսկ պատճառով պետք է Ե-ից որոշ շեղումներ ունենա, որն ակնհայտ է: Ձեռագիրն ունի գրչի հիշատակարան (էջ 247ա) և հետագայում արված հիշատակագրություններ (էջ 279բ, 203բ—4ա):

47. ց—ձեռ. № 1571: Տեղ՝ Ազուլիս: Ժամանակ՝ 1375 թ.: Գրիչ՝ Վարդան: Ստացող՝ Թովմա քահանա: Թերթ՝ 294: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 4ա—283բ).

բ. Նարեկացու վարքը (էջ 283բ—85ա. տե՛ս Բ վարք).

գ. «Պատմութիւն ծննդեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» պարականոն զրույցը (էջ 286ա—93ա):

Մատյանը չունի խորագիրը, չի պահպանվել: Ունի Նարեկացու հիշատակարանը («Յիշատակարան մատենիս գրութեան նորին հսկողի»): Ունի նաև Մատյանի թեմատիկ լիակատար ցանկը. «Յանկ Նարեկի գրոցն» (էջ 2ա—3ա. տե՛ս Բ ցանկ):

Ձեռագիրը նորոգվել է, և կան ուշ գրչության հատվածներ. էջ 2ա—14բ (վերնագրերի ցանկը, Ա—Դ գլուխները), էջ 23ա—24բ (Ը, տ. 3, բանտէ բառից մինչև Թ, տ. 25, գտցէ բառը), էջ 35ա—բ (ԺԳ, տ. 23, ակնարկություն բառից մինչև ԺԴ, տ. 7, զեբ բառը), էջ 204ա—5ա (ՀԳ, տ. 66, գաւուրիւն բառից մինչև նույն գլխի վերջը և ՀԴ, տ. 1-ից մինչև 28, տէրն բառի բառերը), էջ 205բ (դարձյալ՝ ՀԴ, տ. 42-ից մինչև 47-ը):

ց-ն սովորական վերնագիրը մերթ գրում է ճիշտ և լրիվ, մերթ՝ կրճատ, մերթ՝ լրիվ, բայց համառոտագրությամբ: Ինքնատիպ է նրա կրճատ ձևը. «Վերստին խաւք ընդ աստուծոյ»: Այսպես են վերնագրված գլուխների մեծ մասը: ՂԳ գլուխն ունի սովորական վերնագիրը՝ լրիվ, ապա «Աղաթք թարգմանաւրէնք վասն սրբալոյս իւղոյն միոռնի ասացեալ» (էջ 259բ):

Ձեռագիրը սխալաշատ է, ուղղագրական տեսակետից՝ անփութ և անհետևողական: Առանձնապես աչքի են ընկնում գրության զուգահեռ ձևերը. տունկ—տունգն, ընկալելոց—ընգալեալ, փաղխելի—փախտալան, մաղբա-

նաց—մախրանաց, յանվաղեան—անվախեան—գանվաղեան, քաղծութեան—քաղծութեան, խնկելի—խնգեալ, բնդանիս—բնտանեանիս, ամբոյ—ամպել, անվանելոյ—վանելոյիս, քարգմանաւրէնք—քարգմանութիւն, զխեղդ—զղեղը, դրախտ—դրախդ, մանգաղն—մանկաղա, իւղոյ—եւղոյն և այլն:

Այնուհետև՝ հաճախ չի գրում յ տառը բառամիջում և բառավերջում. վերնձանել, գոաւորութեանց, գո, հոգո, նիւթ, վանելութիւն, տղաի, արբաութեամբ, բարո և այլն: Հաճախ գործիական հոլովի ամբ վերջավորությունը գրում է առանց բ-ի. իրաւամբ, երկամբ, քաւամբ, շրքամբ, տոռամբ, ինքնամբ և այլն:

Գրիչը թույլ է տալիս վրիպումներ, երբեմն տեղ է թողել սրբագրության համար, բայց մնացել է առանց սրբագրելու: Օրինակ՝ գրել է դղե-կ, բայց չի սրբագրել դղեակ, վերջ-ումն, բայց չի սրբագրել վերջնումն, գրել է փոփո, տեղ է թողել, բայց չի սրբագրել փոփո, գրել է գերաց ելոց, բայց չի սրբագրել գեր ելոց կամ այլ կերպ և այլն: Հնարավոր է նաև, որ սրբագրությունների մի մասը եղած լինելու լուսանցքում, նորագման ժամանակ թերեւ չի պահպանվել:

Պահպանվել է գրչի հիշատակարանը (էջ 235ա—բ): Ըստ երևույթին, գրիչը ձեռագիրն ընդօրինակել է հոգեկան մեծ խոռվքի ու վշտի մեջ: Խնդրելով, որ «անմեղադիր» լինեն իր սխալների համար: Նա գրում է. «քանզի միտքս էր մոլորեալ ի սբաղանս աշխարհի, և ես յոյժ նեղեալ կաի, յորժամ զմին գիրն գրէի, միտս ի Ռ (հաղար) բան անգանէր, գրիչն թափուր ի վայր մնայր» (էջ 285բ): Հիշատակագրություններ (էջ 108բ, 136ա, 146ա, 163ա, 187ա, 202բ, 217բ, 245բ, 293ա), մի քանիսը չափածո:

48. հ—ձեռ. № 7855: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (ԺԳ—ԺԵ դդ. գրչություն)*: Գրիչ՝ Իսրայել: Ստացող՝ Պետրոս միակյաց: Թերթ՝ 252: 9-րդ համարով 2 թերթ կա, որով թերթերի քանակը դառնում է 253: 1բ և 252ա—բ էջերը գրված չեն: Վերջում կա 2 թերթ պահպանակ (թուղթ. հատվածներ Մարկոսի Ավետարանից): Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Սկզբի 1—11 թերթերի ստորին մասերը մաշված-պատռված են եղել. ոմն տիկին Մանուշակի վերին ստորին մասերը մաշված-պատռված են եղել. ոմն տիկին Մանուշակի պատվերով Մինաս քահանան 1806 թ. վերանորոգել և լրացրել է պակաս տու-

* Ձեռագրի գրչի զխավոր հիշատակարանը չի պահպանվել, բայց 1ա էջում կա բուն գրչի ձեռքով գրված մի հիշատակագրություն, զժախտարար թերթի մաշվածության ու պատրվի վրա լինելու պատճառով՝ խիստ թերի վիճակում. կարելի է վերծանել այսպես. «Գրեցաւ ի վրայ ինչու պատճառով խիստ թերի վիճակում և քսան և [երկուսին] |||»: Ուր-ի չի կարող է լինել նաև ինչ (բայց ոչ ուրիշ թիվ), իսկ երկուսին-ի չի՛նք երեկոն, երեկոն, երեկոն կամ ինչ-նչ. այդ դեպքում գրչության տարին մեկ հարյուրամյակով մեղ է մոտենում, այն է՝ 1473... Նի՛ն. այդ դեպքում գրչության տարին մեկ հարյուրամյակով մեղ է մոտենում, այն է՝ 1473... 1480 թթ.: Թերեւս ավելի հավանականը մեր ընթերցումն է՝ հայոց 822 թ. (1373 թ.): Բայց երբեք ընդունելի չէ 1580 թվականը, ինչպես նշված է Մաշտոցի անվ. մատենագրարանի «Յուրաքանչյուր ձեռագրաց»-ում:

հոսելոյս, անհայելի, հզեւոյ, դհոյն և այլն: Երբեմն էլ գրել է մեկ ձեռով, սրբագրել այլ ձեռով. նախատակաց սրբագրել է նախատակաց, հակախորհուրդին՝ խակախորհուրդին, խաղբիցն՝ հաղբիցն և այլն: Թուման երբեմն չի գրում բառասկզբի յ տառը. որձանաց փխ յորձանաց, զոյգ փխ զյոյգ, զոգնահաւա փխ զյոգնահաւա, իմարա փխ յիմարա, Ովսեա փխ Յովսեայ և այլն:

Թուման թողել է հիշատակարաններ և հիշատակագրութիւններ: Գլխավոր հիշատակարանը (էջ 368ա—70ա): Հիշատակագրութիւններ (էջ 1ա, 28ա, 32բ, 46ա, 60բ, 64ա, 71բ, 76բ, 87բ, 98ա, 92ա—101բ, չափածո, ստորին լուսանցքում, 94բ, 107ա, 109ա, 117ա, 121ա, 119ա—29բ, չափածո, 132ա, 135ա, 138բ—39ա, 144ա, 149բ, 160բ, 163ա—66ա, չափածո, 170ա—94ա, չափածո, 177ա, 193ա, 208բ, 224բ, 229բ—30ա, 232ա, 246բ, 262բ, 262ա—95ա, 270ա, 296բ, 326ա, 326ա—33բ, չափածո, ստորին լուսանցքում, 337ա, 351ա, 365բ, 367ա, 367բ և այլն), որոնց մեջ գրիչը խնդրում է հիշել իրեն՝ Թումային, մորը՝ Նազմեիքին, հորը՝ Մուրատին, կնոջը՝ Խոնդմեիքին, ստացողին՝ Սիմեոն քահանային, նրա ծնողներին, մորը՝ Հովսիսիմեին, հորը՝ Հովհաննեսին, Սիմեոն քահանայի եղբայրներին՝ Մարտիրոս քահանային և հորեղբայրներին, նրանց քրոջը՝ Վարդային, նշում է, որ Սիմեոն քահանան իր հոր՝ Մուրատին, նրանց քրոջը՝ Վարդային, նշում է, որ Սիմեոն քահանան իր հորեղբայրն է և վարպետը և այլն: Թումայի չափածո հիշատակարանն ըստ էության նարեկացուն և նրա Մատթանին նվիրված գեղեցիկ բանաստեղծութիւն է: Ձեռագրում հիշատակարաններ են թողել ծաղկողը (էջ 1բ), ոմն Ասլան (էջ 370ա) և պարոն Կարապետը (էջ 370բ):

52. m—ձեռ. № 1567: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար Ժ. Դ. դարի զրչութիւն): Գրիչ և ստացող՝ Սարգիս: Թերթ՝ 369: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Ունի 1 կիսախորան, լուսանցազարդեր: Մագաղաթյա պահպանակ՝ 4 թերթ, հատված ավետարանից, բոլորգիծ երկաթազէր: Նորոգող՝ Հովհան Կարճավանցի (1647 թ.):

Բովանդակութիւն՝

ա. Նարեկացու Հակոբ Մծբնացու ներբողը (էջ 1ա—25բ).

բ. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 25բ—255բ և 356ա—64բ).

գ. Աղոթքներ՝ վերնագրված «Աղոթք արարեալ վարդապետաց սրբոց Հայոց» (էջ 365ա—68բ):

Մատյանն ունի խորագիրը: Գրիչը չի ընդօրինակել ՂԲ և ՂԳ գլուխները, պահպանել է հաջորդ՝ ՂԴ և ՂԵ գլուխների համարները: Չարտագրելու մասին նշել է. «Յայսմ տեղոյ միջակի թողի զձառ պատմութեան ժամահարին և զՄիռնին» (էջ 353ա): Նարեկացու հիշատակարանը չի պահպանվել: Նորոգողի զրչությամբ են գրված էջ 1ա—25բ (Նարեկացու Հակոբ Մծբնացու ներ-

բողը), էջ 354բ—56բ (ՂԵ, տ. 7, հանութեան բառից մինչև նույն գլխի վերջը), էջ 356ա—64բ (ՂԳ գլուխը):

Չունի ՀԱ գլխի «Բանք պանծալիք հաշտեցուցիչը աստուծոյ» ենթախորագիրը: ՀԵ գլխի «Դարձեալ առ նմին» սկսվածքով ենթախորագիրն ունի գլխի սկզբից: Ենթախորագրերը դրված են համապատասխան հատվածներից առաջ: Ձեռագիրը հարուստ է սրբագրութիւններով, որոնք հիմնականում հանգում են միևնույն բառի քերականական այս կամ այն ձևի նախընտրութեանը: Այսպես՝ գրել է դատախազ, սրբագրել՝ դատախազ, գործակաճաւ՝ գործաւ, ծաղկեցեալ՝ ծաղկեալ, նախագրեցելոց՝ նախագրելոց, առաքեալ՝ առաքել, նշմարտութիւն՝ նշմարտութեանն, բողոսցու՝ բողոսցու, խոցուա՝ խոցուածոցս, մատուցանիցես՝ մատուցես, լոյս՝ զլոյս, միայնդ՝ միայն, գոռոգութեանց՝ գոռոգութեան, ամփոփեալ՝ ամփոփելի, սաղմոսին՝ սաղմոսն, Սելովայ՝ Սելովմայ, հեճեճոյ՝ հեճեճոց, փիղիստացոցն՝ փղըշացոց, որա՝ յիցն՝ օրայիցն և այլն, որոնք մի կողմից արտացոլում են լեզվի մեջ տեղի ունեցած պատմական դարգացման այս կամ այն օրինաչափութիւնը, մյուս կողմից՝ զրչագրական այն տարբերութիւնները, որոնք առաջացել են զրչագրական վրիպումների հետևանքով: Ձեռագրում գերիշխում է միջին հայե-րենի ուղղագրական ավանդույթը. ձայնեղները հաճախ խլացվում են (ալտա-կարաց, ամենապատ, որդիտ, հոգիտ, զվտանկ, անտուտ, բաղարնուց, կաղկանձողական և այլն), խուլերը՝ ձայնեղացվում (խնգեսցի, ընձայիլ, զը-ծուձ, տնանգղ, հերապանձ, ընդանի, ըմբանակ, աւձտողին, վեր-ընձայեցից, նախընձայ, ասղէն և այլն): Թեք հոլովաձեւերում հաճախ չի գր-ընձայեցից, նախընձայ, ասղէն և այլն): Թեք հոլովաձեւերում հաճախ չի գր-ընձայեցից, նախընձայ, ասղէն և այլն): Մի երկու դեպքում հ-ի փոխարեն գրել է յ, ինչ հուշում է, թե գր-ը չի կարող է լինել վասպուրականից և տուրք տալ մայրենի՝ Վանի բար-բառին. գրել է նախանգաց փոխանակ նախանգաց, դաժանախոտ փոխանակ դաժանախոտ:

Ձեռագիրն ունի մեկնաբանական լուսանցագրութիւններ. ին գլխի 56—57-րդ տողերի համար. «Լ/ու/ծ/ումն/». Զի ասաց Ադամ, Կինս որ ետուր և այլն, որ զկնի. և այն լրբութիւնն մի էր» (էջ 170ա), և ՀԱ գլխի 126—37 տողերի համար՝ «Մովսէս, Փենեհէդ, Յեսու, Սամուէլ, Եղիայ, Յովհանէս, Պետ-րոս, Պաղոս» (էջ 288բ), այսպես ունեն նաև Sabhlpqx ձեռագրերը (տե՛ս բան ՀԱ, ծնթ. 11): m-ն ամենից ավելի հարում է ablp ձեռագրերին:

Գրչի գլխավոր հիշատակարանը չի պահպանվել: Պահպանվել են բազմաթիվ հիշատակագրութիւններ (էջ 25բ, 39բ, 42ա, 50ա, 55ա, 58ա, 60բ, 65բ—66ա, 71բ, 85ա, 99բ, 113բ, 118բ, 121բ—22ա, 122ա, 123բ—24ա, 124բ—25ա և այլն՝ ավելի մեծ հաճախականությամբ): Հիշատակագրութիւնների

գրված «Մաղթանք զարաւորք արհարանաց գիշերայնոց» (էջ 24ա, բ)*: ԺԳ—ԺԴ՝ ԻԴ—ԻԵ (էջ 52ա—54բ), ԺԵ—Ի՝ ԺԱ—ԺԶ (էջ 25ա—38ա), ԻԱ՝ ԻԷ (էջ 54բ—56բ), ԻԲ—ԻԸ՝ ԺԷ—Ի (էջ 38ա—46բ), ԻԶ՝ ԻԸ (էջ 56բ—58բ), ԻԷ՝ ԻԱ (էջ 46բ—49բ), ԻԸ՝ ԻԹ (էջ 58բ—62ա): ԻԹ գլուխը ձիւշտ համարակալված է ԻԹ՝ (էջ 62ա): Ոչ թե թերթերն են խառն, այլ այդպես է ընդօրինակել գրիչը:

Հովհաննէս գրիչը հմուտ է իր արվեստին: Նրա ձեռագիրը հաճելի է, պարզ, գյուրբնթեռնելի, կետագրությունը՝ կանոնավոր: Սրբագրությունները շափաղանց քիչ են: Երբեմն տառը չի գրել, աղատ տեղ է թողել սրբագրելու համար, և բառը մնացել է առանց սրբագրության: Այսպես, գրել է գո (Թ, տ. 23) և չի սրբագրել գոս (կամ այլ բան), գրել է ոտորիմ (Թ, տ. 52) և չի սրբագրել ոգորիմ (կամ այլ բան) և այլն: Անհետեղական է աւ, ո, օ տառերի ուղղագրության հարցում: Գրում է տնկալն, ցալոմ, տաճալացն, վիմաւ, աւառացեղ, աւծամբ, անաւնեւորեանց և այլն, բայց և՛ տեսողաց, նախատողաց, գուրացողաց և այլն, բայց և՛ դիմօֆ, երախտեօֆ, գործօղի, օտարի խաղաւանօղաց, խնամօղութիւն, պաշտօն և այլն: Նախապատկությունը, սակայն, տալիս է աւ գրությանը: Լ և ղ տառերի ուղղագրության մեջ ևս տարբերվում է իր դարի գրիչներից: Հովհաննէսը հաճախ գրում է այդ և ոչ թե այլ, ղեղի և ոչ թե լեղի, նշոյդ և ոչ թե նշոյլ, ցալֆ և ոչ թե ցոլֆ, ղապտեռաց, ղամբարաց, ղոպակաց և նույնիսկ՝ տեսղեանն և ոչ թե տեսլեանն, ընգղուգայ և ոչ թե ընկլուգայ, սղացեալֆ և ոչ թե սլացեալֆ, տագնապեղոյս և ոչ թե տագնապելոյս: Աչքի են դարձում նաև գ տառի խլացման դեպքերը. զասղումն, սգալիսն, զսգայականաց, սգաստութեանն, սգաստ և այլն:

Ուր չունի թե՛ ՀԵ և թե՛ ՂԳ ենթախորագրերը: Սա ևս վկայում է, որ նախ՝ այդ ենթախորագրերը բնագրային չեն և, երկրորդ, որ Ու-ն ընդօրինակված է հին գաղափար օրինակից:

54. օ—ձեռ. № 5224: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանական ժամանակ՝ ԺԴ դ. երկրորդ կեսից ոչ վաղ): Գրված է 4 տարբեր գրիչների ձեռքով: «Մատեան ողբերգութեան»-ը օրինակված է Դավիթ քահանայի համար: Ա մասի գրիչ՝ Ստեփանոս, Բ—Դ մասերի գրիչներ՝ անհայտ: Թերթ՝ 167: Թերթ 1-ը գրված չէ: Նյութ՝ թուղթ: Դիր՝ բոլորգիր:

Բովանդակություն՝

Ա մաս. «Մատեան ողբերգութեան» երկի Դ, է, Ը, ԺԲ (46—93 տողեր), ԺԶ, ԺԷ, ԺԸ, ԻԷ, ԻԸ (122—174 տողեր), ԽԱ, ԽԲ, ՀԱ, ՀԴ, ՀԶ, ՀԸ, ՀԹ, Զ և ԶԲ գլուխներ (էջ 2ա—80ա).

* Գրիչն զգացել է, որ ԺԲ գլխի 46—93 տողերը պետք է հաջորդեն 1—45 տողերին: Այս տողերն ընդօրինակելուց հետո գրել է. «Յետ այս փոխի է «Ընկալ քաղցրութեամբ» և ապա՝ «Աստուած բարերար» փոխա, որ դեռ գրեմ» (էջ 52ա): Այսինքն՝ այդ փոխին էլ պիտի հաջորդեր «Աստուած բարերար» փոխը (ԺԴ գլուխը):

Բ մաս. ԿԶ, ԿԷ, ԿԸ, ՄԷ, ԼԳ (144—179 տողեր), ԶԹ, Ը, Ա, ԺԷ, ԻԴ, Ի, ԺԴ գլուխներ և մի հավատո հանգանակ՝ առանց խորագրի ու հեղինակի անվան (էջ 80բ—131բ).

Գ մաս. ԻԹ (տ. 1—106), ՂԴ (1—37 տողեր), ՂԵ (23—52 տողեր), ՄԵ և ԺԹ (1—34 տողեր) գլուխներ (էջ 132ա—42բ).

Դ մաս. պարունակում է շորս վաթք, որոնք հետո են կցվել ձեռագրին (էջ 143ա—66բ):

Բ մասի գրիչը Ը և ԺԸ գլուխները գրել է երկրորդ անգամ՝ չնկատելով, որ Ա մասում արդեն գրված են եղել: Ա մասում գլուխների կարգը կանոնավոր է, Բ և Գ մասերում՝ անկանոն դասավորությամբ: Գլուխները երբեմն համարակալված են, երբեմն՝ ոչ: Բոլոր երեք մասերի գրչությունն էլ աչքի է ընկնում սխալագրությունների առատությամբ. առանձին գլուխներ ընդօրինակելով՝ գրիչներն այնքան էլ հետամուտ չեն եղել բնագրի ճշգրտությանը: Քանի որ ԿԲ—ԿԳ գլուխները ձեռագրում բացակայում են, դժվար է որոշել, թե ինչ խմբի գրչագրերից է արտագրված, համենայն դեպս զաղափար օրինակները Բ խմբին պատկանել չէին կարող. ԺԲ գլխի վերջը թերի է, ինչ սովորական է Ա և Գ խմբի օրինակների համար: ԿԶ գլ. տ. 150-ում ձեռագիրն ունի պաշարեաց է փխ պարփակեաց է բառի (ինչպես էս գրչագրերը, որոնք ավելի ուշ են գրչագրված), իսկ ԿԷ գլ. տ. 57-ի փխ ունի տ. 58-ը և ընդհակառակն, ինչպես ԽԱ ձեռագրերը: Այդ իրավունք է տալիս օ գրչագիրը կապեռակն, ինչպես ԽԱ ձեռագրերը: Այդ իրավունք է տալիս օ գրչագիրը կապեռակն հատկապես Գ խմբի հետ: ԺԶ—ԺԸ գլուխների համար վերնագրերի դիմաց, լուսանցքում, հետագա ձեռքով կան նշումներ՝ «Պանդխտութեան կարգայ» (ԺԶ գլ. համար, էջ 13բ), «Գլխոյ ցալի՝ կարգայ» (ԺԷ գլ. համար, էջ 16ա), «Խ[Ե]լայգարի՝ կարգայ» (ԺԸ գլ. համար, էջ 20բ), որոնք ցույց են տալիս, որ ձեռագիրը գրվել է յուրահատուկ պահանջով. ընտրվել են այնպիսի գրոր ձեռագիրը գրվել է յուրահատուկ պահանջով. ընտրվել են այնպիսի գրոր ձեռագիրը, որոնք ընթերցվել են այն կամ այն հիվանդության, փորձանքի ու լուխների, որոնք ընթերցվել են այն կամ այն հիվանդության, փորձանքի ու լուխների առիթով: Նրանց ընդօրինակումը որոշակի կիրառական նպատակ ներդրության առիթով: ՉԲ գլխի վերջում, ստորին լուսանցքում, գրիչ Ստեփանոսը է հետապնդել: ԶԲ գլխի վերջում, ստորին լուսանցքում, գրիչ Ստեփանոսը նշել է. «Այս փոխ[ս] (այսինքն՝ գլուխը) ով որ գիտէ, հազար կարմիր ածի, մաւտ յանգէտն փող մի չաժէ» (էջ 80ա):

Ձեռագրում կան մի շարք հիշատակագրություններ՝ գրիչների (էջ 7ա, 68բ, 80ա, 130ա, 136ա, 138ա, 141ա և այլն) և հետագայում՝ 1634 թ. կազմողի (էջ 167ա—բ) ձեռքով:

55. ք—ձեռ. № 1569: Տեղ՝ Անկեղակոյտ (Անգեղակոթ գյուղաքաղաք, Սյունիք): Ժամանակ՝ 1431 թ.: Գրիչ՝ Մատթեոս երեց: Հետագա ստացող և վերանորոգող՝ Հովհաննէս վարազեցի: Թերթ՝ 300: Նյութ՝ թուղթ: Յա էջը գրված չէ: Դիր՝ բոլորգիր: Ունի նարեկացու 1 մանրանկար (էջ 4բ), կիսախոված և լուսանցադարեր: 15, 50—51, 284—300 թերթերն ավելացրել ու գե-

Բովանդակում է նաև նարեկացու ներբողները: «Մատեան»-ի բնագիրը Գ ձեռագրախմբի օրինակ է և ամեն ինչով նույնանում է Ճ ձեռագրի հետ (վերջինս նույնպես գրված է Մոկաց գավառում, Սարի Ս. Գևորգում, 1350 թ.): Հավանաբար մեկը մյուսից է արտագրված կամ ծագում են միևնույն գաղափար օրինակից: Էջ 215ա-ում, ՀԹ գլխի ստորին լուսանցքում, հանդիպում է «Ո՛վ մեծդ Գրիգորիոս, զվալն, որ ինձ է վիճակեալ, զի ա՛րդ յինէն յափշտակել ջանաս» հիշատակագրությունը (վերջն անընթեռնելի է), որը կա նաև Ճ ձեռագրում, միևնույն տեղում (տե՛ս նկարագրությունը):

5. Վրաստանի ԳԱ Կ. Կեկելիձեի անվ. հին ձեռագրերի ինստիտուտի հայերեն ձեռագրերի հավաքածու, № 34 ձեռ.: Տեղ՝ Սուրխաթ (Ղրիմ): Ժամանակ՝ 1358 թ.: Գրիչ՝ Նատերի որդի Ավետիս: Ստացող՝ Վարդան միայնակյաց: Թերթ՝ 208: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրգիր: Ունի 1 կիսախորան (էջ 1ա) և լուսանցազարդեր:

Բովանդակություն՝

ա. «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1ա—151ա).

բ. Առաքյալների ներբող (վերջից թերի, էջ 153ա—64բ).

գ. Հակոբ Մծբնացու ներբող (165ա—78բ).

դ. Աստվածածնի ներբող (179ա—91բ).

ե. Ապարանից հաշի պատմություն (սկզբից թերի, էջ 191բ—207ա).

զ. հաշի ներբող (վերջից թերի, էջ 207ա—208բ):

«Մատեան»-ի բնագիրը թերի է (նախապես եղել է ամբողջական): Ձեռն պահպանվել է, Ժ, ԼԶ—ԽԴ, ԾԱ—ԾԴ, ԾԶ—ԾԹ, ԿԷ, ՀԲ—ՀԴ, ՀԶ—ՀԷ գլուխներն ամբողջությամբ. թերի են մի շարք գլուխներ՝ Ա (չունի տ. 33-ի սուեբբ բառից մինչև գլխի վերջը), Բ (չունի տ. 1—15), Ե (չունի տ. 30-ից մինչև գլխի վերջը), Զ (չունի տ. 1—89), Է (չունի տ. 18-ի հարաային բառից մինչև գլխի վերջը), Թ (չունի տ. 1—17), ԺԱ (չունի տ. 1-ից մինչև տ. 47-ի զմեռելություն բառը ներառյալ), ԺԲ (չունի տ. 48-ի աչացս բառից մինչև տ. 91-ը ներառյալ), ԼԴ (չունի տ. 1—66), ԽԵ (չունի տ. 1-ից մինչև տ. 53-ի անպատկառ բառը ներառյալ), Ծ (չունի տ. 56-ից մինչև գլխի վերջը), ԾԵ (չունի տ. 1-ից մինչև տ. 15-ի աղեսս բառը ներառյալ), Կ (չունի տ. 1-ից մինչև տ. 176-ի մխթարիս մեծ բառերը ներառյալ), ԿԵ (չունի տ. 98-ի վախճանին բառից մինչև գլխի վերջը), ԿԶ (չունի տ. 1-ից մինչև տ. 37-ի ողորմեա բառը ներառյալ և տ. 82-ի բնակեսցէ ընդ իս բառերից մինչև գլխի վերջը), ԿԷ (չունի տ. 1—7 և տ. 57-ի ոչ ունիմ բառերից մինչև գլխի վերջը), ԿԹ (չունի տ. 1-ից մինչև տ. 32 կրկնապարոյշ բառը ներառյալ), Զ (չունի տ. 3-ի զբտանելի բառից մինչև գլխի վերջը), ԶԱ (չունի տ. 1—113 և տ. 162-ից մինչև գլխի վերջը), ԶԵ (չունի Ա—Զ հատվածները և է հատվածի պաշտեցա: Սկիզբն բառերը ներառյալ և ԺԳ հատվածի լուսանորագ նախագրություն բա-

ռերից մինչև գլխի վերջը), ՀԸ (չունի տ. 1-ից մինչև տ. 16-ի կարաւորեանս բառը ներառյալ), ԴԲ (չունի Գ հատվածի պատկեր տեսակի բառերից մինչև գլխի վերջը), ԴԳ (չունի Ա—Զ հատվածները և է հատվածի սկզբից մինչև ձայնիդ եկամուտին բառերը ներառյալ): Ունի նարեկացու հիշատակարանը՝ «Հիշատակարան մատենիս դրութեան նոյն հսկողի արարեալ» վերնագրով (էջ 150ա): Առանձին գլուխներ ստորին լուսանցքներում ունեն մեկնաբանական վերնագրեր. ԼԳ գլխի Ե հատվածի համար՝ «Ի Հոգին Սուրբ» (64ա), ԼԴ գլխի Բ հատվածի համար՝ «Բան դաւանութեան առ Սուրբ Երրորդութիւնն» (66ա), ԽԶ գլխի համար՝ «Ի Սողոմոն արքայ» (76ա, 80ա), «Յարքայն Սողոմոն» (77ա), «Որ առ Սողոմոն արքայ» (78ա), «Յիմաստուն արքայն» (79ա), ԶԵ գլխի է—ԺԳ հատվածների համար՝ «Ի սուրբ եկեղեցի դրուատ» (101ա), «Ի սուրբ եկեղեցի» (102ա), «Գովեստ ի սուրբ եկեղեցի» (103ա), «Ի սուրբ եկեղեցի գովեստ» (104ա), «Գովեստ ի սուրբ եկեղեցի: Քրիստոսի» (105ա), Զ գլխի համար՝ «Ի սուրբն Մարիամ Աստուածածին պաղատանք» (112ա), ԴԲ գլխի համար՝ «Բան ի Ժամահարն» (134ա), ԴԳ գլխի համար՝ «Իւղոյն սրբոյ միւռոնի» (135ա), «Ի սուրբ միւռոնն» (137ա), «Միւռոնի սրբոյ» (138ա), «Իւղոյն լուսոյ միւռոնի» (139ա), «Բան ի սուրբ միւռոնն լուսոյ» (140ա), «Ի միւռոնն աւծութեան» (141ա), «Սակս միւռոնի լուսոյ» (143ա), «Միւռոնի բան թարգմանարէն» (145ա), «Միւռոնի սիրոյ» (146ա), «Միւռոնի է ճառս» (147ա): Պահպանվել են ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ԼԴ, ԴԳ գլուխների ոչ բնագրային ենթախորագրերը՝ լուսանցքներում, համապատասխան հատվածների դիմաց: ԻԶ գլխի Բ հատվածի դիմաց, լուսանցքում, կարմիր թանաքով նշված է. «Ոտաւաւոր է» (էջ 42ա): Պահպանվել են գրչի մի քանի հիշատակագրություններ (էջ 16ա, 107բ, 120բ, 151բ—152ա) և հիշատակարանը (էջ 151բ—52բ. տե՛ս Լ. Ս. Խաչիկյան, ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, էջ 435—36):

Այս օրինակը պատկանում է Բ ձեռագրախմբին, հատկապես մոտ է ՁԼբ գրչագրերին:

6. Ձեռ. № 7153: Տեղ՝ Տշող գյուղ (Ռշտունիք): Ժամանակ՝ 1361 թ.: Գրչի՝ Ստեփանոս քահանա: Ստացող՝ Աբել քահանա: Թերթ՝ 226: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրգիր: Բովանդակում է՝ «Մատեան ողբերգութեան», նարեկացու Առաքյալների ներբող, վարք (Ա վարք) և Շնորհալու «Հաւատով խոստովանիմ» քերթվածը:

«Մատեան ողբերգութեան»-ը քաղվածո բնագիր է (էջ 3ա—189ա), ունի խորագիրը, 41 գլուխ (ԺԲ, ԼԳ, ԼԴ և ԶԵ գլուխները՝ հատվածաբար, իսկ Բ գլուխը թերի է) և նարեկացու հիշատակարանը՝ հետևյալ հաջորդականությամբ՝ խորագիր, Ա—Ե, է—Ը, ԻԴ, ԻԶ—ԻԷ, ԽԱ—ԽԲ գլուխները, ԻԸ գլխի Ե—Զ հատվածներ, ԻԸ գլխի Ա—Դ հատվածներ, Լ, ԼԲ, ԼԳ, ԼԴ, ԽԷ, ԾԵ—ԾԷ,

հետևանք են, կամ էլ արդյունք այն բանի, որ գաղափար օրինակի որոշ սր-
խալագորություններն իր օրինակում գրիչը չի կրկնել, նկատել և ուղղել է,
նաև, թերևս, այս կամ այն հատվածն անգիր իմանալով՝ ուղղումներ է արել
ըստ իր իմացածի. ժԲ գլ. «Ընկալ քաղցրութեամբ...» հատվածում (տող 65),
օրինակ, Ս-ի պես դիտի գրել և սրբագրել է դիմի:

10. Ձեռ. № 5456: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար գրված է
Տաթևում ժԴ դ., 1397 թվականից առաջ): Գրիչ՝ Մատթեոս վարդապետ (Ջու-
ղայեցի): Ստացող՝ Աստմ աբեղա: Թերթ՝ 413: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:
Բովանդակություն՝

ա. Պետրոս Արագոնացու «Գիրք Առաքինութեանց, Մոլութեանց, է [7]
պարգևաց Հոգւոյն» (էջ 1ա—272բ).

բ. «Մատեան ողբերգութեան» (273ա—410բ):

«Մատեան ողբերգութեան»-ն ամբողջական բնագիր է (նարեկացու հիշա-
տակարանը, թերթ ընկած լինելու պատճառով, թերի է), նույնությամբ ար-
տագրված մեր K ձեռագրից, որն էջմիածնի մատենադարան է մուտք գործել
Տաթևից (տե՛ս նրա 1ա էջի վրա արված նշումը՝ «Տաթև»): Ուրեմն, K ձեռա-
գիրը դեռևս ժԴ դ. վերջերին, Մատթեոս Ջուղայեցու ժամանակները, Կիլի-
կիայից բերված է եղել Տաթև: K-ում եղած սրբագրությունները Մատթեոս
գրիչը մուծել է բնագիր: Ձեռագրում չկան սրբագրություններ:

11. Ձեռ. № 6142: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար՝ ժԴ դ. գրը-
չություն): Գրիչ՝ Աստվածատուր: Ստացող՝ Քուրդ մահտեսի: Հետագա ստա-
ցող՝ Մինաս եպիսկոպոս: Թերթ՝ 195: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Բովան-
դակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (քաղվածո նարեկ):

Ձեռագիրը թերի է սկզբից: Ունի հետևյալ գլուխները. Բ(թերի), է—Ը,
ժ—ԺԳ, ժԶ—ԺԷ, ժԹ (թերի), Ի, ԻԷ, ԼԲ, ԼԸ—ԽԵ (ԽԱ—ԽԲ՝ նաև երկրորդ
ազամ, ուշ գրչությամբ), ԽԷ, Մ, ՄԲ, ՄԵ, ՄԷ, ՄԸ (թերի), ԿԳ, ԿԵ (թերի),
ԿԷ (թերի), ԿԸ—ԿԹ, Հ—ՀԲ, ՀԸ—ՀԹ, ՁԱ, ՁԸ—ՁԱ, ՂԴ (թերի): Ձեռագիրը
վատ է պահպանվել, լուսանցքները քայքայված են, առանձին բառեր, վան-
կեր տառեր՝ մաշված և անընթեռնելի, խախտված է բաղմամբով թերթերի
կարը: Բնագիրը Գ ձեռագրախմբի օրինակ է:

12. Ձեռ. № 5666: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար՝ ժԴ դ.): Գր-
իչ՝ Կվիկ: Թերթ՝ 201: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր: Ունի նարեկացու 1
մանրանկար (էջ 5բ): Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 4ա—
183բ): Ունի նաև Շնորհալու «Խրատ ուսումնականաց մանկանց» (էջ 184ա,

* Տաթևի ձեռագրերն էջմիածին են փոխադրվել 1911—12 թթ. ընթացքում (տե՛ս «Յու-
ցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան մատենադարանի», հտ. Ա, Եր., 1965, 0. Եզանյանի առաջա-
բանը՝ «Մատենադարանի ձեռագրական հավաքածուները», էջ 83):

թերի), Եփրեմ Ասորու «Տե՛ս, տե՛ր, զտառապանս իմ» սկսվածքով աղոթքը
(էջ 184ա—97բ), Խաչատուր Կեչառեցու «Ես եմ կորուսեալ ոչխար...» սկզբը
(էջ 197բ—99ա), Հովհաննես Քերրենցի «Երէկ հողմերաբե-
նատողով տաղը» (էջ 199ա—200բ) և
անցայ՝ սկսվածքով տաղը՝ անվերնագիր և անխորագիր (էջ 199ա—200բ) և
«Արհնութիւն վերարկու զգեստիցն՝ վեղարի և փիլոնի» վերնագրով կանոնը
(էջ 201ա): Ձեռագիրն ունի նաև Մատյանի գլուխների ցանկը (տե՛ս Գ ցանկ),
Ա—ՄԳ գլուխների համար (էջ 1ա—3բ): Մատյանը թերի է: Գրիչն ընդօրի-
նակել է միայն Ա—ՄԳ գլուխները (վերջին գլուխը՝ կիսատ): Բնագիրը պատ-
կանում է Գ ձեռագրախմբին:

13. Ձեռ. № 5177: Տեղ՝ Աղթամար: Ժամանակ՝ 1489 թ.: Գրիչ՝ Հովհաննես
աբեղա: Թերթ՝ 178: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:
Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 6ա—168բ) և այլ
նյութեր, որոնք համընկնում են Ա ձեռագրի նյութերին՝ թե՛ բովանդակությամբ
և թե՛ նրանց հաջորդականությամբ: Գրիչը Խաթեցու խմբակցության ձե-
ռագրերից է:

14. Ձեռ. № 2084: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար՝ ժԶ դ.):
Գրիչ՝ Ավետիք: Թերթ՝ 281: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:
Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1բ—280բ): Նախա-
բովանդակական բնագիրը, հետագայում թերթեր են ընկել. չի
պես ունեցել է ամբողջական բնագիրը, հետագայում թերթեր են ընկել. չի
պահպանվել խորագիրը, ուշ գրչությամբ է գրված Ա գլխի սկիզբը, թերի են
պահպանվել խորագիրը, ուշ գրչությամբ և նարեկացու հիշատակարանը՝ վերջից:
Թ, ԺԷ, ԻԵ, ՋԳ, ՂԱ, ՂԳ գլուխները և նարեկացու հիշատակարանը: Բնագիրը պատկանում է Բ
Ջի պահպանվել գրչի գլխավոր հիշատակարանը: Բնագիրը պատկանում է Բ
ձեռագրախմբին: Ունի է գլխի ու բնագրային «Այլ արդ այժմ, որ է ժամանակ
ձեռագրախմբին: Ունի է գլխի ու բնագրային «Այլ արդ այժմ, որ է ժամանակ
ձեռագրախմբին» (տե՛ս բան է, ծնթ. 11) հատվածը: Ըստ այսմ՝ սույն ձե-
ռագիրը սերտ աղերսներ ունի աշխարհի հետ: Գրիչը հմուտ չէ իր ար-
վեստի մեջ. ձեռագիրը վրիպակաշատ է, գրչությունը՝ անփուլթ:

15. Ձեռ. № 7759: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար՝ ժԶ դ. գրը-
չություն): Գրիչ՝ անհայտ: Թերթ՝ 157: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:
Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1ա—157բ), որը թե-
րի է: Նախապես եղել է ամբողջական բնագիր: Ձեռագիրը վատ է պահպան-
վել, բաղմամբով թերթեր տեղադրված են սխալ: Մատյանը չունի խորագիրը,
Ա, Գ, ՂԴ, ՂԵ գլուխները և նարեկացու հիշատակարանը: Թերի են Բ, Դ, Ե,
ԺԵ, Լ, ԼԱ, ՀԲ և ՂԳ գլուխները: Սովորական վերնագրից բացի, առանձին
գլուխներ ունեն մեկնաբանական լուսանցագրություններ. գլ. ԼԴ՝ «Մաղթանք
Մեծի ուրբաթին» (էջ 58ա), ԿԵ, ԿԶ և ՀԳ՝ «Քահանայաթաղի» (էջ 98բ, 100ա
Մեծի ուրբաթին» (էջ 58ա), (էջ 103ա), ՀԷ՝ «Աղոթք երկրորդ Մեծի ուրբա-
թին. առաջին աղոթք ԼԶ է» (էջ 122ա), ՀԹ՝ «Վասն հանդերձեալ դատաստա-

նին» (էջ 129ա), 27՝ «Ի ժամ առաւօտուն» (էջ 139ա), ՂԱ՝ «Ի ժամ հանգրս-տեան քնոյն» (էջ 136ա):

Պատկանում է Բ ձեռագրախմբի այն օրինակների թվին (1ՏՓ), որոնք շունեն 2. գլխի 26—29 և Ժ գլխի 33—40 տողերը: Առանձնապես սերտ աղերս ունի Դ ձեռագրի հետ: Երկուսն էլ ունեն ՆԱ գլխի 108-րդ տողը՝ «Միշտ անա-ռակ որդիս՝ փոյթ խնամով ի շարիս» շարադասությամբ:

16. Ձեռ. № 2085: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1625 թ.: Գրիչ՝ Վարդան դավիթ: Թերթ՝ 227: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Բովանդակություն՝ Նարեկի գլխացանկ (էջ 2ա—3ա. տե՛ս Բ ցանկ), Նա-րեկացու վարք (4ա—5ա. տե՛ս Ա վարք), «Մատեան ողբերգութեան» (5ա—223բ):

«Մատեան»-ի օրինակը նույնանում է Ը ձեռագրի հետ՝ վերջինիս սըր-բագրված տեսքով (տե՛ս Ը ձեռագրի նկարագրությունը) և պատկանում է Ա ձեռագրախմբին:

17. Ձեռ. № 5832: Տեղ՝ վան: Ժամանակ՝ 1626 թ.: Գրիչ՝ Զաքարի: Վտա-ցող՝ Կիրակոս: Թերթ՝ 431: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (3ա—368ա), Նարեկացու վարք (368բ—71ա), Գևորգ Սկևռացու աղոթք (371ա—76ա), Ապարանից խա-շի պատմություն, Խաշի ներքողյան և նրանց հիշատակարանը (376ա—427ա):

«Մատեան ողբերգութեան»-ը ամբողջական բնագիր է. շունի միայն խո-րագիրը: Պատկանում է Գ ձեռագրախմբին. հարում է այն ձեռագրերին (adhi-ր, մանավանդ Ե և № 5852 ձեռագրեր), որոնք ԽԵ գլ. տ. 77-ում և ԽԸ 47 և 131-րդ տողերում ունեն աստերիսկուս (աստղանիշ):

18. Ձեռ. № 5852: Տեղ՝ Դաշտ գյուղ (Մոկաց գավառ): Ժամանակ՝ 1662 թ.: Գրիչ և ծաղկող՝ Թումա քահանա: Ստացող՝ Գրիգոր քահանա: Թերթ՝ 309: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

Բովանդակում է «Մատեան ողբերգութեան»-ը (էջ 4ա—300ա) և Նարե-կացու վարքը (300ա—302ա. տե՛ս Բ վարք): «Մատեան»-ի բնագիրը պատ-կանում է Գ ձեռագրախմբին և չափազանց մոտ է № 5832 ձեռագրին, հետևա-պես՝ նաև Ե օրինակին: Թե՛ № 5832 և թե՛ այս ձեռագրում Նարեկացու հի-շատակարանի վերնագիրը դուրսեան բառի փխ ունի զուրբան:

19. Ձեռ. № 8678: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1662 թ.: Գրիչ՝ Սարգիս: Թերթ՝ 322: 314ա—320ա էջերի գրիչ՝ Հովհաննես: Ժամանակ՝ 1715 թ.: Տեղ՝ Զարեհո անապատ: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր (էջ 2ա—313բ), նոտրգիր՝ էջ 314ա—22բ:

Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 2ա—73ա, 92բ—96ա, 106ա—110ա, 209ա—237ա) և այլ հեղինակների (Մեսրոպ վարդապետ, Հով-հաննես Գառնեցի, Հովհաննես Սարկավազ, Բենիկ վանանդեցի, Մեղրիկ

ԳՐԻԳ ԼԿՕԹԻՑ

ՍՐԻՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

Նարեկացու արարեսալ:

Տպագրեցեալ ներ գործարանում
սրբոյ Լ. Զմիածնի, և սրբոյն
Սարգսի հօրավարի:

Ի հայրապետութեան տեառն Յա-կօբայ. և ի Թագաւորութեան
Քրիստոսաւստակի և բարեպաշտի
արքայի Լուդովիկոսի. վերակա-
ցութեւ և հոգաբարձութեամբ և
Ժախիւք Ոսկանայ վարդապետի և
Եպիսկոպոսի Երեւա-
նեցւոյ:

Ի հարսէլայ:

Թ ունի Բ. Բ. 1673. և ապրիլի. 23:

Նարեկի առաջին հրատարակության անվանաթերթը (Մարտի, 1673 թ.)

կացւոյ» վերնագրով (էջ 170ա—98ա), որն ընդօրինակված է Պ. տպագրից: Պարունակում է Մատյանի հետևյալ գլուխները՝ Գ—Ե, է—Թ, ԺԱ.—ԺԹ, ԻԳ, Իէ—Լ, ԼԳ (կիսատ ընդօրինակությամբ), Խ—ԽԲ, Խէ, ԾԸ—ԾԹ, ԿԵ—ԿԸ, ՀԱ, ՀԳ—ՀԴ, Հէ—ՁԳ, Ղ—ՂԱ, ՂԴ—ՂԵ, որոնք ընդօրինակված են Պ. տպագրից, սակայն երբեմն-երբեմն սրբագրված ըստ ինչ-որ ձեռագրի:

32. Ձեռ. № 7238: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1721 թ.: Գրիչ՝ Կիրակոս Կեսարացի: Թերթ՝ 277: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Բովանդակում է՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1ա—180ա), աղոթքներ կամբեռութի, Եփրեմ Ասորու, Հովհան Ոսկեբերանի, Գրիգոր Նարեկացու, Գրիգոր Սկեռացու, Վարդան Արեւելցու, Մեսրոպ Մաշտոցի, Անաստասի, Գրիգոր Լուսավորչի, Հովհաննես Մանդակունու, Հովհաննես Գառնեցու, Մխիթար Գոշի և այլ հեղինակների անուններով (180ա—273բ):

«Մատեան ողբերգութեան»-ը շունի խորագիր (չի պահպանվել), շունի նաև որոշ գլուխներ (ԽԱ, ՂԲ—ՂԴ) և Նարեկացու հիշատակարանը, իսկ մի քանի գլուխներ գրիչը թերի է ընդօրինակել (ԺԲ, ԼԴ և ՀԵ): ԿԲ—ԿԳ գլուխներն ունեն հակառակ դասավորություն. Ա խմբի ձեռագիր է: Որոշ սրբագրումներ կան ըստ Պոլսի առաջին տպագրի:

33. Ձեռ. № 5159: Տեղ՝ անհայտ (գրչության վայրը հավանաբար՝ վան): Ժամանակ՝ անհայտ (հավանաբար՝ 1750 թ., երբ ձեռագիրը նվիրաբերվել է Վարդան զորավարի եկեղեցուն): Գրիչ՝ Աստվածատուր: Ստացող՝ Կիրակոս Աբլորեկեցի: Թերթ՝ 175: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 2ա—175ա): Մատյանը խորագրված է այսպես. «Գրիգորի Նարեկայ վանաց վանականի՝ հոգեմատեան հոստորի և փիլիսոփայի. ի խորոց սրտից խօսք ընդ աստուծոյ» (էջ 2ա): Ունի Նարեկացու հիշատակարանը՝ «Յիշատակարան մատենիս դրութեան» (էջ 174բ—75ա): ԺԲ գլխի 46—93 տողերը դիտված են իբրև առանձին գլուխ և համարակալված ԺԳ, որի հետևանքով էլ խախտվել է հետագա գլուխների համարակարգը: ՂԳ գլուխը չի ընդօրինակված և չկա ոչ մի նըշում: ՂԴ գլուխը համարակալված է ՂԳ, ՂԵ-ն՝ ՂԴ: Ընդօրինակված է Պ. ից:

34. Ձեռ. № 10838: Տեղ՝ էնզելի (Պարսկաստանի Գիլան նահանգ): Ժամանակ՝ 1761 թ.: Գրիչ՝ Ստեփանոս վարդապետ (Սալաթ-Նովա): Թերթ՝ 328: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրգիր (հիշեցնում է տպագրի տառաձևերը)*:

Բովանդակում է «Մատեան ողբերգութեան»-ը՝ հետևյալ խորագրով՝ «Գրիգորի Նարեկայ վանաց վանականի՝ հոգիմատեան հոստորի և փիլիսոփայի ի խորոց սրտից խօսք ընդ աստուծոյ. բան առաջնորդ» (էջ 6ա): Արտա-

* Ձեռագրի նկարագրությունը տե՛ս Բ. Չուգասյանի հոդվածում («Արաբեր հասարակական գիտությունների», 1981, № 7, էջ 66—77):

գրված է Պ. տպագրից: Չունի հետևյալ գլուխներն ու հատվածները՝ խորագիրը, ԺԲ գլ. 46—93 և ԼԳ գլ. 98—179 տողերը, ԽԱ գլուխը, ՀԵ գլ. է—ԺԳ հատվածները, ՂԲ—ՂԳ գլուխները և Նարեկացու հիշատակարանը. ՁԶ և Ղ գլուխներն իրենց սովորական տեղից առաջ են տարված. գրված են ՁԶ գլուխից հետո: Սալաթ-Նովան իր այդ շեղումների մասին ունի նշումներ. ՁԵ գլուխից հետո ՁԶ-ի վերնագիրն ու սկսվածքը գրելով՝ այլևս չի շարունակել և խից հետո ՁԶ-ի վերնագիրն ու սկսվածքը գրելով՝ (էջ 315ա). նույն կերպ վարվելով ծանուցել է. «Որ գրեալ է առաջին վարադի» (էջ 315ա). նույն կերպ վարվելով Ղ գլխի հետ՝ դարձյալ տեղեկացրել է. «Այս աղոթս յառջին թղտիս գրեալ. ՀԸ. մի՛ մեղադիր լինիր» (էջ 320ա): Անհասկանալի է, թե ՀԸ թվահամարն ինչու է նշված (ո՛չ էջն է ակնարկվում և ո՛չ էլ գլխահամարը): Վերջին՝ ՂԱ գլուխը («Արեգակն արդար...») համարակալված է ՂԲ, իսկ ՂԴ («Աստուած յալիտենական...») գլուխը՝ ՂԳ (փակագծերում), ինչպես ունեն Պոլսի հին տպագիրները:

35. Ձեռ. № 5650: Տեղ՝ վան: Ժամանակ՝ 1772 թ.: Գրիչ՝ Մարտիրոս Լուսարար: Թերթ՝ 193: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Բովանդակում է, բացի «Մատեան»-ից, նաև Առաքել Սյունեցու բանաստեղծությունը՝ նվիրված Նարեկացուն, Բժշկության ավետարաններ և Եզե-կիելի տեսիլը: «Մատեան»-ը արտագրված է Պ. (Պոլիս, 1763 թ.) տպագրից, անգամ կրկնել է վերջինիս հիշատակարանը՝ աննշան փոփոխությամբ (տե՛ս էջ 192բ):

36. Ձեռ. № 8422: Տեղ՝ Կարին: Ժամանակ՝ 1778 թ.: Գրիչ՝ Հովհաննես տաղասաց Կարնեցի: Ստացող՝ մետաքսագործ տիրացու Հովհաննես: Թերթ՝ 96: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրգիր:

Բովանդակում է՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1բ—63ա), Նարեկացու հաշի, Աստվածածնի և Առաքյալների ներբողները (63բ—92բ), նաև գրիչ Հովհաննես Կարնեցու հիշատակարանն (93ա) ու Գրիգոր Օշականցու մի բանաստեղծությունը (94ա):

«Մատեան»-ը քաղվածո բնագիր է: Ընդգրկում է հետևյալ գլուխները՝ Ա.—Գ, է.—Թ, ԺԳ, ԺԴ, Ժէ—ԺԸ, ԻԱ.—ԻԳ, ԻԵ—ԻԸ, ԻԸ գլ. Ե—Զ հատվածները, ԼԳ գլ. Ե հատվածը, ԼԴ գլ. Բ հատվածից մինչև վերջ, Խ, ԿԳ (համարակալված՝ ԿԲ), ՀԱ գլ. Բ—Դ հատվածները, ՀԴ, ՁԲ, ՂԱ:

37. Էջմիածնի Մայր Աթոռի ձեռագրատուն, № 229 ձեռ.: Տեղ, ժամանակ և գրիչ՝ անհայտ (ԺԸ դ. գրչություն): Թերթ՝ 360: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր: Ունի 1 կիսախորան (էջ 1ա), թղնագրեր և զարդագրեր. ձեռագրի բոլոր էջերն առնված են ոսկեգույն շրջանակի մեջ:

Բովանդակություն՝ «Մատեան ողբերգութեան» (էջ 1ա—332բ), Բժշկության ավետարաններ (333ա—44բ), Առաքել Սյունեցու բանաստեղծությունը՝ նվիրված Նարեկացուն (345ա—բ): Արտագրված է Պոլսի հին տպագիրներից:

26. Ձեռ. № 789: Տեղ՝ Կոստանդնուպոլիս: Ժամանակ՝ 1643 թ.: Գրիշ՝ Վարդան սարկավազ: Ստացող՝ Գրիգոր Ձեյթունցի: Թերթ՝ 538: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի տարբեր գլուխներից հատվածներ (ԼԴ, ԾԵ, ԾԶ, ԿԵ, ՀԱ, ՀԲ, ՀԵ և այլն)՝ ազատ վերաշարադրությամբ՝ իբրև աղոթք (էջ 518ա—519բ): ՀԱ գլխի հատվածը վերնագրված է «Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյ բանք պիտանիք հաշտեցուցիչք ընդ աստուծոյ խոստովանարէն» (էջ 519ա) և մյուս հատվածներն ունեն ընդհանուր վերնագիր. «Ի նորին սրբոյ Նարեկացոյն ասացեալ ստգտանաց հաւաքեալ խոստովանութիւն» (էջ 519ա): Ըստ այս նյութերի՝ ձեռագիրը մեծ աղերսներ ունի № 685 գրչագրի հետ:

27. Ձեռ. № 6989: Տեղ՝ Կտուց կղզի: Ժամանակ՝ 1646 թ.: Գրիշ և ստացող՝ Ղուկաս կրօնավոր: Թերթ՝ 352: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Բովանդակում է հետևյալ գլուխները (էջ 36ա—38ա, 81ա—82բ, 94բ—155բ, 235ա—241բ)՝ ԼԴ (միայն Դ—Ե հատվածներ), ԺԲ (46-րդ տողից սկսած), Ա—ԺԱ, ԺԸ—Ի, ԻԵ, ԻԷ, ԻԸ, ՀԱ, ԶԴ, ՂԱ, ՂԴ, ՂԵ, ԺԶ, ԻԱ, ԻԲ, ԼԵ: Այս գլուխներն արտագրված են Խլաթեցու խմբակցության ինչ-որ ձեռագրից:

28. Ձեռ. № 679: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1660 թ.: Գրիշ՝ Գրիգոր Երևանցի և ուրիշներ: Թերթ՝ 276: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի միայն ՂԴ գլուխը (էջ 275բ—76բ), որի գրիշն անհայտ է:

29. Ձեռ. № 36: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1669 թ.: Գրիշ՝ Սարգիս Երեմ (Ա. մասի): Ստացող՝ Ստեփանոս վարդապետ (Ա. մասի): Թերթ՝ 158: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրգգիր, նոտրգիր:

Պարունակում է փոքրիկ հատվածներ տարբեր գլուխներից, ազատ ընտրությամբ և զլխահամարների նշումով (էջ 75բ—145ա):

30. Ձեռ. № 8507: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1671—77 թթ.: Գրիշ՝ Մարկոս Երեց: Թերթ՝ 247: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի ՂԴ գլուխը՝ «Աղոթք գիշերային պահպանութեան Գրիգոր Նարեկ՝ վերնագրով» (էջ 83բ—85ա):

31. Ձեռ. № 793: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ ԺԷ դ. (1685 թ. առաջ): Գրիշ՝ Եղիազար: Ստացող՝ Բարսեղ վարդապետ: Թերթ՝ 432: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի միայն հատվածներ (ԼԴ, ԾԵ, ԾԶ, ԿԵ, ՀԱ, ՀԲ և այլ գլուխներից՝ էջ 412ա—413բ), որոնք նույնանում են № 685 և № 789 ձեռագրերի պարունակած հատվածներին (տե՛ս նկարագրությունը):

32. Ձեռ. № 8702: Տեղ, գրիշ և ժամանակ՝ անհայտ (ԺԷ դ., 1691-ից առաջ): Թերթ՝ 75: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի միայն ԺԲ գլուխը (46-րդ տողից սկսած)՝ առանց վերնագրի (էջ 71ա—72բ):

33. Ձեռ. № 642: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1671—1696 թթ.: Գրիշ՝ Եսայի: Թերթ՝ 182: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի քաղվածք գլուխներ. Ա, Ը, Խ, ԿԵ—ԿԶ, ՀԴ, ՀԷ—ՀԹ, ԶԱ—ԶԳ, ՂԴ (էջ 128ա—178բ), որոնց հաջորդում է ընդօրինակված գլուխների ցանկը՝ այլ (էջ 179բ—180ա):

Գրչությամբ. «Յանկ աղոթից Նարեկացուն» (էջ 179բ—180ա):

34. Ձեռ. № 3422: Տեղ՝ Երևան (Բ մաս): Ժամանակ՝ 1606, 1632 թթ. («Մատեան»-ի հատվածների գրչության ժամանակ՝ ԺԷ դ.): Գրիշ՝ Հովհաննես և ուրիշներ: Թերթ՝ 231: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի հետևյալ գլուխները (էջ 208բ—19ա)՝ ԿԶ, ՀԴ, Ը:

35. Ձեռ. № 2103: Տեղ, ժամանակ և գրիշ՝ անհայտ (ԺԷ դ. գրչություն): Թերթ՝ 493: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր, բուրգգիր:

Ունի ԼԴ գլուխը, որը թերթի է (էջ 11բ—12բ):

36. Ձեռ. № 3411: Տեղ, գրիշ և ժամանակ՝ անհայտ (ԺԷ դ. գրչություն): Թերթ՝ 182: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրգգիր, նոտրգիր:

Ունի ԻԵ, ԻԷ, ԻԸ (թերթի) գլուխները (էջ 155ա—62բ):

37. Ձեռ. № 742: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (ԺԷ դ. գրչություն): Գրիշ՝ Սարգիս: Թերթ՝ 132: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բուրգգիր, նոտրգիր:

Ունի ՀԶ, ՂԱ, ՂԴ, ՂԵ գլուխները (էջ 44ա—54ա):

38. Ձեռ. № 9082: Տեղ, ժամանակ և գրիշ՝ անհայտ (ԺԷ դ. գրչություն): Թերթ՝ 12: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի հետևյալ գլուխները (էջ 8բ—12բ)՝ ԿԵ, ԶԴ, Է, ԿԷ:

39. Ձեռ. № 9364: Տեղ, ժամանակ և գրիշ՝ անհայտ (ԺԷ դ. գրչություն): Թերթ՝ 115: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի ԶԷ (միջին մասով թերթի), ԶԸ—ՂԲ, ՂԴ (թերթի) գլուխները (էջ 92ա—113ա):

40. Ձեռ. № 7090: Տեղը, գրիշը և ժամանակը՝ անհայտ (ԺԷ դարի գրչություն): Թերթ՝ 307: Նյութ՝ մագաղաթ: Գիր՝ բուրգգիր:

Ունի ԺԲ (թերթի), ԺԳ—ԺԵ, ԻԸ (թերթի, Ե—Զ հատվածները) գրչությունները (էջ 264բ—300ա): ԺԲ գլխի հատվածը վերնագրված է «Մաղթանք

լուխները (էջ 264բ), իսկ ԻԸ գլխի հատվածներն զարաւորք արհաւրաց գիշերայնոյ» (էջ 264բ), իսկ ԻԸ գլխի հատվածներն ունեն «Ընդդիմամարտ դիւաց... աստուծոյ փարատիչ» վերնագիրը (էջ 298բ):

41. Ձեռ. № 7006: Տեղը և ժամանակը՝ անհայտ (ԺԷ դ. գրչություն): Գրիշ՝ Հովհաննես քահանա: Թերթ՝ 241: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Պարունակում է հատվածներ ԺԲ, ԼԴ գլուխներից և ԽԱ գլուխը (էջ 214ա—220ա): ԺԲ գլխի հատվածը (տ. 46—93) վերնագրված է «Նորին սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյն խօսք ընդ աստուծոյ վասն արհաւրաց գիշերոյ» (էջ 218ա),

զորի Նարեկացոյն խօսք ընդ աստուծոյ վասն արհաւրաց գիշերոյ» (էջ 218ա), իսկ ԼԴ հատվածը՝ «Աղոթք առ Սուրբ Հովհաննէս Գրիգորի Նարեկացոյ ասացեալ» (էջ 214ա), Ե հատվածը՝ «Նորին աղոթք Գրիգորի

Նարեկացոյ ասացեալ» (էջ 216ա), իսկ ևս գլուխը՝ «Նորին աղօթք Գրիգորի Նարեկացոյ» (էջ 219բ):

42. Ձեռ. № 7196: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (ժէ դ. գրչություն): Գրիչ՝ Հովսափ: Ստացող՝ Հախնաղար բեկ: Թերթ՝ 69: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

«Մատենան»-ից ունի ժբ գլխից մի հատված (տ. 46—93)՝ «վերստին յաւելուած.... խաւսք ընդ աստուծոյ» վերնագրով (էջ 62բ—65ա) և ևս գլուխը (էջ 60բ—62ա)՝ «Աղօթք սրբոյն Գրիգորի Նարեկացոյն» վերնագրով:

43. Ձեռ. № 731: Տեղ՝ Դավրեժ: ժամանակ՝ 1345 թ. (էջ 308բ—311բ՝ ժէ դարի գրչություն): Գրիչ՝ Ներսես երեց: Ստացող՝ Նորոգես: Թերթ՝ 311: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր:

Ունի միայն ՀԱ գլխից մի հատված (տ. 30-ից մինչև գլխի վերջը)՝ «Գրիգորի Նարեկացոյ ասացեալ» վերնագրով (էջ 308բ—311բ):

44. Ձեռ. № 2292: Տեղ և ժամանակ՝ անհայտ (ժէ դարի գրչություն): Գրիչ՝ Մաղաթիա արքեպիսկոպոս: Թերթ՝ 350: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի հետևյալ գլուխները (էջ 279բ—350բ)՝ Ը, Թ, Ժ (46-րդ տողից սկսած), ԺԴ, ԺԵ, ԺԹ, ԻԳ, ԻԴ, ԻԶ, ԻԷ, ԻԸ (122—74 տողերը չունի), ԻԹ—ԼԲ, ԼԹ—Խ, ԽԲ, ԾԶ, ԾԷ, ԾԸ (վերջից թերի), ԼԳ, ԼԴ (ունի միայն Ա հատվածը), ԼԶ, ԼԸ: Չնայած ևս գլուխը չի գրել, բայց նշել է. «Որդի աստուծոյ է ևս համարն է» (էջ 330բ):

45. Ձեռ. № 8656: Տեղ, ժամանակ և գրիչ՝ անհայտ (ժէ դ. գրչություն): Թերթ՝ 172: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

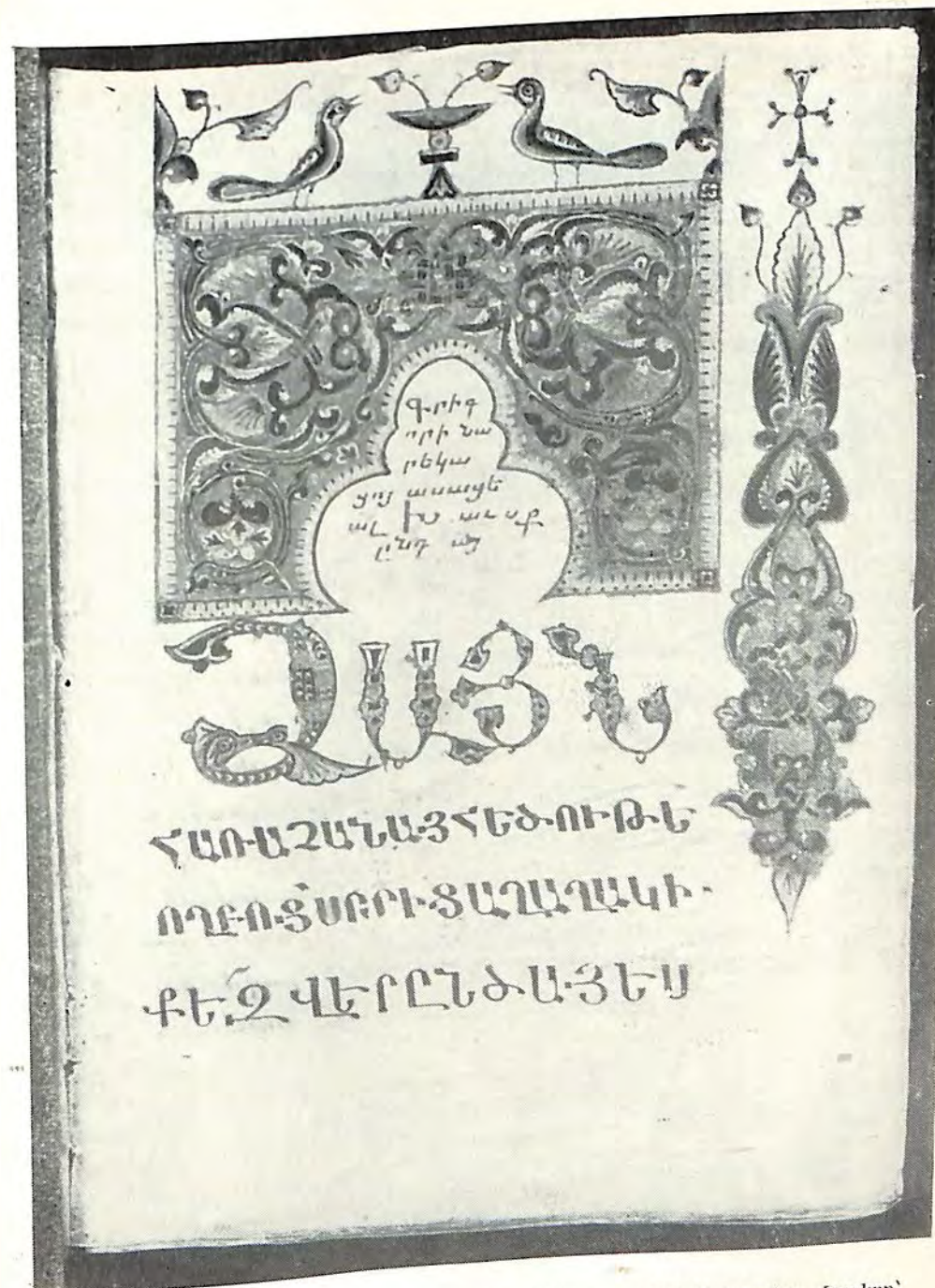
Ունի հետևյալ գլուխները (էջ 149ա—71ա)՝ Ա, Գ, Զ, Ը, ԺԶ, ԺԷ, ԺԹ, ԻԷ և ՀԳ:

46. Ձեռ. № 10275: Տեղ, ժամանակ և գրիչ՝ անհայտ (ժէ դ. գրչություն): Թերթ՝ 196: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի միայն ժբ գլխի մի հատվածը («Ընկալ քաղցրութեամբ...»), որը կիսատ է, և ևս գլուխը (էջ 139ա—141ա), որի լուսանցքում մի ոմն (երևի ձեռագրի մեթոդային տեղը) նշել է. «Այս ասելով՝ զարիպության մեջ կորցրի կյանքս» (էջ 140բ):

47. Ձեռ. № 1572: Տեղ՝ անհայտ: ժամանակ՝ 1706 թ.: Գրիչ՝ Բարսեղ՝ Ստացող՝ Առաքել Տանձուտցի: Թերթ՝ 292: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Բովանդակում է 33 գլուխ (էջ 4ա—109բ), որոնք արտագրված են Պ. տպագրից և ունեն սովորականից տարբեր համարակալում՝ «Գլուխ Ա»-ից (այդպես է համարակալված Դ գլուխը) մինչև «Գլուխ ԼԳ» (այս գլխահամարն ունի արտագրված գլուխներից վերջինը՝ ՂԵ-ն): Տալիս ենք գլուխների ցանկը՝ ձեռագրում նրանց ունեցած դասավորության կարգով, բայց ըստ սովորական համարակալման՝ Դ, Ե, Ժ (46-րդ տողից մինչև վերջ), ԺԴ, ԺԵ, ԺԶ—

Ա. գլխի սկիզբը (ձեռ. № 3863, էջ 4ա, ժամ. 1401 թ., գրիչ՝ Ստեփանոս, ծաղկող՝ Հովհաննես)

ԺԹ, ԻԳ, ԻԵ, ԻԹ, Լ, Խ—ԽԲ, ԽԷ, ԾԹ, ԿԵ, ԿԶ, ՀԱ (30-րդ տողից մինչև վերջ),
ՀԳ, ՀԴ, ՀԷ—ՁԳ, Ղ, ՂԱ, ՂԵ: Վերջում ունի միջնադարյան լուծմունքը միայն
վերոհիշյալ գլուխների համար (էջ 110ա—22ա)՝ դարձյալ արտագրված Պ.
տպագրից:

48. Ձեռ. № 1574: Տեղ՝ Բերդատակ գյուղ (Շամքորի մոտակայքում):
Ժամանակ՝ 1717 թ.: Գրիչ՝ Սարգիս: Ստացող՝ Մխիթար Աղճուղալեցի (№ 7008
ձեռ. գրիչը): Թերթ՝ 232: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Պարունակում է 21 գլուխ (ԺԵ, ԺԷ—ԺԹ, ԻԳ, ԻԵ, ԻԹ—Լ, ԾԹ, ԿԵ—ԿԶ,
ԿԸ, ՀԲ—ՀԴ, ՀԷ—ՀԹ, ՁԱ—ՁԲ, ՁԴ)՝ իրենց լուծմունքով (էջ 3ա—93ա): Ունի
Մատյանի խորագիրը (էջ 2ա—բ):

49. Ձեռ. № 7008: Տեղ՝ Բերդատակ (Շամքորի մոտ): Ժամանակ՝ 1721
թ.: Գրիչ՝ Սարգիս (№ 1574 ձեռ. գրիչը): Թերթ՝ 204: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նո-
տրգիր:

Բովանդակում է հետևյալ գլուխները (էջ 3ա—70բ)՝ ԺԵ (սկզբից թերի),
ԺԷ—ԺԹ, ԻԳ, ԻԵ, ԻԹ, Լ, Խ, ԽԲ, ԽԷ, ԾԹ, ԿԵ (թերի), ՀԱ, ՀԳ, ՀԴ, ՀԷ—ՁԱ,
ԺԲ (թերի), ՁԴ, Ղ, ՂԱ: Նշված գլուխները թերի են թերթ ընկած լինելու
պատճառով: Գլուխներն ունեն կրկնակի համարակալում (կարմիրով՝ ըստ
«Մատենան»-ում ունեցած սովորական գլխահամարների և սևով՝ ըստ այս
ձեռագրում ունեցած հաջորդականության): Յուրաքանչյուր գլխին հաջորդում
է լուծմունք. այդ նշանակում է, որ արտագրված է իրաբեցու խմբակցության
ձեռագրերից:

50. Ձեռ. № 3568: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1722 թ.: Գրիչ՝ Պետրոս:
Թերթ՝ 258: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:
Ունի միայն ԽԱ գլուխը՝ «Սրբոյ Գրիգորի նարեկացոյն, որ է խօսս»
վերնագրով (էջ 211բ—22ա):

51. Ձեռ. № 3409: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1735 թ.: Գրիչ՝ Մեսրոպ
Արեւելցի (աշակերտ հին ջուղայեցի Ստեփանոս վարդապետի): Թերթ՝ 104:
Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Բովանդակում է 2 և ՂԵ գլուխները (էջ 89ա—102բ):
52. Ձեռ. № 4328: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1737 թ.: Գրիչ՝ Ալեքսան:

Թերթ՝ 82: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:
Ունի ՁԹ, ՂԴ և ՂԵ գլուխները (էջ 50ա—55բ), ՂԴ՝ համարակալված ՂԴ,
ՂԵ՝ ՂԲ:

53. Ձեռ. № 6882: Տեղ՝ Մադրաս: Ժամանակ՝ 1776 թ.: Գրիչ՝ Իսահակ:
Թերթ՝ 130: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր և շղագիր:

Քաղված գլուխները հարմարեցված են եկեղեցական այս կամ այն տո-
նին՝ ըստ շաբաթվա օրերի: ՁԱ՝ «Նորին հսկողի՝ աղբրս առ Որդին, մաղթ-
մամբ օգնութիւն երկնային զօրացն, որոց յիշատակ է յերկուշաբաթի», Ձ՝ «Նո-

րին հսկողի՝ ողբ անձին ննջեցելոց և աղերս առ աստուած յընդունելութիւն աղօթից և ի փոխատրութիւն կենաց և փրկութիւն, գոչմամբ բարբառոյ տեսանողական դասուն, որոց յիշատակ է յերեքշաբաթի», 2՝ «Նորին հսկողի՝ բանք պաղատանաց առ սուրբ Կոյս Աստուածածինն, որոյ յիշատակ է ի չորեքշաբաթի», 3՝ «Նորին հսկողի՝ ասացեալ շաբաթանս և ի խաչելութիւն Քրիստոսի, որոյ յուրբաթի է յիշատակ», 4՝ «Նորին հսկողի՝ բանք ի գովեստ ամենայն սրբոց, որոց ի շաբաթ օր է յիշատակ» (թերի ընդօրինակմամբ), 5՝ «Նորին հսկողի՝ հայեցուածք փրկութեամբ անձին բարեխօսութեամբ ամենայն սրբոց» (թերի թերթեր են ընկած), 6՝ «Նորին հսկողի՝ աղօթք առաւօտեան», 7՝ «Նորին հսկողի՝ աղօթք ի հաղորդութիւն տէրունեան մարմնոյ և արեան» և 8՝ «Նորին հսկողի՝ լուսանցքում՝ Վասն խնդիրս առնելոյ երեք օր» (էջ 89ա—99ա, 105ա—14ա, 116ա—48բ)։ Բացի այս վերնագրերից, կան նաև մեկնաբանական վերնագրեր. 2՝ «Վասն աղատման դարձականաց, այն է, որ բանբասանաց», 3՝ «Վասն տառապանաց շարին, եօթն օր, փրկեաց», 4՝ «Վասն պահպանութեան անձին», 5՝ «Վասն արքայութեան», 6՝ «Վասն սարսափման»։

54. Ձեռ. № 8213: Տեղ՝ Կոստանդնուպոլիս: Ժամանակ՝ 1788 թ.: Գրիչ՝ Հովհաննէս վարդապետ: Թերթ՝ 62: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի ԻԸ գլխի Ե—Զ հատվածները՝ «Ընդդիմամարտ դիւաց... աստուծով փարատիչ» վերնագրով (էջ 59բ—60ա)։

55. Ձեռ. № 8569: Տեղ՝ անհայտ: Ժամանակ՝ 1643 թ. («Մատենան»-ի հատվածների գրչությունը ԺԸ դարից է)։ Գրիչ՝ անհայտ: Թերթ՝ 290: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր:

Ունի փոքրիկ հատվածներ Բ—Գ (էջ 66բ—67բ) և Խէ—Ս (էջ 109ա—բ) գլուխներից, որոնք միացված-խառնված են իրար և ներկայացված իբրև 2 գլուխ (Բ—Գ-ն՝ իրար հետ, Խէ—Ս-ն՝ իրար)։

56. Ձեռ. № 1575: Տեղ, ժամանակ և գրիչ՝ անհայտ (ԺԸ դ. գրչություն)։ Թերթ՝ 96: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր, նոտրգիր։

ձեռագրի տարբեր մասերում կան հետևյալ գլուխները՝ 2Գ (էջ 1բ—3ա), Խորագիր (ըստ Պ2 և սրան հետևող տպագիրների), Ա, ԻԸ, ԽԱ—ԽԳ, ՂԱ, ՂԳ, ԺԸ (էջ 15ա—30ա), 2Թ, Ղ (էջ 88ա—92բ)։ Արտագրություն է Պ2 կամ սրանից ծագող մեկ այլ տպագրից։

57. Ձեռ. № 8359: Տեղ՝ անհայտ (երևի՝ Սեանա անապատ)։ Ժամանակ՝ 1820 թ.: Գրիչ՝ Պողոս Սեանեցի։ Թերթ՝ 76: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր, նոտրգիր։

Ունի միայն 2 գլուխը (էջ 23ա—24բ)։

58. Ձեռ. № 9581: Տեղ՝ էջմիածին։ Ժամանակ՝ 1855 թ.: Գրիչ՝ Հոհան Գեորգյան-Խալաֆյան։ Թերթ՝ 138: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ բոլորգիր։

Ունի ԺԸ գլուխը՝ «Նարեկ բժշկութեան պէսպէս ցաւոց» վերնագրով, ԻԸ գլխի Ե—Զ հատվածները՝ «Բժշկական նարեկ ջերմաստութեան» վերնագրով և 2Գ գլուխը՝ «Նարեկ, որ վասն արձակման հոգւոյ» (էջ 118բ—25բ և 131ա—34ա)։

59. Ձեռ. № 8084: Տեղ՝ Կոստանդնուպոլիս: Ժամանակ՝ 1807—1858 թթ.: Գրիչ՝ Մինաս: Թերթ՝ 383: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր։

Ունի 2 գլուխը՝ «Նորին սրբոյն Գրիգորի նարեկացւոյ պաղատանք առ սուրբ Աստուածածինն» վերնագրով (էջ 254ա—255բ)։

60. Ձեռ. № 6459: Տեղ, ժամանակ և գրիչ՝ անհայտ (ԺԹ դ. գրչություն)։ Թերթ՝ 60: Նյութ՝ թուղթ: Գիր՝ նոտրգիր։

Ունի հետևյալ գլուխները՝ 2Թ (էջ 11ա—բ), ԺԲ (46-րդ տողից մինչև վերջ. 15ա—բ) և ԽԱ (էջ 16բ), որոնք արտագրված են տպագրից։

ԱՅԼ ՀԱՎԱԲԱՍՈՒՆԵՐՈՒՄ ՊԱՀՊԱՆՎԱԾ ՁԵՌԱԳՐԵՐ*

Արտասահմանյան տարբեր երկրների ձեռագրատներում «Մատենան ող-
բերգութեան» երկի բազմաթիվ ընդօրինակություններ կան, որոնք հայտնի
են մեզ հրատարակված (և անտիպ) ձեռագրացուցակներից։ Այդ ձեռագրե-
րին ծանոթանալու հնարավորությունը չենք ունեցել։ Ստորև տալիս ենք այն
հավաքածուների նարեկների մոտավոր ցանկը, որոնք այժմ գոյություն ունեն։

Ա. Երուսաղեմի Ա. Հակոբյանց վանքի մատենադարան

1. Ձեռ. № 3022 — Ժամանակ՝ ԺԳ դար.
2. » № 1339 — » անհայտ (1593 թ. վերանորոգված Աստվածատուր Տարոնեցու ձեռքով)։
3. » № 1448 — » 1583 թ.
4. » № 939 — » 1621 թ.
5. » № 1576 — » 1633 թ.
6. » № 1438 — » 1647 թ.
7. » № 504 — » 1673 թ.
8. » № 2351 — » 1674 թ.
9. » № 1299 — » 1679 թ.

* Մինչև առաջին համաշխարհային պատերազմը հատկապես արևմտահայ իրականության մեջ գոյություն ունեցած ձեռագրական հավաքածուների նարեկները, որոնց մասին գիտենք ձեռագրացուցակներից, սույն ցանկում նկատի չեն առնված, քանի որ այդ հավաքածուներն այժմ գոյություն չունեն, և գրչագրերի ճակատագիրն էլ պարզ չէ։

10. Ձեռ. № 1319 — ժամանակ՝ 1688 թ.

11. » № 2010 — » 1692 թ.

12. » № 1905 — » 1700 թ.

13. » № 698 — » 1701 թ.

14. » № 1452 — » 1736 թ.

15. » № 485 — » 1746 թ.

16. » № 1041 — » 1761 թ.

17. » № 345 — » անհայտ

18. » № 1200 — » »

19. » № 1265 — » »

20. » № 1285 — » »

21. » № 1430 — » »

22. » № 2330 — » »

(տե՛ս Ն. Պողարյան, Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Հակոբյանց. հտ. հտ. Բ — է, Թ, Երուսաղեմ, 1967-1979 թթ.):

Բ. Ս. Ղազարի (Վենետիկ) Մխիթարյան միաբանության մատենադարան

1. Ձեռ. № 339 — ժամանակ՝ 1299 թ.

2. » № 998 — » 1323 թ.

3. » № 588 — » 1324 թ.

4. » № 1187 — » 1326 թ.

5. » (համարն անհայտ — Դ Նարեկ) — ժամանակ՝ 1347 թ.

6. » № 1027 — ժամանակ՝ 1365 թ.

7. » № 714 — » 1395 թ.

8. » № 1555 — » 1649 թ.

9. » № 982 — » 1678 թ.

10. » № 119 — » 1687 թ.

11. » № 964 — » 1689 թ.

12. » № 899 — » 1692 թ.

13. » № 603 — » 1763 թ.

14. » № 175 — » անհայտ

15. » № 194 — » »

16. » № 106 — » »

17. » № 10 — » »

(տե՛ս Մ. Տեր-Մովսիսյան, Հայերեն ընդհանուր ձեռագրերի ցուցակ, «Գրիգոր Նարեկացի» բաժին, անտիպ, Երևանի Մաշտոցի անվ. մատենադարան):

Գ. Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության մատենադարան

1. Ձեռ. № 323 — ժամանակ՝ ժԴ կամ ժԵ դ.

2. » № 665 — » 1624 թ.

3. Ձեռ. № — ժամանակ՝ 1635 թ.

4. » № 971 — » 1695 թ.

5. » № 659 — » ժԷ — ժԸ դդ.

(տե՛ս Հ. Տաշյան, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարյանց ի Վիեննա, հտ. Ա, Վիեննա, 1895. Հ. Ոսկյան, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Մխիթարյան մատենադարանին ի Վիեննա, հտ. Բ, Վիեննա, 1963):

Դ. Նոր Զուղայի (Սպանան) Ամենափրկիչ վանքի քանդառան

1. Ձեռ. № 226 — ժամանակ՝ 1696 թ.

2. » № 227 — » 1832 թ.

(տե՛ս Ս. Տեր-Ավետիսյան, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի, հտ. Ա, Վիեննա, 1970):

Ե. Անքիլիասի կաթողիկոսարանի ձեռագրատուն

Ձեռ. № 90 — ժամանակ՝ ժԴ դ.

(Ձեռագիրը նախկինում գտնվել է Նիկողիայում: Ն. Ակինյանը համարում է ժԵ դ. գրչություն. տե՛ս «Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Նիկոսիայի ի կաթողիկոս», Վիեննա, 1961, էջ 53):

Զ. Զմմառի վանքի մատենադարան

Ձեռ. № 195 — ժամանակ՝ ժԶ դ.

(տե՛ս Մ. Քեշիշյան, Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, Վիեննա, 1964):

Է. Փարիզի Ազգային գրադարան

Ձեռ. № 132 — ժամանակ՝ 1374 թ.

(տե՛ս F. Macler, Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale, Paris, 1908):

Ը. Օֆսթորդի Բողեյան գրադարան

Ձեռ. № 77 — ժամանակ՝ ժԳ դ.

(տե՛ս S. Baronian, F. Conybeare, Catalogue of the armenian manuscripts in the Bodleian library..., Oxford, 1918):

Թ. Հ. Քյուրտյանի հավաքածու

1692 թ. գրչություն (գրիչ՝ Երեմիա Քյուրտյան):

Ձեռագիրն այժմ գտնվում է Ս. Ղազարի Մխիթարյան մատենադարանում (նկարագրությունը տե՛ս «Բազմավեպ», 1966, էջ 179—82):

ՆԱՐԵԿԻ ՑԱՆԿԵՐԸ

«Մատեան ողբերգութեան» երկի ձեռագրերում հանդիպում են մի քանի ցանկեր, որոնց հեղինակները թեպետև չեն նշվում, բայց հավանաբար պատկերապես են կամ գրիչները: Դրանք առկա են օգտագործված ձեռագրերից

միայն 20-ում: Յանկերի անհայտ հեղինակները նպատակ են ունեցել, հաճախ խիստ համառոտ, մատնացույց անել երկի գլուխների բովանդակությունը՝ դրանով իսկ օժանդակելով և ուղղություն տալով ընթերցողներին: Յանկերը նարեկացու բնագրի յուրահատուկ մեկնություններ են. նրանք որոշ իմաստով վկայում են, թե բանաստեղծի ստեղծագործությունն ի՞նչ առումով կամ ի՞նչ խորությամբ է ընկալվել միջնադարի մարդու կողմից, նրա բովանդակության ո՞ր կողմերն են ընդգծվել ու կարևորվել: Դրանք ըստ էության հետապնդել են մի կարևոր խնդր՝ ի հայտ բերել նարեկացու մտքի ընթացքը, ներքին սյուժեի զարգացումը հայ միջնադարի բանաստեղծական ամենածավալուն երկում: Մատյանի հին լուծմունքի և մի քանի այլ նյութերի հետ միասին ցանկերը պատկերացում են տալիս այն մասին, թե նարեկացու ստեղծագործությունը ի՞նչ բնույթով ու մակարդակով է ըմբռնվել հայ միջնադարում:

Յանկերը թվով հինգն են: Պայմանականորեն դրանք համարակալում ենք Ա, Բ, Գ, Դ, Ե տառերով:

Ա. ցանկ

Ամենահամառոտն է ու հինը: Սկզբնօրինակը գտնվում է Ա գրչագրում (էջ 4բ): Գրված է ներսես Լամբրոնացու ձեռքով, որը և, անշուշտ, նրա հեղինակն է: Յանկում նկատի են առնված Մատյանի միայն 12 գլուխները, որոնք ցանկի վերնագրում համարված են «բանք նշանաւորք»: Դրանք հիմնականում Մատյանի դավանաբանական հատվածներն են (ԼԳ, ԼԴ, ՀԵ գլուխներ), Աստվածածնին, կոշնակին և մյուսներին նվիրված ներբողական գլուխները (Զ, ՂԲ, ՂԳ), նաև վեց ուրիշ գլուխներ, որոնք բնութագրված են որպես խոսք գիշերային մղձավանջի (ԺԲ գլ.) և դիվասարսուռ տենդի (ԻԸ գլ.), մեղայի (ԻԷ գլ.), սուրբ պատարագի զորության (ՄԳ գլ.), Ավագ ուրբաթի (ՀԷ գլ.) և ինքնաձաղկման (ԽԸ գլ.) մասին: Այս ցանկը Ա ձեռագրից անցել է նաև ուրիշ գրչագրեր. մեր օգտագործած ձեռագրերից ունեն նաև Խ ԴՄ օրինակները: Բերում ենք ըստ Ա օրինակի.

«Բանք նշանաւորք, որ ի գիրս յայս

ԺԲ. վասն արհաւաց գիշերայնոց:

ԻԷ. Թէ գի զարեղ է մեղայն, ընդէ՞ր ոչ աւգտեցան Յուդա և Սաւու:

ԻԸ. Ընդդէմ դիասարսուռ շերման:

ԼԳ. Աղաւթ նախքան զպատարագն:

ԼԴ. Առ Հոգին Սուրբ մաղթանք ի հանդէս բանի:

— Յորում համաձայնութիւն նիկիական հաւատոյ:

ԽԸ. Կշտամբանք անձին՝ արիւնակաւ Սողոմոնի:

ՄԳ. վասն մեծ զարութեան սուրբ պատարագին:

ՀԵ. Առաքելական աւանդութիւն եկեղեցոյ:

— Յորում դարձեալ սահման հաւատոյ ըստ նիկիոյ:

— Դրուատ ի սուրբ եկեղեցի ընդդէմ մանիքեցոց:

Հէ. Յաւ Մեծի ուրաքին:

Զ. Մաղթանք առ սուրբ Աստուածածինն:

ՂԲ. Ի ժամահաւոն:

ՂԳ. Ի սուրբ միտոնն»:

Բ ցանկ

Այս ցանկն ընդգրկում է Մատյանի բոլոր գլուխները: Հանդիպում է ՇՆԶ օրինակներում, ինչպես նաև № № 2085 և 9563 ձեռագրերում, որոնք շենք օգտագործել (վերջինում ցանկն սկզբից պակասավոր է՝ թերթեր ընկած լինելու պատճառով. սկսվում է ԿԱ կետով): Դրանցից թվակիր ամենահին գրչաւու գիրը ծ-ն է (1366 թ.). հին է նաև լ օրինակը (ԺԴ դար): Ը ձեռագրում ցանկն ավելացված է ԺԷ դարում. ց օրինակում ևս գրված է ոչ թե բուն գրչի ցանկն ավելացված է ԺԷ դարում. ց օրինակում ևս գրված է ոչ թե բուն գրչի ձեռքով, այլ հետագայում: Կարելի է ասել, որ սույն ցանկը հատուկ է հատկապես Բ ձեռագրախմբին, որոնցից ավելի ուշ ընդօրինակվել է վերոհիշյալ Ը և ց գրչագրերում, ընդ որում դրանցում ցանկն ավելի հարադատ է լ-ին, Ը քան ծ-ին: Բ խմբի են նաև վերոհիշյալ № № 2085 և 9563 ձեռագրերը: լԸ և № 2085 ձեռագրերում ցանկը վերնագրված է «Յանկ Գրիգորի նարեկացոյ» և օրինակում՝ «Յանք գրոցս սուրբ Գրիգորի նարեկացոյ», իսկ ց-ում՝ «Յանկ նարեկի գրոցն»: Բերում ենք ըստ լ օրինակի (էջ 1—3).

«Յանկ Գրիգորի նարեկացոյ

Ա. Աղոթք դատաստանի:

Բ. Անձին ըստգտանք:

Գ. Աղոթք և խորհրդածութիւնք վասն գրոց:

Դ. Մաղթանք շափաւորականք:

Ե. Երկիւղ վասն անագին խորհրդոյ պատարագին:

Զ. Ըստգտանք անձին:

Է. Ըստգտանք:

Ը. Դարձեալ ըստգտանք:

Թ. Դարձեալ ըստգտանք, յորում և աղոթք:

Ժ. Գովութիւնք հաւատո:

ԺԱ. Դարձեալ վասն հաւատո, յորում և յոյս պաշխարութեան:

ԺԲ. Իդձֆ փափագանաց, յորում և աղոթք մանեաց:

ԺԳ. Դաւանութիւն և աղոթք:

ԺԴ. Պաղատանք յիշողէ յերուսաղեմէ յերիֆով:

ԺԵ. Աղոթք գոհութեամբ և ըստգտանք և ի խորհուրդ Լքանաւնեկին:

ԺԶ. Աղոթք փառաբանութեան:

- Ժէ. Մաղթանք և խնդրումք:
 ԺԸ. Գոհութիւնք նախնի և մաղթանք արինակօք զկնի:
 ԺԹ. Աղօթք և ըստգտանք ըմբռնք:
 Ի. Ըստգտանք և պաղատանք:
 ԻԱ. Դարձեալ ըստգտանք:
 ԻԲ. Ըստգտանք չափաւորականք:
 ԻԳ. Ըստգտանք ներտաղականք:
 ԻԴ. Ըստգտանք և աղօթք:
 ԻԵ. Յարինակ աղարտեալ նախ, յորում և աղօթք:
 ԻԶ. Աղօթք ողբերգականք:
 ԻԷ. Գովութիւնք մեղայի և աղաւթք:
 ԻԸ. Ըստգտանք, յորում և մաղթանք ի բան մարգարէին: Վասն դիւստոստո շերման:
 ԻԹ. Աղօթք գոհութեան, յորում և արինակ քախծութեան:
 Լ. Աղօթք և երկակի իմացումք:
 ԼԱ. Աղօթք սրբոց կցորդութեամբ:
 ԼԲ. Աղօթք և ջերմ ըստգտանք:
 ԼԳ. Աղօթք գերագոյն ի խորհուրդ պատարագին:
 ԼԴ. Աղօթք ի Հոգին Սուրբ և դասանութիւն նիկիական:
 ԼԵ. Աղաւթք:
 ԼԶ. Աղօթք ի խաչելութիւն:
 ԼԷ. Մաղթանք ի գանս նորա:
 ԼԸ. Գալուստն փառաւ և վնիռն:
 ԼԹ. Ըստգտանք չափաւորականք:
 Խ. Դարձեալ ըստգտանք չափաւորականք:
 ԽԱ. Աղօթք:
 ԽԲ. Աղօթք ի խորհուրդ աւագակին:
 ԽԳ. Աղօթք ըղձականք:
 ԽԴ. Աղօթք յուսոյ:
 ԽԵ. Խոստովանութիւն:
 ԽԶ. Ըստ յաղից մարմնոյ:
 ԽԷ. Ի խորհուրդ անառակին:
 ԽԸ. Ի դարձն Սողոմոնի:
 ԽԹ. Գոհութիւնք ի բանն մարգարէին:
 Ս. Աղօթք սաղմոսին:
 ՍԱ. Մաղթանք ի դրուատ սաղմոսին և Մանասէ:
 ՍԲ. Աղօթք ի բանս մարգարէիցն:
 ՍԳ. Գովութիւնք պատարագին:

- ՍԴ. Ըստգտանք
 ՍԵ. Աղօթք և գիրք:
 ՍԶ. Ըստգտանք չափաւորականք:
 ՍԷ. Աղօթք չափաւորականք:
 ՍԸ. Մաղթանք և ստգտանք:
 ՍԹ. Ըստգտանք և ի սրբոցն:
 Կ. Ըստգտանք և ի սաղմոսէն:
 ԿԱ. Ի նոյն խորհուրդ:
 ԿԲ. Դարձեալ ի մարգարէից:
 ԿԳ. Յարինակ յուսոյ:
 ԿԴ. Ըստգտանք:
 ԿԵ. Արհնութիւնք գերեզմանի:
 ԿԶ. Ձկնք գերեզմանի:
 ԿԷ. Ըստգտանք չափաւորականք:
 ԿԸ. Ըստգտանք պատշաճաւորականք:
 ԿԹ. Յարինակ շարժողաց:
 Զ. Յուսալ ի տէր, բան յարգարսս:
 ԶԱ. Բանք պանծալիք հաշտեցուցիչք աստուծոյ:
 ԶԲ. Առ միանձունս:
 ԶԳ. Յար մանուանն:
 ԶԴ. Աղօթք անհնարից:
 ԶԵ. Դասանութիւն առ սուրբ եկեղեցի և յերոդոսութիւնն Սուրբ:
 ԶԶ. Ըստգտանք չափաւորականք:
 ԶԷ. Ի խորհուրդ խաչելութեանն:
 ԶԸ. Աղօթք միական:
 ԶԹ. Ի խորհուրդ գալստեանն:
 Զ. Մաղթանք առ սուրբ Աստուածածին:
 ԶԱ. Մաղթանք առ սուրբ հրեշտակսն:
 ԶԲ. Աղօթք առ սուրբ մարտիրոսսն, յորում և աղօթք:
 ԶԳ. Աղաւթք:
 ԶԴ. Աղօթք առաւօտու:
 ԶԵ. Աղաւթք:
 ԶԶ. Աղօթք անյուսից:
 ԶԷ. Ի ժամանակի ծերութեան:
 ԶԸ. Վասն Սամուէլի արտասուաց:
 ԶԹ. Աղաւթք անուան:
 Զ. Վասն յուսոյ և յարութեան:
 ԶԱ. Աղաւթք վասն ննջման գիշերոյ:

- Ը. Աստ յայտնէ զանագնութիւն դատաստանին:
 Թ. Սասկապէս կշտամբանք անձին մեղաւորի:
 Ժ. Զհաւատն յարգէ, ուր և գննով յիշատակէ:
 ԺԱ. Աստ ևս յաւելու զգովութիւն հաւատոյն:
 ԺԲ. Աստ և զյոյսն գովէ: Աստ ասէ և զաղօթսն խաղաղականին՝ Ընկալ
 փաղցրութեամբ:
 ԺԳ. Դաւանութեան բան առ Սուրբ Երրորդութիւնն աստուած:
 ԺԴ. Վասն անկելոյն ի ձեռս աւագակաց:
 ԺԵ. Վասն մուրեալ ոշխարին. բան զօրաւոր:
 ԺԶ. Պաղատանք զօրաւոր ի հեշտութիւնն աստուծոյ:
 ԺԷ. Աղաչանք յարմարաւոր և փաղցրահամ:
 ԺԸ. Զանագան ախտիցն առողջութիւն յիշատակէ:
 ԺԹ. Զերախտիսն աստուծոյ և զապերախտութիւնս մեր ցուցանէ:
 Ի. Դանիէլի մարգարէին և երից մանկանցն:
 ԻԱ. Զազգի ազգի սղալանս մարդկային ցուցանէ:
 ԻԲ. Քաղցր հառ և գեղեցկայարմար*:
 ԻԳ. Այլ փաղցրաբան հառ և համեղ:
 ԻԴ. Ուժով հառ և լի հանճարով:
 ԻԵ. Նաւաբեկութեան անեղ և զարմանալի:
 ԻԶ. Զայնասաց լալականացն նմանութեամբ:
 ԻԷ. Մեղանաց հառն յոյժ զօրաւոր:
 ԻԸ. Վասն գրոցս արարողի: Աստ է և շերման աղօթքն:
 ԻԹ. Կարի փաղցր և ուժով է հառն ՆՂ [490]** մեղանացն բողոքեան:
 Լ. Զարմանալի է համեղ հառս:
 ԼԱ. Գովութիւն է [7] քրիսն և հաւատոցն Աբրահամու:
 ԼԲ. Զառ փաղցրահամ և պիտանի:
 ԼԳ. Վասն կանանց իղաբերից: Աստ է և պատարագին***:
 ԼԴ. Աղաչէ գալ Հոգւոյն Սրբոյ ի հանդէս ատենական խօսից: Աստ է և
 դաւանութիւն նիկիական հաւատոյն:
 ԼԵ. Բժշկութեան ախտաժեւաց և ամենայն ցաւոց:
 ԼԶ. Յանձնառութիւն**** շարշարանացն Յիսուսի Քրիստոսի:
 ԼԷ. Վասն երախտեացն Աստուծոյ խաչին առ մարդիկս:
 ԼԸ. Բարեացն արգասիք ի շնորհացն Քրիստոսի առ մարդիկս:

* V-ում՝ գեղեցկայնարմար

** V-ում՝ ՂՃ և Ղ փխ ՆՂ, չիք մեղանացն

*** V-ում՝ պատարագն

**** V-ում՝ Յանձնառութիւն

- ԼԹ. Քաղցր հառ և զարմանալի:
 Խ. Վասն անագնութեան դատաստանին աստուծոյ:
 ԽԱ. Վասն ախտից առողջութեան ամենայն ցաւոց:
 ԽԲ. Վասն աւագակին:
 ԽԳ. Վասն բժշկութեան ամենայն ցաւոց:
 ԽԴ. Վասն ամենասուրբ Երրորդութեանն* աստուծոյ:
 ԽԵ. Վասն խոստովանութեան մեղանացն մտաց:
 ԽԶ. Վասն կազմութեան մարդոյս ի պատկերն աստուծոյ և շինածոյս:
 ԽԷ. Վասն անառակ որդոյն և մեղային Մանասէի:
 ԽԸ. Վասն Սողոմոնի Իմաստնոյն, որ անկալի մեղս:
 ԽԹ. Վասն կազմութեան մարդոյս և մկրտութեան շնորհին:
 Ծ. Վասն խոստովանութեան մեղաց և բարի խրատու:
 ԾԱ. Վասն Մանասէի շարեացն, զոր արար և ապա զղջացաւ:
 ԾԲ. Վասն գուշակման մարգարէիցն զնոր խորհրդոյս** պայծառու-
 քիւն:
 ԾԳ. Վասն զօրութեան սուրբ պատարագին: Աստ է՝ Ոմն աղօթաւոր:
 ԾԴ. Վասն ամենանաւ զօրութեանն աստուծոյ, որով շարժին ամենայն
 գոյքս:
 ԾԵ. Վասն ամենասխալ բնութեան մարդոյս և մահաւան:
 ԾԶ. Վասն բազմասխալ պակասութեան մարդոյս:
 ԾԷ. Վասն ամենակար զօրութեան աստուծոյ և մարդոյս տկարութեան:
 ԾԸ. Վասն ԼԸ [38] ամաց անդամալուծին, որ ձեռներէց եղև ի Քրիստոս:
 ԾԹ. Վասն ԼԸ [38] ամաց անդամալուծին, որ ձեռներէց եղև ի Քրիստոս:
 Կ. Վասն առաւել բնորոնելոյ*** աստուծոյ զաղաչանս մեղաւորաց, քան
 զարդարոցն:
 ԿԱ. Վասն սաղմոսացն Դաւթի, որ անձամբ զանձն անիծանէ մեղաւորն:
 ԿԲ. Վասն սաղմոսացն, յորմէ ամենայն ոք յանդիմանի անուղղայ զնա-
 ցիւք:
 ԿԳ. Վասն սաղմոսացն, յորս խառն և զքանս այլ մարգարէիցն:
 ԿԴ. Վասն սփանշելացն աստուծոյ մեկնութիւն առնէ, սկսեալ ի կիներ
 Դովթայ:
 ԿԵ. Վասն իրաւանցն աստուծոյ և յամառութեանս մարդկան:
 ԿԶ. Վասն մահուն ատուրն և քաղման շիրմին:
 ԿԷ. Վասն գերեզմանին:
 ԿԸ. Վասն իրաւանցն աստուծոյ առ մարդս աւելի, քան առ սատանայ:
 ԿԹ. Վասն իրաւանցն աստուծոյ առ մարդոյս ի դիմաց աստուծոյ:
 ԿՂ. Վասն արարածոցս, որ են վրէժխնդիր մարդոյս ի դիմաց աստուծոյ:

* V-ում՝ ամենաերրորդութեանն փխ ամենասուրբ Երրորդութեանն

** V-ում՝ խորհրդոյս

*** V-ում՝ բնորոնելոյ

ԿԹ. Վասն նշխարաց անիծիցն Ադամայ, որ յիշէ զլուսն և զոշիւն:
 Հ. Վասն տկարութեանս մարդկան, որ ոչ զօրեն ի վիւրկել զմարդ:
 ՀԱ. Վասն գովութեան սրբոցն: Աստ է և Բանֆն պանծալի հաշտեցուցիչ:

ՀԲ. Վասն զգուշութեան կրօնաւորաց և արեղայից:

ՀԳ. Վասն հոգեվարիւն և մահուն ատուրն:

ՀԴ. Վասն անակնունելի բարեացն, զոր տայ աստուած մեղաւորին:

26. Վասն դաւանութեան հաւատոյ և սուրբ եկեղեցոյ*:

ՀՀ. Վասն գեղեցկայարմար բանից նառիս:

Հէ. Վասն Ասագ ուրբաթուն և շարշարանացն Քրիստոսի:

ՀԳ. Վասն զի մի՛ սոսկ լիցի շարշարանֆն Գրիստոսի, որ վասն մեր:

ՀԹ. Վասն անագին ատենին և անաչառ դատաստանին Բրիստոսի:

2. Վասն գովեստի սուրբ Աստուածածնին և աղաչանք նորին:

20. վասն սրբոց հրեշտակապետացն և ամենայն երկնաւորացն:

ՁԲ. Վասն սրբոց առաքելոց և աշակերտաց նորին:

29. Վասն ատելեաց և բռնամեաց աղօթի:

27. վասն առաւօտուն ատուրն լուսոյ:

26. Վասն յաջողման գործոյ և նանապարհի և կատարման գրոցս:

22. Վասն խառնման չորից տարերաց և մարդոյս կազմութեան:

24. Վասն ծերութեանն՝ աղօթել ոչ անկանել յանարգութիւն:

29. Վասն գրոցս աղօթէ՝ արձանանալ յարատևութեամբ:

ԶԹ. Վասն բժշկութեան սակաւ բանք և փոքր նառ:

Դ. Վասն պարտութեանն սատանայի աղօթէ:

ՉԱ. Վասն երեկոյի ժամուն խաղաղականին աղօթէ:

ՂԲ. Վասն փայտի ժամահարին աղօթէ:

ՉԳ. Վասն սրբայլոյս իւրոյն աստուածային մեղանին:

ՂԴ. Վասն անփորձ մնալ ի գիշերին ի ֆուն անկողնին:

ՉԵ. Վասն առաւօտուն ծագման արեւուն:

22. Վասն գալստեան կալսերն Յունաց Վասիլ թագաւորին»:

Դ ցանկ

Հանդիպում է միայն երկու գրչագրում՝ Բ ձեռագրախմբին պատկանող և Ծ օրինակներում, որոնցից առաջինը՝ ԺԴ, իսկ երկրորդը ԺԶ—ԺԷ դժ-
ձեռագիր է (Ծ-ում ցանկը գրված է թերևս ոչ բուն գրչի ձեռքով)։ Բաղկա-
ցած է ընդամենը 42 կետից, բայց վերաբերում է ոչ սոսկ 42 գլխի. որոշ կե-
տեր նկատի են առնված նաև տվյալ գլուխներին հաջորդող մեկ կամ մի քանի

գլուխների համար (տե՛ս է, ԺԵ, ԻԳ, Խ, ՄԹ և ՂԴ գլուխներին վերաբերող կե-
տերը): Յանկի վերնագրում մատնանշվում է, որ այն նկատի ունի Մատյանի
միայն «նշանատու ճառերն»: Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ ցանկի
անհայտ հեղինակը ծանոթ է եղել Գ ցանկին և որոշ դեպքերում հետևել է
վերջինին (հմտ. ԽԵ, ԿԶ, ԿԹ, ՀԵ, ՀԹ, ԶԷ կետերը): Բերում ենք ըստ 7 օրինա-
կի (էջ 2—3)՝ որոշ ուղղումներ կատարելով ըստ Ծ ձեռագրի.
«նշանատու ճառերն այսօրիկ են. եթե ունե՛ք պիտոյանա՝ դիտաւ գտանիցէ
«նշանատու ճառերն այսօրիկ են. եթե ունե՛ք պիտոյանա՝ դիտաւ գտանիցէ»

* η - πωδ' qoront, p^dh²f

• η -ում՝ զօրօնք, բժիշկ
• Երկու ձեռագրում էլ այս կետը սխալմամբ համարակալված է ԻԴ. հավանաբար ԻԲ
պետք է լինի (հմտ. Գ ցանկի նույն կետի հետ):

Համբրոնացու կյանքի ստույգ ու բավական մանրակրկիտ պատմութունը, ուր ցավով նշել է. «... փոքր ինչ թողի ձեզ զպատմութիւն կենաց սորին (իմա՝ Համբրոնացու) ընթացից, զի մի՛ մնասցէ տարակոյս յառաջել ժամանակին սորին քննողի ո՛վն և ո՛ւստն և զիա՛րդն, որպէս և մեք այսպար ունիմք զբազում հարց մերոց և վարդապետաց Հայոց, այսինքն՝ զԴաւիթ Ներգինեցի և զԳրիգոր Նարեկեցի և զՄովսէս Խորենացի և զայլս, որոց ի բանիցն պարտութենէ՝ զուարճանամք և զիա՛րդ կենաց և վարուց փափագելով գիտել՝ ոչ ունիմք և ոչ մի բան վասն երանելեացն պատմութիւն»*: Սա գրում է մի մարդ, որը գործել է Սկեռացում՝ Ներսէս Համբրոնացու առաջնորդությամբ և, անշուշտ, ոչ մի անգամ, այլ բազմիցս իր ձեռքն է առել ու կարդացել «Մատեան ողբերգութեան» երկի այն գրչագիրը, ուր գտնվում է Նարեկացու վարքի Համբրոնացու ինքնագիրը (A ձեռագիր):

᠖ ᠶᠠᠷᠠᠳ

Ստեղծվել է Ա վարքի հիման վրա, նրա վերամշակման, լրացման փոքր-ինչ ընդարձակման ճանապարհով^{**}: Ամենահին օրինակը M ձեռագիրն է, գրված 1286 թ. Թանահատում (Վայոց ձոր): Այս վարքն ունեն նաև C₁SV- b c d e f g h i k n p r s t u x գրչագրերը, ինչպես նաև № № 2557, 8768, 5177, 4272, 5832, 5852 և 6733 ձեռագրերը, որոնք չենք օգտագործել: Հիշյալ ձեռագրերից նրանք, որոնց գրչության վայրը հայտնի է, բոլորն էլ օրինակված են բուն Հայաստանում. չկա մեկը, որ գրված լինի Կիլիկիայում կամ գրչության ավանդույթներով նրա հետ կապված Ղրիմում ու լեհահայ գաղութում: Այդ նշանակում է, որ վարքի սույն խմբագրությունն ստեղծվել է մայր հայրենիքում և այստեղ էլ տարածվել: Խմբագրողը հայտնի չէ: Բազմաթիվ օրինակներում վարքն անխորագիր է (C₁Sf h i k p r և այլն), իսկ և խաթեցիական խմբակցության այլ ձեռագրերում ունի «Յիշատակարան է», Խ-ում՝ «Յիշատակարան», իսկ շօտագործված № 5177 գրչագրում՝ «Յիշատակարան սուրբ գրոցս» վերնագրերը: Բերում ենք ըստ S օրինակի (էջ 111ա—112ա)՝

«Ի թուականին Հայոց ՆԼԲ [1983], ի հայրապետութեան տեղան վաճառաւ և ի թագաւորութեանն Յունաց Վասիլի և Կոստանդեա, իսկ թագաւոր Վասպուրականի Սինեքերիմ յԱրծրունեաց,—ի սոցա ժամանակս էր երիցս երանեալ սուրբ հայրս մեր և աստուածաշնորհ մեծ վարժապետս Գրիգորիոս, գո-

* Տե՛ս Գ. Հովսեփյան, Հիշատակարանք ձեռագրաց, Ա հտ., 549 սյունակ:

* Տե՛ս Գ. Հովսեփյան, Հիշատակարանք ձեռարաց, Ա. հատ., 549 սյունակ:
 ** Նախորդ բանասերները (Ն. Ալիեյան, Ներսես Լամբրոնացի, Վիեննա, 1956, էջ 183—84, Հ. Ոսկյան, «Հանդես ամսօրյա», 1940, էջ 214—19) սխալմամբ կարծել են, որ նախնականը Բ վարքն է, որի հիման վրա, իբր, ստեղծվել է Ա վարքը: Նրանց հայտնի չի եղել, որ Ա ձեռագրում վարքի հնագույն օրինակը Լամբրոնացու ինքնագիրն է:

ւով ի գաւառէն Վասպուրականի, որդի տեառն Խոսրովու Անձեացեաց եպիս-
կոպոսի, որդի դստեր եղբար դար Անանիայի՝ հոգեզարդ և հմտավարժ փի-
լիսոփայի և նարեկա վանից առաջնորդի: Սա զերանելիս Գրիգոր հանդերձ եղ-
բարքն իւրով անդրանկա, որոյ Յովաննէս անուն յորջոջեալ, սնուցեալ սըր-
բարքն և դաստիարակեալ մաքրութեամբ ի մանկութենէ ընդ աստուածա-
բութեամբ և դաստիարակեալ եղբայրն անդրանիկ, և Գրիգոր միայ-
շունչ գրոց կրթութեան: Եւ վախճանեալ եղբայրն անդրանիկ, և Գրիգոր միայ-
նակ մնացեալ՝ մրցեալ յերկա առաքինութեան անդու ճգնութեամբ և աննիր-
հալ մնացեալ՝ մրցեալ յերկա մեկնութեան և ի յընթերցումն աս-
հելի տքնութեամբ ըստ անուանն իւրոյ մեկնութեան և ի յընթերցումն աս-
տուածային տառից անյագ բաղձանաբ, որ և Հոգւոյն Սրբոյ եղեալ աւթա-
տուածային տառից անյագ բաղձանաբ, որ և Հոգւոյն Սրբոյ եղեալ աւթա-
տուածային տառից անյագ բաղձանաբ, որ և Հոգւոյն Սրբոյ եղեալ աւթա-

[illegible][illegible]

* Տ-ում՝ զոհունս:

* S-տում՝ գոհունք:
** Այլ ձևադրեր (hipr) ինքսուն և ինն-ի փխ ունեն ՂԴ [94] (Հավանաբար այդպես են ունեցել նաև պակասավոր Ի և ալդ մասում վնասված K օրինակները), իսկ ճիշտ ընթերցվածն է ՂԵ [95], ինչպես ունեն Cւtx և այլ գրչագրեր: S-ի սխալն ըստ երևույթին գալիս է մի այն- պիսի հիմք ձևագրից, որտեղ որոշ ենթահատվածների համարակալման պատճառով գլուխների քանակը հասցված է եղել ՂԹ [99]-ի, ինչպես որ K օրինակում և Վատիկանի № 4 ձևագրում ձ [100] է:

*** Տ-ում լրիպակ՝ բամբակ:

սելի էր, որ ԼԴ գլխի Բ—Յ հատվածները դիտված լինեին իբրև առանձին գրություն, սակայն չկա «Բան» նշում: Այսպիսով՝ ԼԴ գլուխը բաժանված է երկու անհավասար մասերի, սակայն իբրև մեկ գլուխ: Այնուհետև. «Արդ գրեցաւ կարողութեամբն աստուծոյ երկրորդ գիրգս սուրբ վարդապետին Գրիգորի նարեկայ, ձեռամբ յոգնամեղ և անարհեստ գրչի՝ Ստեփաննոսի, յիշատակ ինձ և ծնողաց իմոց» (էջ 339բ): Այս նշումն արված է ՀԴ գլխից հետո, ՀԵ գլխից առաջ: Արդյո՞ք այս նշումները հիմք չեն տալիս կարծելու, որ Մատյանը բաղկացած է եղել երեք գրքից. Գիրք առաջին՝ Ա—ԼԴ, Գիրք երկրորդ՝ ԼԵ—ՀԴ և Գիրք երրորդ՝ ՀԵ—ՂԵ գլուխներ: Եթե այս վկայությունը պատահական բնույթ էլ ունենա, այնուամենայնիվ, հետաքրքիր է որպես փորձ Մատյանն առանձին մասերի՝ գրքերի բաժանելու տեսանկյունից: Ձեռագիրը (R) ընտիր գրություն է, գրված 1369 թ., Արտամետում (Վարագ), գրիչն է Ստեփանոսը: Գրչի վկայությամբ ձեռագիրն ընդօրինակված է Մխիթար վարդապետի օրինակից. «Գիրգս Մխիթար վարդապետի արինակէն է ըղորդած. աւելին քերած և ստոյգն ի գրած» (էջ 468բ): Սա ուշագրավ տեղեկություն է: Մխիթար վարդապետը նշանավոր մատենագիր Մխիթար Սասնեցին է (մոտ 1260—1337 թթ.): Գ. Ավետիքյանը, խոսելով այն մասին, որ «Առ ի գիւտ հարադատ իմաստից գրոց՝ հարապատուութիւն բնագրին է առաջին խնդրելի», Մատյանի տարբեր տպագրություններից բացի, օգտագործել է նաև վենետիկի մատենադարանի մի քանի ընտիր ձեռագրեր, որոնցից մեկի մասին գրում է այսպես. «մանաւանդ որ ընտրելագոյնն է՝ գրեալ ի մեր թուին 92Դ (1325 թ.), և յետ այնր համեմատեալ ևս ընդ այլ օրինակի Մխիթարայ ուրումն վարդապետի. առ որ յիշատակագիր համառօտ յաւելեալ ազդ առնէ՝ կարի՛ վստահանալ ի նոյն»*: («Նարեկութ», էջ Ժ): Արդյո՞ք վստահելի և ստույգ այդ օրինակը ևս չի ունեցել գրքերի բաժանում: Եվ եթե ունեցել է, կարո՞ղ էր արդյոք այդ բաժանումը լինել հեղինակային, թե՞ Մխիթար վարդապետի խմբագրական վերաբերմունքի արգասիք: Հարցը մնում է առկախ, բայց տրամաբանական է կարծել, որ Մատյանն ունեցել է իր ներքին մեծ մասերի բաժանումը, մի բան, որը խիստ հարիր է առհասարակ հայ հին և միջնադարյան մատենագրությանը:

Մատյանի Ա. գլուխը վերնագրված է «Ի խորոց սրտից խաւսք ընդ աստուծոյ»: Այս վերնագիրը ձեռագրերի մեծ մասում հաջորդում է Մատյանի խորագրին՝ իբրև շարունակություն: Երբեմն վերնագրից առաջ կամ հետո կան մաղթանքներ՝ աստծո օգնության և շնորհի հայցմամբ՝ սկսած գործը հաջողությամբ ավարտելու մասին. «Աւգնեա՛, տէր աստուած Յիսուս Քրիստոս» (ձ), «Տէր Յիսուս Քրիստոս, զսկսեալս իմ դո՛ւ կատարեա» (ձ) և այլն: Այս

* Գ. Ավետիքյան, Նարեկութ, էջ Ժ:

բնույթի մաղթանքները սովորական երևույթ են և, բնականաբար, առնչություն չունեն Մատյանի բնագրի հետ: Մի քանի ձեռագրեր (ՅՅԷ) այս վերնագրից բացի ունեն նաև «Գրիգորի նարեկացոյ ասացեալ խօսք ընդ աստուծոյ» (Ծ, էջ 2ա) կամ այլ կերպ, որոնք, անշուշտ, գրիչների հավելումներ են:

Մատյանի Բ գլուխը վերնագրված է այսպես. «Վերստին յաւելուած կըրկին հեծութեան ճորին հսկողի առ նոյն աղերս մաղթանաց բանի. Ի խորոց սրտից խաւսք ընդ աստուծոյ»: Այս վերնագիրը մենք կոչում ենք սովորական վերնագիր: Հնագույն և լավագույն ձեռագրերը, որպես կանոն, սովորական վերնագիրն ունեն լրիվ: Ա-ն ունի կրճատ ընդօրինակման մի քանի դեպք միայն: Գրիչը նշել է այդ մասին: ԼԶ գլուխը, օրինակ, գրիչը վերնագրել է «Վերստին յաւելուած կըրկին» և ապա նշել՝ «Ի լմա՛ն ասա» (էջ 132բ): Սովորական վերնագիրը, սակայն, կարող է լինել լրիվ, բայց համառոտագրված. այսպես՝ «Վերստին յաւելուած» կըրկին հեծութեան ճորին հսկողի առ նոյն աղերս մաղթանաց բանի ի խորոց սրտից խաւսք ընդ աստուծոյ» (ձեռ. № 3589, էջ 134բ) կամ նման տարբեր ձևերով: Կամ՝ կրճատ, բայց բառերի լրիվ գրությամբ. այսպես՝ «Վերստին յաւելուած կըրկին հեծութեան» (ձեռ. № 3929, էջ 48բ) կամ նման այլ ձևերով, ինչպես նաև կրճատ, բայց բառերի համառոտագրությամբ. «Վերստին յաւելուած» կըրկին հեծութեան ճորին հսկողի առ նոյն» (ձեռ. № 3589, էջ 53ա) կամ նման այլ ձևերով: Սովորական վերնագրի փոխարեն կարող է լինել փոփոխված վերնագիր. «Նորին Գրիգորի՝ ի խորոց սրտից խաւսք ընդ աստուծոյ» (ձեռ. № 5076, էջ 135ա) կամ այլ ձևերով և, վերջապես, շատ հազվագեղ կարող է լինել անվերնագիր (№ 5135 ձեռագիրը վերնագրի փոխարեն հաճախ ունի կետեր): Ինչպես տեսնում ենք, դարերի ընթացքում գրիչները հանգել են նույնիսկ սովորական վերնագրից ամբողջովին հրաժարվելու մտքին:

Ուրույն վերնագրեր ունեն ՂԲ, ՂԳ գլուխները և նարեկացու հիշատակարանը: ՂԲ գլուխը նվիրված է եկեղեցու կոչնակին և նրա միասնիկ իմաստի ներբողմանը, ՂԳ գլուխը՝ մյուսոնի խորհրդապաշտական նշանակությանը և նրա մեկնաբանությանը: ՂԲ գլուխը վերնագրված է ձի փայտն երջանիկ բարեբաստութեան ժամհարին խորհրդածութեան, աղաչանս եղեալ ընդ կերպարանս թարգմանութեան: Մի քանի ձեռագրեր, սակայն, այդ վերնագրից առաջ ունեն սովորական վերնագիրը լրիվ, կրճատ կամ ՂԲ գլխի վերնագիրը միջարկված է սովորական վերնագրին: Շ-ն ունի միայն սովորական վերնագիրը, ՂԲ գլխի վերնագիրը չի ընդօրինակել: Տ-ը ունի թե՛ սովորական վերնագիրը և թե՛ ՂԲ գլխի վերնագիրը: Բ-ն սովորական վերնագրից կան վերնագիրը և թե՛ ՂԲ գլխի վերնագիրը, ապա՝ ՂԲ գլխի վերնագիրը հանգել են նույնիսկ սովորական վերնագրից ամբողջովին հրաժարվելու մտքին: «Վերստին յաւելուած կըրկին հեծութեան նորին հսկողի»:

tux ձեռագրերում ՂԲ-ի վերնագիրը միջարկվել է սովորական վերնագրին. «Վերստին յաւելուած կրկին հեծութեան նորին հսկողի առ նոյն աղերս մաղթանաց բանի. ի փայտն երջանիկ բարեբաստութեան ժամահարին խորհրդածութեան, աղաչանս եղեալ ընդ կերպարանս թարգմանութեան, ի խորոց սըրտից խօսք ընդ աստուծոյ»: Չնչին տարբերություններով սովորական վերնագրից կատարված այս հավելումները, անշուշտ, գրչագրական վրիպակներ են:

ՂԳ գլուխը վերնագրված է այսպես. «Աղաւթք թարգմանարէն վասն սըրբալոյս իւղոյն միւռոնի»: Այս վերնագրին մի խումբ ձեռագրերում նախորդում է սովորական վերնագիրը՝ լրիվ (QTXZg), իսկ ձեռագրերի մեծ մասում (ACDFGJSUVY աշծղծաբօժՏՓ abcdhlnps)՝ միայն «Վերստին յաւելուած կրկին հեծութեան նորին հսկողի առ նոյն աղերս մաղթանաց բանի» մասը՝ ուղղագրական և տարբերակվածային բնույթի աննշան տարբերություններով: E-ում վերնագրին նախորդում է միայն «Վերստին յաւելուած կրկին հեծութեան նորին հսկողի» մասը, R-ում՝ «Վերստին յաւելուած կրկին հեծութեան նորին», P-ում «Աղաւթք.... միւռոնի» վերնագիրը միջարկված է սովորական վերնագրին, Ծ-ում ՂԳ գլխի վերնագիրը նշված է տողատակին, սովորական վերնագիրը՝ գլխից առաջ, Oe-ն ունեն միայն սովորական վերնագիրը, իսկ M-ում վերնագիրը տրված է ուրույն շարադրանքով. «Աղաւթք թարգմանարէնք վասն սըրբոյ իւղոյն մեռոնի՝ աղերսական մաղթանք ասացեալ ներբողաբար»:

Այն փաստը, որ ՂԲ և ՂԳ գլուխները, ինչպես նաև ԼԳ, ԼԴ և ՀԵ գլուխների մի քանի հատվածներ ունեն կրոնադավանաբանական բովանդակություն, ուրույն վերնագրեր ու ենթախորագրեր և խախտում են Մատյանի քնարական-հուղական ընդհանուր տրամադրությունը, չեն կարող հիմնավոր կովան հանդիսանալ այդ գլուխները Մատյանի կաղմից հանելու, ավելին՝ դրանք Նարեկացունը չհամարելու համար: Այդ գլուխներն ամբողջացնում են Նարեկացու աշխարհայեցողությունը, արտահայտելով նրա կրոնական մտածողությունը, դարաշրջանի աշխարհընկալման սահմանափակությունն ու աստվածաբանական սխալատիկայի և եկեղեցու գաղափարախոսության ուժեղ ազդեցությունը (տե՛ս նաև՝ բան ՀԵ, ծնթ. 1, բան ՂԲ, ծնթ. 1, բան ՂԴ, ծնթ. 1):

Նարեկացու հիշատակարանը վերնագրված է. «Յիշատակարան մատենիս գրութեան»: Այսպես ունեն ABDFOQTV աղբժաիք ձեռագրերը: Ձեռագրերի մի խումբ (GZγծտω) ունի այսպես. «Յիշատակարան մատենիս գրութեան նոյն Գրիգորի արարեալ»: Մի փոքր այլ է այս պատկերը SXY-bcdeghlnqstu ձեռագրերում. «Յիշատակարան մատենիս գրութեան նորին Գրիգորի»: P ունի «Յիշատակարան մատենիս գրութեան նոյն սրբոյն Գրիգորի արարեալ»: Ինչպես տեսնում ենք, հավելումներն արված են միայն

վերջից: Պարզ է նաև, որ դրանք հեղինակային լինել չէին կարող, մանավանդ Նարեկացին երբեք իր մասին չէր գրի «... նոյն սրբոյն Գրիգորի արարեալ»:

Միջին դարերում Մատյանին տվել են գործնական, կիրառական նշանակություն: Առանձին գլուխներ, գլուխների առանձին հատվածներ ընթերցվել ու երգվել են եկեղեցական արարողությունների ժամանակ կամ կարգացվել են հիվանդների վրա իբրև աղոթք: Գլուխների և առանձին այդ հատվածների տեղը հեշտ գտնելու համար կաղմվել են ցանկեր՝ տվյալ գլխի կամ հատվածի բովանդակության նշմամբ: Ցանկերը անցել են փոփոխությունների երկար ուղի՝ մասնակի ընդգրկումից վերածվելով Մատյանի ամբողջ նյութի ընդգրկման: Հին ցանկերն ավելի քիչ միավորներ են պարունակում: Հետագայում, մանավանդ Մատյանի միջնադարյան Լուծմունքը գրվելուց հետո (XIII դարի վերջ), այդ ցանկերը դառնում են լիակատար: Հնագույն ցանկը պահպանվել է Լամբրոնացու օրինակում՝ Լամբրոնացու ինքնագրով. «Բանք նշանատրք, որ ի գիրս յայս» (ձեռ. № 1568, էջ 4բ): Այստեղ նշված գլուխների թիվը 12 է՝ նյութերինը՝ 15: Նշված գլուխներից յոթը (ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ԼԴ, ՀԵ, ՂԲ և ՂԳ) ունեն իրենց ենթախորագրերը, իսկ հինգը (ԻԷ, ԽԸ, ՄԳ, ՀԷ և Զ) վերնագրված են միայն ցանկում. ԻԷ՝ «Թէ զի զաւրեղ է մեղայն՝ ընդէ՞ր ոչ աւգտեցան Յուդա և Սաւուդ», ԽԸ՝ «Կշտամբանք անձին՝ արինակաւ Սողոմոնի», ՄԳ՝ «Վասն մեծի զարութեան սուրբ պատարագին», ՀԷ՝ «Յաւր Մեծի ուրբաթուն» և Զ՝ «Մաղթանք առ սուրբ Աստուածածինն»: Ձեռագրերի մի մասն ունի այս և նման այլ վերնագրեր, որոնք հաջորդում են կամ սովորական վերնագրին, կամ նշված են լուսանցքներում: Այս բնույթի վերնագրերը մենք կոչում ենք մեկնաբանական վերնագիր: Դրանք ծագել են այս կամ այն գլխի բովանդակությունից դրանց տրված կիրառական, ծիսական նշանակությունից: Զ գլուխը նվիրված է Աստվածածին կույսին: Բանաստեղծը դիմում է նրան. «Աղաչեմ զքեզ, սուրբ Աստուածածին» (բան Զ, տ. 5): Բավական էր այս հղումը, որպեսզի առաջանար «Մաղթանք առ սուրբ Աստուածածինն» մեկնաբանական վերնագիրը՝ իր տարբերակներով. «Նորին սրբոյ աղերս մաղթանաց առ սուրբ կոյսն Աստուածածին» (M), «Մաղթանք ի սուրբ Աստուածածինն» (Դ), «Աստուածածինն» (S), «Մաղթանք յամենասուրբ մայրն աստուծոյ Մարիամ» (Զ), «Ի սուրբ Աստուածածինն» (S) և այլն:

Մեկ անգամ, արդեն, որ սկիզբ է առել գլուխներն ըստ բովանդակության և կիրառության նշելու հարկը, այլևս ոչինչ չի խանգարել, որպեսզի միավորների թիվը գնալով շատանա: Ի վերջո, այն հանգել է ցանկեր կազմելուն: Եթե Զ գլուխը նվիրված է Աստվածածինին, ինչպես ինքն հեղինակն է ասում, ապա ԶԱ գլուխն էլ, նույն հավաստմամբ, նվիրված է հրեշտակներին:

Ընդ Աստուածածնին մաղթանաց անա եւ զվերնոցն
Անմահ հրեշտակացն լուսակերպից զաղերս հայցումոց,
Որ վասն իմ գոչեն առանց լռելոյ
Հանապազորդեան արգահատութեամբ մաքուր բերանոց,
Ընկալ, բարեգութ (բան 2Ա, տ. 1—5):

Այս տողերն արդեն հուշում են վերնագիրը: Խոսքն ուղղված է անմահ վերնալիններին՝ լուսակերտ հրեշտակներին. «Հրեշտակաց» (S), «Մաղթանք առ սուրբ զուարթունքն, որ յերկինս» (β), «Մաղթանք հսկողի ի դիմաց վերին զուարթնոցն» (γ), «Ի հրեշտակսն աստուծոյ», «Առ սուրբ հրեշտակսն» և «Առ հրեշտակսն լուսոյ» (s) և այլն: Այսպես են ծագել նաև մեկնաբանական բոլոր մյուս վերնագրերը. օրինակ՝ ԼԳ՝ ունի «Վասն պատարագի աղօթք» (ծ), ԼԸ՝ «Վասն վերջին յաւուր դատաստանի» (τ), ԽԱ՝ «Թաղման է» (ծ), ԽԶ՝ «Զօդուածաց մարդոյս մեկնութիւն» (ծ), կամ՝ «Յոյցք զշնորհ և զպատիւ մարդոյն» (s), ԽԸ՝ «Վասն կոոցն և Սողոմոնի գրեալ է» (τ), ԾԱ՝ «Վասն Մանասէի է» (ծ), ԿԶ՝ «Ննջեցելոց է» (ծ), կամ՝ «Գերեզմանի» (Σ), կամ՝ «Գերեզմանաց պաղատանք» (G), ՀԲ՝ «Բան առ արեղայս և առ միակեցունսն ի խրատ» (t), ՀԹ՝ «Վասն հանդերձեալ դատաստանին» (J), ԶԳ՝ «Վասն թշնամեաց մաղթանք» և «Վասն տտելեաց և սիրելեաց» (s), ՂԱ՝ «Ի ժամ հանգստեան քնոյն» (Jγ), ՂԵ՝ «Պատարագի է» (ծ) և այլն, վերնագրեր, որոնք գրչական խմբագրման արդյունք են և, ըստ էության, միանգամայն ավելորդ:

ԽԸ գլուխը, ինչպես նշեցինք, կամբրոնացու ցանկում վերնագրված է. «Կշտամբանք անձին՝ արինակաւ Սողոմոնի», որը կարող էր ծագել Նարեկացու «Այս Սողոմոնի յուսոյ աղերսանք իմոյս առեալ տիպ» (բաճ ԽԸ, տ. 35) արտահայտությունից: Մեկնաբանական այս վերնագիրը, սակայն, հետագայում տեղ է գտել բաղմամբով ձեռագրերում՝ իբրև լուսանցագրություն փր մի քանի տարբերակներով: Նույնիսկ միևնույն ձեռագրում, օրինակ S-ում, վերնագիրը, իբրև լուսանցագրություն, ունի տարբերակներ. «Ի Սողոմոն արքայ» (էջ 130ա), «Յարքայն Սողոմոն» (էջ 131ա), «Ի Սողոմոն թագաւորն» (էջ 132ա և 145ա), «Ի Սողոմոն թագաւորն Իսրայէլի» (էջ 133ա), «Յարքայն Իսրայէլի Սողոմոն» (էջ 134ա): Սա ևս վկայում է, որ մեկնաբանական վերնագրերը հեղինակային չեն: Դրանք ծագել են Մատթանի այս կամ այն գլխին տված գործնական կիրառությունից, նյութը հեշտ գտնելու պահանջից: Դրանք հիմք են դարձել կաղմելու նախ կարևոր (ըստ հնագույն ցանկի՝ նշանավոր) գլուխների, ապա նաև առհասարակ բոլոր գլուխների վերնագրերի ցանկերը: Այսպես են, ահա, ծագել մեզ հայտնի Ա, Բ, Գ ցանկերը (տե՛ս «Նարեկի ցանկերը» բաժինը):

Մատթանի ԺԲ, ԻԸ, ԼԳ, ԼԴ, ՀԱ, ՀԵ և ՂԳ գլուխները, առանձին դեպքերից բացի, իբրև կանոն ունեն ենթախորագրեր: Դրանք ևս հիմնականում ձևակերպված են ըստ Նարեկացու այս կամ այն արտահայտության և նույնպես ծագել են գործնական կիրառության պահանջից: Առաջին ենթախորագիրը, որ նշված է ինչպես կամբրոնացու ցանկում, այնպես էլ բնագրի համապատասխան հատվածի դիմաց, լուսանցքում, ուղղանկյան մեջ, ԺԲ գլխի 46—93-րդ տողերի ենթախորագիրն է. ցանկում՝ «Վասն արհարաց գիշերայնոց» (էջ 4բ), բնագրի հատվածի դիմաց՝ «Մաղթանք զարաւորք արհարաց գիշերականաց» (էջ 41ա): Այս ենթախորագիրը շունի միայն β-ն: Զանդ-րադառնալով տարբերակվածային բնույթի տարբերություններին (տե՛ս բան ԺԲ 45-րդ տողի տարբերակների շարունակությունը), նշենք միայն մի քանի տարբերակներ. Լ՝ «Մաղթանք զարաւորք արհարաց գիշերայնոց նորին Գրիգորի», Բ՝ «Մաղթանք զարաւորք արհարաց գիշերայնոյ նորին Գրիգորի հսկողի», Դ՝ «Մաղթանք զարաւորք արհարանաց գիշերականաց, որ ոչ զարհուրին», Զ՝ «Մաղթանք զարաւորք արհարաց գիշերականաց բան ի խորոց սրտից խաւք ընդ աստուծոյ», Կ՝ «Մաղթանք զօրաւորք առ տէր արհարաց գիշերայնոյ» և այլն: Ենթախորագրից բացի G-ի գրիչը նշել է «Աղաւթք «Եկեցէ՛ք»-ին», Ի-ինը՝ «Եկեցէ՛ք է», այսինքն՝ այդ հատվածը երգվել է որպես գիշերային աղօթք: Ըստ այդ կիրառության էլ այն տեղ է գրվել ժամագրքերի, մաշտոցների և նման բնույթի ժողովածուների մեջ*:

Գիշերային աղօթք դառնալու համար կարող էր հիմք հանդիսանալ բանաստեղծի «Տո՛ւր հանգիստ բերկրութեան մահախանգոյնս նիւհման ի խորութեան գիշերիս» արտահայտությունը և, հատկապես, նրա հոգեհոյժ պաղատանքը՝ «անգարհուրելի գետեղմամբ ի ծփական խռովութեանց» հանգիստ և «անբաժան երազոց, խաղականաց ցնորից» անդորրություն գտնելու մասին: Նա մաղթանքին անցնելուց առաջ դիմում է ոճական այլ ձևի. «Նորոգելից ի նա մաղթանքին անցնելուց առաջ զիմում է ոճական այլ ձևի. «Նորոգելից ի հայտություն իմաստն այսպես է բացատրում միջնագրի մեկնիչը. «Յո՛ճ աղօթից շրջեցից»**: Ուրեմն՝ այլ ոճի, խոսքի այլ եղանակի դիմելու մասին հեղինակի այս արտահայտությունը ևս հիմք է դարձել հատվածն ընկալելու իբրև ինքնուրույն, անկախ մաղթանք և ըստ այդմ էլ վերնագրելու: Նշանակում է, իսկապես ենթախորագիրը հեղինակային չէ և ծագել է խմբագրման հետևանքով՝ գործնական կիրառության պահանջից (տե՛ս նաև բան ԺԲ, ծնթ. 4, բան ԻԸ, ծնթ. 13):

* Տե՛ս «Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից Հայաստանեայց եկեղեցւոյ», Վենետիկ, 1898, էջ 257. «Մաղթանք զօրաւորք ընդդէմ արհարաց գիշերայնոյ» սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ:

** Մատենադարան, ձեռ. № 5650, էջ 345ա:

ա. Նարեկացու Աստվածածնի ներբողյանը (էջ 349—72).

բ. Նարեկացու վարքը (յոթներորդ տպագրի օրինակ. էջ 373—74).

գ. Մխիթար Գոշի աղոթքը՝ «Համառոտութիւն աղօթից եռամեծի և քաջ վարդապետի Մխիթարայ Գոշի՝ խստակրօն ճգնաւորի և բանիրուժ հրեւոտորի, ասացեալ ի սուրբ պատարագին» վերնագրով (էջ 374—84): Սույն աղոթքը, որը հանդիպում է Մատյանի մի քանի գրչագրերում, տեղ է գտել Նարեկացու երկի հետագա որոշ տպագիրներում ևս:

դ. Բժշկության ավետարաններ (էջ 385—400):

Վերջում կա գիրքը տպագրող Մարտիրոս Խումարդատյանի հիշատակաբանը (էջ 401—02):

16. Կ. Պոլիս, 1807 թ.: Բացի Մատյանից (էջ 3—419), բովանդակում է նաև՝

ա. Նարեկացու վարքը (յոթներորդ տպագրի օրինակ. էջ 420—21).

բ. «Նշանակութիւնք խրթին բառից ինչ մատենիս» (նույն բառացանկէ է, որը կա յոթներորդ տպագրում. էջ 422—57).

գ. Բժշկության ավետարաններ (էջ 458—97).

դ. «Թուղթ ի Յակոբայ՝ առ երջանիկ տէրդ իմ և հայր Կարապետ մաքրազան վարդապետ» (էջ 498—500): Արհեստական խրթնությամբ և վերամբարձ ռժով գրված նամակ է, ուղղված Կոտուց անապատի առաջնորդ Կարապետ վարդապետին: Հանդիպում է նաև ձեռագրերում (տե՛ս Մաշտոցյան մատենադարան, ձեռ. № № 950, 5037, 5066): Նամակից և նրան հաջորդող գրութիւնից (էջ 500—01) պարզվում է, որ Կարապետ վարդապետը Հակոբին ուղարկել է Մոկաց գաւառ՝ «ի գիւտ բուն ձեռագրի՝ Նարեկ մատենի սրբոյն Գրիգորի»: Հասնելով Մոկայ՝ Հակոբը գտել է Նարեկի մի ձեռագիր, որը հեղինակի... ինքնագիրն է եղել: «Փորձել է» նրա հրաշագործ ուժը՝ «բուժելով» մի ծերունու հաշմանդամ դատերը, որով համոզվել է, թե այն Նարեկացու իսկ ձեռքով է գրված... Արտագրել է և իր ընդօրինակութիւնն ուղարկել Կարապետ վարդապետին: Իսկ վերջինս իր հերթին այն 1769 թ. ուղարկել է Պոլիս՝ Գասպար ամբրա Մուրատյանցին (Մատյանի 1774 թ. հրատարակության մեկենասը): Հակոբի ընդօրինակութիւնը, բնականաբար, օգտագործել են յոթներորդ տպագիրը պատրաստելիս: Նամակին հաջորդող գրության մեջ պատմվում է Տիգրանակերտում Հակոբ վարդապետի նահատակության մասին:

ե. «Յանկ գլխոց Նարեկ գրքոյս» վերնագրով ընդարձակ ցանկը, որը կա նաև 2—6 և 8-րդ տպագիրներում (էջ 502—12):

Մատյանի բնագիրը նույնանում է 7-րդ տպագրի հետ. թերևս անմիջական արտատպութիւն է Պոլսի 1802 թ. հրատարակութիւնից: Որոշ օրինակ-

ներ նոր համարակալմամբ ունեն նաև երկրորդ մաս, որն ընդգրկում է Նարեկացու ներբողյանները, երեք գանձերը, Առաքել Սյունեցու ոտանալուրը՝ նվիրված Նարեկացուն, Մատյանի միջնադարյան մեկնութիւնը և Նարեկացուն վերագրված «Բան խրատու վասն ուղիղ հաւատոյ...» խորագրով երկը (էջ 1—294), որոնց հաջորդում է տպագրող Պողոս Արապյանի հիշատակաբանը (էջ 295—96):

17. Վենետիկ, 1807 թ. (Մխիթարյան միաբանության Գ տպագիր*)։ Փորագիր հրատարակութիւն։ Անվանաթերթ՝ «Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկացույ զիրք աղօթից, որ կոչի Նարեկ։ Տպագրեալ ըստ ընտրելագոյն օրի-նակաց։ Բացի Մատյանից (էջ 1—403), ընդգրկում է նաև մի ցանկ՝ «Յու-նակաց»։ Բացի Մատյանից (էջ 1—403), ընդգրկում է նաև մի ցանկ՝ «Յու-նակաց աղօթից» (էջ 404. այս ցանկը բաղկացած է ընդամենը 17 կետից և հան-գեալ է դալիս նաև հետագա բաղմաթիւ հրատարակութիւններում) և Բժշկու-ղես է դալիս նաև հետագա բաղմաթիւ հրատարակութիւններում (էջ 1—38)։ Մատյանի բնա-թիւն ավետարանները՝ նոր էջահամարներով (էջ 1—38)։ Մատյանի բնա-գիրը նույնանում է 7-րդ տպագրի հետ և հավանորեն անմիջական վերա-հրատարակութիւն է Վենետիկի 1790 և կամ 1795 թթ. տպագիրներից։

18. Կ. Պոլիս, 1812 թ.։ Պողոս Հովհաննիսյանի (Արապյանի) հրատարա-կութիւն։ Մատյանի բնագիրը (էջ 1—345) համընկնում է 7-րդ տպագրին և հավանորեն վերահրատարակված է Պոլսի 1802 կամ 1807 թթ. տպագիրներից։ Գրքում տեղ են գտել նաև հետևյալ ստեղծագործութիւնները՝

ա. Նարեկացու վարքը (էջ 345—46. յոթներորդ տպագրի օրինակ).

բ. «Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացույ՝ ներբողեան առ սուրբ Աստուածա-ծինն» (էջ 347—68)։

գ. «Համառոտութիւն աղօթից եռամեծի և քաջ վարդապետի Մխիթարայ Գոշի...» (էջ 369—74).

դ. Առաքել Սյունեցու բանաստեղծութիւնը (էջ 375—78).

ե. Բժշկության ավետարանները (էջ 379—410)։

19. Կ. Պոլիս, 1821 թ.։ Մատյանը՝ էջ 1—345-ում, որին հաջորդում են Նարեկացու վարքը (յոթներորդ տպագրի օրինակ), Աստվածածնի ներբողյա-նը և Գոշի աղոթքը՝ նույն էջահամարներով, ինչ նախորդ տպագրում։ Ունի նաև Բժշկության ավետարանները (էջ 375—88) և մի հատված Հովհաննու ավետարանից (ԺԹ, 16—30)՝ «Վասն խաչելութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» վերնագրով (էջ 389—90)։ Մինչև 374 էջը ներառյալ բացարձակ Քրիստոսի վերնագրով 18-րդ տպագրի հետ ցույց է տալիս, որ սույն հրա-նույնութիւնը նախորդ՝ 18-րդ տպագրի հետ ցույց է տալիս, որ սույն հրա-տարակութիւնն մեջ Մատյանն արտատպված է նրանից և ներկայացնում է տարակութիւն մեջ Մատյանն արտատպված է նրանից և ներկայացնում է յոթներորդ տպագրի բնագիրը, ինչպես այդ նշված է գիրքը հրատարակողի՝

* Մխիթարյան միաբանության տպագիրների քանակը նշելիս նկատի չեն առնվում Գ. Ավետիսյանի «Նարեկիւմ»-ի հրատարակութիւնները։
14—828

տիսյանի նախորդ հրատարակությանը, բայց նորովի սրբագրված է ըստ Վենետիկի 1840 կամ 1844 թթ. տպագիրների (օրինակ՝ ԾԴ գլխի տ. 76-ում խոստովանութեան ուղղված է խոստովանութեամբ և այլն), սակայն ՀԱ գրված խի տ. 30-ից առաջ ունի «Բանք պանծալիք հաշտեցուցիչը Աստուծոյ» վերնագիրը, ինչպես 7-րդ տպագիրը և նրա հետագա վերահրատարակությունները:

38. Վենետիկ, 1851 թ. (Մխիթարյան միաբանության Հ տպագիր): Փոքրադիր հրատարակություն՝ «Հնար մատենագիրք» շարքով: Ամեն ինչով էջ առ էջ համընկնում է Վենետիկի 1844 թ. տպագրին: Ունի «Դրութիւնք գլխոց աղօթից» վերնագրով ցանկը (էջ 601): Այս հրատարակության որոշ օրինակներ վերջից չունեն Բժշկության ավետարանները:

39. Կ. Պոլիս, 1852 թ.: Պողոս Արապյան Ապուլեիցու տպարան: Անվանաթերթը նույնն է, ինչ Արապյան տպարանի 1847 և 1850 թթ. հրատարակություններում: Մատյանն (էջ 1—311) արտատպություն է դրանցից որևէ մեկից: Նարեկացու հիշատակարանը գտնվում է 338—339 էջերում: Բովանդակում է նաև հետևյալ բնագրերը՝

ա. «Ձեկուցումն» վերնագրով մի փոքրիկ առաջաբան (էջ 312), ուր խոսվում է այն մասին, որ Նարեկացին, բացի իր հանրահայտ գործերից և Հոբի գրքի մի հատվածի՝ «Ով է դա»-ի մեկնությունից (վերջինիս մասին հրատարակիչն ըստ երևույթին գիտե վենետիկյան 1827 թ. տպագրի առաջաբանից), ունի նաև «ատենաբանութիւնք կամ քարոզք, առ ժողովելոցն բազմութիւն ասացեալք՝ ի յորդոր պատշաճից կենացն» (էջ 312). դրանցից մեկն է, նրա կարծիքով, այն ճառը, որի ձեռագիրն իրեն տրամադրել է Պոլսի նախկին պատրիարք Մատթեոս արքեպիսկոպոս Չուխաջյանը:

բ. «Ճառ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացույ ասացեալ» վերնագրով և «Հայեալ յանձն քո, գուցէ լինիցի բան ծածուկ ի սրտի քո անօրէն» բրնաբանով վերահիշյալ անտիպ ճառն է բերվում. սկիզբ՝ «Գութ արարչական խնամոցն....» (էջ 313), վերջ՝ «.... և ի հրեշտակապետաց պատուեալ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս ամէն» (էջ 337. ի դէպ, այդ ճառը կա նաև Մաշտոցի անվ. մատենադարանի № 5997 ձեռագրում՝ անանուն, իսկ № 639 ձեռագրում՝ Գրիգոր Նարեկացու անունով):

գ. Նարեկացու վարքը (էջ 339—40. յոթներորդ տպագրի օրինակ):

դ. Աստվածածնի ներբողյանը (էջ 340—57):

ե. Գոշի աղոթքը (էջ 358—62):

զ. Առաքել Սյունեցու բանաստեղծությունը (էջ 363—66):

է. Բժշկության ավետարանները (էջ 367—95):

ը. «Նշանակութիւնք խրթին բառից ինչ մատենիս» վերնագրով բառարանը (էջ 396—430):

թ. «Դրութիւնք գլխոց աղօթից» վերնագրով Մատյանի գլուխների փոքրիկ ցանկը (էջ 430):

Մատյանի բնագիրը նույնանուն է Պոլսի 1847 թ. տպագրի հետ: 40. Կ. Պոլիս, 1858 թ.: Հովհաննես Մյուհենտիսյանի տպարան: Մյուհենտիսյանի նախորդ՝ 1850 թ. տպագրի վերահրատարակությունն է:

41. Վենետիկ, 1859 թ.: Խորագիր՝ «Նարեկ աղօթից, համառօտ և զգուշացում լուծմամբ...»: Գ. Ավետիքյանի «Նարեկում»-ի երկրորդ տպագրի (1827 թ.) վերահրատարակությունն է:

42. Փարիզ, 1860 թ.: Ճանիկ Արամյանի տպարան: Սովորականից ավելի փոքրադիր հրատարակություն: Անվանաթերթ՝ «Գրիգոր Նարեկացույ Ողբեր-փոքրադիր հրատարակություն: Անվանաթերթ՝ «Գրիգոր Նարեկացույ Ողբեր-գութիւն....»: Գրիգորի գութիւն....»: Զունի հեղինակի բնագրի խորագիրը («Գրիգոր Նարեկայ վանից վանականի»): Մատյանի սկզբում դարձյալ ունի՝ «Գրիգոր Նարեկացույ Ողբերգութիւն»: Բացի Մատյանից (էջ 1—414), բովանդակում է նաև Գոշի աղոթքը (էջ 415—21) և Բժշկության ավետարաններից միայն Հովհաննու ավետարանի հատվածը (էջ 422—24): Նարեկացու հիշատակարանը վերնագրում դրութեան բառի փխ ունի դպրութեան, ինչպես Վենետիկի 1844 և 1851 թթ. տպագիրները: Իսկ առհասարակ Մատյանի բնագիրը համա-1844 և 1851 թթ. Մյուհենտիսյան հրատարակությանը (ԾԴ գլխի տ. պատասխանում է 1845 թ. Մյուհենտիսյան հրատարակությանը (ԾԴ գլխի տ. 76-ում ունի խոստովանութեան, ՀԱ գլխի տ. 30-ից առաջ՝ «Բանք պանծալիք հաշտեցուցիչը Աստուծոյ» ենթավերնագիրը):

43. Կ. Պոլիս, 1864 թ.: Բաղեոս Տիվիթճյանի տպարան: Սովորականից ավելի փոքրադիր: Անվանաթերթ՝ «Սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի Մատենան ողբերգութեան»: Բովանդակություն՝

ա. Մատյան (էջ 1—406. մեզ ծանոթ օրինակում, բացի անվանաթերթից, չկա այլ խորագիր, բացակայում է նաև հեղինակային խորագիրը՝ «Դրութիւնք...»):

բ. Նարեկացու վարքը (էջ 406—07. յոթներորդ տպագրի օրինակ):

գ. Աստվածածնի ներբողյանը (էջ 408—31):

դ. Գոշի աղոթքը (էջ 431—37):

ե. Առաքել Սյունեցու բանաստեղծությունը (437—40):

զ. Բժշկության ավետարաններ (էջ 441—76):

է. «Դրութիւնք գլխոց աղօթից» վերնագրով փոքրիկ ցանկը (էջ 476):

ը. «Նշանակութիւնք խրթին բառից ինչ մատենիս» վերնագրով բառարանը՝ հայատառ համարակալումով (էջ Ա—ԻԵ): Մատյանի բնագիրը նույնն է 7-րդ տպագրի հետ:

44. Կ. Պոլիս, 1866 թ.: Թուրք Քյուրթճյանի տպագրություն: Վերնագիր՝

բը), ԽԵ, ԽԶ, ԾԵ, ԾԶ, ՀԱ (շարունակությունը), ՀԲ, ԼԲ, ԽԲ, ԾԴ, ՀԴ, ՁԵ, Ղ, ԻԷ, ԻԸ (շարունակությունը), ԽԱ, ԺԸ, ԺԹ, ՁԳ, ԿԵ, ԿԶ, ՀԳ, Ա, Ը, ԿԷ, ՀԹ, ԺԲ (հատվածաբար), ՂԱ, ՂԴ և ԼԴ (հատվածաբար): Գլուխները հատվածաբաժանում չունեն, պահպանված է Մատյանի ձեռագրերում նրանց ունեցած համարակալումը: Բնագիրը նախորդ որևէ տպագրի վերահրատարակությունը չէ. պատրաստված է բուն ձեռագրերի հիման վրա (այդ մասին որևէ նշում չկա): Վերջում կա հրատարակիչ Իգնատիոս Զաղատյանցի չափածո հիշատակարանը:

2. Վենետիկ, 1804: Անվանաթերթ՝ «Աղօթամատոյց պատկերազարդեալ սրբոյն Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի և հոգեկիր հոետորի: Քաղեալ ընտրանաւ ի գրոց նորա, կարգեալ ըստ աւուրց եօթնեկի և ըստ պէսպէս պիտոյից հայցուածոց...»: Նախորդ տպագրի վերահրատարակությունն է նույնությամբ, առանց Ի. Զաղատյանցի հիշատակարանի, վերջում ավելացված են Նարեկացու 3 գանձերը (էջ 264—78), տաղերը, մեղեդիներն ու հորդորակները (թվով 9, էջ 279—90. տաղերի, մեղեդիների և հորդորակների առաջին հրատարակությունն է), ինչպես նաև նրանց համեմատությամբ ձեռագրերի ունեցած տարբերությունների ցանկը (էջ 291—96):

3. Երևան, 1977 թ.: Григор Нарекаци: Книга скорби. Հայերեն անվանաթերթ՝ «Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան»: Ռուսերեն թարգմանությամբ հանդիպագիր՝ տեղ է գտել հետևյալ գլուխների գրաբար բնագիրը՝ չափածո տողատումով՝ Ա.—Գ, Թ, ԻԱ, ԻԳ—ԼԳ (ԻԶ, ԻԸ և ԼԳ գլուխները՝ ոչ լրիվ), ԼԵ, ԼԶ, ԼԸ—ԽԶ, ԽԸ—ԾԶ, ԾԸ, Կ, ՀԱ, Ձ, ՁԲ, ՂԵ: Բնագիրը պատրաստել են Պ. Խաչատրյանը և Ա. Ղադինյանը՝ Վենետիկի 1840 թ. տպագրի և Գ. Ավետիքյանի «Նարեկություն»-ի 1827 թ. հրատարակության հիման վրա:

Վերևի նկարագրությունից մոտավոր կերպով պարզվեցին Մատյանի հրատարակությունների՝ միմյանց հետ ունեցած աղերսները, ակներև դարձավ, թե այս կամ այն տպագիրը որից է ծագում: Այդ առնչությունների մասին խոսելիս նկատի է առնվել միայն և միայն Մատյանը: Ելնելով այն հանգամանքից, որ ներկա բնագիրը պատրաստված է չափազանց մեծ թիվ կազմող ձեռագրերի (61) հիման վրա, և որ բուն գրչագրերից անմիջականորեն ծագող տպագիրները հիմնականում ոչ թե բնագրային նոր տարբերություններ են ի հայտ բերում, այլ, գլխավորապես, տպագրական վրիպակներ, նաև այնպիսի տարբերվածներ, որոնք Նարեկացու բնագիրը ճշգրտելու իմաստով էական արժեք չեն կարող ներկայացնել, — ձեռագրերում բացակայող այդ հազվագյուտ տարբերությունները վկայակոչվում են ծանոթագրություն-

ների բաժնում: Այդ եղանակով համեմատված ու հաշվի են առնված Պոլսի 1700, 1726, 1763 և 1774, Վենետիկի 1840 և Բուենոս Այրեսի 1948 թթ. հրատարակությունները, ինչպես նաև Գ. Ավետիքյանի «Նարեկություն»-ի (1827 թ.) բնագիրն ու հարուստ ծանոթագրությունները, որոնցում տրված են Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարանի՝ մեզ անծանոթ 3—4 ձեռագրերի այլընթերցվածները: Նշված տպագիրներից յուրաքանչյուրը, ճիշտ է՝ երբեմն բնագրագիտական աղբյուրի տեղեկություններով կամ առանց դրանց, ի մի է բերում նարեկացիագիտության որոշակի շրջանի աշխատանքն ու որոնումները, իսկ 1726 թ. հրատարակությունից սկսած՝ նաև նախորդ տպագիրների լավագույն կողմերը, և մինչ այդ անհայտ ձեռագրերի օգտագործմամբ ձգձգում սրբագրել-ճշգրտել ու կատարյալ դարձնել Մատյանի բնագիրը: Մատնում սրբագրել-ճշգրտել է Պոլսում (թվով 32), այնուհետև՝ Վենետիկյան ամենից շատ տպագրվել է Պոլսում (թվով 32), այնուհետև՝ Վենետիկում (15 տպագիր, որոնցից երկուսը՝ չաղվածո), Երուսաղեմում (6) և Լոնդոնում (3): Մեկական հրատարակություններ են տվել Մարսելը (թեթի), Փարիզը, Թիֆլիսը, Բուենոս Այրեսը, Դելմարը և Երևանը (քաղվածո):

Դ. «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ*

1. «Աշխարհաբար Նարեկ», Կ. Պոլիս, 1902 թ.: Արևմտահայերեն արձակ թարգմանություն գրաբար բնագրից Միսաք Ա. Մ. Գուշոյանի (Քասիմ):
2. «Նարեկ աղոթամատյան ս. Գրիգորի Նարեկացվո», արևմտահայերեն արձակ թարգմանություն գրաբար բնագրից Թորգոմ եպիսկոպոս Գուշոյանի: Հրատարակվել է 5 անգամ. Ա. տպագրություն՝ Կահիրե, 1926 թ., Բ. տպագրություն՝ Երուսաղեմ, 1931 թ., Գ. տպագրություն՝ Ստամբուլ, 1955 թ. (անվանաթերթի վրա սխալմամբ նշված է «Դ տպագրություն»): պարունակում է նաև Նարեկացու ծրգ երգոցի մեկ-նությունը, որ կատարել է Նորայր եպիսկոպոս Պողարյանը), Դ տպագրություն՝ Երուսաղեմ, 1956 թ., Ե տպագրություն՝ Անթիլիաս, 1982 թ.:
3. «Նարեկ. Ողբերգություն ս. Գրիգոր Նարեկացիի», Կ. Պոլիս, 1926 թ.: Արևմտահայերեն, արձակ թարգմանություն Գարեգին եպիսկոպոս Խաչատուրյանի:
4. «Նարեկ. Մատյան ողբերգության ս. Գրիգոր Նարեկացիի», Բուենոս

* Սույն ցանկում «Մատեան»-ի առանձին գլուխների ու հատվածների թարգմանության լեզուները հրատարակությունները մատնացույց չեն արվում:

- Այրես, 1948 թ.: Նախորդ թարգմանության վերանայված ու բարեփոխված հրատարակությունն է, չափածո տողատուումով, գրաբար բնագրի հանդիպադրումով: Գրքում տեղ են գտել նաև նարեկացու մի շարք տաղերի գրաբար բնագրերն ու թարգմանությունները:
5. «Նարեկի աղոթագիրքին առնված 19 գլուխներ և Պատմություն կենսառու խաչին» (արևմտահայերեն արձակ թարգմանության լուսատիպ հրատարակություն), Բրիջուոթր (ԱՄՆ), 1957 թ.: Ընդգրկում է Ա, Գ, ԺԴ, ԻԵ, ԻԹ, ԼԳ—ԼԵ, ԼԹ, ԽԹ, ՄԱ, ՄԵ, ՀԴ, ՀԵ, ՀԹ, ՉԵ, ՁԸ, ՂԱ գլուխները և նարեկացու հիշատակարանը (մի քանիսը՝ հատվածաբար, էջ 1—99), ինչպես նաև Ապարանից խաչի պատմությունը (էջ 100—38): Վերջում ունի հատված Ղ. Ալիշանի «Հուշիկը»-ից (էջ 139—45):
6. Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան ողբերգության, գրաբարից թարգմ. Մըկըրտիչ Խերանյան, Երևան, 1960 թ. (արևելահայերեն չափածո թարգմանություն):
7. Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան ողբերգության (ծաղկաքաղ), թարգմանություն Վազգեն Գևորգյանի, Երևան, 1970 թ. (արևելահայերեն չափածո թարգմանություն):
8. Գրիգոր Նարեկացի, Մատյան ողբերգության. Տաղեր, թարգմանություն Վազգեն Գևորգյանի, Երևան, 1979 թ. (արևելահայերեն չափածո թարգմանություն):
9. Григор Нарекаци: Стихи. Книга скорбных песнопений (отрывки). Переводы Наума Гребнева, Ереван, 1969 г.
10. Григор Нарекаци: Книга скорби, перевод Наума Гребнева, Ереван, 1977 г. Ընդգրկում է 42 գլխի չափածո թարգմանություն՝ գրաբար բնագրի հանդիպադրությամբ, նաև 10 գլխի (ամբողջական կամ հատվածաբար) տողացի թարգմանություն, որ կատարել են Լ. Մկրտչյանը և Մ. Դարբինյանը:
11. Ռուսերեն թարգմանություն (հատվածներ): Թարգմանիչ՝ Նաոմ Գրեբնև (տե՛ս «Армянская средневековая лирика», Լ. Մկրտչյանի աշխատասիրությամբ, Լենինգրադ, 1972, էջ 145—94):
12. Ռուսերեն թարգմանություն (հատվածներ): Թարգմանիչ՝ Նաոմ Գրեբնև (տե՛ս «Поэзия народов СССР IV—XVIII веков», Մոսկվա, 1972, էջ 63—109):
13. Ռուսերեն թարգմանություն (հատվածներ): Թարգմանիչ՝ Նաոմ Գրեբնև (տե՛ս «Армянская классическая лирика», հտ. I, Լ. Մըկըրտչյանի աշխատասիրությամբ, Երևան, 1977, էջ 154—215):

14. Խալեբեն թարգմանություն (ընդամենը 6 գլուխ, մի քանիսը՝ հատվածաբար): Թարգմանիչ և ներածական հոդվածի հեղինակ՝ Թորոս (տե՛ս «Բաղմավիպ», 1874, էջ 244—50):
15. Խալեբեն թարգմանություն (ԺԲ և 2 գլուխներ): Թարգմանիչ՝ Ուբալդո Ֆալզատի (տե՛ս «Bessarione» հանդես, հտ. 38, Հոտմ, 1922, էջ 144—48):
16. Ֆրանսերեն թարգմանություն (ԽԱ և 2 գլուխներ): Թարգմանիչ՝ Ֆելիքս Նե (տե՛ս «L'Arménie chrétienne et sa littérature», Լուվին, 1886, էջ 256—67):
17. Ֆրանսերեն թարգմանություն (հատվածներ): Թարգմանիչ՝ Արշակ Չոպանյան (տե՛ս «Mercure de France» հանդես, հտ. 36, 1900, էջ 369—405):
18. Ֆրանսերեն թարգմանություն (31 հատված): Թարգմանիչ՝ Լյուկ-Անդրե Մարսել (տե՛ս «Grégoire de Narek et l'ancienne poésie arménienne», Փարիզ, 1940, 140 էջ):
19. Grégoire de Narek. Le livre de prières (Ֆրանսերեն չափածո ամբողջական թարգմանություն): Թարգմանիչ՝ Սահակ Քեշիշյան, Փարիզ, 1961:
20. Ֆրանսերեն թարգմանություն (հատվածներ): Թարգմանիչ՝ Մարկ Դյուդ, Ժան-Պիեռ Ֆե, Արշակ Չոպանյան, Լյուկ-Անդրե Մարսել (տե՛ս Poésie arménienne. Anthologie», Ռուբեն Մելիքի աշխատասիրությամբ, Փարիզ, 1973, էջ 49—63:)
21. Ռումիներեն թարգմանություն (հատվածներ Գ, ԺԲ, ԽԱ, ՄԵ, 2 գր-լուխներից): Թարգմանիչ և ներածական հոդվածի հեղինակ՝ Վազգեն Ա ծայրագույն Պատրիարք և Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց: Ներածական հոդվածում մեջբերումներ են արված Դ, ԼԱ, ՄԶ, ԿԴ և ԶԳ գր-լուխներից (տե՛ս «Ortodoxia» հանդես, Բուխարեստ, 1967, № 2, էջ 166—81):
22. Ռումիներեն թարգմանություն (Ա, ԻԶ, ՄԱ և ՄԶ գլուխներ): Թարգմանիչ՝ Հարալամբիե Գրեմեսկու (տե՛ս «Antologie de poezie armeană...», Սարգիս Սելյանի աշխատասիրությամբ, Բուխարեստ, 1981, էջ 14—23)*:
23. Grigor Narekatsi: Lamentations of Narek, London, 1977:

* Ռումիներեն թարգմանությունների մասին տեղեկացել ենք բանասեր Ս. Քուլանջյանի միջոցով:

րանց տարբերակները վկայակոչվում են տառանիշի կողքին 2 թվանշանի հավելումով (այսպես՝ B₂ և այլն):

26. Քննական բնագրում գործածված են տրոհության և առգանություն նշանները, իսկ բացահայտության նշաններից՝ միայն ստորակետ-գծիկը, ապափարցը և միության գծիկը:

* * *

Սույն գրքի աշխատասիրողներն անհրաժեշտ են համարում հայտնել հետևյալը: Գործի սկզբում, նախնական հետախուզումներից և ձեռագիր ու տպագիր աղբյուրների մասին ընդհանուր պատկերացում կազմելուց հետո, նրանք միասին նախ՝ պատրաստել են այդ աղբյուրների նկարագրությունը՝ հաշվի առնելով ամենաէական հատկանիշները, ապա՝ համեմատության միջոցով որոշել այն միավորները, որոնց հիման վրա հետագայում կազմվել է քննական բնագիրը: Օգտագործված բոլոր ձեռագրերը համեմատվել են «Մատեան»-ի հնագույն գրչագրի՝ A օրինակի տողատված մեքենագիր ընդօրինակության հետ, և այդ եղանակով հավաքվել են բոլոր ընթերցվածները, ընդ որում A օրինակի հետ BCDEFHLNPSUVW αβγδεζηθικρσ τχ ձեռագրերը բաղդատել ու նրանց տարբերություններն ի մի է բերել Պ. Խաչատրյանը, իսկ GKMOQRTXYZJ ձգծբւբգԳԻՏՓaglmnqrsu ձեռագրերը՝ Ա. Ղազինյանը: Նրանք միասին են պատրաստել քննական բնագիրը, տարբերակները ընդարձակ բաժինը և աղբյուրների հղումների ցանկը: Պ. Խաչատրյանը ծանոթագրել է խորագիրը, Ա.—Ժ, ԻԱ.—Լ, ԽԱ.—Ծ, ԿԱ.—Հ և ՁԱ.—Ղ գլուխները, իսկ Ա. Ղազինյանը՝ ԺԱ.—Ի, ԼԱ.—Խ, ԾԱ.—Կ, ՀԱ.—Ձ, ՂԱ.—Ղ ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ և Նարեկացու հիշատակարանը: Առաջաբանի սկզբից մինչև «Ձեռագրական խմբեր» հատվածը ներառյալ, ապա և «Նարեկի ցանկերը», «Նարեկացու վարքը», «Տպագիրներ» բաժինները գրել, «Մատեան»-ի թարգմանությունների ցանկը կազմել և իր համեմատած ձեռագրերի ու A օրինակի նկարագրության պատրաստել է Պ. Խաչատրյանը: Ա. Ղազինյանը գրել է «Բնագրագիտական դիտողություններ» բաժինը և պատրաստել իր բաղդատած ձեռագրերի նկարագրությունը: Առաջաբանի մնացած մասերը նրանք հեղինակել են միասին:

Աշխատասիրողները երախտադեմ են հանգուցյալ գրականագետ, անմոռանալի Խ. Մ. Սարգսյանին, որի անմիջական հոգածությամբ ու խորհուրդներով են սկսել սույն գործը: Նրախտապարտության զգացումով են հիշում նաև հանգուցյալ ակադեմիկոս Լ. Ս. Խաչիկյանին, որը ոչ միայն տարիներ շարունակ առանձնակի ուշադրություն է հանդես բերել իրենց նկատ-

մամբ, այլև գրաբարագետ Պ. Ե. Շարաբխանյանի հետ միասին հանձն է տնել այս գրքի գիտական խմբագիրը լինելու դժվարին պարտականությունը: Հարկ են համարում շնորհակալություն հայտնել ՀՍՍՀ ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիկոս Է. Մ. Զրբաշյանին և հայ գրականության թաժնի աշխատակիցներին՝ սույն գործը քննարկելու և հին գրականության թաժնի աշխատակիցներին՝ սույն գործը քննարկելու և իրենց դիտողություններով օգտակար լինելու համար, ինչպես և անձամբ՝ թաժնի կրտսեր գիտաշխատակից Ս. Խ. Մեսրոպյանին, որը սիրահոժար կերպով մասնակցել է աշխատության ձեռագիրը մեքենագրի հետ համեմատելու գործին:

Զ. ՅՈՒՅԱԿ

ԳՈՐԾԱԾՎԱԾ ՏԱՌԱՆԻՇԵՐԻ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

- A—ձեռագիր № 1568, ժամ. 1173 թ.
 B— » Երուսաղեմի № 1237, ժամ. ԺԳ—ԺԴ
 ՊԴ.
 C— » № 10828, ժամ. 1351 թ.
 D— » Լենինգրադի № A—15, ժամ. ԺԴ դ.
 E— » № 5650, ժամ. ԺԵ դ.
 F— » № 2086, ժամ. ԺԴ—ԺԵ դ.
 G— » № 5098, ժամ. ԺԴ դ.
 H— » № 8572, ժամ. ԺԴ դ.
 K— » № 3929, ժամ. 1247 թ.
 L— » № 4965, ժամ. 1266—67 թթ.
 M— » № 5135, ժամ. 1286 թ.
 N— » № 1563, ժամ. 1283 թ.
 O— » № 5076, ժամ. 1360 թ.
 P— » № 10182, ժամ. 1346 թ.
 Q— » № 5364, ժամ. 1363 թ.
 R— » № 5883, ժամ. 1369 թ.
 S— » № 5707, ժամ. 1386 թ.
 T— » № 2090, ժամ. 1390 թ.
 U— » № 3903, ժամ. ԺԴ—ԺԵ դ.
 V— » № 3895, ժամ. 1669 թ.
 W— » № 1854, ժամ. ԺԴ—ԺԵ դ.
 X— » Երուսաղեմի № 1238, ժամ. 1412 թ.
 Y— » № 7019, ժամ. 1423 թ.
 Z— » № 5199, ժամ. 1442-ից առաջ
 J— » № 4035, ժամ. ԺԲ դ.
 α— » № 3589, ժամ. 1319 թ.
 β— » № 1562, ժամ. 1327 թ.
 γ— » № 2938, ժամ. 1366 թ.*
 δ— » № 7091, ժամ. 1366 թ.
 η— » Երուսաղեմի № 1215, ժամ. ԺԴ դ.
 θ— » № 3863, ժամ. 1401 թ.
 λ— » Երուսաղեմի № 1324, ժամ. ԺԴ դ.
 μ— » մանրաժապավեն № 447, ժամ. 1417
 թ.
 σ— » № 7081, ժամ. ԺԶ—ԺԷ դ.
- τ — ձեռագիր № 3051, ժամ. 1617 թ.
 ζ — » № 5675, ժամ. 1618 թ.
 ω — » № 2082, ժամ. 1686 թ.
 ι — » № 5973, ժամ. ԺԴ դ.
 Σ — » № 1570, ժամ. ԺԴ դ.
 Φ — » № 1853, ժամ. ԺԴ դ.
 α — » № 5939, ժամ. ԺԲ դ.
 b — » № 5365, ժամ. ԺԴ դ.
 c — » № 1565, ժամ. 1345 թ.
 d — » № 5597, ժամ. 1350 թ.
 e — » № 1566, ժամ. 1358-ից առաջ
 f — » № 2087, ժամ. 1358 թ.
 g — » № 1571, ժամ. 1371 թ.
 h — » № 7855, ժամ. ԺԴ—ԺԵ դ.
 i — » № 5558, ժամ. 1378 թ.
 k — » № 4938, ժամ. 1390 թ.
 l — » № 1874, ժամ. 1391 թ.
 m — » № 1567, ժամ. ԺԴ դ.
 n — » № 1875, ժամ. ԺԴ դ.
 o — » № 5224, ժամ. ԺԴ դ.
 p — » № 1569, ժամ. 1431 թ.
 q — » № 5212, ժամ. 1458 թ.
 r — » № 2083, ժամ. 1549 թ.
 s — » № 2089, ժամ. 1645 թ.
 t — » № 5921, ժամ. 1648 թ.
 u — » № 1573, ժամ. ԺԷ դ.
 x — » № 5087, ժամ. 1694 թ.
 Պ₁ — Պոլսի 1700—2 թթ. տպագիր
 Պ₂ — » 1726 թ. տպագիր
 Պ₃ — » 1763 թ. տպագիր
 Պ₄ — » 1774 թ. տպագիր
 սրբ. — սրբագրել է զրիշ
 սրբվ. — սրբագրված է այլ ձևերով
 վիս — փոխանակ
 հվկձ — հետադա վերականգնողի ձևերով
 հվկն — հետադա վերանորոգողի ձևերով

ԳՐԻԳՈՐԻ
 ՆԱՐԵԿԱՅ ՎԱՆԻՑ
 ՎԱՆԱԿԱՆԻ,
 ՄԱՏԵԱՆ
 ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

* Տեխնիկական պատճառներով «Տարբերակներ» բաժնում γ-ն փոխարինված է 7
 տառաձևով:

Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք

3 ՈԳՆԱԹԱԽԱՆՁ ԲԱՆԻՑ ԱԻԳՏԱԿԱՐԱՅ,
ԱՊԱՇԱԻԱՆԱՅ, ՀՈԳԵՇԱՀ ԽՐԱՏՈՒՅ,
ԱՆՁԻՆ ՍՏԳՏԱՆԱՅ, ԶՂՋԱԿԱՆԱՅ ԿԱՆՈՆԱՅ ԿԵՆԱՅ՝
5 ԿԱՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԹՈՒԹԵԱՆՅ,

ԱՆԵՐԵԻՈՒԹԻՑ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆՅ,
ՄԵՂԱՆԱՅ ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՒԹԵԱՆՅ,
ՅՈՒՑՄՈՒՆՔ ԳԱՂՏՆԵԱՅ,
ՏԱՐԱԾՄՈՒՆՔ ԾԱԾԿԵՅԵԼՈՅ,

10 ՅԱՆԴԻՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔ ԹԱՔՈՒՅԵԼՈՅ,
ՍՊԵՂԱՆԻՔ ԶԱԻՐԱՒՈՐՔ ՎԻՐԱՅ ԱՆԹՇԿԱԿԱՆԱՅ,
ԴԵՂՔ ԱԶԴՈՂԱԿԱՆՔ ՅԱՒՈՅ ԱՆՏԵՍԱԿԱՆԱՅ,
ՀՆԱՐԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՔ ԲԱԶՄԱՄԱՍՆԵԱՅ ԵՐԿԱՆՅ ՎՏԱՆԳԻՑ,
Ի ԴԻՄԱՅ ԿԱՐԵԱՅ ԱՄԵՆԻՑ ԲՆՈՒԹԵԱՆՅ,
15 ԱՌԻԹՔ ԱՐՏԱՍՈՒԱՅ, ՊԱՏՀԱՌՔ ԱՂԱԻԹԻՑ՝

Ի ԽԵՐՐՈՅ ՀԱՅՑՄԱՆ
ՀԱՐՑ ՄԻԱՆՁԱՆՅ ԵՒ ԲԱԶՄԱՅ ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆԱՅ
ԱՍԱՅԵԱԼ ..

ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ
20 ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵԿԱՅ ՎԱՆԻՑ ՎԱՆԱԿԱՆԻ

ԲԱՆ Ա

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ՝ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Ձա՛յն հառաչանաց հեծուրեան ողբոց սրտից՝ աղաղակի
Քեզ վերնծայեմ, տեսողդ գաղտնեաց,
Եւ մատուցեալ եղեալ ի հուր քախծութեան անձին տոշորման
Զպտուղ ըղծից նեններոյ սասանեալ մտացս՝
- 5 Բուրվառաւ կամացս առաքել առ քեզ:
Այլ հոռոտեցի՛ս, հայեցի՛ս, գրած,
Քան ի պատարագն բոլորապտուղ,
Մատուցեալ ծխոյն բարդութեան:
Ընկա՛լ զսակաւամասնեայ յադուածս բանից՝
- 10 Քեզ ի հանութիւն եւ մի՛ ի բարկութիւն:
Ելցէ՛ ի խորոց աստի զգայութեանց խորհրդակիր սենեկիս՝
Վաղվաղակի ժամանել առ քեզ՝
Կամատրական նուէր բանական զոնիս,
Ողջակիզեալ զաւրութեամբ հարպոյ,
- 15 Որ յիսն է պարարտութիւն:
Եւ ի դնելս իմ ընդ քեզ դատ՝ խառնեալ աղեսիւ, հզաւր,
Մի՛ իբրեւ զհամբարձումն ձեռաց ամբարշտեալն Յակոբու, —
Ըստ բողոքելոյն Նայեայ՝,
Եւ զանիրատրիւնն Բաբելոնի
- 20 Տաղտկալի քեզ երեսեցի,
Զոր առակ երանասներորդի երկրորդի սաղմոսին ազդէ՛,
Այլ իբր գրուեալ խունկն հանոյական՝ ի խորանին Սելովայ,
Զոր Դաւիթն կանգնեալ նորոգեաց
Տապանակին հանգստեան, ի գերութենէն դարձելոյ՝,

- 25 Որ ի վերստին գիտ կորուսեալս հոգոյ առակի,
Ընդունելի՛ կամաց քոց լիցի:

Բ

- Բայց քանզի ձայնդ ահաւոր դատաստանիդ հատուցման,
Ուժգինս հնչեցեալ ի ձորն վրէժխնդրութեան՝,
Կրկինս ինձ երկնէ մարտից յարուցմունս՝
- 30 Այժմէն գուշակեալ շարժմունս յուզմանց ներհակականաց,
Որ յիմումս անձին ցուցանի,
Խոռվութիւնս ամբոխից՝
Հարեալք ընդ միմեանս զէն առ սուսեր,
Խորհրդոցն հոյլք հարեացն ընդ բարիսն,
- 35 Եւ գերեալ զիս ի մահ, ըստ հին զիպուածոյն՝,
Որ նախ քան զշնորհին ժամանելն առ իս,
Զոր բնաւեալն առաքելականացն դասուց Պաղոս,
Արինակ առեալ զՄովսէս,
ԶՔրիստոսի փրկութիւնն յաղթող ցուցանէ՝:
- 40 Վասն զի քէ՛ Մերձ է աւր տեառն, որպէս Գիր ասէ՝,
Ի հովիտն անձուկ ասպարիսին Յովսափաբու՝
Եւ հեղեղատին Կեդրոնի՝¹⁰
Փոքր հանդիսաւանացն իրաւանց ժամադրութեանց,
Որ կենցաղականաւ այսր յափտենիւ
- 45 Զհանդերձելոցն ինձ կերպաւորեն,
Ապա եւս յաւէտ մերձեցաւ ի վերայ իմ
Արքայութիւնն աստուծոյ մարմին եղելոյ՝¹¹
Մեծապէս գտեալ զիս առիք վնասուց բազմաց տոկոսեաց՝
Զանազան մասանց յանդիմանողաց նշմարտապատմից,
50 Քան զձեռին նորին վերակացումն անդ ուրեմն երբեմն
Ի հարուածսն եղումայեցոց եւ փղշտացոց
Եւ այլոց բարբարոս ազգաց:
Քանզի այն բնաւութիւն ամալ հափեցաւ,
Իսկ պատումաս իմումս պարտուց
- 55 Առանց աւարտման ունի զսահման:
Ան, գուր եւ որոգայք աննողապրելի,
Ըստ մարգարէին եւ առակողին՝¹²,

Տագնապալ մեծաւ առ դուրս ինձ հասեալ,

Զամաւթն մշտնջենաւոր աստէն գծագրեն:

60 Զոր միայն քն է հրաշագործել

Պտուղս դեղոց ի հնարս կենաց՝

Ամենաժարան տարակուսանաց հոգոց վտանգից, քաւիչ ամենայնի,

Գովեալ ի փառս աննառս անսահմանելի բարձրութեան

Յափտեանս յափտենից:

65 Ամէն:

ԲԱՆ Բ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ՝

Ա

Եւ արդ, քանզի առ բարձրեալն աստուած յաղաւորական
շրթամբք կարդաս,

Որ գործովք միայն քրաւի, եւ ոչ ստեղծաբանութեամբ կաշառի,
Որ յեզիպտոս միշտ ունիս զսրտիդ զդարձն²,

Զի՞նչ արինակ առ այս քեզ նմանագոյն եւ յարմարական
5 Աստաւաւ եղից, անձն իմ պարտաւոր:

Պատժակիցս կործանեցելոյն Սողոմոն³,

Ըմբերանեալ դատախազս Նիմուէի⁴,

Անարի բարբարոսս, քան զաիկինն հարաւային⁵,

Վատբարագոյնս, քան զՔանան,

10 Յամառեցեալս, քան զԱմաղէկ⁶,

Անբժշկականս քաղաք զրաւելոց⁷,

Նշմար մնացեալ ապստամբութեան հինն Իւրայելի,

Յիշատակարանս պանեալ ուխտագանցութեանն Յուդայ⁸:

15 Կշտամբեալս զեր, քան զԾուր,

Տարամեծեալս, քան զՄայդան,

Խորբարոյս, քան զԳալիլեա,

Աններելիս, քան զանհաւանն Կափառնաում,

- Պարսաւեցեալս իբր զՔորազին,
Բամբասեցեալս ընդ Բեքսայիդայ⁹,
20 Անպարկեշտ ծաղկեցեալ ալիքս Եփրեմի¹⁰,
Աղու աղանիս միշտ յիմարութեամբ, այլ ոչ հանդարտութեամբ¹¹,
Ի կորեանց առիծուց անձնական աւան եղեռնային¹²,
Կերպս ձուց քարբից՝ լցեալ ժանտութեամբ¹³,
Պառկեսս վերջին հարուածոցն Երուսաղեմի,
25 Ըստ բանին տէրունի և տեսանողացն ձայնի¹⁴:
Տաղաւարս մերժեալ՝ հասեալ ի կործանումն¹⁵,
Խորտակեալ դրացս վստահարան,
Եւ կրկին ծղեւալ շինուածս խաւսուն,
Թողեալ ժառանգութիւնս յարմարական,
30 Մոռացեալ տունս աստուածակերտ,
Ըստ բանից նախագրեցելոցն Մովսեսի, Դարթի եւ Երեմիայ¹⁶,
Յարկս բանական՝ ունողս բորոտութեան,
Հարուածեալ խրատու քերմանն, արինի կազդուրեալ,
Աւծեալ կառվն՝ ողորական հեզութեամբն¹⁷,
35 Անհարակ գտեալ ելս հնարից,
Քակտեալ վերստին ձեռամբ շինողին,
Արտաքս ընկեցեալ իրաւացի հատուցմամբ
Հրամանաւ հզարին՝ ի տեղի անսուրբ¹⁸,
Հերքեալ, տարագրեալ խտրոցաւ մեծաւ՝ ամենայնի առանց
խնայելոյ,
40 Մածկեալ դրամս յերկրի շարեաց,
Ըստ անդակորոյս ժխտողին, որ յԱւետարանին ցուցանի¹⁹:

Բ

- Այլ դու, աստուած,
Աստուածդ հոգաց եւ ամենայն մարմնոց՝*
Ըստ դաւանելոյ աստուածաշնորհին,
45 Երկայնամիտ եւ բազումողորմ՝*
Ըստ սրբոյն Յովնանու²⁰ ձայնին,
Շնորհեա՛ կատարել ի բոլոր հանութիւն, արհնեալդ կամաց,
Զսկզբնատրեալ մատեան մաղթանաց այսր ողբերգութեան:
Եւ ընդ լալով սերմանել բանիս,

43. Թիւք, ԺԶ, 22:

45. Յովն., Դ, 2:

- 50 Ի նախընթաց շուս աստիճանաց արեւմանաց պատրաստութեան,
Ի կատարածն ժամանելոյ հաւաման հնձոցն՝
Դարձայց բերկրեցեալ լրութեամբ փառութեան՝
Պաղոյն Երանութեան որայիցն բարութեան²¹:
Մի՛ տացես ինձ արգանդ սրտի անորդի, իբր Խաւայելի,
55 Եւ ստինս աշաց ցամաքեալս, ո՛վ ամենագուր²²:
Լո՛ւր բանական մաղթողիս, հզար եւ ողորմած,
Նախ քան երկնի, եւ երկին՝ երկրի,
Եւ նա՛ ցորենոյ եւ գինոյ եւ ձիւրոյ, եւ նոքա՛ Յեզրայելի^{*23},
Եւ երկնատրացն աղեսս, որ առ քեզ,
60 Հոգւո՛յս ազդեսցէ, քան քէ տարեւաց ապականացուաց:
Դու՛ ստեղծիչ, եւ ես՝ կաւ²⁴,
Բա՛ց տարակուսելոյս, ի մոտս մաղթանաց այսր հեծութեան,
Կամս քաղցրութեան՝ զարանալ աստէն,
Զի մի՛ ի բանալ վերնայինն երկնի,
65 Անընտիր գտեալ կրթութեան վայելման լուսոյ,
Իբր զնիւր մոմոյ սպառեցայց՝ շնչեալ ի միջոյ:
Ոգի՛ զրկելոյս, ըստ մաղթանաց գոչման ասողին²⁵,
Եւ ոյծ՝ քակացելոյս եւ կեանք՝ մաշելոյս մտացս խղճիս,
Այլ ոչ տաժանմամբ կրից աշխատութեամբ գեղ խնդրելոյ:
70 Ա՛ն զաւանդ մաղթանացս եւ տո՛ւր զողորմութիւն քո շնորհացդ,
Ընկա՛լ զփոքս ի տկարէս եւ շնորհեա՛ զմեծդ առ ի հզարեդ,
Զաւրացո՛ զբանս զղջման՝ առաքեալ ի մեզ զՀոգի ի բարձանց,
Աստուածաշունչ պատգամաւս ի սմին եղելոցս:
Պարգեւեա՛, բարեւար, զառակն Եսայեայ լուսատրել առ
նշմարտութիւնն,

Գ

- 75 Մատուցանելով մահու արժանոյս,
Ընդ պղնձոյս գոյի անարգս ձայնի՝ ինձ ոսկի²⁶ շնորհի,
Ընդ անգարդութեան երկաթոյս սեւութեան գունոյս՝
Պղինձ պնենլի՝ ցոյցք առաքինութեան, հրաշեկ Լիբանանու²⁷:
- Ընդէ՛ր կարծրացուցանես զսիրտ եղկելոյս
80 Զերկնչել ի քէն, անհառ եւ անատր²⁸:
Մի՛ եղէց անպտուղ ի փոքր վաստակոյս՝
Իբր ապաշան սերմանող անբերրի երկրի:

56. Ովսէէ, Բ, 21—22:

- Մի՛ լիցի ինձ երկնել, եւ ոչ ծնանել,
 Ողբալ, եւ ոչ արտասուել,
 85 Խորհել, եւ ոչ հառաչել,
 Ամպել, եւ ոչ անձրեւել,
 Ընթանալ, եւ ոչ հասանել,
 Ինձ ձայնել, եւ քեզ ոչ լսել,
 Պաղատիլ, եւ անտես մնալ,
 90 Կողկողիլ, եւ ոչ ողորմիլ,
 Աղաչել, եւ ոչ ինչ աւգտել,
 Զոհել, եւ ոչ նենգեւել²⁹,
 Զքեզ տեսանել, եւ դատարկ ելանել:
 Լո՛ւր ինձ նախ քան զկարգալս իմ առ քեզ, միայնդ հզաւ,
 95 Մի՛ զանվնար տանջանացն տոյժս՝
 Ընդ թուով ատուց մեղաւ կեցելոյս՝
 Զարագործիս ինձ հատուցանել:

Դ

- Կեցո՛ զիս, գրած, լո՛ւր ինձ, ողորմած,
 Մարդասիրեա՛, ներող, խնայեա՛, երկայնամիտ,
 100 Պաշտպանեա՛, ապաւեն, բարեբարեա՛, հզաւ,
 Ազատեա՛, ամենակալ, կենագործեա՛, նորոգող,
 Վերականգնեա՛, անատր, լուսատրեա՛, երկնային,
 Բժշկեա՛, հնարատր, քաւեա՛, անբնին,
 Պարգեւատրեա՛, առատ, շնորհագարդեա՛, աննախանձ,
 105 Հաշտեա՛ց, անախտակիր, ընկա՛լ, անոխակալ,
 Սրբեա՛ ի պարտեաց, արհնեալ:
 Եթէ յառեցից զաշս իմ,
 Նայեցեալ ի հայեցուածս երկուց վտանգից յատուր բշտառութեան,
 Զփոյդ տեսից փրկութիւն, յոյս եւ խնամակալ:
 110 Եթէ նկատեալ դիտեցից ի վեր յամենագրաւ ուղին սոսկալի,
 Հրեշտակ քո խաղաղութեան քաղցրութեամբ ինձ պատահեցէ:
 Յո՛յց ինձ, տէր, ի յեկեցն ատուր շնչոյս արձակման,
 Մաքրութեան ոգի՛ լուսով ամբարձեալ ի յերկնատրացն երջանկաց,
 Պարգեւաւ սիրոյ քոյ եկեալ հասեալ:
 115 Ի յարդարոցն կատարելոց՝ կարեաց ինձ կցո՛րդ ժամանեցուցես,
 Զանակնկալն բարի՝ շարիս ի յուսահատութեանն ատուր
 շնորհեցե՛ս:

- Քա՛ւ լիցի քեզ, բարեբանեալ, որ փրկութիւնդ ես ամենայնի,
 Եթէ ախտացեալս քո ոչխարի գազան դժնդակ տացես ուղեկից,
 Մեղաւ մեղեւոյս՝ անախտ կեանք,
 120 Կործանելոյս պարտեաւ՝ փրկութիւն:

Է

- Արդեւ մոռացի՞ս զբարեբարելդ, ակնկալութիւն,
 Անտեսեցե՞ս զգրասիրելդ, խնամող,
 Այլայլեցե՞ս զմարդասիրելդ, անփոփոխ,
 Նահանջեցե՞ս զկենագործելդ, անվախան,
 125 Թողուցո՞ւս զողորմութեանդ երջանիկ պտուղ,
 Աղաղակեցե՞ս զքաղցրութեանդ բարեշնորհ ծաղիկդ,
 Անպատուեցե՞ս զնիւթ պանծանաց քոմդ նոխութեան,
 Յեղանակեցե՞ս զփառս հեռաց քոմդ բարձրութեան,
 Ո՞չ պահեցես զվայելչական զարդ պայծառութեան քոմդ պսակի:
 130 Եթէ ողորմածացն է երանութիւն³⁰,
 Իսկ դու՛ բնաւ իսկ արհայութիւն, լցեալ փափագմամբ,
 Ո՞չ զբոլորն պարգեւեցես փրկութիւն,
 Ո՞չ մատուցանիցես դեղ վիրացս,
 Ո՞չ սպեղանիս՝ խոցուածոյս,
 135 Ո՞չ դարման՝ տկարութեանս,
 Ո՞չ ծագեցես լոյս ի խաւարի՝ յուսացելոյս ի քո զարութիւնդ,
 Կենաց պարգեւդ տիեզերաց:
 Որ միայնդ ունիս փառս ինքնութեամբ, իսկութեամբ
 Եւ յարակայ մշտնջենատրութեամբ՝ վկայեալ ի բնաւից,
 140 Արհնեալ եւ փառատրեալ յերիս յալիտեանս,
 Եւ անդր քան զպայման սահմանի իմանալեացն յալիտենից:
 Ամէն:

ԲԱՆ Գ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՅ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ՝

Ա

Տէ՛ր իմ, տէ՛ր, տուի՛շ պարգեաց, ինճաբուն Բարի,
Ամենից տիրող հաւասարապէս, միայն արարի՛շ զբնաս յոչէից,
Փառատրեալ, անճին, անեղ, անարկու,

Սոսկալի, հգաւ, սաստիկ,

- 5 Անաանելի, անմեռնեալի, անըմբոնելի, անիմանալի,
Աննառելի, անտեսանելի, անզննելի, անշաւափելի,
Անորոնելի, անսկիզբն, անծամանակ,
Անշամանդաղ գիտութիւն, աներկեան տեսութիւն,
Ճշմարիտ էականութիւն, բարձր եւ խոնարհ²,

- 10 Արհնաբանելի գոյութիւն, անստուեր ծագումն,
Ամենափայլ նառագայք, խոստովանեալ լոյս,
Անտարակոյս վստահութիւն, անտարտամ հանգիստ,
Անյեղի կնիք³, անսահմանելի տեսիլ, վկայեալ անուն⁴,
Ճաշակ փաղցրութեան, բաժակ բերկրութեան,

- 15 Հաստի՛շ հոգոց հաց, ատար մթութեանց սէր, աներկբայ
խոստումն,

Մածկոյք ցանկալի, զգեստ անկապոտ,
Աւթոց բաղձալի, զարդ փառաց,

- 20 Ձեռնկալու մեծ, ապաւէն գովեալ,
Աննուագելի շնորհ, անպակասելի գանձ,
Անապական անձրեւ, արփացնցող ցաւ,
Ամենատեղաց դեղ, ձրի բժշկութիւն,
Կրկնաձիւր առողջութիւն, վեհագոյն խրախոյս,
Անպատիր կոչումն, համարէն անտիւս,
Ստրկամեծար քազաւոր⁵, աղփատասէր պաշտպան, մշտահարուստ
տուի՛շ,

- 25 Անխափան դիմեցումն, աննահանջելի հրաման,
Անհամառատ յոյս, երկար տեսողութիւն,
Անզղական տուր, ամենաբաշխ աջ,
Արդարակշիռ ձեռն, անաշատես ալն,
Մխիթարութեան ձայն, սփոփանաց լուր, բերկրութեան բերումն,

- 30 Անուն կենդանի, նախախնամող մատն⁶,
Անգայրակղելի ելք, անխարդախ ընթացք,
Կենդանարար կամք, անենեգելի խրատ, աննախանձելի պատիւ,
Լայնական հնարք, անձկական պայման,
Անգաւանելի հետք, աներեւոյթ շափող,

- 35 Անշափագիր պատկեր, որհանութիւն անսահման, աննմանական
տիւղ,

Անզուգական գուր, ողորմութիւն բազմագեղ,
Խոնարհութիւն տաւնելի, համբոյր փրկական:
Եւ եւս քան զայս ազդմունք վայելչականք՝ աստուածութեանդ
նովորելիք.

- 40 Արհնեալ, գովեալ, բարեբանեալ, փարոգեալ, անտարանեալ,
Հոշակեալ, հնչեցեալ, պատմեալ, անխաբելի կամաւ աղաչեալ,
Եւ որ ինչ առ մեզ բերին առ ի քէն հոսմունք փաղցրութեան,
Ձոր հանդերձելոցն նաւից լուսաբանեն կերպատրութիւնք,
Որով զուարք ցուցանիս ի փրկութիւն իմ, երանութիւն,
Իբր ի պարարտութենէ իմեքէ, ախորժ տենչանաւ լցեալ,
45 Զի ոչ իմովս ինչ սնոտիապատուաստ փառատրիս երգով,
Այլ զի պատնառ իմն աղես զփոքս աղես՝ մեծիդ փրկանաց:

;

Եւ քանզի առ ամենայն հասարա կանկեցեալ յերկրի ազգ
բանականաց՝

Այս պատուէր նկարագրական նորոգ մատենի ողբոց նուագի,

Որ զամենեցունց ունի զիրից պատահմանց, նշաակեալ յիրում
պատկերի,

- 50 Իբր կցորդ մեծգիտակական կարեաց համայնից՝
Առ բոլոր գումարս բազմաճոխով տիեզերակոյտ ֆրիստոնէից,
Առ նախնի ժամն ժամանողաց
Եւ առ երկրորդ կոչեցեալ շափով արբունն⁷,
Առ որ ի կատարած աւուրն ընկալեալ⁸ սակաւածեոն ծերութեամբն,
55 Առ պարտաւորս եւ արդարս,
Առ ինքնագով⁹ բարձրայանն
Եւ առ սխալեալ անձնադատ գտեալն,
Առ բարիս եւ եղեոնագործս,
Առ նկունս եւ առ արիս,
60 Առ ստրուկս եւ ներքոյ անկեալս,
Առ սեպուհս եւ գերաշխարհիկս,
Միջակայնոց եւ պայազատաց,
Շինականաց եւ տոհմականաց,
Առաց եւ իգաց,
65 Հրամայողաց եւ հնազանդելոց,
Գեր ելոց¹⁰ եւ նուաստից,
Վեհից եւ փոքունց,
Պատուականաց եւ ուսկաց,
Չիաւարժից եւ սոսկականաց,
70 Քաղաքականաց եւ գեղջկաց,
Արքայից գոռոգութեանց՝ ի սանձս անատրին ըմբռնեցելոց,
Միայնացելոց՝ վերնականացն խաւսակցաց,
Մաքականաց՝ տիրանուէր զգաստութեանց,
Քահանայական երշանկահրան՝ ընտրութեանց,
75 Այցելութեանց՝ բարեզգեստից դիտողութեանց,
Արքայապետութեանց նախագահից՝ սրբանուէր տեսողութեանց¹¹,
Որոց ոմանց՝ աղերս աղաչանաց, եւ ոմանց՝ խրատ բարեաց
Առ դէմս աղաւթից այսու մատենի մատակարարեցի¹²,
Ձեռնարկեալ Հոգւոյդ զաւրութեամբ՝
80 Կարգել ինձ մաղթանս բազմադիմիս,
Եւ ամենեցուն սոցին խնդրուածս՝
Գրութեան մեծիդ յանդիման լինել սովաւ հանապազ:

Գ.

- Եւ արացեալս զսոյն ընթերցողացն ի սիրտս յստակս՝
Բժշկութիւն հոգւոց եւ մաքրութիւն յանցանաց,
85 Թողութիւն պարտուց եւ արձակումն մեղաց կապանաց:
Եղիցի՝ բղխումն արտասուաց սովաւ վարժելոցն,
Յի պարգեւեալ տացի՝ ի ձեռն սորին ապաշաւ ըղծից:
Շնորհեսցի՝, տէր, եւ ինձ ընդ նոսին առ ի քէն զղջումն կամաց,
Եւ նոցա յմովս ձայնիս՝ շունչս բարեհամբոյրս,
90 Նովորեցի՝ վասն իմ այսու մատենի պաղատանք նոցին,
Եւ բանիս այսու հեծութիւն նոցին ընդ իմ խնկեսցի,
Ընդ համբոյր հաշակման այսր ողբերգութեան՝
Շնորհն յուսոյ քոյ մտեալ բնակիցէ:
Եթէ ելցեն ինձ բարեպարիշտք ընծայիլ սովաւ,
95 Ընկալ՝ կենդանեալ վասն քո, գրած, եւ զիս ընդ նոսա:
Եթէ ախտս ինչ սրբանուէրս կաթուածոց աչաց սովիմք բերիցի,
Եղիցի՝ ի քէն, խնամակալ, եւ յիս անձրեւեալ:
Եթէ գրեսցի եւ ի փրկութիւն կարգեսցի հաղորդելոցն յայս կիրս
կենաց,
- Արացեալս կամաւ¹³ քո, արհնեալ, եւ ինձ համարեալ:
100 Եթէ հեծութիւնս աստուածահանոյս
Ի ձեռն այսր բանի ի գաղտնեաց ուրով յառաջ եկեսցէ,
Աւգտեցա՛յց քեւ, բարձրեալ, եւ ես ընդ նոսա:
Եթէ ձեռն մաքուր, խնկով հանդերձեալ, առ քեզ համբարձցի,
Հասցէ՛ միացի ընդ իմս ձայնի
105 Եւ աղաչողացն աղերս՝ յառաջ մատուցեալ:
Եթէ պաղատանս բազմապիսիս ընդ իմս երկնեսցի,
Լիցի՝ եւ ինձ քեւ վասն սորին կրկին նովորեալ:
Եթէ յարգեսցի այս անձին բանի¹⁴ պատարագ՝ քեզ ի հաճութիւն,
Նախալլո՛ցն ընդ իս քեւ ընծայեսցի:
110 Եթէ ի տխրանաց ինչ ձանձրութենէ ոք նուաղեսցի,
Կանգնեսցի՝ վերստին հաստարանաւ այսր հառաչանաց՝ ի քեզ
յուսացեալ:
Եթէ համբարտակն վստահութեան մեղաւ յստակի,
Այսու արձանաւ պատկանեցելովք աշով քո պաշտպան՝ դարձեալ
կառուցի՝:
Եթէ յուսոյն ձգարան սուտերքն յանցանաց հատեալ կտրեսցի,
115 Կցեսցի՝ դարձեալ միսանգամ կամաւ ամենակալիդ՝ բարտօ
պատուաստեալ:

Դ

Եթէ վտանգ մահու անձնական ցաւոց զոք պաշարեացէ,
Գտցէ՛ փրկութիւն սովաւ առ ի յոյս կենաց՝

Յաղաւթելն առ քեզ, կեցուցիչ:

Եթէ տագնապաւ ոք տարակուսի ի սիրտ խոցիցի,

120 Քաղցրութեամբ քո սովաւ ապրեալ ողջացի՛¹⁵:

Եթէ անբաւելի կորստեամբ պարտեաց՝

Յանդունդս ոք խորոց իցէ ընկլուզեալ,

Եկեացէ՛ ի լոյս կարբիւ այս հնարից՝ քեւ պատսպարեալ:

Եթէ բմբռութեամբ խաղբից՝ խաւարին գործոց իցէ ոք վնասեալ,

125 Զաւրացի՛ անդրէն վասն քո, միայն ապաւեն, ի քեզ ապաստան
եղեալ:

Եթէ պահպանակն վստահութեան զանձն ուրով լիցէ,

Ընկալցի՛ այսու միջնորդի ձեռն քո զնա՝

Ամփոփեալ ի նոյն հաստատութիւն:

Եթէ ամայի ի գգուշութենէ պահողացն ոք դեգերեացի,

130 Ապասեացէ՛ սովիմբ առ ի նոյն դարձ նորոգողիդ:

Եթէ սարսուռ դիւային շեւման դողութեամբ ինչ զոք խոռվեացէ,

Սքափեացի՛ ի սոյն յայս նշան՝

Խոստովանեալ եւ երկրպագեալ խաչիդ խորհրդոյ:

Եթէ անարեւելութեան մռրիկ խորտակիչ հողմոյ յանկարծ բախեացէ

135 Զհաստուածս մարմնոյ շինուածոյ մարդոյ յերկային ծովուս,
Հանդարտեացի՛ անդրէն՝ դեկաւ այս թեւոց ի քեզ պատկանեալ:

Ե

Եւ արացե՛ս լինել դեղ կենաց

Առ հնարս ցաւոց հոգւոց եւ մարմնոց քոց ստեղծուածոց,

Զայս կարգեալ սահման ողբոց մատենի՝

140 Սկզբնեցելոյ յանուն քո, բարձրեալ:

Զսկսեալս իմ դու կատարեա՛,

Եղիցի՛ հոգի քո խառնեալ ի սա,

Շունչ զարութեան մեծիդ միացի՛

Ի քո ինձ շնորհեալ ստեղծաբանութիւնս:

145 Զի դու տաս զարութիւն վնասեալ սրտից

Եւ ընդունիս փառս յամենեցունց:

Ամէն:

ԲԱՆ Դ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

Եւ քանզի սկիզբն կալայ խաւսել ընդ քեզ,

Որ ի ձեռին ունիս զշունչ կենդանութեան հոգւոյս բազմամեղի,
Տիրաւի սարսեալ, դողացեալ տագնապաւ մեծաւ յաւէտ երկնչիմ,
Վասն զի անաւոր եւ անտանելի եւ ի սահմանէ բանի փախչելի,

5 Տիշատակ աննողապրելի անաշտոյ քո առնի՛

Ի կշտամբումն իմ՝ պարտաւորի, արարիչ երկնի եւ երկրի:

Նա զի եւ չիք իսկ բժշկութիւն

Բազմավտանգ սաստկութեան վիրացս անողջանալի

Խայթմանց խածուածոց մահաբերին բերանոյ ժանեաց՝

10 Որսողին զանձն իմ ի կորուստ:

Մանաւանդ զի ոչ գոյ պառասխանի, ըստ առակողին, յատուր

պատեռնազմի՛:

Եւ ո՛չ բանիւ իրաւանալի,

Եւ ո՛չ վերարկուաւ պատսպարելի,

Եւ ո՛չ դիմակաւ կեղծաւորելի,

15 Ո՛չ առ երեսս բանիւ մատչելի,

Ո՛չ կերպարանաւ երբէք խաբելի,

Ո՛չ յապուածով բանից ստելի,

- Ո՛չ արագմամբ ոտից փախչելի,
 Ո՛չ քիկանց դարձուցանելի,
 20 Ո՛չ ընդ² երկիր մածուցանելի,
 Ո՛չ բերանովք ընդ հող հաստելի,
 Ո՛չ ի խորս երկրի դաղելի,
 Քանզի մերկ են քեզ ծածկեցեալքն, եւ հրապարակեալ են
 աներեւոյթքն:

Բ

- Արդարութիւնն իմ նուագեալ եւ իսպառ ունայնացեալ,
 25 Մեղանքն յայտնեցեալ եւ յաւէտ առաւելեալ,
 Չարիքն իմ մնացական, եւ ես՝ կորստական,
 Խրաւանցն կշիռ պակասեալ, եւ անիրատրութիւնն իսկոյն զաւրացեալ,
 Բարեացն բեր հալեալ, եւ սխալմունքն արձանացեալ,
 Աւանդն կորուսեալ, եւ դատակնիքն այժմէն գտեալ,
 30 Մահուն մութնակ գծեալ, եւ անտեսացն կտակ եղծեալ,
 Բարեբարն տխրեցեալ, եւ բանսարկուն ուրախացեալ,
 Հրեշտակաց գունդն քախծեալ, եւ սատանայ խնծղիւք պարեալ,
 Վերնական զաւրքն ողբացեալ, եւ ստորնայինքն³ բերկրեցեալ,
 Սպանողին մքեր լցեալ, եւ պանդին գանձն կապտեալ,
 35 Ատարին կողմն կանգնեալ, եւ ստացողին պարգեւ մատնեալ,
 Հաստողին ձիր մոռացեալ, եւ կորուսչին խաղբ պահեալ,
 Նրախտիք փրկչին հենգնեալ, եւ Բելիար⁴ զուարթացեալ,
 Կենացն աղբիւր փակեալ, եւ գոռոզին ծանգ ծանտիս ծամանեալ:

Գ

- Եւ արդ, ո՛չ ապաքէն ըղձալի էր,
 40 Ըստ Գրոյն կանխութեան նախաձայնելոյ⁵,
 Ո՛չ ստեղծանիւն երբէք յարգանդի
 Եւ ո՛չ նկարիւն յորովայնի,
 Ո՛չ ի ծնունդ յառաջագայիլ
 Եւ ո՛չ ի լոյս կենաց հասանիլ,
 45 Ո՛չ ի քիս մարդկան գրիլ
 Եւ ո՛չ ի հասակ անման ամբառնալ,
 Ո՛չ ի պատկեր գեղոյ զարդարիլ
 Եւ ո՛չ բանի հանդերձատրիլ,

- Քան ընդ այսպիսեաց սաստկագունից
 50 Եւ սարսափելեաց ըմբռնիլ պարտուց,
 Չոր եւ ոչ վիմաց կարծրութիւն բերէ,
 Թող քէ մարմնոց լուծականութիւն:

Դ

- Եւ արդ, տո՛ւր, բարեգութ, աղաչեմ զքեզ, տո՛ւր ինձ ողորմութիւն,
 Որ զայսոսիկ դու ինքնին քեզէն քոյովդ բանի մեզ սանձանեցեր՝
 55 Ասելով, քէ՛ Տո՛ւք զայդ նուէր յանուն փրկութեան ձերոյ աստուծոյ,
 Եւ սուրբ եղերուք, զի զողորմութիւն կամիմ եւ ոչ զպատարագ⁶:
 Ահա բարձրացի՛ր՝ վերստին խնկեալ այսր յիշատակաւ,
 Որ ունիս զամենայն, եւ ի քէն է ամենայն,
 Եւ քեզ փա՛ռք յամենեցունց:
 60 Ամէն:

56. Ովսէէ, 2, 6: Մատթ., Թ, 13:

ԲԱՆ Ե

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ՝

Ա.

- Եւ արդ, ես՝ երկրածինս մարդ,
Կենցաղականաւ անկայուն գոյիս զբաղեալ
Եւ յիմարութեամբ պատրողականաւ զինեաւս քմբբեալ²,
Որ ամենայնիս ստեմ եւ ոչ միով իիւր նշմարեմ,
5 Քանզի որո՞վք զիմաւ վերագրեցելովք նշանակաւ աղարտեցելովք
Յանդգնեցայց լինել յանդիման քոմ դատաստանիդ, ո՞վ
իրաւադատ,
Ահաւոր, աննառ, անպատում, հզաւոր, աստուած բոլորից:
Քանզի դասեալ աստուտին ի սոյն
Չապերախտութիւն մեղուցեալ անծինս առ քոմդ երախտիս՝
10 Յուցից զիրաւունս քո՝ միշտ զաւրացեալ,
Եւ զանիրաւութիւնս իմ՝ յաւէտ պարտաւորեալ:

Բ.

Որ արարեւ զիս ի քո պառկեւ պանծալի՝³
Ի ձեռն վեցիդ տպաւորութեան զոկարս աւժանդակելով,
Չարդարեցեւ քանիս, փայլեցուցեւ փշմամբ՝,

- 15 Մտաւ նոխացուցեւ, իմաստիւք անեցուցեւ,
Հանճարով հաստատեցեւ, ի շնչականացն որոշեցեւ,
Հոգով իմանալեալ խառնեցեւ,
Իշխանականին գոյիս պննեցեւ,
Ծնար հայրաբար, սնուցեւ դայեկապէս, տածեւ ստացողապէս,
20 Տնկեցեւ զամբարիշտս ի քոմդ գաւթի⁵,
Ջրովն կենաց ոռոգեցեւ⁶,
Աւազանին ցաւով մաքրեցեւ,
Կենաց վտակուն արմատացուցեւ,
Հացիւդ երկնայնով ջամբեցեւ,
25 Աստուածային արեամբդ արբուցեւ,
Անհայիցն եւ անհասանելեացն ընտանեցուցեւ,
Չաչս երկրեղէն ի քեզ համարձակեցեւ,
Լուսովդ փառաց վերածածկեցեւ,
Չհողանիւք մատունս անմաքուր ձեռացս ի քեզ մատուցեւ,
30 Չմոխիրս անարգ, մահացու, իբր զնշոյլ լուսոյ, յարգեցեւ,
ՉՀայր քո հզաւոր, ահաւոր, արհմեալ՝
Մարդասիրապէս եւ անարժանիս իմոյ անծին կենեցեւ:

Գ.

- Ո՛չ կիզեւ զբերանս, լցեալ նանրութեամբ, ի ժառանգակիցն
կարդալ զքեզ,
Ո՛չ կշտամբեցեւ զյանդգնեալս ի քո կցորդութիւն,
35 Ո՛չ ստուերացուցեւ զտեսիլ աչացս ի քոմդ ակնարկութիւն,
Ո՛չ արգելանաւ կապանացն ընդ մահապարտացն տարագրեցեւ,
Ո՛չ խորտակեցեւ զդաստակ բազկիս, որ անմաքապէս առ քեզ
համբառնայր,
Ո՛չ մանրեցեւ զոստս իմոց մատանց ի շաւշափելն զբանդ կենաց,
Ո՛չ պառնեցին զինեւ մառախուղք ի ձանելն զքեզ, ահաւոր⁷,
40 Ո՛չ փշրեցեւ զպարս առամանցս յըմբոշխնելն զքեզ,
անսահմանելի,
Ո՛չ գնացեւ բարկութեամբ խտորնակ՝ խտորնակի ընդ քեզ
հետեւողս⁸,
Իբր ընդ վրիպեալ տունն Խորայելի,
Ո՛չ խայտառակեցեւ ի հարսնարանիդ զանարժանս քոմդ
պարեքութեան,
Ո՛չ ի գծուծ հանդերձին տեսիլ՝ զանարիւնեալս յանդիմանեցեւ,
45 Ո՛չ կապանաւ ձեռացս եւ ոտիցս յարտաքին խաւարն հալածեցեւ⁹:

Դ

- Զայս ամենայն մասունս բարեաց
 Եւ զներելոյս երկայնմտութիւն, ընկալեալ ի քէն,
 Բարեբար, արհնեալ եւ յամենայնի միշտ երկայնամիտ,
 Փոխատրեցի¹⁰ վնասակարս պարտեաց
 50 Անքի եւ բազմաւրինակ անաւրէնութիւնս մարմնականաց եւ
 անձնականաց,
 Ամենակիր բազմածուի խորհրդոց, յուզմանց երկրաբարշտութեանց:
 Զայտսի՛կ քեզ, աստուած իմ եւ տէր, ընդ այսֆանեաց բարեաց
 փոխաբերեցի,
 Զա՛յս քեզ ինձէն հատուցի չարիս,
 Ըստ մովսեսեան յանդիմանութեանն առակի,
 55 Մոռացեալ զիմաստութիւն՝ սիրողս յիմարութեան՝,
 Զա՛յս բարեաց երախտեաց կանառս
 Ընդունայնութեան զնացիւք շարաշար ունայնացուցի,
 Զա՛յս լուսատրութիւն շնորհաց աննափց,
 Ի բարձրելոյդ խնամոց բարդեցեալ,
 60 Մրրկան խելագարութեան ցնդեցի:

Ե

- Եւ քէպէտ բազում անգամ ծանուցար՝
 Կարկառմամբ ձեռին քո այցելութեան ձգել զիս առ քեզ,
 Ոչ հաւանեցայ, ըստ մարգարէին, որ զԻսրայելէ
 ամբաստանութեան¹²:
 Եւ քէպէտ խոստացայ, դաշնատրեցի քեզ հանդանալ,
 65 Եւ ոչ ընդ այսմ սահմանաւ ուխտի փակեցայ,
 Այլ դարձեալ զնոյն նիւթեցի չարիս,
 Անդստին յոնն առաջին մատեայ¹³,
 Փշոցն մեղաց հերկեցի զանդաստան սրտիս յորումանն
 արդիւնատրութիւն:
 Առ իս ելանեն առածք աստուածաբեալ սուրբ մարգարէիցն.
 70 Քանզի մնացեր յինէն խաղողոյ,
 Եւ ես ընդ այնորիկ փուշ շառափղեցի,
 Դարձայ յանախորժ դառնութիւն պտղոյ՝ այգիս ատարացեալ¹⁴,
 Բռտն հարի զանհաստատ հողմոյ,
 Որովք միշտ տատանեալ՝ այսր անդր տարաբերիմ,

Նարեկի խորագրի սկիզբը (ձեռ. № 1568, էջ 5բ, ժամ. 1173 թ., գրիչ և մանրանկարիչ՝
 Գրիգոր Սկյուսցի)

- 75 Ըստ ձայնի երանելոյն Յոբայ՝ ընդ նանապարհ իմն անդարձ
զնացի*,
- Ի վերայ աւագոյ զշինուածս յիմարութեան կառուցի¹⁵:
Լայնատարր հետովք խաբեցայ կենացն անձկալեաց հասանել,
Փակեցի ինձէն զելիցն ուղեւորութիւն,
Բացի կամաւ զկորստեան խորխորատն,
- 80 Խցի զպատուման լսելեաց իմոց՝ առ բանիդ կենաց ընդունելութիւն,
Կափուցի զաշաց հոգւոյս հայեցուած՝ առ ի զկենացն դեղ նկատել:
Ո՛չ ընդոստեայ ի քմբութեանց լմանէ մտացս՝
Ի պատգամ փողոյդ ահատութեան,
- Ո՛չ զգաստացայ ի բողոք գոժի հրափորձական ատուն ընտրութեան,
- 85 Ո՛չ երբէք զարբեայ ի նիրմանէ քնոյն մահացոյի,
Որ ի կորուստն տպաւորեալ կարապետէ,
Ո՛չ ետու հանգիստ քո Հոգւոյդ ի մարմնեղէնս տաղաւարի,
Ո՛չ ընդ բնութիւն շնչոյս խառնեցի զմասն շնորհաց քումդ պարգեւի,
Իմովս ձեռաւ կոշեցի կորուստ, ըստ առակոյին¹⁶,
- 90 Ջնոցիս կենդանի մահացուցանել:

2

- Եւ զի՞նչ է ինձ սակաւս եւ նուազագոյնս յաղել
Սանմանս կսկծելիս չափաբերականս,
Մինչ անցեալ է ըստ քանակութեան¹⁷ եւ վրիպեալ ըստ բժշկութեան:
Արդ, քո է ընձեռել կեանս հոգով մեռելոյս
- 95 Եւ անոխակալութեամբ մատչել առ այցելութիւն դատապարտելոյս,
Որդի աստուծոյ կենդանոյ, քեզ փա՛ռք յամենայնի:
Ամէն:

ԲԱՆ 2

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՅ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

Իսկ արդ, զի՞նչ բարւոյ գոյ առ այս,
 Եւ կամ ո՞ր աւգոստ ինձ առ սոյն՝
 Զայս սահման ընթացից ձայնիս հեծութեան լճանել,
 Եւ ոչ զամբարեալ շարաւ մահացոյ վիրիս
 5 Խարանաւ բանիս արտաքս հերքել
 Եւ կամ զծանրութիւն սրտիս մքերեալ ցաւոյս հոգեկան խիթոյս,
 Իբր տաղտկացուցանողական հնարաւորութեամբ,
 Մատնամուխ զգոսնամբ փսխել:

Բ

* Եւ քանզի ոչ գտայ արժանի պարծելոյ ի փառս ընդ սրբոցն դասս,
 10 Որոց լի են բերանք նոցա ծաղու՛,
 Եւ շրթունք իւրեանց՝ ցնծութեամբ²,
 Ըստ առակողին եւ սաղմոսողին,—
 Ի կարգն երկրորդ դիմեցից³
 Զնմանիսն իմ յիշատակել համայն աստանաւ,
 15 Թէպէտ առ իմում բերութեան բարուց անբարեաց⁴

Եւ նոքա յաղբականք իցեն,
 Իբր ապաշաւեալն, քան զանապաշխարն:
 Տանելի եղի Մանասէ՛ առ իմոց պարտուցս առաւելութիւն⁴,
 Պատուեցաւ եւ փարիսեցին՝ առ դժնէիս ամբարշտութիւն⁵,
 20 Գովեցաւ անառակ որդին՝ առ անդարձիս ուխտազանցութիւն⁶,
 Յիշատակեցաւ կեղծատրութիւն որդոյն Ամասեայ⁷
 Առ անշնորհութիւն ասլախտատրիս,
 Արհնաբանեալ եղի աւագակն, որ դատախագն է անհաւատից⁸,
 Պատուեցաւ եւ կինն պռոնիկ՝ սկզբնամայրն ապաշաւողաց⁹:

Գ

25 Ոչ պակաս, քան զփարաւոն՝ զստեղծուած սրտիս իմ
 խստացուցի¹⁰,
 Ոչ քերի, քան զեբրայականին խուժանին կատաղութիւն՝
 Ընդդէմ արարչիդ համբարձայ,
 Ոչ նուազ, քան զաստուածամարտիցն՝ զտայ հանդէս
 Եւ ոչ խորշեցայ ի յուրացութենէ ստեղծողիդ բնաւիցս¹¹:
 30 Ըստ արիմակի խոռվութեան մերկաց ծովու ծփեցայ,
 Ոչ այնքան սարսեցի եւ պատկառեցի ի սաստկութենէ. քումդ
 հրամանի,

Որքան ալիք ծովուն՝ յեզերացն:
 Ընդ քիս չափուց կշռութեան առ իմս գործոց՝
 Եւ աւագոյն կոյտ սահմանեցաւ:
 35 Պակասեաց անբաւիցն շիղջֆ՝ առ համբարս իմոց անարեւնութեանց:

Դ

Զի քէպէտ եւ յոյժ բազում են մանունն,
 Ի յափունս ջրոյն համահաւաքեալք,
 Այլ ուրոյնք եւ առանձնականք ի ծննդոց անելութենէ:
 Իսկ մեղանք իմոց յանցանացս՝ անքիւք,
 40 Զորս անհնար է առնուլ ի միտ.
 Ոմն եւ ծնունդք իւր,
 Ոմն եւ շառափղք իւր,
 Ոմն եւ բիծք իւր,
 Ոմն եւ արկածք իւր,
 45 Ոմն եւ փուշք իւր,

- Ոմն եւ արմատք իւր,
 Ոմն եւ հաստուածք իւր,
 Ոմն եւ պտուղք իւր,
 Ոմն եւ նշխարք իւր,
 50 Ոմն եւ նիւղք իւր,
 Ոմն եւ ոստք իւր,
 Ոմն եւ արմկունք իւր,
 Ոմն եւ նիրանք իւր,
 Ոմն եւ մատունք իւր,
 55 Ոմն եւ խլրտմունք իւր,
 Ոմն եւ զարուրիւնք իւր,
 Ոմն եւ ազդմունք իւր,
 Ոմն եւ նշմարանք իւր,
 Ոմն եւ տիպք իւր,
 60 Ոմն եւ մնացուածք իւր,
 Ոմն եւ ստուերք իւր,
 Ոմն եւ մթութիւնք իւր,
 Ոմն եւ յարձակմունք իւր,
 Ոմն եւ հնարք իւր,
 65 Ոմն եւ պատիրք իւր,
 Ոմն եւ դիտմունք իւր,
 Ոմն եւ դիմեցմունք իւր,
 Ոմն եւ շափք իւր,
 Ոմն եւ խորք իւր,
 70 Ոմն եւ զարշուրիւնք իւր,
 Ոմն եւ կայծակունք իւր,
 Ոմն եւ կիրք իւր,
 Ոմն եւ մթերք իւր,
 Ոմն եւ զանձք իւր,
 75 Ոմն եւ ցնցուղք իւր,
 Ոմն եւ աղբիւրք իւր,
 Ոմն եւ զետք իւր,
 Ոմն եւ շանթք իւր,
 Ոմն եւ հրդեհմունք իւր,
 80 Ոմն եւ պատկառանք իւր,
 Ոմն եւ վիճք իւր,
 Ոմն եւ անդունդք իւր,
 Ոմն եւ բորբոքմունք իւր,

- Ոմն եւ աղշուրիւնք իւր,
 85 Ոմն եւ ամպրոպք իւր,
 Ոմն եւ կայլակք իւր¹²,
 Ոմն եւ հոսմունք իւր,
 Ոմն եւ հեղեղք իւր,
 Ոմն եւ սառնամանիք իւր,
 90 Ոմն եւ դրունք իւր,
 Ոմն եւ շափղք իւր,
 Ոմն եւ հանապարհք իւր¹³,
 Հնոցն եւ տապ իւր,
 Հրատն եւ գոլորշիք իւր,
 95 Հալոցն հարպին եւ նենհերմունք իւր¹⁴,
 Աշինդրն եւ դառնութիւնք իւր,
 Կործանիչն եւ հնազանդեալք իւր,
 Բռնատրն եւ յելուգակք իւր,
 Գոռոզն եւ սպառազենք իւր,
 100 Աւազակապետն եւ գումարտակք իւր,
 Գազանն եւ կորիւնք իւր,
 Խաժանողն եւ ծակոտուածք իւր,
 Ապականագործն եւ նմանիք իւր:

Ե

- Արդ, այսոքիկ պետք են գլխաւորութեանց՝
 105 Ապականողաց ոգաց համայնից,
 Դասեալք ընդ ինքեամբք նուանութիւնք մասանց,
 Իւրաքանչիւր ոք¹⁵ ի սոցանէ՝ բիւրք բիւրուց եւ հազարք հազարաց,
 Իսկ զհամայնիցս թիւ նա միայն զարէ իմանալ,
 Որ զառ ի մէնջ շէութիւնն գրեալ՝
 110 Իբր զէութիւն գործոց տեսանէ:
 Եւ արդ, եթէ ոք զանձն ոչ խաբեցէ,
 Եւ առ երեսս ոչ կերպարանեցի,
 Եւ կեղծատրաբար ոչ անհաւատեցէ,
 Եւ մարդ զինքն ծանիցէ,
 115 Եւ հասարակաց բնութեամբ վարեցի,
 Եւ երկրածին զանձն դիտեցէ,
 Եւ ի շափ իւրում կանոնին կացցէ,

- Իմացի, ծանիցէ զնախարի մասունս արկածիցդ վերագրելոց,
 Թէ ոչ ընդունայն ինչ գրեցի
 120 Եւ կամ զքնաւ իսկութիւնն սահմանեցի,
 Ու ի մերս բնութեան պտուտկի ազգի ազգի վրիպականութիւն,
 Այլ ի բիւրուցն արգասեաց շարեաց չափ մի երեւցուցի,
 Զի նոքաւ եւ զայլսն իմաստասիրեսցիք,
 Թէպէտ եւ ոչ բովանդակապէս:

ԲԱՆ Ե

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

Եւ զի մի՛ գիրկութեանն վստահութիւն իսպառ կտրեցից
 եւ, ապագէն եղեալ, մատնեցայց այսֆանեաց աներեւութից
 ընդդիմամարտից,

- Որք ոչ այլ ինչ են, քան թէ քշնամիք ընտանիք՝
 Ինքնաձին բուսեալք, զոր վերագրեալք սահմանեցին՝
 5 Զորհանութիւն պատկերին ձեռն եղեալ անարկուս,—
 Ցուցից առ սմին բազմաբոյլ բռնութեան մարտակցացդ՝
 Զաւրեղ ախոյեանս աստուածականս,
 Ամենայադրողս եւ անպարտելիս,
 Թէ եւ կսկծելիս կիրս
 10 Եւ դժուարակութ պտուղս ծառոց անհասանելեաց
 Եւ անկոխ ճանապարհաց երկք եւ տաժանմունք:
 Քանզի զայն ամենայն զունդս շարութեան բանարկութիւն զաւրաց
 Սակաւ մի արտաւար կարուածոց աչաց,
 Իբր զննիս զեռունս բազմոտանիս խղիւսայրից երկրի տկար
 խլրամանց՝
 15 Անկեալ ի վերայ ծորումն ձիթոյ
 Կամ դոյզն դեղ ինչ սատակչական, ցամաքեցուցանէ.

- Եւ դոյզն մի հառաչումն սրտի հեծութեան, Ելեալ ի հոգւոյ,
Իբր շնչումն հարաւային ջերմութեան, խառնեալ յարեաւ,
20 Զսառնամանեաց սաստկութիւն հալէ.
Քանզի ըստ միումդ նմանութեան հեշտածինք են,
Եւ ըստ միսումդ դիմադրութեան՝ դիւրամեոք:

Բ

- Այլ եւ ոչ երբէք կասեցից դառել
Զդատապարտեալս բանից կսկծմամբ,
Պարսաւել զպարտաւորեալս՝
25 Իբր զվնասակար անփրկանաւոր անհամոզելի,
Վասն զի զմանս սատակեալ ի յիմոց նեղացն՝
Ոմանց զաւրութիւն տամ կենդանաւ՝ առ հոգւոյս կորուստ:
Տունկս դառնոստեան՝,
Որ զգարշտութիւն անառակ վարուց ծաղկեցի,
30 Բարունակս ապականաբեր եւ մահողկուզեան՝,
Որ զկորստեան գինին երկնեցի,
Քանանու զաւակս եւ ոչ Յուդայ,
Ըստ ասից մեծին Դանիելի*,
Որդիս գեներնին եւ ոչ արքայութեանն,
35 Ժառանգս դժոխոց եւ ոչ փառացն փափագելեաց,
Նիւթս տանջանացն եւ ոչ հանգստեան:
Ապերախտս առ երախտաւորդ,
Ապաշնորհս առ բազմապարգետ,
Միշտ մեղուցեալս առ երկայնամիտդ,
40 Դառնացուցիչս քաղցրութեան բարեբարիդ,
Մառայս շար եւ վատ,
Ըստ տէրունեան յանդիմանութեանն*,
Իմաստունս զշարիս գործել,
Ըստ եսայեայ նախասացութեանն³³:
45 Ժիրս առ ժանտագործութիւն զագրութեանն,
Փոյքս առ ի բարկացուցանել զտէրն,
Մշտաշարժս առ գիտս սատանայականս,
Հանապազորդեան վիշտս ստացողին,

33. Դան., ԺԳ, 56:

42. Մատթ., ԻԵ, 26:

- Թոյլս առ բարեացն բոիչս,
50 Մոյլս առ երանութիւն ընտանութեանն⁴,
Դանդաղս առ դիտմունս խոստացելոցն,
Անարիս առ կարիս պիտանեացն եւ ազտակարացն,
Պաշտանեայս տիրադրուծ եւ երախտամոռաց⁵:

Գ

- Վա՛յ անձինս մեղաւորի,
55 Զի զարարիչն իմ բարկացուցի,
Վա՛յ որդւոյս կորստեանն⁶,
Որ զկենդանութեանն ձիր մոռացայ,
Վա՛յ պարտապանիս անհամար բիրուց քանքարաց,
Որ ոչ գոյ հասուցանել,
60 Վա՛յ բեռնակրիս ծանրութեան մեղաց դժնէից,
Որ ոչ ունիմ դառնալ առ հանգստարանն⁷,
Վա՛յ վնասակարիս տէրունեան պարտուցն,
Որ շիք յանդիման լինել հզարին:
Վա՛յ եղեգնախոի կիզանողականս նիւթոյ,
65 Որ տոչորելոց եմ ի գեներնին,
Վա՛յ ինձ առ այս յիշատակ,
Զի զնետս բարկութեանն աստուծոյ այրեցելովք եմ գործեալ*,
Վա՛յ յիմարութեանս,
Որ ոչ մտառեցի զծածկեցելոցն հանդէս⁸,
70 Վա՛յ ամբարշտիս,
Զի միշտ անդադար ոստայնս շարեաց կկեցի⁹:
Վա՛յ զմարմինս պարարողի՝ կերակուր որդանցն անմահից¹⁰,
Կոտորացն բունատուրաց զիա՞րդ համբերեցից,
Վա՛յ ինձ առ արբումն մահուն քաժակի,
75 Ո՞րպէս զյափտեճականն տուժեցայց,
Վա՛յ ինձ առ ելս անարժան հոգւոյս յեղկելի մարմնոյս,
Ի՞բր դատաւորին յանդիմանեցայց:
Վա՛յ ինձ առ նուազութիւն իւղոյն լապտերաց,
Զի անարժարծելի է աղատանալն,

67. Սաղմ., Է, 14:

- 30 Վա՛յ ինձ առ ճեպ տագնապի անին պակուցման,
 Յորժամ առագաստին մուտն փակեցի,
 Վա՛յ ինձ առ ձայնին ահաւորութիւն
 Դողացուցչաց եւ սարսափեւեացն բանից՝
 Երկնաւոր քաղաւորին վնասն կնքելոյ,
- 35 Թէ՛ Ոչ գիտեմ գեեզ¹¹:

ԲԱՆ Ը

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Եւ արդ, զի՞նչ գործեսցես, անձն իմ կորուսեալ,
 Կամ ո՞ր քափիցես, կամ զիա՞րդ ապրեսցիս,
 Կամ ո՞րպէս ելցես ի մեղացդ բանտէ,
 Քանզի բազում են պարտիքդ, եւ անքիւ՝ հատուցմունքն,
- 5 Սաստիկ՝ կշտամբանքն, եւ անվախճան՝ նախատինքն,
 Անողորմ՝ են հրեշտակքն, եւ անկաշառ՝ դատաւորն,
 Հզար՝ առեանն, եւ անաշառ՝ բեմն,
 Քստմենի՝ սպառնալիքն, եւ անողորմ՝ հատուցմունքն,
 Ահարկո՛ւ հրամանն, եւ մերկապարանոց՝ յանդիմանութիւնն,
- 10 Հրեղէն են գետքն, եւ անանցանելի՝ վտակքն,
 Թանձրամած՝ խաւարն, եւ արտափոյ այցելութեան՝ մառախուղն,
 Ապականութեան է գուրն², եւ մշտնջենաւոր՝ տագնապն,
 Ամենագրաւ է տարտաւոսն, եւ անգերծ՝ սառնամանիքն:
 Եւ արդ, արդարեւ քեզ են զանձեալ դառնեմս այսոքիկ
- 15 Դժնդակք եւ տաժանելի արեւմանք անըմբերելացդ պատումասից,
 Ո՛վ անարժան անձն իմ մեղաւոր, չարագործ, պոռնիկ,
 Բազմաբիծ եւ սահման անդաստանի բնալին անմաքրութեան:
 Անա զարդիւնս գործոց ձեռաց քոց ժառանգեսցես³,

- Թիւրեալդ ի յուղորեանց եւ զառածեալդ ի մաքրութեանց,
 20 Տարագրեալդ յարդարութեանց եւ ի կարգաց պարկեշտութեանց,
 Ունայնդ ի լիութեանց հոգեպարգեւ հարստութեանց,
 Նախանձարկոյ բարեբարին եւ ամենակալ բազաւորին:

Բ

- Եւ քանզի կառուցեալք քեզ անել արգելան եւ անփախչելի որոգայթ՝
 Խոստովանեալք քեզէն զանբժշկականդ քո վէր
 25 Եւ զանաւրինակդ քո հարուած,
 Վկայելով զանձինդ պարտական մահու զանբուժելիդ բեկութիւն,
 Ո՛վ շարդ ի բարեաց,
 Ո՛վ դառնութիւնդ ի քաղցրութեանց,
 Ո՛վ խաւարդ ի լուսազարմից,
 30 Ո՛վ կապտեալդ ի պննելոց,
 Ո՛վ դարովեալդ ի գովելոց,
 Ո՛վ ամբարիշտդ ի բարեպաշտից,
 Ո՛վ շնչականդ ի բանականաց,
 Ո՛վ անմիտդ ի մտաւորաց,
 35 Ո՛վ անհանճարդ յիմաստնոց,
 Ո՛վ անմաքուրդ յընտրելոց,
 Ո՛վ մանացուդ ի կենդանեաց,
 Ո՛վ խոհեականդ ի սրբոց,
 Ո՛վ արբշիտդ ի պարկեշտից,
 40 Ո՛վ կեղծաւորդ յարդարոց,
 Ո՛վ անպիտանդ ի պիտանեաց,
 Ո՛վ անարգդ ի փառաւորաց,
 Ո՛վ նուագդ յառաւելութեանց,
 Ո՛վ գերիդ ի գերագունից,
 45 Ո՛վ նուաստագոյնդ ի վեհից,
 Ո՛վ աղքատդ յընչեղաց,
 Ո՛վ անարժանդ ի փրկութեանց,
 Ո՛վ տնանկդ ի բարձրութեանց
 Եւ ի հոգեւոր հարստութեանց
 50 Եւ հատուածեալդ յարհնելոց:

ԲԱՆ Թ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Եւ արդ, զի՞նչ արժանաւոր ըստ քեզ բամբասանս շարագրեցից
 Ի կտակ մաղթանաց մատենի՛ այս որբերգութեան,
 Ո՛վ անձն իմ թշուառ, ամենապատկառ
 Եւ առ պատասխանիս բանից անբարբառ,
 5 Անպիտան աստուծոյ եւ սրբոցն մասնակցութեան:
 Զի եթէ զլին մի ծովուց ի յորակութիւն դեղոյ յեղյեղեցից,
 Եւ զդաշտս ասպարիսաւ բազմաւ սահմանեալ՝
 Ի տարածումն լայնութեան քառանկի չափեցից,
 Եւ զպտուկս յոգունց անտառաց շամբից եղեգանց
 10 Ի հատուածս գոյութեան գրչաց կազմեցից,
 Եւ ո՛չ զքիւ մի ի բարդելոցն անաւրէնութեանց
 Զաւեցից ընդ գրով սահմանի գրաւել.
 Նա զի քէ զմայրս Լիբանանու ի մի լուծ կշռոց զաղեցից,
 Եւ կամ զլեռն Արարատեան
 15 Ի կէտ ամբարձման նժարի միոյ
 Արդարութեան միջնորդ կացուցից,
 Ո՛չ հաւասարէ այն հարբութեան համագուգակցել:

Բ.

- Մառս ամբարձուղէշ, ստուարաստեղն,
 Տերեալից՝ ունայն ի պողոց,
 20 Նմանակից յաւէտ հարազատ այնր քզենույ,
 Զոր տէրն գաւսացոյց՝:
 Քանզի սաղարթաւ վարսից,
 Այս է՝ արտաքին դիմաւ բարեշուք կերպից,
 Իբր պսակաւ իմիք պանունեալ,
 25 Բացականացն զոս բաղձալի,
 Իսկ եթէ մերձեսցի տնկողն խուզել զխնդրելին,
 Գտցէ զքեզ ունայն ի բարեաց
 Եւ գարշելի ի գեղեցկութեանց՝
 Մաղբ տեսողաց եւ նշաւակութիւնք նախատողաց:
 30 Զի եթէ ապաժաման յանգցոյշ ժամուն
 Հերապանձ տունկն պողակորոյս, անկենդան,
 Որ դոյզն պատկեր է անպատրաստից,
 Եկն ընդ անիծիւք՝,—
 Եւ կամ երկիր, ռոգեալ ցաւով,
 35 Եւ ոչ բազմապատիկ գաւանդս արգասեաց
 Երկրագործութեան տաժողացն մատուցանէ՝
 Լքեալ մոռանի,—
 Իսկ դու, ո՛վ անձն իմ եղկելի,
 Սանման բանատր եւ տունկ կենդանի,
 40 Եւ ոչ ի ժամու իւրում պողատր,
 Ի՞բր ոչ զնոյնն կրեսցես պատիժ նախնում առակիդ:
 Վասն զի զհամայնն ընկալար ի քեզ անպակաս յառաւելութեանց,
 Սկզբնատրեալ ի մարդն առաջին
 Եւ մինչեւ ի սպառումն ծննդոց նորին,
 45 Զքեսս գործոց նանրութեանց եւ զգիտս նորոգս՝
 Ատելիս եւ անախորժելիս հաստողին զքեզ՝ աստուծոյ:

Գ.

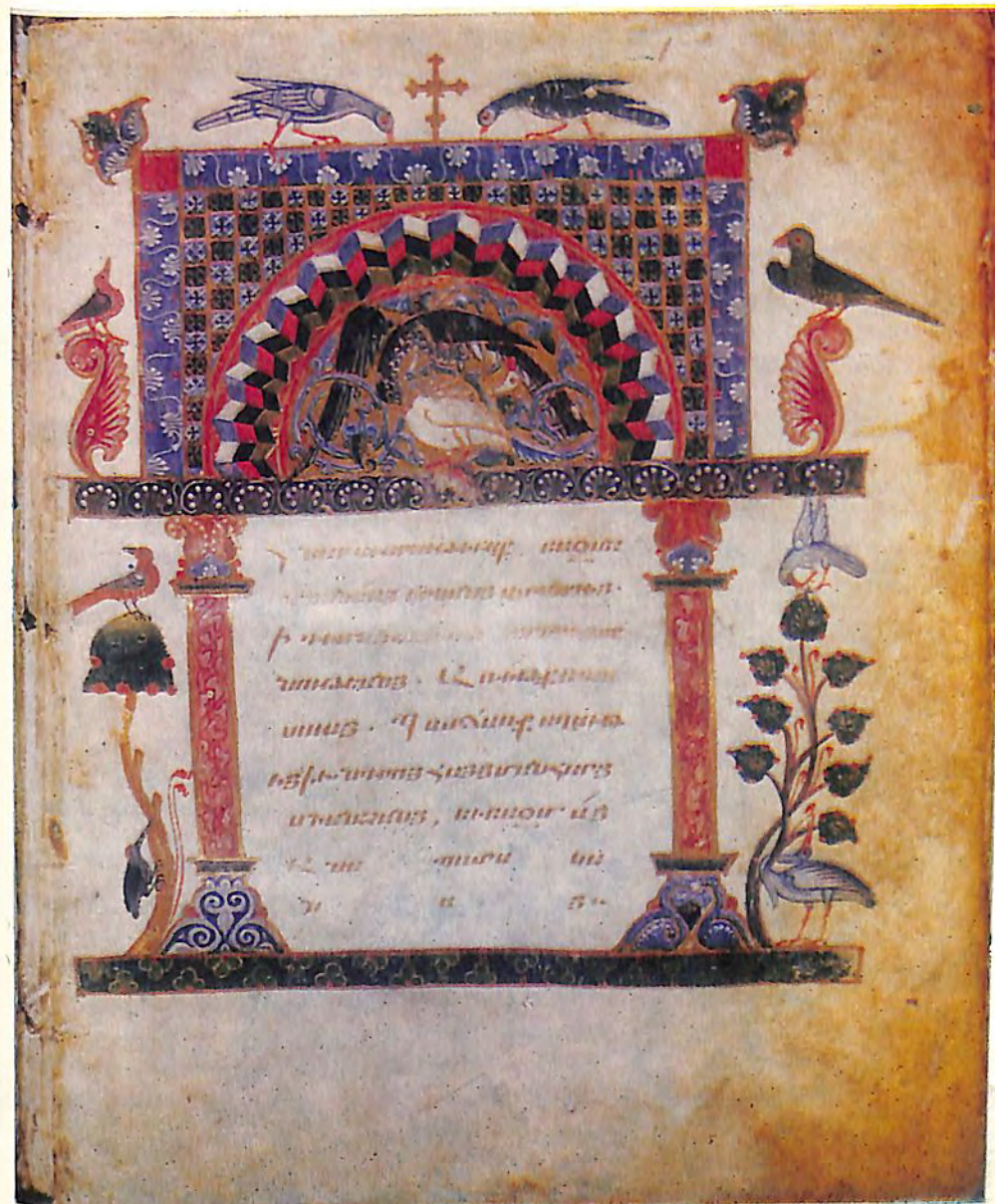
- Եւ վասն զի եղի զքեզ նպատակ
 Հանդէպ երեսաց տեսութեան մտացս,
 Անձն իմ անպիտան,
 50 Վիմաւ ձգելոց արձանաց բանից,
 Իբր զանընտել զազան վայրենի,

- Անողորմաբար զքեզ փարկոծել:
 Որ քէպէտ եւ ոչ պատանիւմ անուանիլ արդար,
 Սակայն յառաջնումն պատասխանուշ,
 55 Իբր ընդ ոսոխի ումեմն,
 Ընդ անձին յաւարամիտ կամաւ ոգորիմ,
 Ըստ իմաստութեանն բանի՞,—
 Եւ զյոյզք մտաց խորհրդոցս գաղտնեաց՝,
 Իբր զգլխատրեալ յանգաւորութիւն շարութեան գործոց,
 60 Խոստովանեալ՝ քեզ տառածեցից, աստուած իմ եւ տէր:
 Զի որով չափով չափեցից զանձինս սագտանք՝
 Ի քոց աննուագ գրութեանցդ այսրէն չափեցայց,
 Ընկալեալ զշնորհդ յանախագոյնս ընդ մեծագունիցս պարտեաց.
 Եւ որքան վիրացն հարուածք անբժշկականք եւ անհնարաւոր
 հարակեցին,
 65 Այնքանեաւ չափովք կրկին առ սմին.
 Եւ իմաստք արուեստից բարձրեալ բժշկիդ
 Բարեհոշակեալ՝ լուսատրեցին,
 Եւ ի պարտուցն առաւելութիւն՝
 Նոյնքան փոխատուիդ առատատրութիւն
 70 Բարեբանեալ՝ միշտ պսակեցի,
 Ըստ խնկատրդ քում առակի՞:

Դ.

- Զի քո է փրկութիւն,
 Եւ ի քէն է քատրիւն,
 Եւ աշով քո՝ նորոգութիւն,
 75 Եւ մատամբ քո՝ զարեղութիւն,
 Եւ ի հրամանաց քո՝ արդարութիւն,
 Եւ յողորմութեանց քո՝ ազատութիւն,
 Եւ յերեսաց քո՝ լուսատրութիւն,
 Եւ ի դիմաց քո՝ զուարեութիւն,
 80 Եւ հոգովդ քո՝ բարութիւն,
 Եւ ամմամբ իւղոյ քոյ՝ սփոփութիւն,
 Եւ ցաւով շնորհի քոյ՝ զուարթութիւն:
 Եւ դու տաս մխիթարութիւն,

- 85 Եւ մոռացուցանես զվհատութիւն,
 Եւ բառնաս զխաւար վշտաց,
 Եւ զհեծութիւն ողբոց ի ծաղր փոխես:
 Եւ քեզ վայել է արհնութիւն գովութեամբ հանդերձ՝
 Յերկինս եւ յազգս հարցն եւ ի ծնունդս նոցա
 Եւ յափառենից յափառեանս:
 90 Ամէն:

Նարեկի խորագրի շարունակությունը (մեռ. № 1568, էջ 6ա, ժամ. 1173 թ., գրիչ և մանրանկարիչ՝ Գրիգոր Սկևտացի)

ԲԱՆ Ժ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

Եւ արդ, քանզի միապէս մատնէ կորստեան
Ե՛ւ զղջումն ուժգնապէս, Ե՛ւ մեղանշին մոլեգնաբար,
Զի թէ եւ ատարացեղ իմն են ի միմեանց այլայլութիւնք
նմանութեանցն,

- Սակայն զկերպարանս երկաքանչիւրոցն առ միմեանս եղեալ՝
5 Զմի եւ զնոյն վնասութեան ծնունդս արտադրեն.
Զի մինն զհզաւրին ձեռն իբր ապիկար թեւահաւատէ՛,
Իսկ միւսն, ըստ նմանութեան քառասունեաց պանարեղինաց,
Յանգագայս եղեալ՝ զյուսոյն առասան խզէ՛,
Վասն որոյ, ընդ առաջնումն միշտ փաղափշեալ, հանապազ
խնդայ սատանայ՝,
10 Իսկ երկրորդան, ըստ նմանութեան լափիկոդ, դժոխորովայն
գազանի՛,
Իբր կերակրով՝ արեամբ պարարի:

Բ

Եւ արդ, իբր զգանեալ բազմահարուածեան հեծանաւ՝
Եւ յափն մահու ժամանեալ,

- Դոյզն ինչ դարձումն շնչոյ ընկալեալ
 15 Եւ յոգի կենդանի եկեալ՝
 Կազդուրեցայց, պատսպարեցայց, կանգնեցայց,
 Յարեայց յանկենդանականս կորստենէ,
 Աւժանդակեալ Քրիստոսի ձեռամբն,
 Որ գրածն է յամենայնի,
 20 Ի բարեբար յերկնատու Հաւելն
 Փրկութեան եւ բժշկութեան պտուղ ընձեռեալ
 Ինձ՝ մեղուցելոյս, ախտացելոյս եւ մահացելոյս:
 Եւ սկզբնատու ողբերգութեան այս աղերսանաց
 Ձեռատոցն շինուած կառուցից.
 25 Քանզի եւ ոմն ի նախնեացն, սոփիմբօ զինեալ,
 Փոխեցաւ իսկոյն յանմահականն վիճակ վերին,
 Չապաշխարութեանն դեղ ընկալեալ՝ ապաշաւանաց թոշական
 Ձգրականն անեղծութեան աստէն ժառանգեաց:
 Ի վեր, քան զորոց առաքեալ ընդ նմին ցուցանէ,
 30 Որք, զհանդէսն մրցանակին յերկրի կատարեալ,
 Ապագայիցն եւ երկնատուացն յուսոյ հաւատացին
 Եւ անտեսցին նոխարեամբ փարբամացան⁴²:

Գ.

- Նա զի եւ ի ման մեղուցեալն,
 Եւ ի մետաղս այսոցն կրկին ընկուզեալն,
 35 Եւ յանդունդս շարեաց սուզեալն
 Ունի զայս նշոյլ փրկութեան կենաց՝
 Վերստին գտանել սովաւ ելս քաւութեան,
 Իբր պարտատուն աշաց անձեռով յամենակալին գրութեանց
 Կրկին բարգաւանեալ երկիր, նուիրեալ Հոգւոյն աստուծոյ,
 40 Ամենահաւաք ծաղկաւետ գտաւ:
 Իսկ զխախտոյս տէրունի պաշտելի բանին յիշեալ առ սմին՝
 Չամենայն ինչ հնարատու է այնմ, որ հաւատայն*,
 Է զի եւ զշափն ընտրականացն⁹ բարեմասնութեան
 Աստուծոյ հանելեացն զննեալ աստանաւ՝
 45 Չայս պատկեր բանի ընկալալ նախնի զահեբեց
 Առ ի սրբութեանցն մուտ սովիմբ հանդերձել,
 Առանց որոյ եւ ոչ տէրն փառաց

- Չիրսն առ մեզ հրաշագործեաց զաւրութիւնս,
 Եթէ ոչ նախ լծակից խնդրեաց
 50 Բարեբարութեանն իւրոյ զհաւատսն մեր:
 Ուստի եւ կեանս ընձեռել զաւրէ
 Ինքնիշխան բաականութեամբ՝ աղբրքեր գոլով աստուծոյ,
 Քանզի՝ Հաւամբ քո կեցուցին զքեզ*,
 Աւհնարաբանեալն աստուծոյ բերան վկայեաց:

Դ.

- Քանզի արդարեւ սեռն տեսութիւն,
 55 Եւ կատարեալ իմաստութիւն,
 Եւ առ աստուած ընտանութիւն,
 Եւ բարձրելոյն ծանաւութիւն
 Հաւատոց մասն երջանիկ եւ ընտրեալ անուն,
 60 Որ յարձգեալ մնայ անվար եւ անվակելի՝
 Պատուակից գոլով սիրոյ եւ յուսոյ¹⁰:
 Չի եթէ փոքու սերմանի¹¹ գոյի՝
 Հատի մանանխոյ չափոյ նուաստի հաւամբ
 Զլերանց մեծութիւն փոխէ զարեղապէս ի սիրտս ծովու¹²,
 65 Ապա յիրաւի ընկալալ գոյն սկզբնաշախտ առաջնորդ կենաց՝
 Անեղկմիտ պաշտան առ աստուած,
 Որ զապառնիսն եւ զծածկեալսն
 Առանց երկբայութեան ի հոգւոյն աշտ տեսանէ
 Երրորդութեանն փառատրելի անուամբն պատուեալ հաւամբ՝
 70 Ընդ սիրոյն դասեալ եւ յուսոյ:
 Չի քէ եւ զերիսն հատուածս առանձնատրականս
 Ի մի եւ ի նոյն խորհուրդ դիտեսցես¹³,
 Յաւետ մեծացիս նոքամբ ի յաստուած,
 Քանզի քէ հաւատաս ի նա՝ եւ սիրես,
 75 Որով եւ յուսաս աներեւութից պարգեաց նորին:
 Նմա փա՛ռք յափտեանս:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԺԱ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Եւ արդ, ես՝ յետինս դաւանողաց, ունայն ի բարեաց,
Նայեցեալ խորհրդով մտացս ի սկզբնատուն իմ եղելութիւն
Ի ձեռն ձեռին ստացողին իմոյ յանէից,
Յուսով հաւատամ Յիսուսի Քրիստոսի առնել՝ զոր կամի:
5 Քանզի հաւատացի, վասն որոյ եւ խաւեցայ՝
Խրատեալ Պաղոսիս, ուսեալ ի Դաւթայ*,
Թէ եւ արդ կենդանի մաղթանք նոցա այց ինձ արացէ,
Որպէս հաւատովք նանաշել զնա,
Եւ զգաւորսն յարութեան նորա, ըստ առաքելոյ,
10 Եւ զհաղորդութիւն շարշարանաց նորա,
Եւ որ զկնի բերին ասացեալքն*:
Կցորդ է սմին եւ յոյժ նմանատիպ
Հաւատալն իսկապէս եւ ի նորոգս այս փոխադրութիւն,
Որ ի մեղացն՝ ի քաւութիւն,
15 Եւ ի շարագործութենէ՝ յարդարութիւն,

6. Բ Կորնթ., Դ, 13: Սաղմ., ՃԺԵ, 10:

11. Փիլիպ., Գ, 10:

Եւ յանմաքութենէ՝ ի սրբութիւն,
Եւ յանփաւելեացս պարտեաց մահացու յանցանաց՝
յանդատապարտն երանութիւն,
Եւ ի ծառայական կապանացս՝ յերկնատուն ազատութիւն:

Ի

- Քանզի զիա՞րդ ոչ արդեւ չֆնաղ քան զքան
20 Եւ ի մքութենէ երկեանութեան խաւարի զտեալ,
Եւ աստուծով աւժանդակեալ եւ ազնեալ սիրտ մեղատրի,
Որ ընդ մարմնապէս ծիծաղելն՝ առ նմին հեծէ հոգեպէս,
Որ թէպէտ եւ յամբարձմանէ բարձրութեան գերագունիցն կայից
Ստորասուզեալ ծանրութեամբ յանդեղային վնին խորխորատ
գրոյն կործանման՝
25 Նորագիտ մեղաւքն անջրելեալք՝,
Ունի եւ նշխար նշողից փրկութեան կենաց հպատար,
Իբր կայծակն լուսոյ՝ պանեցեալ ի միտս եւ յոգի,
Որպէս զնոր նշանատու եւ զարմանատու քանձրամած,
Հրաշիւք մակարդեալ վնին հրամանի՝
30 Ի յատակս ներքինս նիւնեալ ջրհորոցն*:
Ուստի եւ մեղուցելոյն իսպառ քախծելոյ,
Եւ ակնկալութիւն բարոյն բարձելոյ,
Եւ համարձակութիւն շնորհին լքելոյ
Յուսալ վերստին անդէն միսանգամ
35 Նախապարգեւիցն փառազարդութեանց դարձեալ հասանել:
Քանզի եւ յաստուածուստ անդուստ հանդերձի եւ այս ներգործիլ
առ սոյնս,
Վասն զի սա զտուողին զաւրորսն ամենահնար անտարանէ,
Յոր խունկ հանութեան մեծապէս հոտոտի աստուած,
Քան յամենայն բուրումն անուշից
40 Եւ քան ի խառնեալն երբեմն աղացմամբ ի սպաս խորանին*,
Որ է կերպարան անձանց խոնարհից՝ զիջեալ բեկութեամբ
Առ ի միութիւն նոյն նմանութեան:
Ըստ որում հարցեալ փրկչին ամենից ցոմանս ախտացեալս
տեսանելեալք՝
Հաւատա՞յք, ասելով, առ այդ, թէ կարող եմ առնել ձեզ զայդ*,—
45 Ոչ պարգեւեաց աչաց նոցա լոյս,

44. Մատթ., Բ, 28:

Եթէ ոչ նախ զհաւատոցն գրաւ ընկալաւ.

Քանզի զի՞նչ, քան զմեռելութիւն քառաւեայն դիոյ,

Առ կենդանութիւն մեզ անյուսագոյն,

Առ որ կանանցն՝ ժամանելոց ի յոտս արարչին հաւատոցն

հանդերձանաւ,

- 50 Անյապաղաբար զփառացն աստուծոյ տեսին զհանդէս՝ ի յեղբարն
կենդանութիւն⁴:

Գ.

Իսկ աստուտին անկապաւտ շնորհին մնացելոյ

Զկնի մեղանացն հզարագոյն են վկայք.

Նախ՝ Ենով⁵, զկնի՝ Ահարոն⁶,

Յետ նոցա՝ Դաւիթ⁷, դարձեալ՝ եւ Պետրոս⁸,

- 55 Ընդ որս՝ եւ փոքրն Նիկիագար⁹,

Որ ի մեծէն աստուծոյ ողորմեալ մեծապէս՝

Ի մեծագունիցն վկայեցաւ¹⁰:

Աւելորդ է առ այս եւ բանն արակի անառակ որդւոյն¹¹,

Թողում զպոռնիկն, որ ի տեսնէ զովեցաւ¹²,

- 60 Եւ զմահաւորն, որ ի բարեգործէն յիշատակեցաւ¹³,

Եւ զաւագակն երջանիկ,

Որ յարձակումն վերջին շնչոյն՝ հաւատովքն պսակեցաւ¹⁴.

Եւ զոր անբաւելին են պարտիք՝

Զհաղորդեալքն սպանման մահու արարչին¹⁵,

- 65 Առ որս՝ եւ գլխաւորն ընտրելոց Պապոս¹⁶,

Որ երբեմն նախնին էր անարինաց,—

Յորոց ոմանք ծանաւութեամբ արինին գլորեալք՝

Անդրէն կանգնեցան բիրապատկեան գերագանցութեամբ,

Քան զնախակրանիցն առաւելութիւն:

- 70 Իսկ որ նախ քան զարինակին տուչութիւն

Զաւանդն պանեալ հայրենի,

Մերձատրագոյն զոլ պատուիրանի սկզբնահաւոն դաւանութեան,

Որ եւ զնախնոյն պարտիս ինքեան վարկուցեալ՝

Զնորայսն իւրովքն տուծեաց կրից տաժանմամբ,

- 75 Ոչ քանցաւ միայն ծածկեալ ի յերկրի,

Այլ շարշարեալ մարմնով,

Քանականաց բնութեան կենաց կարապետ,

Յաղթող զարապէս բնութեան մահու՝ փոխեցաւ¹⁷:

Դ.

Իսկ ոմանք, ի բուսոյ տեսս հասակին շարութեամբն¹⁸

յերկարածեալ,

- 80 ի կատարեալ տիս ժամանակին ոչ ի բարձրութեանն կայից
հոսեցան,

Քան քէ ի ստորնականաց բշտառութեանց դժնէից կենացս
Ի կամարն երկնից համբարձան:

Եւ քէ այն ժամանեաց կանխաւ, զարացեալ ի շարեացն դարձ,
Որ մինչեւ յոսկեղէն նիւթ յեղանակեալ հողոյս գոյութեան,

- 85 Եւ պատկերն արժունի, ի պատիւ կերպիս մերոյ, նկարեալ՝
Արժունականն քանդակաւ, անկորուստ եւ անփոխադիր,
Եւ յաղթող դաւանանութեան զմեքս ենթադրեալ բնութիւն,

Ապա առաւել յուսալի է այժմ մերկապարանոց լուսաւորութիւն,

Անբաւ եւ անվերարկու, տերամք Քրիստոսի ուխտեալ,

- 90 Որով եւ միշտ հաստատեալ պահի ի մեզ բանն տէրունի,
Ըստ մարգարէին ձայնի՝

Ուխտ խաղաղութեան եւ կնիք հաստատութեան¹⁹,

Առ հաշտարարն միջնորդ՝

Երկնային անմահ, կենդանի եւ մշտնջենաւոր բարեխաւս:

- 95 Ապա ուրեմն ըստ այսու կանոնի նշմարագունի,
Եւ անփոխադրելի սահմանի,

Եւ արարչաւանդ պայմանի

Համբուրեմ հաւատոց շրթամբք զպատկեր բանիս

Եւ ակն ունիմ փառացն շնորհի,

- 100 Քանզի արդարեւ յարդարացուցանելն զմեզ աստուծոյ՝
Ոչ ոք զարէ դատապարտ առնել²⁰,

Ըստ առաքելական բանի²¹ սահմանի:

Ե.

Այլ յայս անստուերագիր վստահութիւն ապաստան՝
Կամ կործանեալս կանգուն,

- 105 Թշուառացեալս՝ յաղթող,

Վրիպեալս՝ ի դարձն կենդանական,

Ամենաբշտառ շարագործս՝ ի յոյսն,

Մահու մատնեցեալս՝ ի կեանսն,

Ընդ ապականութեամբ վանառեալս՝ ի ձիրն,

- 110 Դժոխային գործովք գրաւեալս՝ ի լոյսն,

- Ստորնասէր անասնակենցաղս՝ յերկինս,
 Կրկին գայթակղեալս՝ ի վերստին փրկութիւնն,
 Մեղաւ կայեցեալս՝ ի հանգստեանն խոստումն,
 Անբժշկական վիրաւ վարանեալս՝ ի դեղն անմահացուցիչ,
 115 Ստամբալեալս վայրագութեամբ՝ ի սանձսն հանդարտութեան,
 Սրացեալս վարատական՝ ի կոշումնն,
 Ապառու ղծնդակս՝ ի հեգութիւնն,
 Ընդդիմաբան լուտացողս՝ ի ներումնն:
 Ի Քրիստոս Յիսուս
 120 Եւ ի Հայր նորին հգաւր եւ անաւոր,
 Յանուն եւ ի կամս բարեւարութեան Հոգւոյն ճշմարտի,
 Աւրհնաբանեալ իսկութեանն եւ մի աստուածութեանն՝
 Չարութիւն եւ արհայութիւն,
 Մեծութիւն եւ փա՛ռք յաւիտեանս:
 125 Ամէն:

ԲԱՆ ԺԲ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա.

Եւ արդ, քանզի յաւէտ յառաջնում զղջմանն
 Յուսանատութեանն բանիւ լ'բայ՝
 Եւ տարակուսանաց հեծանաւ ի մահ ձաղկեցայ,
 Աստանաւ ի յուսոյն կերպարան փոխեալ՝ յարգանաւել
 համարձակեցայց՝

- 5 Զերբորդութիւնն Սուրբ կարդալով յազնականութիւն ինձ՝
 մեղաւորիս:

- Որ եւ անդստին իսկ յարհնաբանելն
 Եւ ի դաւանելն զկենդանաւարն բնաւից աստուած,
 Իսկոյն եւ կոշումն բնտանի ձայնի
 Անատրութեան անուան շնորհաձիրն բարեւարի,
 10 Մահացելոյս է կենդանութիւն,
 Ըստ մարգարէին նախահառութեան,
 Թէ՛ Որ կարդայ զանուն տեառն, նա կեցցէ՛:

12. Յովէլ, Բ, 32: Գործք, Բ, 21: Հովմ., Ժ, 13:

Բ

- Իսկ ես ոչ միայն կարդամ,
Այլ նախ հաւատամ մեծութեան նորին,
15 Ոչ եթէ վասն պարգեւաց նորա դարձեալ մատուցեալ յողով
դեգերիմ,
Այլ իբր զկենդանութիւն իսկապէս
Եւ զշնչոյ տուրեառութիւն հաւաստի,
Առանց որոյ ոչ է շարժողութիւն կամ ընթացութիւն,
20 Զի ոչ այնքան յուսոյն հանգուցիւ,
Որքան սիրոյն կապանաւ բերիմ:
Ոչ ի տուսն, այլ ի տուողն յաւէտ կարաւորիմ,
Ոչ փառքն եմ ինձ անձկալի,
Այլ փառաւորեալն է համբուրելի,
Ոչ կենացն փափագանաւ,
25 Այլ կենարարին յիշատական միշտ նենկերիմ,
Ոչ վայելիցն տարփանաւ հեծեմ,
Այլ հանդերձաւորն տենչանաւ՝ յերկամանց աստի կականիմ,
Ոչ զհանգիստն խնդրեմ,
Այլ զհանգուցչին երեսս աղաչեմ,
30 Ոչ հարսնարանին խնջոյիմ,
Այլ փեսային անձկութեամբ մաշիմ:
Ի ձեռն որոյ զաւրութեան վստահապէս ակնկալութեամբ,
Վերագրեցեալդ յանցանաւ բեռանց,
Անեղմիտ յուսով հաւատամ՝
35 Ի կարողին ձեռն ապաստանեալ.
Ոչ քաւութեան միայն հասանել,
Այլ զնոյն ինքն տեսանել՝
Յողորմութիւն եւ ի գրութիւն
Եւ յերկնիցն ժառանգութիւն,
40 Թէպէտ եւ յոյժ եմ տարագրելի:

Գ

Եւ արդ, բազում պատկառանաւ ամաշեցելոց ղիմաց կորացեալ,
Զմիշնորդ ազդման կափուցմանց երկակի շրթանցս²
Արժանափակ աղիսի կարկելոց առ անհամարձակ լեզուիս
շարժութիւն,
Նորոգեցից ի յերգ հառաչման պաղատանաց յեղանակութեանց³

- 45 Աղիողորմ հեծեծանաց՝ ի բարձունս աղաղակելոյ՝.
Ընկա՛լ քաղցրութեամբ⁵, տէր աստուած հզար, զդառնացողիս
զաղաչանս,
Մատի՛ր գրութեամբ առ պատկառեալս ղիմաւ,
Փարատեա՛, ամենապարգեւ, զամաւական տխրութիւնս,
Բա՛րձ յինէն, ողորմած, զանբերելի ծանրութիւնս,
50 Անշրպեւեա՛, հնարատու, զմահացու կրքութիւնս,
Աւարեա՛, միշտ յաղթող, զխաբողին հանութիւնս,
Բացադրեա՛, վերնային, զմոլելոյն մառախուղ,
Կնքեա՛, կեցուցիչ, զկորուսչին ընթացմունս,
Յրուեա՛, ծածկատես, զըմբռնողին շար գտմունս,
55 Խորտակեա՛, անքնին, զմարտողին ղիմեցմունս:
Տեառնագրեա՛ քո անուամբդ զլուսանցոյց երդ յարկիս,
Պարփակեա՛ քո ձեռամբդ զառաստաղ տանարիս,
Գծագրեա՛ քո արեամբդ զմուտ սեմոց սենեկիս,
Կերպացո՛ զքո նշանդ ի հետս ելից մաղթողիս,
60 Ամբացո՛ քո աշովդ զհանգստեանս խշաի,
Մաքրեցե՛ս ի խաղբից զծածկարան անկողնոյս,
Պահեցե՛ս քո կամաւդ զտառապեալ անձն ոգոյս,
Անխաղա՛խ արացես զքո շնորհեալ շունչ մարմնոյս,
Կացուցե՛ս շրջափակ զղար զաւրուղ երկնայնոյ,
65 Կարգեցե՛ս ի ղիտի ընդդէմ ղիացն դասու՞:

Դ

- Տո՛ւր հանգիստ բերկրութեան
Մահահանգոյնս նիրհման
Ի խորութեան գիշերիս՝
Բարեխաւսութեամբ հայցուածոց
70 Սրբոյ Աստուածածնիդ
Եւ ամենայն ընտրելոց:
Ամփոփեալ պարուրեա՛
Զպատուման տեսութեանց
Զգայարանացս իմաստից՝
75 Անգարհուրելի գետեղմամբ
Ի ծփական խռովութեանց,
Կենցաղական զբաղմանց,
Անըշական երագոց,

- Խալականաց ցնորից՝
 80 Յիշատակաւ քո յուսոյդ
 Անվնասելի պաշտպանեալ:
 Եւ սքափեալ վերստին
 Ի ննջմանէ ծանրութեան,
 Ամենազգաստ արթնութեամբ,
 85 Հոգեւորոգ զուարթութեամբ
 Ի քեզ արձանացեալ,
 Զայս ձայն մաղթանաց բուրմամբ հաւատոց
 Քեզ, ամէնաւրինեալ թագաւոր փառաց աննափց,
 Փառաբանողաց երկնագումար խմբից երգակցեալ⁷
 90 Յերկինս առաքել:
 Զի դու փառատուրեալ ես յամենայն արարածոց
 Յափտեանս յափտենից:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԺԳ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽՍԶ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Աստուած բարեբար, հզար, ահաւոր,
 Հայրդ բարի ողորմութեանդ շնորհի,
 Որոյ անունդ իսկ մեծիդ զգրութիւն
 Եւ զընտանութիւն աւետարանէ,
 5 Քաղցրդ դժնէից եւ անգոհացողաց.
 Ընդ քեզ եւ Որդիդ քո՝ իբրեւ զքեզ,
 Զաւաւոր ձեռն՝ իբրեւ զոյդ,
 Անժամանակ տէրութեամբ անեղ,
 Ընդ արարչութեանդ քոմ բարձրացեալ.
 10 Եւ Հոգիդ Սուրբ նշմարտութեան,
 Բղխեալ առ ի քէն անսպառութեամբ,
 Կատարեալ իսկութիւն գոյի, էութիւն մշտնջենաւոր,
 Հաւասար քո ամենայնիւ, փառակից Որդոյ տէրութեամբ:
 Երբեակ անձնաւորութիւն համայն անբնիմ,
 15 Տրոհեալ ի դիմաց ուրոյն զատուցմամբ,
 Իսկ միատուրեալ համագոյութեամբ,
 Նոյնագոյ բնութեամբ տիրապէս, անշփոթ եւ անանջրպետ՝

- Միով կամաւ եւ կցորդութեամբ:
 Ո՛չ երիցութիւն ումեմն ի յումեմն,
 20 եւ ո՛չ քթել մի ական առ նուագութիւն միոյն ժամանեալ,
 Քան թէ պատնառ սիրոյ երկնայնոյ անստուեր լուսոյ՝,
 Որ առ մերն է ծանաւութիւն,
 Միով պսակաւ սրբասացութեան անսկզբնաբար աստուածաբանեալ:

Ի

- Քանզի արդարեւ վերածայնեալս այս խոստովանութիւն
 25 երեւիառատեանդ դաւանութեան՝ զվէմն հաւատոյ Պետրոս
 Իսկ զդատապարտելոյս անձն մեղաւ բարեհրաման քո
 ակնարկութեամբ,
 Ո՛վ խնդրողդ գերելոյս, հրաշանորոգ արդարացուցէ:
 Քանզի թէպէտ եւ քո իցեն պարգեւ, եւ քո՝ ողորմութիւնք,
 Այլ ոչ ի պարգեսն եւ այնքան հոշակեալ, որքան յողորմութեանն,
 30 Ձի երկրորդն զքոյդ յանխէ գիտոս,
 Իսկ առաջինն զնզնատրացն յայտնէ զգործս.
 Ձի պարգեւ վաստակոցն են փոխատրութիւնք,
 Իսկ ողորմութիւնք՝ մեղուցելոյս բարեհրութիւնք:

Գ

- Եւ արդ, մի՛ զաւրացին մարդկայինս գործք
 35 Առաջի քոյոցդ շնորհաց, աստուած զքութեանց,
 Թէ եւ անդր իսկ իցեն, քան զարէնս հասարակաց բնատրականս
 հոսմանց,
 Այլ յաղթող եղեալ քոյդ երկայնմտութեան,
 Նուազ եղիցի առ քումդ մասին ընթացք երկրածնաց:
 Քանզի եւ որ մաքրութեամբն պերճանային՝ արիւնակացն
 վստահութիւնք՝
 40 Ի լուսատրել քոյդ արդարութեան գուշակ ներկայիս,
 Ամենանուագ անձկութեամբ լինալ հրէութիւնն յետնեալ,
 Եւ յաւէտ ընդ տարագրական ողորմեցելոցն՝
 Առաւել նոքա գտան կարատեալ մարդասիրութեան:

- Եւ քանզի ամենայն ինչ հնարատր է քեզ, բարեհար,
 45 Լո՛ւր պաղատանաց գոչման հեծութեանս, որ կարդամս առ քեզ,
 Ողորմեա՛, կեցո՛ եւ մարդասիրեա՛,
 Ձի քո է երկայնմտութիւն,
 Քաղցրութիւն, փրկութիւն, քաւութիւն
 Եւ փառք յամենեցունց յափառեանց ազգաց:
 50 Ամէն:

Բ Ա Ն Ժ Դ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՅ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Պաղատիմ առ քեզ, լուսոյ նառագայք,
Արքայ երկնատուր, զովեալ անպատում,
Որդի աննառ մեծիդ աստուծոյ,
Խոնարհեցո՛ զունկն քո, բարձրեալ բարեգութ,
5 Կենաց ապաւէն, նորոգ մեծեցեալ կրկին աստանաւ՝
Ի հառաչումն նուաղս ձայնի վիրաւորելոյս:

Բ

- Ո՛չ ցուցեալ է երբէք, երբ աղաչեաց զքեզ
Ի ձեռն աագակացն սրոյ խողխողեալն՝,
Քանզի կարկամեալ էր,
10 Ո՛չ ձայն պաղատանաց զկնի արձակեաց,
Քանզի անկոխն էր,
Ո՛չ մատամբքն տատանելոց զաղէտ վտանգին յայտնեաց տեսողիդ,
Քանզի խորտակեալ էր,
Ո՛չ աչս կողկողագինս արտասուաւ ողբոց բարերարիդ յանդիման
կացոյց,
15 Քանզի վնասապարտ էր,
Ո՛չ ի պառգամ բանից միջնորդի զողորմածիդ կամս հանեցոյց,

- Զի անայցելու էր,
Ո՛չ հայքայքմամբ խորտակեալ մարմնոյն
Արիւնեանգ ներկուածով ձորձոց զգրածիդ սիրտ նմեցոյց՝,
20 Վասն զի անյոյս էր,
Նաեւ ո՛չ ծնկովքն հաստատութեամբ, իբր զարշապարաւ ոտին,
վարեցաւ:

- Այն զի անյարիր էր.
Քանզի կիսամեռն ասել կենդանայն՝
Սակաւ ինչ նուագ է մեռելութեան:
25 Մանաւանդ զի ի քոյոցդ խրատեալ բանից,
Եւ բարերարեալ քոյդ ողորմութեան,
Եւ փառաւ քո լուսագարդեալ,—
Ոչ միայն զի ոչ վերջացաւ ի հակառակն քո ընթացից,
Այլ ստանակեալ ապստամբութեամբ՝ յիւր թշնամեացն թիւ
յանելաւ,
30 Ընդ նոսին դաշնաւորեցաւ, միաբանեաց ամեկեացն քոց:

Գ

- Իսկ դու, բազմապարգեւ, բարերար, անոխակալ, ամենակեցոյց,
Ոչ միայն զի ո՛չ պանեցեր զշարագործին մեղաց յիշատակ,
Այլ եւ ո՛չ բանիւ յանդիմանեցեր:
Ո՛չ ոտն հարեւ անկելոյն,
35 Այլ կարեկցաբար մատուցեալ՝
Զծայրագոյնն ցուցեր զխնամս:
Ո՛չ քանանայապէս քստ անարոնեան տկար արիւնին՝
Զարատուր առ մահուն պաշտան՝ դատապարտիչն
Անիծիւք եւ բռնալիր քանցն ձգմամբ
40 Ի խորտակումն խոցելոյն արագեալ մատեար,
Եւ ո՛չ դետական կարապետային անկատարագործ՝,
Ի յերկուցն մի բաժանեալ խորոց,
Հնոյն լուսն եւ նորոյս սկիզբն,
Ունայն ի հոգոյ յապաշխարանն հանդիսացեալ՝
45 Զվիրաւորելոյն տեսեր զվտանգ,
Զի մի՛ սատակիչն արիւնակութեամբ տապարան արմատակտրաւ,
Զմահուն պաշտան ի քեզ նկատեալ,
Յառաջ քան զփորձ առաջակայիցն սատակեսցի,
Այլ հեքանոսացն պանպան անուն ասորեստանեայց,

50 Որք ի հրէիցն ընկալեալ զաւրէնս՝
Ամբողջ պանեցին, զոր նոքայն մոռացան,
Նոցին կցորդեալ մարմնոյդ վերարկուաւ մերակերպական
խառնութեամբ՝

Զազատարարն գծագրեցեր զանտիս առ ատարագգիսն,
Եւ աստուածաբարդ ներգործութեամբ անապականաւ,
55 Ձեռն կարկառեալ՝ յարուցեր զմարդն նախնի,
Մեղուցեալ ի մահ իւրովն ծննդով:
Զտրամեցելոյն սիրտ բերկրեցուցեր,
Եւ զվնասեալն հաստատեցեր,
Եւ զքշուառացեալն միանգամ՝ կրկին զուարթացուցեր,
60 Առաջանին կենարար ածմամբն եւ բաժակաւն լուսոյ լցեր,
Հացիւղ երկնայնով արարչականդ բոյին մարմնով՝ նոր
յեղանակեցեր,

Վերակացութեամբ երջանկացն ազանց ընտրելոց
Յանձանձեցեր, զրգեցեր եւ խնամարկեցեր:
Հանդարտընթաց գրաստուն տածողութեամբ անզգուելի պանեցեր՝
65 Մինչեւ յարկն լուսոյ ածեր,
Ի ձեռն երկախանչիւրոց միջնորդաց՝ նախնեաց եւ երկրորդաց,
Տուչութեան կտակաց կենդանականաց, մարդասիրապէս
դարմանատրեցեր:

Եւ որպէս երբեմն ընդ Մովսեսի՝
Թեւ տարածեալ արծուոյն արինակաւ՝ ընկալար զնա՝,
70 Եւ ի հանգիստն հանդարտութեան երկրին բարութեան
առաջնորդեցեր,
Եւ զբանին կերակուր ջամբել հրամանատրեցեր վարդապետութեանց:

Դ

Եւ արդ, որ զբնան ծայրագունին բարութեան լուսոյ
Յամենայնի բովանդակապէս հրաշագործեցեր,
Զաւցտողին զգանձ քեզ սեպականեալ՝
75 Ձեռն ստացուածն առ քեզ դարձուցեր,
Կեցո՛ւ եւ զիս՝ մաքրեալ ի մեղաց պարտեաց:
Որ ձրի պարգեւս եւ անպատրաստից,
Ընդ որոց եւ ինձ տացես քաւորին եւ բժշկութիւն,
Բարեգութ, զարեղ, անհնին, անեղծ, ահաւոր,
80 Աւրնեալ միշտ յաւիտենից յաւիտեանս:
Ամէն:

ԲԱՆ ԺԵ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՑ

Ա

Իսկ դարձեալ աստուած վերստին
Առ նոյն հեծութիւն սրտիս վտանգի
Ինձէն մատուցեալ սովին նուագաւ ի նոյն ոն բանի՝
Զամենապարգեւդ արգահատեցից՝
5 Տագնապեալ ոգոյս վտանգիս իսպառ,
Իբր մեռեալ՝ կենդանայ անմահիդ մաղքեմ աստուծոյ,
Խոստովանեալ ընդ փառացդ քո զիմս անարգութիւն,
Եւ առ շարեաւս իմով՝ զքոյդ բարութիւն,
Որովք յաղքեալ գտայ, քան քէ բժշկեալ,
10 Եւ ամաշեցեալ, քան համարձակեալ,
Ուխտակորոյս, աւանդամոռաց:
Իսկ կրկին առակն, որ առ իս,
Որ ոչխարին տրուպն տարացուցիւ՝,
Որ յետին անզգայութեանն էր մատնեցեալ, մոլորեալ,
15 Եւ ի լերինն, ուր ոչ է այցելութիւն,
Ընդ զազանականացն դիւաց եւ կոոցն վայրենութեան քափառեալ,
Ո՛չ մերձաւոր գոլ սակաւ մի հատին:
Ո՛չ քան ունէի, որով եւ զցաւոցն աղէտ պատմէի,
Ո՛չ ձեռն ձգողական, որ համեցն է ազդողական:

- 20 Իսկ դու, միայն գովեալդ ի սկզբանցն յափտեանց եւ յարդի
ծնելոցս,
Գտեալ, ըստ մաղթանաց գոչման երգողին²,
Զիս՝ զմեղուցեալս, յաննշոյլն մոլորութեան,
Խնամողաւրէն տեսչութեամբ կամաց հովիւ կոչեցար
եւ ոչ միայն հոգացար, այլ եւ խնդրեցեր,
25 եւ ոչ գտեր միայն, հրաշագործ,
Այլ աննառելիդ բարեբարութեամբ սիրոյ
Ի կենդանարարդ քո յուս բարձեր
եւ ընդ երկնային զաւրուն դասեցեր՝
Ի հայրենիդ քո ժառանգութիւն:

Բ

- 30 եւ արդ, դու, հզար, կենարար,
Աւրնեալ, այցելու, գրածդ յողորմութեան,
Եթէ զնոսա ընկալար զապաբանեալսն աղերսանաց,
Որ մինն ի միջոց մահու սահմանի էր շարշարեցեալ,
Իսկ միսն ըստ անբանիցն անզգայութեան,
35 Վտարանդի բացամերժութեամբ յանբնակ³ վայրի վարանեալ՝
Ի բառաշ ձայնին բարբառոյ, որ անկերպաւոր աննշանական,
Աստուածային բարեխնամութեամբդ տնտեսեցեր
Զտիեզերահրաշն խնամողութիւն առ կորուսելոյն մեծ
Քշուառութիւն,—
30 3այտնեա՛ց վերստին եւ արդ գրութեանցդ խորհ
եւ բարեբարութեանցդ հոսանք՝
Առ անաւրինեալս առաւելութեամբ վերագրեցելոցդ արինակու-
թեամբ,
Առ բազմաւրինակ մահու պարտապանս,
Առ որ ի բարութեանց խառնից փաղցրութեանց յատուկ համս չար,
Առ անդամս մարմնոյ արժանաւորս հատման,
45 Առ համանարակ ամենաբոլոր ախտացեալ հոգիս վիրաւոր,
Առ հաւասարեալս անզգայութեանց անասնոց,
Առ ատարացեալս յընտանութենէ իմաստնոց,
Առ աննմանս հանգունակից բանաւորութեանց:
Որ եթէ տարացոյց գոյր՝ եւ ասէի,
50 Թէ նմանակից գոյր իմ՝ պատմէի,
Թէ հանգունակից գոյր՝ եւ նառէի,

- Թէ հաւասար գոյր՝ եւ գրէի,
Թէ զուգագործ գոյր՝ ցուցանէի,
Թէ արինակ գոյր՝ եւ ազդէի,
55 Թէ յանցեալսն՝ հայրալքէի,
Թէ ի ներկայումս աստ՝ եւ յուսայի:
Բայց փանգի անցեալ է ըստ արինակ
եւ հրաժարեալ ըստ նմանութեան,
Զոր միայն քո է փառել, բժշկել եւ հրաշագործել⁴,
60 Կենդանարար համայն մեռելոց, նորոգութիւնդ տիեզերաց:

Գ

- Զի եթէ սրբոյն սրտի տեսութեամբ երշանկին Դարի
Անարէնութիւն շարեաց բարձրացեալ ասի, քան զգլուխ⁵,
եւ ըստ ծանրութեանց բեռանց դժուարակրելոց՝ յանցմունք մեղաց,
Իսկ որ առ իս կրին սխալմունք՝ գերազանցէ,
65 Քան զնեղեղին ջրակուտակ, տիեզերասոյզ, ամենասպառ ծովուն
յորդանութիւն,

- եւ զլիսոց լեռանց վերադրէ:
Այլ շնչեցէ՛ ապ քո փաղցրութեան, իբրեւ առ Նոյին⁶,
եւ որ զլերինս հալէ⁷ զաւրութիւն՝
Յամափեցուցանել զշիղջս ջրակոյտս բազմակոճակս
70 եւ երկրակործանս իմոցս պարտեաց,
եւ լեռնակարկառ բարձրութեան մեղացս ամբարձելոց:

Դ

- եւ համառատեալ գրան քո հզար՝
Ամենակար հնարաւորութեամբ հակիրճ հատուցմամբ,
Արացե՛ս անա ելս փառութեան, ըստ մարգարէին⁸,
75 Առ երկարածիքս անարէնութիւն⁹:
եւ ներելով իմս յամառութեան,
Ո՛վ երկայնամիտ, ողորմած, արհնեալ,
Թողցե՛ս միանգամայն, բարեգործեցե՛ս իսկապէս,
Հատցե՛ս բոլորովին զանվհարելի պարտուցս
80 Զարժանահատոյց տոկոսեացս տոյժս տաժանակիրս:
Նա զի եւ չիք իսկ առ քեզ ցատումն սրտի
եւ կամ բորբոքումն բարկութեան,

- Որպէս ոչ կրին նենգութիւնք եւ կամ նշմարանք մթութեան,
 85 Բանգի կեանք են ի կամաց բոց* եւ լոյս,
 եւ ո՛չ արարեւ զմահ,
 եւ ո՛չ խնդաս ընդ կորուստ մարդոյ*,
 Ըստ Դարփի եւ Սողոմոնի:

Ե

- Եթէ մարդկան կարգեցեւ զայս կէտ սահմանի մեծի պայմանի
 Ի բարեվիճակդ քո կանոնաց՝
 90 Ոչ փոխաւորել անդրէն շարի շար,
 Այլ երթանասնիցս երբն քողով¹⁰
 Անդուստ ի յաւուր¹¹ զիրաւանչիւր մեղանաց զպարտս.
 եւ այդ բան՝ առ մեզ, որ միշտ ի բնութեան ունիմք
 Բնաւորաբար ուղեւորեալ զբիծս շարեաց
 95 Անհամար բիւրուց նորոգ յայտնելոց,
 Որ արեւնաւորին երեւին ի յանդաստան սահմանի
 Ամենաբոյս փշածին բնութեանս,
 Ըստ անսուտ քո վկայութեան, որ թէ՛ Միտք մարդոյ
 Ի խնամս շարի են արձանացեալ ի մանկութենէ*:
 100 Զի որ զկատարեալ մաքրութիւնն ունէր՝
 Աւետարանիչն կենացդ բանի Յովհաննէս,
 եւ զինքն ընդ հասարակաց բնութեան լծակցեալ՝
 Հաստատեաց զնշմարտութիւն քո՝ առ իմս ստութիւն յոյժ
 արդարացեալ.
 Թէ ասեմք, ասէ, մեղս ինչ մեք չունել՝ սուտ առնեմք զնա*:
 105 եւ արդ, կատարեալ է բան քո խնկեալ
 եւ ի զոյժս ելեալ անպակաս ի ստուգութենէ՝
 Առ իմս մոլորութիւն եւ դժնդակ անիրաւութիւն:
 Վասն որոյ խնայեա՛ յիս ողորմութեամբ,
 Քաղցրութեան նաշակաց աղբիւր,
 110 Միայն արհնեալդ յամենայն յաւիտենից:
 Ամէն:

84. Սաղմ., ԻԹ, 6:

86. Իմաստ., Ա, 13:

99. Մենդ., Ը, 21:

104. Ա. Յովհ., Ա, 8, 10:

ԲԱՆ ԺԶ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՅ ՍՐՏԻՅ ԽՍԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Եւ արդ, դու միայն աստուած երկնաւոր, բարձրեալ, բարեգործ,
 Քո է զաւրութիւն, քո՛ ներդութիւն,
 Քո՛ բժշկութիւն, քո՛ առատութիւն,
 Քո են պարգեւք, քո միայնոյ են ձիւրք ձիւր,
 5 Քո՛ քաւութիւն, քո՛ պաշտպանութիւն,
 Քո՛ հնարք անխմանալիք,
 Քո՛ արուստք անգտանելիք,
 Քո՛ շափք անշափելիք,
 Դու՛ սկիզբն եւ դու՛ կատարած*:
 10 Քանգի ոչ երբէք ստուերացուցանէ
 Զլոյս ողորմութեան քոյ խաւար սրտմտութեան,
 Վասն զի ոչ ես գրաւեալ ընդ մասամբք ախտից,
 Ի վերդ, քան զքան, պատկեր անպարագիւր,
 Անդր, քան զորհանութիւն կշռութեան,
 15 Անշափ լայնութիւն փառաց,
 Անտարափակ ընդարձակութիւն հատու զաւրութեան,

9. Յայտ., ԻԲ, 13: Ես., ԽԴ, 6:

- Անամփոփելի առաելութիւն բացարձակութեան,
 Անտկարանալի բարերարութիւն գրութեան:
 Դու դարձուցանես, ըստ մարգարէին, յայգ զստուերս մահու*,
 20 Որ իջեր կամաւ ի տարտարոսն² ներքին արգելականացն բանտի,
 Յորում եւ մաղթանացն դուռն էր աղիւսեալ,
 Եւ գերեալ անտի զմթերիցն կապուտ վտարանդելոցն հոգաց՝
 Սուսերք հրամանի յաղթական բանիդ
 Զկապ սատակման մահուն խզեցեր
 25 Եւ զմեղացն կարծիս ցրուցեր:
 Դա՛րձ առ իս, որ զնդամ զնդանաւ վնիս
 Տղմասիկ գրոյս յերկաթս մեղաց՝
 Վիրատրեալ խոցմամբ սլաֆաց բանսարկութիւն նետից:

Բ

- Այլ դու, յամենայնի տէրդ բարերար,
 30 Լոյսդ ի մէջ խաւարի, արհնութեանդ գանձ,
 Ողորմած, գթած, մարդասէր, կարող,
 Զաւատար, անպատում, անբնին, աննառ,
 Բաւական, ըստ սրբոյն Յակոբայ*,
 Անհնարից ամենից դիւրապատրաստ հնարատրութիւն,
 35 Հաւ ծախիչ զխոխս մեղաց,
 Հաճանչ կիզանող ընդհանրական թափանցանցութեան՝ խորհրդոյ
 մեծի:
 Յիշեա՛ զիս յողորմութեան քո, արհնեալ, եւ մի՛ յիրատունս քո,
 Ի ներողութեան քո, եւ մի՛ ի հատուցման,
 Յերկայնմտութեան, քան ի հաւաստութեան:
 40 Եթէ կշռեսցես զմեղանաց իմոց ծանրութիւն՝
 Ընդ քաղցրութեան քո, եւ մի՛ ընդ արդարութեան,
 Զի առ սակ նախնումն յոյժ է նուագեալ,
 Իսկ ի ներհակ վերջնոյս՝ յաւէտ ծանրակիր:

Գ

- Արդ, մատի՛ր առ իս, բարութիւն,
 45 Որպէս յունկանն բժշկութիւն՝ հակառակ քո համբարձելոյն՝,

19. Ամովս, Ե, 8:

23. Մենգ., 16, 11:

Բա՛րձ ի մեղուցելոյս զնողմ մահու խոռվութեան,
 Զի հանգիցէ յիս ամենակալ Հոգիդ խաղաղութեան,
 Եւ քեզ փա՛ռֆ յամենայնի յաւիտեանս յաւիտենից:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԺԷ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Արդ, աղաչեմ զխնամակալդ վտանգաւորաց
Տաժանելեաց կրից բախժութեանց հոգոց վշտացելոց՝
- Մի՛ յաւելուր հեծութեանս ցաւ,
Մի՛ խոցեր զվիրաւորեալս,
5 Մի՛ դատապարտեր զպատժեալս,
Մի՛ տանջեր զշարշարեալս,
Մի՛ զաներ զհարուածեալս,
Մի՛ զլուրեր զանկեալս,
Մի՛ կործաներ զգայրակղեալս,
10 Մի՛ մերժեր զհեռացեալս,
Մի՛ տարագրեր զհալածեալս,
Մի՛ ամաշեցուցաներ զպատկառեալս,
Մի՛ կշտամբեր զհարթուցեալս,
Մի՛ խորտակեր զբեկեալս,
15 Մի՛ խռովեցուցաներ զամբոխեալս,
Մի՛ ալեկոծեր զբացեալս,
Մի՛ սասանեցուցաներ զղղրդեալս,
Մի՛ շփոթեր զմրրկեալս,
Մի՛ կեղեքեր զգիշատեալս,

- 20 Մի՛ չախշախեր զբեկեալս՝,
Մի՛ գաւշեր զմորմոքեալս,
Մի՛ կուրացուցաներ զխաւարեալս,
Մի՛ զարհուրեցուցաներ զապշեալս,
Մի՛ խորովեր զխարշատեալս,
25 Մի՛ մահացուցաներ զհիւանդս,
Մի՛ բեռանց ծանրութեան մատներ զտկարս,
Մի՛ անուր յաւելուր կարկամեալ բիկանցս,
Մի՛ կրկնակի ողբումն՝ դառն հեծութեանս,
Մի՛ ուժգնապէս վարեցիս առ հոգս,
30 Մի՛ սաստկապէս՝ առ մոխիրս,
Մի՛ անաշտապէս՝ առ ստեղծուածս,
Մի՛ անարկութեամբ՝ առ փռշիս:

Բ

- Մի՛ ընդհարկանիւր խստութեամբ մեծդ ընդ փոքուս,
Լոյսդ՝ ընդ ստուերականիս՝,
35 Բնութեամբ բարիդ՝ ընդ ի բնէ չարիս,
Ողկոյզդ արհնութեան՝ ընդ պտղոյս անիծից,
Քաղցրութիւնդ իսկապէս՝ ընդ համայն դառնութեանս,
Փառաւորեալդ անփոփոխ՝ ընդ ամենեւին անարգիս,
Կենացդ նշխար՝ ընդ կաւոյս զանգուածոյ,
40 Տէրդ տերանց՝ ընդ տղմիս երկրայնոյ,
Աննուագ լիութիւնդ՝ ընդ շփաւոր ստրկիս,
Անկապուտ նոխարիւնդ՝ ընդ անպատսպար տառապելոյս,
Անկարատ բարութիւնդ՝ ընդ ամենաբշուառ աղֆատիս:
Քանզի ո՞վ ո՞ք հասեալ յառաւառ՝
45 Եւ ի ծագման լուսոյն խիբայ մբանալ,
Եւ կամ ընթերակաց կենաց՝ մահանալ,
Կամ ազատութեան՝ եւ պարտաւորիլ,
Կամ շնորհաց՝ եւ դատապարտիլ,
Կամ փրկութեան՝ եւ մատնիլ,
50 Կամ նորոգման՝ եւ եղծանիլ,
Կամ արհնութեան՝ եւ տարագրիլ,
Կամ բժշկութեան՝ եւ վիրաւորիլ,
Կամ լիութեան՝ եւ նուազիլ,
Կամ յանախութեան հացի՝ եւ քաղցնոյ,

- 55 Կամ գետոց հոսանաց՝ եւ պասփիլ,
Կամ մայրենի գրոց՝ եւ նենգիլ,
Կամ խնամոց աստուածեան աջոյդ՝ եւ զգուիլ:

Գ.

- Եւ արդ, ընդ ախտացելոյն սաստկապէս մարմնոյն բորոտութեամբ՝
Հոգոյս վտանգաւ եւ ես պաղատիմ.
- 60 Տէր, եթէ կամիս՝ կարող ես զիս սրբել*:
Ընդ աշացուացն՝ նեղեցելոց մշտագիշերն խաբխափանաւ՝
Մեծակական ձայնիւ հառաչեմ.
Ոչ որդի անուանեմ Դարի՛,
Այլ ծնունդ էիդ աստուծոյ դաւանեմ,
- 65 Ոչ միայն ուրբի կոչեմ,
Որ վարդապետացն է պատիւ կարծողական զիսկն գիտելոյ,
Այլ տէր երկնի եւ երկրի հաւատամ:
Ոչ ձեռինդ միայն ձգմամբ հպատրութեան,
Ո՛վ բարեգութ աստուած մերձաւոր,
- 70 Այլ ի բացեայ գոլով միջոցաւ մեծաւ՝
Ակն ունիմ զարեւ քո բանիդ առ իմ բժշկութիւն:
Ոչ քէ ինչ խորոց կասկածանաց միջոցի բանի,
Որ երկմտութեան կարծի նշանակ,
Ի մէջ արկանեմ կամելոյն եւ ողորմութեանն,
- 75 Այլ կամիս՝ որպէս բարեգութ,
Եւ կարես՝ որպէս զարարիչ:
Ասա՛ բանիւդ՝ եւ բժշկեցայց*:
Ընդ հարիւրապետին հաւատոց եւ ես լծակցիմ.
Ոչ մինչ անծով միայն բացակայութեամբ
- 80 Հեռի լինելով խորան ի խորանէ
Հաւատամ ազդել քո կարողութեանդ
Առ յարութիւն եւ բժշկութիւն,
Այլ ի վերինն երկնի բազմելով՝
Եւ ի ստորինս երկրի բովանդակ,
- 85 Առ հրաշիցն սփռելութիւն՝ ոչ ունիմ հատուցանել:

60. Մատթ., Ը, 2:

77. Մատթ., Ը, 8:

Դ.

- Շնորհեա՛ ինձ, որպէս դատակնիք բանին քո վնոեաց
Առ պոռնկին ընդունելութիւն՝
Հնգից հարիւրոց դեմարաց պարտոց շնորհաբաշխութիւն⁵,
Աստուած բարութեանց եւ տէր երանութեանց,
- 90 Որ յանախն ընձեռել՝ բազումս փառաւորիս,
Եւ ի շատն մատուցանել՝ նովին չափ սիրիս⁶,
Եւ յառաւելն ողորմել՝ կրկին բարգաւանիս,
Եւ յայսփան բարիս իրաւամբք գովիս,
Եւ ամենայն գոլով՝ հաւասարորդ նանաչիս,
- 95 Եւ որ զբոլորն ունիս՝ ընդ մերումս կշռիս,
Եւ աննառելեաղ ձրիս՝ մերայնովքս վնարիս,
Եւ ընդ երկրաւորիս՝ զանվախնանն պարտ վարկանիս,
Եւ մեծագրեալ քո զմեռն՝ վեհս գոհաբանիս,
Եւ ի սակաւուն տուչութիւն դոյզն փառաւորիլ՝ ոչ ամբարտաւանիս:
- 100 Առա՛ եւ ինձ գնոյն գրութիւն՝
Ունողիս զգործս անհամար պարտոց,
Զի եւ ի նառս երախտեաց քումդ պարգեաց՝
Նորին իսկ սակով սիրելն կարգեցի:
Եւ քեզ փա՛ռք յամենայնի:
- 105 Ամէն:

ԲԱՆ ԺԸ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ԱՐՏԻՑ ԽԱԻԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Արդ, ես՝ ծնունդս մեղաց, որդիս մահացու երկանց,
Արդարեւ անսահման բիւրուց փառաւոյց տուից
Գոլ հատուցանող ի միում ամուր՝
Այլ ոչ քէ առ փոքրկութիւն մարդկային մտաց հայցեմ ներութիւն,
5 Այլ առ աննուազ լիութիւն փրկչիդ Յիսուսի Քրիստոսի պաղատիմ
մարդասիրութիւն:
- Որ չէի երբեմն՝ եւ ստեղծեւ,
Չմաղքեցի՝ եւ դու արարեւ,
Չեւ եւս եկեալ ի լոյս՝ եւ տեսեւ,
Ոչ յայտնեցեալ իմ՝ եւ գթացար,
10 Ոչ կարդացեալ՝ եւ խնամարկեցեւ,
Ոչ համբարձեալ ձեռն՝ եւ նայեցար,
Ոչ պաղատեալ՝ եւ ողորմեցար,
Ոչ կերպացեալ ձայնիս՝ եւ լուար,
Ոչ հեծեծեալ՝ եւ ունկնդրեցեւ,
15 Գիտելով զարդեան դիպուածոյս՝ եւ շանտեսցեւ,
Նախահայեացդ աչաւ նկատեալ զպատժապարտիս
չարագործութիւն՝ եւ յարինեցեւ:

Բ

- Եւ արդ, զքո արարեալս եւ զքեւ փրկեալս
Եւ զայսփանեաց խնամոց յանձանձեալս
Մի՛ իսպառ կորուսցէ մեղացն հարուած գիւտ քանսարկովն,
20 Մի՛ յաղքեացէ յամառութեանս իմոյ մառախոտ՝ ներողութեան
քո լուսոյ,
Մի՛ սրտիս կարծրութիւն՝ երկայնամիտ բարութեանդ,
Մի՛ մահացու մտեղիս՝ ամենակատարդ լութեան,
Մի՛ տկարութիւնս նիւթոյ՝ անպարտելիդ բարձրութեան:

Գ

- Ահա կարկանտմ զկարկամեալ քազուկս հոգոյս յանուն քո, հզար,
25 Արասցե՛ս ողջ իբրեւ զառաջինն,
Մինչ ի դրախտին փափկութեան զպտուղն կենաց կրէի:
Կաշկանդեալ, գաւազեալ ի կոր կործանմամբ ընդ կնոջն
տագնապելոյ՝²
Կայ անուղղելի հոգոյս թշուառութիւն՝
Ընդ երկիր պշուցեալ մեղացն կփմամբ³, սատանայական բուռն
կապանաւ,
30 Զի մի՛ գերկնայնոյդ ընկալցի գողշոյն:
Խոնարհեա՛ց առ իս, միայն ողորմած,
Զի բարձրացուցես զփայտս խոնարհ, բանաւոր, անկեալ
Եւ զշորացեալս ծաղկեցուցե՛ս ի բարի կրանս վայելչութեան,
Ըստ աստուածաբանութեան սուրբ մարգարէին⁴:

Դ

- Որպէս զ՛ի ծնէ կոյրն⁵ անլուսաւոր՝ շունիմ տեսարան,
Որով զստեղծչիդ նկատեալ զկերպ՝ մաղքեցից.
Հզար, բարեգութ, միայն դու պաշտպան,
Ակնարկեալ խնամովք աննառ քո սիրոյ
Ի շնչական խաւսուն քո անաւթս՝
40 Յանէից գոյատուրութիւն լուսո՛յ հաստեսցես:
Ընդ երկոտասանամեայ շարեաւ շարշարեալ վշտագին կնոջն
տանջեցելոյ՝⁶
Գետովք մեղանաց արեան հեղեղիմ.
Հայեա՛ց ի բարձանց անմատոյց լուսովդ պարածածկեալ՝,

- Ուր ոչ է քղանցք ձեռաստեղծական վերարկուի ձորանոյ,
45 Այլ տարածումն հրաշից ամենայն ուրեք գաւրացեալ:

Ե

- Ոչ ամուրեւամբ իւղով՝ սլառժապարտս ընդ մեղաւորին
Մատուցեալ առ կենդանաձիր ոտից գարշապարդ՝
Ձկաքիւս աշացս վարսիւք հերացս ընծայեցուցանեմ⁸,
Այլ զանքիծ հաւատս ամբարձմամբ բազկացս,
50 Ստոյգ դաւանմամբ, հոգոյ ողջունիւ,
Շրթանց կափուցմամբ գերկիր համբուրեմ,
Խառնեալ հեծութիւն աղբերցս արտասուաց՝
Բժշկութիւն հոգոյս աղերսեմ:

Զ

- Վատնեալ մեղանաւ հոգոյս գոյութիւն՝ լուծեալ մեղկութեամբ,
55 Եւ յերկուց կայից միայնակողմամբ, անհաստատ հետովք,
Ձընքացից գործին, նահանջմամբ չարին,
Ձնետեականն բարձողութիւն շինուածոյ մարմնոյս՝
Առ ելս ծառոյն կենսաոխր պտղոյն խափանեցելոյ,
Պատսպարեցե՛ս անդրէն վերստին,
60 Միայն հնարաւորդ առ ի փրկութիւն:
Ձփառաբանարան հաստուածոյ կերպիս ի քէն եղելոյ
Ամրափակ խցմամբ համրացոյց արգել հողմ բանասերկոյն.
Հոգիդ քո ազդեալ մեծդ ողորմութեամբ,
Ըստ Աւետարանին բժշկեցելոյ⁹,
65 Հրաշափառապէս բարեգործեցե՛ս, Բանդ կենդանի,
Ինձ խաւտողութիւն անսայրափելի:

Ի

- Անկեալ կամ չարեաւ ի մանինս ակստից ընկողնոց մեղաց,
Դի կենդանի եւ խաւսուն մեռեալ.
Կարեկցեալ իմումս թշուառութեան ողբականաւ քրուանաց
ձայնից,
70 Ո՛վ բարերար Որդի աստուծոյ,
Աւրհնաբանեալ աշացդ ցաղով վերականգնեցե՛ս ի կենդանութիւն՝

- Իբր գսիրելին ի յանշնչական մեռելութենէ:
Ստոյգ դառնացողս ի գրի մեղաց կամ տարակուսեալ.
Ձեռն մատուցեալ, արեւ անստուեր, Որդի բարձրելոյ,
75 Հանցե՛ս զիս ի լոյս քումդ նշովից:

Ը

- Ընդ աղիողորմ թշուառութեան կականման ձայնի
Այրւոյն ի նային՝ մաւր միամաւրին¹⁰,
Տատանմամբ մատանցն, կոծմամբ կրծիցն,
Հոսմամբ արտասուացն, տուայտանաւ տխրութեամբ դիմացն
80 Եւ ես պաղատիմ վերջին հեծութեամբս՝
Տո՛ւր յուսահատելոյս զփաշարութիւն միսիթարութեան գրած քո
բանիդ

- Ասելով եւ ինձ, գովեալդ բարի ստեղծիչ աշխարհի,
Թէ՛ Մի՛ լար, գերի, բազմաց ողբալի,
Ուրով ընդ պատանոյն կենդանացելոյ՝ ի վշտացելոյ ծնաւիւն
սփոփանս,
85 Ձամենապարտ ոգիս ընկալայց ի քէն՝ ընդ նմին կրկին նորոգեալ:

Թ

- Ընդ այսակիր անգգայելոցն, դիւալուկ եւ փարակոշկոն,
Հեղձամղձուկ, եղկելի անձանցն, քամնելի, գիսախոլի հերացն,
Վայրենեւեւս բանդագուշելոցն, ի քէն ողորմեալ,
Փրկիչ բոլորից, իբրեւ զնոսին առ քեզ դիմեցից՝
90 Հեբքեալ մեծեցե՛ս զգունդս չարացն ապականողաց ի քո
խորանէս,
Ձի ժամանեալ Հոգիդ քո բարի՝ այսրէն հանգիցէ,
Լցեալ զմարմինս մաքրութեամբ շնչոյս, զգեցմամբ անդամոցս՝
Ձգա՛ստ արասցես զխելագարեալս ամենաթշուառ¹¹:

Ժ

- Ընդ գերեցեալ դժոխաբնակաց վտարանդելոց հոգոցն արգելեալ՝
95 Կամ ի վտանգի.
Ձնառագայթ ողորմութեան փառաց քոց ծագեալ, լոյսդ իմ
անձկութեան,

- Ի կապանաց ացտողին զերծեալ՝ զիս ապրեցուցե՛ս:
Գաղտնորոգայք, աներեւութեալ, վրիպակ արանետ,
Գարշութեամբ մեղացս ջրգողեցեալ՝
100 Ոգտյս կերպարան կայ ի տագնապի.
Զծածկեցեալն ի տեսողութեանց զշարագործին բունիցն
այտուցմունս
Քն ինճնատրդ զարեղութեամբ, Որդի աստուծոյ, գրածաբար
առողջացուցե՛ս:
Զբազմազան տարազս ցեղիցն զանազանից ախտատրութեանց
մահացուցողաց
105 Իւրականաւ կորստեան բերիւք, դժնդակարմատն շառաւիղաւ,
Հաստատեցելովք ի յանդաստանի անարէն մարմնոյս,
Տարակորեցե՛ս ի ձեռն ձեռինդ ամենակալի,
Որ արարադրեալ միշտ եւ մշակես զսահմանս հոգւոց՝
Առ բանիդ կենաց արդիւնատրութիւն:

ԺԱ.

- Եւ քանզի անցաւ ըստ նմանութեան արիւնակութեանց
110 Յանցուածոցս վէր, ըստ հարակողն քաղցկեղի,
Առ բնաւ անդամս մասնատրեալ զախտին տարածումն,
Զիք սպեղանի, իբր Իւրայելի,
Առ անշափութիւն խարանացն մատուցանել.
Ի խարսխաց բարձիցս մինչեւ ցափն կառուցման լրութեան
անդամոցս
115 Զէ առողջութիւն, այլ ամենեւին անբժշկութիւն¹²:
Իսկ դու, ողորմած, բարեբար, արհնեալ
Եւ երկայնամիտ քազատր անմահ,
Լո՛ւր պաղատանացս արգահատութեան սրտիս վտանգի,
Որ կարդամս առ քեզ, տէր, ի նեղութեան¹³:

ԲԱՆ ԺԹ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄՍՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա.

- Նայեա՛ց, ամենահայեաց տեսութիւն կենաց բարութեան յուսոյ,
Ի մեծաբարբառ աղաղակ ցաւագնեալ անձինս հեծեծանաց,
Անհաս մեծութիւն, անուն անատր, բարբառ կենդանի,
Լուր ցանկալի, հաշակ ախորժելի,
5 Կոչումն պաշտելի, բարեբարութիւն խոստովանելի,
Ազդումն խնկելի, իսկութիւն դաւանելի,
Էութիւն փառատրելի, գոյութիւն արհնաբանելի,
Տէր Յիսուս, ընդ Հաւր քում գովեալ եւ երկրպագեալ
Եւ ընդ Հոգւոյդ Սրբոյ բարձրացեալ եւ վերածայնեալ:
10 Որ միայն մարմնացար վասն մեր ըստ մեզ,
Զի արասցես զմեզ վասն քո ըստ քեզ,
Լոյս ամենայնի, յամենայնի ողորմած, հզար, երկնային:
Եւ այժմ զլուծեալ եւ զխորտակեալ հողանիւթ անաւթս
Աստուածարէն հրաշակերտութեամբ, աղաչեմ, գրած, նորոգ
հաստատեա՛,
- 15 Զքոյին պատկերս մեղաւ հնացեալս
Ի քայս հալոցաց կայծակամբ բանիդ,
Պաղատիմ առ քեզ, վերստին ձուլեա՛,

- Զխախտեալ շինուածս քումդ հանգստեան խորանի մարմնոյս՝
Պահպանաւ հոգոյս, մաղթեմ, բարեբար,
20 Ի բնակութիւն քեզ մաքրագործեալ՝:
Մի՛ հատուցաներ շարեացն իմ գործոց զնոյն փոխատրութիւն՝:
Արքեալ եմ, ըստ մարգարէին բանի, եւ ոչ ի գինոյ*.
Թափեալ՝ զմրուս անարէնութեան թմբութեան մահու բաժակիս
Ազատարար հրամանաւդ, ամենակեցոյց,
25 Զի մի՛ զփոյդ քամեցից ի վերջին ատուր յետնում հատուցմանն՝:

Բ

Արդար ես յիրատնս քո եւ յաղթող՝ ի դատաստանի՝.
Եթէ մահու մատնես, նշմարիտ եմ գործք քո,
Եթէ դատապարտես՝ աստուստ սկսեալ զտանջողական
կշտամբութիւն,

- Ստոյգ եմ հատուցմունք քո,
30 Եթէ յանդունդս խորոց սուգեցես,
Թէ զկենդանութիւն շարժմանս բարձցես,
Թէ զբանիս զարութիւն ունայնացուցես,
Թէ զաշացս պատուանս ստուերացուցես,
Թէ զկենացն նաշակ ի քեզ ինքն ամփոփեցես,
35 Թէ զհասարակաց կերակրոյս դարմանս բարձցես,
Թէ զատուցս հարստութիւն համառատեցես,
Թէ ընդ իշման քաղցրութեան ցաւոյ եւ հուր տեղացես,
Թէ ի լրութենէ բանի քոյ սովեցուցես⁵,
Թէ զականջացս դրունս խցցես,
40 Թէ զշնորհիդ ձիր կտրեցես,
Թէ զգետին յատակի ոտիցս սասանեցես,
Թէ յանձկալի երեսաց լուսոյդ քոյ հանցես,
Թէ ի համարէն աշխարհէ աստի հեքեցես,
Թէ փայլատակմամբ հոյ պակուցես,
45 Թէ անբժշկական ցաւաք դատեցես,
Թէ դիւաց շարաց մատնեցես,
Թէ զազանաց ծանեալ մանրեցես,
Թէ հողմով ցասման հոսեցես.
Եւ քէ այլ ինչ նորոգ արարած տանջանարանաց կազմեցես՝
50 Զար, քան զտարտարուն,

- Եւ սաստիկ, քան զգեներն,
Թունատրագոյն, քան զորդունսն,
Տարակուսելի, քան զխաւարն,
Երկիւղազիւ, քան զխորխորատն,
55 Ողորմելի, քան զմերկութիւնն,—
Վկայեմ անձամբ անձին՝ յոյժ պարտական զոյ սոցա:

Գ.

Եւ քանզի յաւետ տպատրագոյն եմ նմանութիւնք
փոխատրութեանցն

- Առ ազգակցութիւն մեղանացս,
Իբր պատկերակիցք, միատեսակք, զուգաշափոք՝
60 Նշանակիչք այս խորհրդոյ,
Արդ կարեւոր է խոստովանել եւ յանդիմանել զերեսացն ծածկոյթս՝
Առ ծանախութիւն խնդրողին:
Որպէս զի ոչ շերմն սիրով առ ընկերին կարիս մատուցայ,
Յիրափ ի նախնումն վտանգին տագնապեալ ստոնումն:
65 Եւ զի ոչ զցանկականն խորխտականութիւն սանձեցի,
Յարժանի կրեմ եղկելիս զանգովանալի զկիզումն:
Եւ քանզի ոչ սիրեցի զլուսոյդ անտիս,
Արդար հատուցմամբ ի մթութիւն ըմբոնողական
Միզին կորստեան վրիպեալ դանդաշեմ:
70 Եւ զի ոչ խորեցի զմանունս փոքունցն յանցանաց,
Իբր անվնասակարք՝ վարկանելով,
Պատկանապէս ի խաճանողականացն
Ջազիրն գեղոց խքեալ խոցոտիմ:
Եւ զի ոչ ձեռն կարկառի առ կիրս վտանգաւորին՝ այց առնել նմին,
75 Ի դէպ իսկ, ըստ գծագրութեան այս արիւնակի,
Ապականութեանն գրոյ նուիրեալ մատնիմ:

Դ.

- Եւ արդ, ո՛չ յաստուածուստ ամենաբարի գանձուցդ՝ շարիս,
Եւ ո՛չ ի լուսոյդ նշողից՝ խաւար,
Եւ ո՛չ յապաւինութենէդ՝ գայթակղութիւն,
80 Այլ ես ինձէ՛ն կորստեան որդիս գոյ զայստիկ:
Մեղա՛նք անարէնութեան իմոյ գանձեցին,

Նիւթեցին զայսքանեաց բարկութեան մբերս:

Հոգոյ իշխանին մոլութեան հնազանդեալ՝

Թողի գտեղի քո նորա,

85 Ըստ Դրոյն խրատու յանդիմանութեան²:

Ե

Եւ քանզի յայտնեցաւ յետուստ զաղտնեաց առականաց
մարմնոյս անդամոց

Եւ արկաւ զերեսաւ կերպիս անվայելուչ ստուեր ամաւրոյս,

Ըստ մարգարէին առակի⁹,

Տգեղս ցուցեալ զիս ամենեւին՝

90 Իբր մերկացեալ խայտառակեցելոյ պոռնկի,—

Ծագեա՛ յիս զոյս քաւութեան, արքայ երկնատու,

Զի քաւափեալ զմեղաց փոշիս.

Ըստ ամետեաց ձայնին դարձելոցն ի Բաբելոնէ,

Նստայց վերստին՝ կանգնեալ ի հողոյ,

95 Եւ ի հաստատութիւն յուսոյդ հիմնացեալ անասանելի,

Ըստ եսայեան բանին¹⁰,

Զգեցեալ զգաւրութիւն բազկի կարութեան նախնում

մաքութեանն՝

Վասն մեծութեան փառաց քաղցրութեան ամենապարզեւ քո

աստուածութեանդ:

Աւրնեալ յափտեանս:

100 Ամէն:

ԲԱՆ Ի

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

Տէր, տէր, անոխակալ եւ երկայնամիտ,
Ներող, բարեգութ, հզար, ողորմած,

Ահա նշմարաւորեամբ են գործք քո,

Եւ խոստովանեալ՝ դատաստանք քո,

5 Վկայեալ են բնարութիւնք քո, տեսող ծածկութից:

Ընդ երկց երջանկաց մանկանցն,

Որք կիզանողական բոցովն փորձեցան

Եւ ոչ վնասեցան ի Բաբելոնի,

Զնոցա բախժութեան զերգն հառաչեմ.

10 Մեղայ, անարիւնեցայ, յանցեայ, ապստամբեցայ

Եւ պատուիրանաց քոց ոչ անսացի*:

Եւ քանզի մաքուր գոլով ի վնասուց նոքա,

Եւ զայս խոստովանութիւն գոչէին,

Իսկ ես ընդ նոսին նովին աղերսիւ

15 Զայնակցեալ սմին ողբոց երգութեան,

Եւ ա՛յլ յաւելից՝ ամենապարտս մահու:

- Ընդ Դանիելի երանեալ եւ սուրբ մեծ մարգարէի,
 Որ ի քում հարազատութեան ազգականութենէ
 Տանն Յուդայի շառաւիղ ընտրեալ,
 20 Զնորայն առեալ ընդունական եւ նուիրական բանից պաղատանս²,
 Իմովս պատժականութեան գոչմամբ հեծութեանս եւ ա՛յլ
 կրկնեցից:

Ը

- Ի մէջ գիտութեանս անպատշաճականս գնացի՝
 Զարուղի սխալեալ դժնդակապէս,
 Այս է՝ ամենայնիւ ամենայն իրաւ մեղանշելն³:
 25 Ըստ սահման կշռութեան կամաց քոց արտաքս վազեցի,
 Որ է հաւաստի կերպարան բասիր անարեւնութեան:
 Անգիտիցն չափոց շարութեան գործոց լրումն յանախութեան
 նիւթեցի,
 Որ է ճշգրիտ պատկեր յանցարարութեան:
 Սպառնացար, եւ ոչ զարհուրեցայ,
 30 Արգահատեցեր, եւ ոչ երբէք լուայ,
 Որ է ապստամբութեան յայտնի նշանակ:

Գ

- Քեզ արդարութիւն հանդերձեցեր, բարերար,
 Եւ ինձ ամար եւ պատկառանս պատրաստեցեր,
 Քեզ՝ փառս վայելչականս, եւ ինձ՝ նախատինս յարմարաւորս,
 35 Քեզ՝ քաղցրութեան յիշատակ, եւ ինձ՝ մաղձ քացախեալ ի
 կատարածի,
 Քեզ՝ բարեբանութիւն անլուծի, եւ ինձ՝ ձայնս ողբոց աղաղակի,
 Քեզ՝ արհնութիւնս երգոց խնկելի, եւ ինձ՝ մերժումն
 տարագրութեան⁴,
 Քեզ՝ իրաւունս բազմարժանիս, եւ ինձ՝ պատասխանատուութիւնս
 ամենավարանս,
 Քեզ՝ բարձրութիւն աննառ գովեստից, եւ ինձ՝ զանին լիզելոյ
 պատիժ ձաղանաց:

Դ

- 40 Եւ արդ, ընկալար դու բարեաց ընտրութեանց անկշիռ սահման՝
 Զփոյցոց ախորժականաց կնդրկաց պաղոց վերառեալ ըստ քեզ,
 Եւ ես՝ զիմոյս աստէն առ սմին
 Պարսաւանս յոգունս կրկնակի բարդեալ ինձ ըստ իս:
 Իսկ երբէ անարատիցն մաղթանաց այս էր յանձնառութիւն,
 45 Իսկ ինձ զո՞րս հիւսեցից շարս եւ տողս բանից դարձականաց,
 Որ քան զամենայն դժնեայս յաւէտ վրիպեցայ:
 Մոլորեցայ անառակ ընթացիւք ի միտս վայրենիս,
 Յանդգնեցայ շրքամբք խաւից ի քանս երկրաւորս,
 Զակառեցայ անկասելի ի պատկառելեացն գործոց,
 50 Փեցայ, վերացայ, որ յես սակաւ մի ժամանակի
 Ի հող մահու եմ իշանելոց,
 Գոռոզացայ, բարձրացայ, որ եւ ոչ զգրաւական շնչոյս
 Տուրեառութեան ունիմ ի ձեռնին:

Ե

- Ամբարտաւանեցայ փռչիս շնչաւոր,
 55 Ամբարհաւանեցայ կաւս ձայնաւոր,
 Հպարտացայ հողս անարգութեան,
 Ի վեր ամբարձայ մոխիրս մերժելի,
 Բազուկ կառուցի բաժակս մանրելի,
 Տարածեցայ առաւել իբր վեճ
 60 Եւ դարձեալ իբրեւ զհերքեալ առ իս ինքն ամփոփեցայ,
 Բարկութեան բոցով ցոլացայ տիղմս բանաւոր,
 Իբր զանմեռ ոք մեծամտեցի,
 Որ ընդ քառասունեաց մահու եմ փակեալ:
 Գիրկս արկի կենցաղոյս սիրոյ
 65 Եւ ի քեզ քիկունս, փոխանակ դիմաց, դարձուցի,
 Ի քոիչս մտաց ընդ խաւար խորհրդոց սլացայ,
 Զանարատ հոգիս մարմնոյս փափկութեամբ յաւէտ վտտեցի,
 Զգաւորութիւն աշական կողմանս տկար արարի,
 Ահեկանացս կայից ուժգնութիւն տալով՝ յարթեցի,
 70 Զքեզ իսկ տեսի հոգացեալ վասն իմ.
 Զոր չէ աստ գրելի, եւ ոչ պատկառեցի:

Զ

Իբրեւ զհաւ վայրենի սրացայ, ըստ ովսէեան բանին առ եփրեմ⁵
 Ի նախնին իմ սովորութիւն,
 Յաղաքարանն վայրի ընդ պատաղմունս այսր կենցաղոյս

- 75 Ոչ կացոցի յոտին զերիվար մտացս Երասանաւ բանին,
 Ընդ նին շարութեանցն նորոգ ինքնաստեղծութիւնս գտի,
 Անուս, ըստ Յոբայ, ծանունս եւ անտանելիս ինձէն ինձ

- Առիգած անկարկատելի, ըստ Երեմիայ, զանձն իմ արարի⁶,
 Իբր զվիժած անգրելի կոշման, ըստ առակարկութիւն,
 80 Ի մարդկանէ համարոյ եղծայ⁶,
 Իբր զնանդերծս ինչ ապարանից, ըստ Եսայեան բանին,

- Որպէս գործեալ աման խեղեղէն՝ փշրեցայ անարծարծելի¹⁰,
 Ըստ բամբասանացն Եդոմայ ի մարգարէէն՝
 Զշորորդ չափն անարէնութեան սատակման ինձ պատրաստեցի¹¹:
 85 Եւ զի՞նչ ստութիւն առ այս՝ եւ զայս յաւելոյ ընդ այս.

Քանզի զվրանն իսկ դիւանութիւն Մոզոբայ¹²
 Առի ինձ այսէն առ դժոխոցն ժառանգութիւն,
 Լեւալ զերկնայինն՝ յեղանակաւ իմն արիւնակի նմանագիր
 ձեւակերպութեան¹³,

- Որպէս առակ պատկերի աստեղն Ռեփանայ բարեկականի¹⁴,
 90 Յիւրայելէ պատուեցեալ, ցուցաւ ի Սինա:

Է

Իսկ արդ, զի ի նախնի շնորհին համարձակութենէ դարձեալ՝
 Փոխեցայ, զրկեցայ, ելայ, հեռացայ,
 Բաժանեցայ եւ անպատուաստելի կտրեցայ,—
 Արդ, ընկա՛լ զիս, տէր, վերստին կերպարանեալ ի պատկեր
 հոգոյ,

- 95 Զանարծանս կենաց՝ իբր զմահապարտ, իբր զշարագործ,
 Իբր զպատկառեալ, իբր զկոխան եղեալ բանսարկութիւն,
 Որպէս զանբժշկելի մատնեցեալ¹⁵, որպէս զհասեալ յատակս
 մահու,

Որպէս զգարշեցեալ, որպէս զխոտան գտեալ քո կոշմանդ,
 Որպէս միանգամայն ի կորուստ վառեալ,

- 100 Որպէս դեգերալ, որպէս վանեցեալ, որպէս սարտուցեալ,
 Որպէս տարակուսեալ, որպէս քշուողացեալ, որպէս վհատեալ,
 Որպէս կործանեալ, որպէս խորտակեալ, որպէս բեկեալ,
 Որպէս քախծեալ, որպէս յոգի տրամեցեալ, որպէս քշամամեալ:

Ը

- Իսկ դարձեալ ակնարկելով քո, գրած,
 105 Մարդասէր, հզաւ, ի յաղերս բանիս՝
 Որպէս զղջացեալ, որպէս խոստովանեալ,
 Որպէս ի յոտս քո դիմեցեալ, որպէս զապաշխարեալ,
 Որ կշոնս, գրես եւ մեծ համարիս զհառաշ հոգոյ
 Եւ զազդումն շնչոց հեծութեան,
 110 Զկսկիծ շրբանց, զպասքել լեզուի, զտխրականութիւն Երեսաց,
 Զկամս խորհրդոց եւ զյաւժարութիւն խորութեան սրտից,
 Որ փրկութիւնդ ես անձանց եւ տեսող ոչ գործեցելոց,
 Եւ ստեղծիչ բոլորից, եւ բծիշկ վիրաց աներեւութից,
 Պաշտպան յուսացելոց եւ բարեխնամող տէր ամենեցուն:
 115 Եւ քեզ փա՛ռք յամենայնի յափտեանս:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԻԱ.

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՅ ՍՐՏԻՅ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ.

Ա.

- Եւ քանզի ես ինձէն անձամբ իմով ինքնագրաւ ի ման՝
Ոչ կացի երբէք ի յոսս մարդոյ
Եւ ոչ սիրա բանականի ստացայ, ըստ Գրոյն՝,
Եւ քանզի ոչ փոփոխեցայ ի նախակարգելոցդ,
5 Եւ ոչ ընդ բարտօք ուղին ընթացայ,
Ընդէ՛ր ոչ զխոտորեական հետոցն խաւարայնոց զդէմս ցուցից
Ի առնման կարգի այսր ընթերցուածոյ:
Առ որս ածեալ յարմարեալ առ սոյն զկերպարան տեսակի բանիդ
բեւսաց,
Ըստ վերագոյնդ նշանակելոյ անփոխադրելի պահելով՝
10 Խոստովանեցայց վերստին դարձեալ աստանաւ
Զմնացեալ շարքեանցն զբիծս, զոր յաջորդաւ է իմանալի:

Բ.

Ատաւ ժանտագործս արժանապատիծս
Անեցուն արարի զնացիւք անաստութեան՝ զգունդն Բելիարայ,
Կախաւ կայքից եւ ցուցս վազից՝

- 15 Խաղակացն դիւաց գարշելեաց՝ նարտար խաբողաց
Մուլութեամբս իմով շնորհեցի,
Գանս գաղտնիս եւ խոցուածս անյայտս
Ի կործանեցելոցն դահնաց ընկալայ:
Ոչ հերքեցի զվանեալսն խաշին Քրիստոսի,
20 Քան թէ անդէն առաւել կրկին իսկ զաւրացուցի:
Վասն իմոյ հիփոյս անարէնութեան
Անունդ Յիսուսի հայհոյի ի մէջ այսականաց,
Որպէս վասն Իսրայելի՝ ի մէջ հեթանոսաց՝:
Հարուածս հարուածոց վնասակարս ապականութեանց, ժանգոյ եւ
քրքրոյ
- 25 Եւ այլոց կերչաց՝ վատնողաց զծաղիկ հոգոյս,
Ըստ սրբոյն Յովելայ հրաշական ողբոցն՝,
Որ ի ցոյցս երկրի վասն Իսրայելի՝
Յառակս հիւնից եւ շարաց հոգոց,—
Յիս ինքն տնկեցի,
30 Ստեղծանել զնոսա պատրաստեցայ, քան թէ սատակել:
Բիրս կուտեալ հաւաքեցի անձին իմով մարտիկս մահազէնս,
Կշտամբիչս ինձ գոյացուցի՝ անիրաւս եւ անպատկանելիս,
Ներհակս ինձ զաւրացուցի՝ ապառուս եւ անկոտելիս,
Դառինս ինձ առի մասունս ընդ քաղցրանեաց նաշակացն,
35 Առ ստացողն՝ միշտ նենգաւորս,
Եւ առ բանասարկուն՝ յաւէտ հաւատարիմս:

Գ.

Աւա՛ղ աղէտիս, վիշտ վտանգիս, խաւար ամաւթոյս, մութ
պատկառանացս,

- Զիա՛րդ եւ առ բանիս յանդիմանութիւն համարձակեցայց.
Մեծ է ձայնս գոմի, եւ անբերելի՝ բողոքս՝ աղաղակի:
40 Քանզի թէ զհոգիս իմ էր տեսանել,
Տգեղս եւ նուաղս եւ ամենեւին ներգեւեալս,
Յատվօք հեծութեանս ի վերջինս վարեալ վարանումն
Եւ մեռուեալ, աղտեղեալ գունով զագրութեան՝ իբր
զպաշտանատար մենեհի,
Վասն զի նոյն է սպաս տանել ձուլեալ պատկերի եւ մեղաց ախտի՝:

Դ

- 45 Առդ, ես գնացի ընդ այս ճանապարհն կորստեան հետոց խաւարի,
 ետու զբաժինն քո ցանկալի յանապատ անկոխ, ըստ մարգարէին⁸,
 որ առ քանանայսն Իսրայելի ամբաստանութեան:
 եւ զիս⁹ ասացից անձին իմում մարդ գրեալս ընդ անմարդիս,
 եւ ի¹⁰ քր անուանեցայց բանական անբանիցն յիմարութեան
 կցորդեալս,
- 50 եւ ո՞րպէս կոչեցայց տեսանողական՝ մրացուցեալ զլոյսս, որ յիս,
 եւ ընդէ՞ր համբաւեցայց զգայական՝ զիմաստիցս դրունս փակեալս,
 կամ որո՞վք ցուցայց տպաւորութիւն նկարագրութեան անեղծին
 շնորհի

- Անձամբ ինձէն յոգի մահացեալս,
 նաեւ ոչ շարժողական եւ կամ շնչական ունիւմ անուանել,
 55 Թող թէ հոգեկան կամ մտաց ընդունական⁹:

Ե

- Անպիտանս ի թիս անաւրոց,
 Անարգս ի քարինս որմոց,
 Արհամարհեալս ի կարգս կոչեցելոց,
 Վատքարս ի յազգս հրաւիրելոց,
 60 Արհաւում¹⁰ մահու պակուցեալս,
 Անխրախոսելի ի բոլորեցունց՝ ցատկն եւ տանջանաւն
 երուսաղեմի,
 Ըստ երեմիայ բանին խրատեցեալ¹¹,
 Պակասեալ ատուցս ի հեծութենէ, եւ ընթացք ամացս՝ ի
 հառաչմանէ,
- Ըստ նուագարանաց երգողին¹²:
 65 Իբր աստի՜ ի ցեցոյ, եւ փայտ՝ ի յորդանէ,
 Ըստ իմաստունոյն բանի, ի խիբմանէ սրտիս հալեցայ¹³,
 Իբր զոստայն սարդից մաշեցայ, ըստ սաղմոսողին, եւ խոտան
 գտայ¹⁴,
 Իբր զամպ առաւատեայ եւ զցատկ վաղորդայնի,
 Ըստ մարգարէութեանն ձայնի, սպառեցայ¹⁵:

Զ

- 70 Այլ ոչ ի մարդ ոք ունիւմ զյոյս,
 եթէ անիծեալ ի տեսանողէն՝ անյուսադրելի վնասովմ¹⁶,

- Այլ ի քեզ, աէր իմ ոգեսէր,
 որ ընկղմեալ ի քոյդ գրութեանց բարեաց անբաւից
 եւ ի բեւեռելոյն ժամու ի խաշին՝
 75 Մաղբեցեր մեծդ ողորմութեան
 Առ Հայր քո բարձրեալ՝ քո շարշարողացն¹⁷:
 Առդ, շնորհեա՛ ինձ յոյս փառութեան, կեանք եւ ապաւէն,
 եւ ի տուր շնչոյս թշուառի՝ առից զոգիդ քո բարի:
 եւ քեզ, ընդ Հաւր, Հոգովդ Սրբով՝ զաւրութիւն,
 80 Յաղթութիւն, մեծութիւն եւ փա՛ռք յափտեանս:
 Ամէն:

Բ Ա Ն Ի Բ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

Դարձեալ այլաբանեցից՝ ի նոյն շարունակ բարդեալ
Զկշտամբանացս եղանակ դարովեալ անձինս,
Ածեալ մատուցեալ, կրկին կացուցեալ նովին պատկերաւ ի նոյն
պայմանի-

Թերեւս գրեցէ ինձ ամենագէտն
; Զայս յանդիմանութեան դատակնիք կսկծեցուցանողականս բանի՝
Ճշմարիտ խոստովանութիւն համայնից գործոց գաղտնութեանց
շարեաց:

Բ

Այլ ոմն ձիս խաւանական, կարծրեալս, սանձակոտոր,
արձակեալսան՝,

Յովանակս անհամբոյր, վայրենական եւ անկրթական,
Երինջս ատղական², անուղղական եւ անվարձական,
10 Մարդս մոլեգնական, տարագրական եւ կորստական,
Մանուկս մեղանշական, անխառնական եւ վարատական,

Տնտեսս մահապարտական, տարտամական եւ անգործական,
Բանականս անասնական, զագանական եւ անմաքական,
Զիթենիս ամայական, անպտղական եւ կործանական,
15 Մարմինս հոգոյս իմ քախժողական, դատողական եւ տանջողական,
Խոցեալս անբժշկական, անխնամական եւ անկանգնական,
Ոսկի շարս կայսերական, արդվատնական եւ անգութական,
Մառայս սխալական, փախստական եւ բշուռական:

Գ

Ահա ես ինքն ինձէն կամաւորապէս անձնամատն եւ
մարմնակործան,

20 Հոգեկորոյս եւ միշտ մտախաբ,
Կամակոր իսկ եւ սրտաքեկ,
Ուշամոռաց եւ հանճարագրաւ,
Զգայագիրկ եւ իմաստասպառ,
Յայրատատես եւ եղեռնալուր:
25 Ես աստուտ եւ անդուտ բնաւիք բորբոքմամբ³
Մահաբեր երկամբք վնասեալ,
Ոչ միով իւրի տեսութեամբ
Ի գործ ընտրութեան քեզ պիտանացուս, տէրդ բոլորից:
Ողբամ զորովայնն, որ երկնեացն զիս,
30 Աշխարհմ գտնիսն, որ դիեցուցին.
Ընդէ՛ր ոչ մաղձ մակարդեալ ընդ կաթին ձգեցի,
Եւ զիա՛րդ ոչ դառնութիւն ինձ ընդ քաղցրութեան ջամբեալ⁴
մատուցաւ:

Դ

Զի քէ ես ինձէն անձին իմով
Դժնեայ դատախազ համբարձայ այսֆանեալ բանիւք
35 Եւ ունիմ տակաւին զսուր բարկութեանս անխոնարհելի,—
Ո՛վ ոք յերկրածնաց աստի զիս ողոքեցէ:
Զամենայն խայտառակեցից,
Զբնաւ էութիւնս դատեալ տուժեցից,
Զհամարէն վնասակարացն զգունդ գանեցից,
40 Զխոցողացն զինտուրութեանց դատախազեցից,
Զգայականացն զխատրութիւնս կշտամբեցից:

- Մեղայ ամենայնի յամենայնի, ողորմեա՛, գրած:
 Ոչ նոր ինչ գտեր յիս զյանցանացս պարտեաց մառախուղ,
 Այլ նոյն եմ յալէտ նովին պատահմամբ պարտաւորեան՝
 45 Անկցելի ձորձով սխալեալ առաջի քո՝ անփոփոխելի,
 Եւ դու միայն իսկապէս գրած, արհնեալ, մարդասէր,
 Ընդ աշմէ իմոյս փրկութեան կանխեալ ներութեամբ անայլայլելի:

Ե

- Արդ, մատո՛, խնամակալ, հզաւր, երկնաւոր, բարի,
 Ամենից հաստիչ յոչէից,
 50 Ձբանիդ զաւրութեան իմաստից կայծակն
 Ի գործի ազդման լեզուիս շարժութեան՝,
 Առիթ մաքրութեան յամենուստ զգայականաց գոյատրութեանց
 Յիս մասնատրելոց՝ քո ձեռակերտից,
 Սոքաւ առ ի քէն եղելովք եւ բժշկելովք կրկին հանդերձանաւ,
 55 Անպակաս ձայնիւ, անհատ բարբառով քեզ վերբնծայել
 Գոհաբանութիւն՝
 Ի փառս մեծութեան Հաւրդ քոյ՝ աստուծոյ մերոյ, յափտեանս:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԻԳ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՄ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Տէր աստուած ամենայնի, զաւրաւոր յամենայնի,
 Անպարագիր, անվայրափակ տեղի ամենեցուն,
 Բոլոր իսկութեամբ հոսկ յամենեսին,
 Անուրեւ վայրից, եւ չիք սահման առանց քո,
 5 Ո՛չ երեւալ երբէք եւ ո՛չ տեսականութիւն առանց քո ծագման
 Լուսաւոր:
 Փառք անատրութեան, անուն անհասութեան, կոչումն մեծութեան,
 Ձայն անբաւութեան, իսկութիւն անփնութեան,
 Անմատչելի հեռաւոր եւ անընդմիջելի մերձաւոր,
 Տեսող հեծութեան, նկատիչ բշտաւորութեան,
 10 Մատակաց բախժութեան, ամենաբոյժ հնար անհարութեան,
 Հայր գրութեանց, ծագող ողորմութեան, աստուած մխիթարութեան:

Բ

Հայեա՛ց, տէր, ողորմութեամբ ի պատկեր վշտաց դառնութեան
 Բազմավտանգ կրիցս կարեաց, զոր հանդէպ քո տարածանեմ,
 Կցորդակի՛ց լեր բժշկապէս,

- 15 Եւ մի՛ ի խոյզ ընտրութեան կոշեր դատաւորաբար:
Արդարեւ մեծ է վտանգ տարակուսանաց ցաւոց այսր վարանման,
Յորժամ իցէ մարմինն մեղաւ գրաւեալ,
Եւ անձն՝ ի գործոց շարեաց ոչ մեկուսացեալ,
Գործնականացն գործի՝² սովորութեամբն կարեաց կապեալ,
20 Զանգուածն հանդերձանաց՝ մահացու կրիւք շողախեալ,
Զգայութիւն սրտին իմաստից՝ խեթի խոցոտեալ,
Ակնկալութիւն բարեացն՝ բնաւին բարձեալ,
Եւ ի բանականութեանն՝ ընդ անասունս դասակարգեալ³,
Եւ զազիր զարշոյթին՝ ընդ գոյութեանն շարամանեալ,
25 Եւ տեսականացն ողջ ելով՝ իմանալիքն վիրաւորեալ,
Եւ ի սաստկութենէ յանցմանցն յիշատակի՝ յաւէտ յուսահատեալ,
Եւ տագնապաւ նախագործելոցն՝ միշտ տարակուսեալ,
Եւ յստակութիւն աղերսին՝ իսպառ պղտորեալ,
Եւ խղճի մտացն յուզմանց՝ կրկին նեննեւեալ,
30 Եւ ձեռն ի մանի գործոյն՝ գլխոնոցն հետազատեալ⁴,
Եւ կերպ ի յառաջ դիմեալ՝ ոտք ի վերջ կոյս յետահարեալ,
Եւ գիտութեամբ էիցն՝ ի չէիցն միշտ խաբեցեալ,
Եւ ի մտացն մարտ՝ ի փոփոխեցն յաղթահարեալ,
Եւ ի թառանջ սրտին՝ հագագին դուռն հրդեհեալ,
35 Եւ խոնաւ զաւրութիւն քմացն՝ ամենայն ուրեք տոչորեալ,
Եւ անարեւ միգով՝ յամենայն մասանց պարփակեալ,
Եւ լայնութիւն ակնկալութեանն՝ ամենեւին իսպառ ամփոփեալ,
Եւ անբերելեացն-տոյժ⁵ ի զգալիսն տպաւորեալ,
Եւ եղկութիւն կորստեանն՝ ի յուշ անդ եկեալ,
40 Եւ դատակնիք հատուցմանն՝ ի դիւանի մտացն գրեցեալ,
Եւ բարեբարին ակն՝ ի ցասումն իմն երեւցեալ,
Եւ լոյսն բնութեամբ՝ զանգուածոյ հոգոյս զայրացեալ,
Եւ անաւորութիւն էին՝ ընդ փոքրկութիւն բնութեանս ընդհարեալ,
Եւ միշտ որոտմամբ բանից՝ բանաւոր մոխրոյս բարկացեալ,
45 Եւ իրաւանցն վիմաւ՝ զարժանիս մահու կոշկոնեալ,
Եւ որ իմն է տաղանդ՝ յանառակս աստէն կորուսեալ,
Եւ պատուական իրին ստացուած՝ իբրեւ անարգ յերկրի թաղեալ,
Եւ տաժանմանցն արգասիք՝ ծովութեանն մքով ծածկեալ,
Եւ իբր զի՛ բաց բարձեալ նշմարան նրազի՝ չերեւեալ,
50 Եւ պատասխանարան լեզուիս՝ յիրաւանցն աստար՝ կարկեցեալ,
Եւ անհամբոյր շրթանցս դրութիւն՝ արիւնաւոր դատմամբ
պապանձեալ,

- Եւ յուզմունք մտացս՝ ի զանազան մասունս ցնդեալ,
Եւ զկեալն ի վերայ աւգոին՝ ոչ ինչ գիտացեալ,
Եւ ի կշռութիւն բարոյն ընտրութեան՝ յիմար երեւեալ,
55 Եւ ընթացք ելիցն՝ նահանջմամբ շարին խափանեալ,
Եւ վառարան իւղոյն՝ անխնովն հնոցի լցեալ⁶,
Եւ անուանս գիր՝ ի կենաց մատենէն եղծեալ,
Եւ կշտամբանք ընդ երանութեան՝ անդ արձանացեալ:

-

- Երբէ զինուոր տեսանեմ՝ մահու ակն ունիմ,
60 Երբէ պատգամաւոր՝ խստութեան,
Երբէ մատենագէտ՝ մուրհակի կորստեան⁷,
Երբէ արիւնաւոր՝ անիծից,
Երբէ անտարանական՝ փոշոյ ոտիցն քաւթափելոյ⁸,
Երբէ բարեկրան՝ յանդիմանութեան,
65 Երբէ ապառու՝ կսկծման:
Երբէ ջրովն ընտրութեան փորձիմ՝ խորտակիմ⁹,
Երբէ դեղ ինչ դատման ձգեմ¹⁰ սատակիմ:
Երբէ բերս նկատեմ բարութեան՝
Ի կարծեաց շարեացս փախնում,
70 Երբէ ձեռն համբարձեալ՝ կորանամ,
Երբէ փոքր ինչ խրտով՝ սարսեմ,
Երբէ սակաւ մի թնդին՝ ընդոստիմ:
Երբէ ի խրախնանս ըմպելեաց հրաւիրիմ՝ դողամ,
Երբէ մեծիդ յանդիման լինիմ՝ սարսափեմ,
75 Երբէ ի հարցումն բանի կոշիմ՝ կարկիմ,
Երբէ իրաւմբք քննիմ՝ համբանամ:

1

- Արդ, այսօր ամենաբշտաւ Եւ ողորմագին տարակուսանացս,
Ի վերայ միմեանց բարդելոց,
Որք զստորեւ զգայականաց սրտիս գոյութեան ի ներհուտ անդուստ
80 Անբժշկական ցաւաւ, աներեւակի նետիւք խոցոտեալ,
Անարտաբերելի, մշտակիր, յարամնաց, հանապազմովս
Ֆեւեռեալ աստուտ ընդ հոգոյս,
Լցեալ շարաւով, կրկին հարուածով,

- Վառնգ սատակման մահու գուշակեն:
- 85 Թարախ մքերից, պատեալ զերկաթով, գաղտնեացս ծածուկֆ
Ազդեն ինձ տագնապս՝ վէրս պանեալս անխնամարկելիս
Ընդ ելս շնչոյս տուրեառութեան,
Յորոց նեղութեանց շարաշար ննշեալ աղաղակ ձայնիս,
Խառնեալ արտասուաւֆ, կողկողագին քախծանաւֆ¹¹ հոգոյ,
- 90 Բարեգործիդ ննարատութեան՝
Յերկրաստեղծիցս նանատակաց ընդ իմ մաղթողաց յերկինս
առաքեմ¹²:
- Վերջին հեծութեամբս եւ ես ընդ նոսին
Արտասուաւֆ ողբոց, ամենեւումբֆ նուիրողաւֆ,
Զաղերսանս ըղծիցս ի ստորնայնոցս աստի յերկինս առաքեմ:
- 95 Շնորհեա՛, տէր, անդորրութիւն կենաց հանգստեան
Ողորմելի վաստակեցելոյս ի յընդունայն երկրագործութեանս,
Համայնդ յամենայնում, ամենայնիս ստացեալ քեզ փառս¹³:
Ամէն:

ԲԱՆ ԻԴ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա.

Եւ արդ, որո՞ց խնդրոց արժանատւ վարկանելով զիս՝ մատչիմ
աղերսել.

- Արքայութեանն, յորմէ վրիպեցայ,
Թէ փառա՞ցդ վայելչութեան, յորմէ զրկեցայ,
Թէ կենա՞ցդ անմահականաց, յորմէ հեքեցայ,
5 Թէ ընդ հրեշտակսն պարակցութեան, յորմէ տրոհեցայ՝,
Թէ ընդ արդարսն մասնակցութեան, յորոց հեղեցայ,
Թէ ո՞ւր որքոյն կենդանոյ, յորմէ ֆանցեցայ,
Թէ ո՞ստ տնկոյն բերկրութեան, յորմէ զաւագայ,
Թէ ծաղի՞կ փառացն շնորհի, յորմէ քափեցայ,
10 Թէ պանծանա՞ցն² ժառանգատ, յորմէ կորացայ,
Թէ հայրենի ծոցո՞յն հարագատ, յորմէ ընկեցայ³:

Բ.

Եթէ զգեստո՞վն լուսոյ պարծիմ, յորմէ մերկացայ,
Եթէ ի ստացո՞ղ դարձին յուսացայց, յորմէ խորբացայ,

- 15 եթէ ի լուսո՞յն իղձս դիմեցից, յորմէ մեկնեցայ,
 եթէ Յիսուսի՞ յոսկերսն յաղիմ, յորմէ մերժեցայ,
 եթէ ի թեւս նորա՞ մերձիմ, յորմէ ատարացայ,
 եթէ յապաւե՞նն ապաստանեցայց, յորմէ խեքացայ,
 եթէ ի փրկութեանն նորոգութիւ՞ն, յորմէ մահացայ,
 եթէ ի զգաստութեանն զուարթութիւ՞ն, յորմէ ես լփայ,
 20 եթէ ի կանո՞նն կենաց ուխտի, յորմէ փոխեցայ,
 եթէ ի սահմա՞նն հաստադրական, յորմէ սանեցայ,
 եթէ յանշարժ վիճի՞ն պնդութեան, յորմէ սասանեցայ,
 եթէ ի շա՞րս զումարտակին, յորմէ հոսեցայ,
 եթէ ի քաղա՞քն անդրանկաց շինիմ, յորմէ գերեցայ,
 25 եթէ հանապազորդեան հացի՞ն աղաւթեմ, զոր ոչ վաստակեցայ,
 եթէ փոխադրութիւ՞ն երկանցն խնդրեմ, յոր ոչ քրտնեցայ,
 եթէ պարգեաւ՞քն պսակեցայց, յոր ոչ հանդիսացայ,
 եթէ արձա՞ն ինձ կենաց գրեցից, յորմէ ջնջեցայ,
 եթէ գերախտեացդ ձի՞ր յիշեցից, զոր միշտ մոռացայ:

Գ.

- 30 Անա հատաւ եւ կամ խզեմաւ լար կենաց յուսոյն,
 Տրեցայ ի բորոտութեանցն զարշուրենէ՝ համայն ախտացեալ,
 Ամենայնի սպառեալ զմարմինս՝ ապականութիւնն,
 Շրջապատեալ՝ մեռոյց աստուծոյ:
 Դայզն պալար փայլունակ, տգեղ, լսնացեալ
 35 Մնացուած ինձ պահեալ նախունակ երկդիմի կերպին՝,
 Որ զկրկին անմաքութիւնն նշանակէ:
 Պարծանացն նշոյլ ամենեւին ինձ շիջաւ,
 Փրկութիւնն մատնեցաւ, բարին ստուերացաւ,
 Եւ կենացն բնաւին փակեցաւ,
 40 Մխիթարութիւնն բարձաւ,
 Դատաստանին ատեան մերձեցաւ,
 Թոյնք մահուն ինձ արծարծեցաւ,
 Սպանեալն կրկին ինձ կենդանացաւ,
 Լատին դադարք վիմաւ խցաւ,
 45 Շափղն յուսոյն կուրացաւ,
 Շնորհին ծածկոյթ յինէն մերկացաւ,

- Փառացն վայելչութիւն ստուերացաւ,
 Հանճարն առաջնորդական խափանեցաւ,
 Կշտամբանացն փուշ բազմացաւ,
 50 Անարեւնութեանն ուղեշ ծաղկեցաւ,
 Բոց գեներին ինձ բորբոքեցաւ,
 Ծառայութեանն լուծ սաստկացաւ,
 Ստրկութեանն կապ զարացաւ,
 Ունողն յարկին կառուցման անա անկաւ,
 55 Բարձրութեանն վստահարան կործանեցաւ,
 Ընտանութեանն միատրութիւն անջրպետեցաւ,
 Սրբութեանն սիրող Հոգին աստուծոյ տրամեցաւ:

Դ.

- Եւ քանզի զվերջինն համբուրեցի դառնութիւն,
 Տանջանս, խէքս, տխրութիւնս,
 60 Վիշտս հոգեկանս, ցաս անխնամարկելիս,
 Տարակոյսս անյուսադրելիս, ամաւբանս անպարուրելիս,
 Խայտառականս անվերարկելիս, պատկառանս անհամարձակելիս,
 Փախուստս անդառնալիս, հալածանս անմարդասիրելիս,
 Երկայն ուղեւորութեան ապաճեռն անթոշակութիւնս,—
 65 Իսկ դու փրկութիւն, զարութիւն եւ ազնութիւն,
 Ողորմութիւն, լուսատրութիւն, քաւութիւն եւ անմահութիւն,
 Տէր Յիսուս Քրիստոս, Որդի աստուծոյ կենդանոյ,
 Արարիչ երկնի եւ երկրի:
 Որ բնձեռես չոր պասեկոցն ի ծարաւոտ վայրս անապատի՞,
 70 Աւրենեալ, բարեգութ, հզար, մարդասէր,
 Երկայնամիտ, խնամակալ, հնարատր, այցելու,
 Պաշտպան աննախանձ, պահապան յաղթող,
 Կեանք անկորուստ, միջնորդ երկնային,
 Լիութիւն աննուագ, երանութիւն տանելի,
 75 Ձեռն ձգեալ սիրոյ ողորմութեան քոյ աշոյ՝
 Ընկա՛լ եւ մատո՛ւ քեզալ եւ սրբեալ զիս՝ զամենապարտս,
 Բանդ կենդանի, առ հաւասարապատիւ քո հոգի,
 Ձի քեւ վերստին հաշտեալ յիս դարձցի,
 Եւ ի ձեռն քո իրովն կամաւ մաքուր նուիրեալ,
 80 Զարեղն ինքնութեամբ զիս Հաւր բնծայեալ,

Անդէն առ նմին նովիմք միշտ ի քեզ
Շնչոյս ողջունիւ կապեալ ընդ շնորհիդ՝
Ի քեզ միանալ անբաժանելի¹⁰:

- Վասն որոյ քեզ, ընդ Հաւր քում, Հոգավդ Սրբով,
85 Երբեակ անձնատրութեանդ ի միում բնութեան
Եւ ի մի աստուածութեան՝ փա՛ռք,
Եւ ի ստեղծականաց էից՝ գոհաբանութի՛ւն յափտեանս յափտենից:
Ամէն:

ԲԱՆ ԻԵ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ՝

Ա.

- Բայց քանզի ի վերայ այսքանեաց գերութեանց
Ամենաբշտառ վտանգաւորիս՝ մի զմիով ել եւ ելս առնելոյ,
Զորոյ կերպարանս անցիցն ի մասնէ վերանառեալքդ նախագրեցին,
Ուստի եւ փոխեալ զեղանակ բանիս,
5 Այլ ոչ զեղկութիւն աղէտիս՝
Այն զի ծով է ինձ ծփանաց
Կենցաղոյս բերմունք յոյժ նմանագոյն,
Յորում կոհակաւք բազմաւք անքիւ դիմեցմանց
Տատանեալ հոգիս ի յայսմ աշխարհի՝
10 Մարմնոյս շինուածով, իբր ի նաակի:
Զոր Եսայիաս մարգարէ գլանկարծաղէպ կատարածն,
Որ ի պարսկականն հինից,
Երուսաղեմի եւ Սամարիայ կործանմանն,
Նմանութեամբ այսր արիւնակի կերպատրեցոյց²,
15 Որ եւ առ իմս հոգեւորական խորտակումն զուգանայնել ոչ է
սխալական:

Բ

- Քանզի մինչդեռ չուէի ես յանճարեան անտարակոյսն
 վստահութեամբ,
 Դոյզն կասկած արկածից ի միտ բերելով առ խորոց փոքր
 միջոցին³,
 Որ ի մէջ հանգստեանն եւ աշխատութեանն,
 Իբր այն թէ հասեալ իցեմ,
 20 Ձմեռն յամարայնի բաբեր հողմով ժամանեալ՝
 Երեւալեանն դիմակցութեամբ⁴ ամբոխեաց զհանդարտութիւնն,
 Ոստի նաւն ի բախմանէ վայրենի արեացն խորտակեցաւ:
 Թեւոցն ձեռնարկութիւն⁵ փայլայեցաւ,
 Կայմն⁶ ամբարձման ի կայից իւրոց խլեցաւ,
 25 Առագաստին քոչարան յանկարկատելի ծուէնս պատառեցաւ,
 Շինուածոյն շուք անգարդեցաւ,
 Առասանք ձգողականացն խզեցաւ⁷,
 Տեսարան գլխոյն դիտակի խոնարհեցաւ,
 Ապաւանդակին պարան կտրեցաւ,
 30 Ապաւինութիւն խարսխին լուծաւ,
 Լուծք ստուարք ամուլիցն կցորդութեան բաժանեցան,
 Սամիք ուղղացն հետոց գալարեցան,
 Լաստ հիմանն հաստարանի ընկղմեցաւ,
 Դեկացն կառուցմունք անդրէն սուգան,
 35 Չուոցն յարմարութիւնք պակասեցան,
 Ողնափայտին պատսպարան իսկոյն բեկաւ,
 Կապարանք գտին հաստուածոյ յաւշատեցաւ,
 Գոգք ամփոփման ծոցոյն կազմածոյ անարգեցան,
 Խելք շրթանցն եզերաց խախտեալ ոստեաւ,
 40 Պաղպաղումք բազմականացն անկեալ բարձաւ,
 Վանդակապատին վայելչութիւն յատակեցաւ,
 Գահատրակին հանգստարանն շփոթեցաւ,
 Մածմունք տախտակաշարք ի միաբանութեանց միմեանց
 անջատեցան,
 Հեղոյսք պնդման բեւեռացն փաշեցան:

Գ.

- 45 Արգասիք իրին յիշատակարան ողբոց ինձ նմանեցաւ:
 Նատուղիդն հանդէպ նաւին դեզերեալ ողբայ,

- Ձեռն ի ծնատի եղեալ՝ արտասուաց գետս իջուցանէ,
 Նշմարք սակաւ մնացուածոցն, ի ծայրից ծիմանց ազդելոյ
 ծովուն,
 Իբր խողխողեալ բանաւոր, ողորմագին քախծանաւք հեծէ՞:
 50 Վասն զի թէ զբարի նաւապետն երկնաւորաւք զարաւք
 յաշխարհիս ծովու
 Առ ի զխորտակեալս իմ տապան իմանալի գոյութեանս
 Առցէ աշխարհի բանիս յարմարութիւն,
 Ոչ ինչ վրիպեցէ ի ստուգութենէ:
 Քանզի արդարեւ ելաց բարեգութն տէր,
 55 Յառակ մարդկութեանս, զբաղեալ ազգակիցն⁹,
 Ելաց առ նմին եւ զերուսաղէմ մոլեալ եւ զՅուդաս մոլեգնեալ¹⁰,
 Յորոց երկուցն կորեաւ վստահութիւն՝
 Յարինակ նմանութեան աղարտեալ նաւի,
 Իսկ միւսն, հասեալ յատակս անդնդոց,
 60 Առասան յուսոյն ձեռամբ ունողին
 Յանգոյքն արտաբերեցաւ¹¹ խաղաղութիւն:

Դ.

- Արդ, իցէ՞ թէ յաւելից հայել զբազմախորտակելի տապանակ
 մարմնոյս իմոյ նորոգեալ,
 Իցէ՞ արդեւ տեսանել զփշրեալս նաւ ողբալի հոգոյս ողջացեալ,
 Իցէ՞ արդեւ տեսանել զբաժանեցեալս միջոցաւ մեծաւ վերստին
 կցեալ,
 65 Իցէ՞ արդեւ տեսանել զյոգնաբախիծ սիրտ վշտացելոյս
 բերկրեցեալ:
 Արդ, իցէ՞ ակն ունել նայել զյաւէտ խաբարեալ¹² կերպարան
 բնութեանս կրկին հանդերձեալ,
 Իցէ՞ արդեւ թէ տեսից զփակտեալ տաղաւար քշուառացելումս
 միսանգամ կանգնեցեալ,
 Իցէ՞ արդեւ յուսալի նայել զտարամբժեալ գերիս ազատեալ,
 Ապաքէն գուցէ՞ ակն ունել զանկեալս ի շնորհեղ լուսոյ դարձեալ
 կազդուրեալ:
 70 Արդեւ տեսի՞ց զվայելչութիւն ընտանիդ քո պայծառութեան
 յողորմութիւն ինձ երեւցեալ,
 Եթէ տեսի՞ց երբեք զամենատխուր կերպարան հոգոյս իմոյ
 ծպտեցեալ,

- Արդեւ լուսնոյ ընդ ձայնի գոծիս անտեսց համբաւ ինձ
 առաքեցեալ,
 Արդեւ տեսի՞ց զբիրակործան վնասեցեալս անաւր կազմեցեալ:
 Իցէ՞ թէ տեսցեն պատումանք աշացս իմաստից զմորհակ
 պարտուցս իմոց պատառեալ,
 75 Եթէ յայտնեսցի՞ արեւ իմ անձկութեան շնորհին փառութեան
 քարոք ինձ ծագեալ,
 Արդեւ մտի՞ց ի խրախնանորին խորանին լուսոյ՝ քե
 առաջնորդեալ:
 Իցէ՞ թէ կենդանի լինիցին ոսկերփս, ըստ եզեկիելի¹³,
 Յամաքեալփս ի կենդանութեանց՝ եկաւորութեամբ ազդողական
 շնչոյս զաւրացեալ,
 Իցէ՞ թէ յաւիտից հայել ի տանաւ սուրբ քո*, աղաղակաւ
 մարգարէի¹⁴
 80 Ի պորտոյ կիտին, հերքեալ ի լուսոյ, որ կամ առաջի քո
 ամաշեցեալ:
 Եթէ լինիցի՞ խաւարասնունդս մթացելոյ ծագման առաւառ,
 Եթէ հասցէ՞ տեսանել զտագնապեալս մշտասատոյց յեղանակս
 քարնան մաւտ,
 Եթէ տեսի՞ց զցաւ անձրեւոյն կանաչացուցանողն հոգոց ինձ
 արաւտ,
 Եթէ իցէ՞ երբեք նկատել զգազանաբեկ հերքելի ոչխարս վերստին
 կամաց զթութեան քո հաւտ¹⁵:

Ե

- 85 Եւ քանզի, ըստ բանին Յոբայ, շուրջ պատեալ եմ շարեացն հնարք,
 Ընդ որ ոչ կարացից անցանել¹⁶,
 Իսկ եթէ լոյս ողորմութեան բարեբար կամաց քոց ցուցցի,
 Գթութեան քոյ դուռն բացցի,
 Հառաքայք փառաց քոց ծաւալեսցի,
 90 Խնամք ձեռնին քոյ յայտնեսցի,
 Արեգականդ կենաց ար տարածեսցի,
 Առաւատիդ ըղձալի տեսիլ մերկացի,
 Առաւորին քոյ քաղցրութեան քոյ աղբիւրացի,
 Վտակ արարչիդ կողից հոսեսցի,

- 95 Ծորումն անապական սիրոյ քոյ հեղցի,
 Ծագումն անտեսաց շնորհի քոյ երեւեսցի,
 Պարգեւիդ քոյ ծառ ծաղկեսցի,
 Մասունք արհնեալ մարմնոյդ բաշխեսցի,
 Համառատեալն ակնկալութիւն հանդիպեսցի:
 100 Հատուածեալն ձայն ողջունի քոյ, տէր, լուիցի,
 Հեռացեալդ խաղաղութիւն մերձեսցի,—
 Յայտնիկ յաւտ սովին¹⁷ սահմանաւ երանականաւ,
 Հաւատ ընկալեալ յուսոյ հաստատանոյ,
 Ապափնեալ ի Հոգիդ քո Սուրբ,
 105 Որ ընդ Հաւ քոմ պաշտի ձայնի քոյ քաղցրութեան՝
 Ընդ քեզ փառաւորեալ ի լոյս անմատոյց¹⁸,
 Որով կեանք եւ երանութիւն փառութեամբ հանդերձ ընծայեալ ինձ՝
 մեղապարտիս:
 Յաւանդ անկորուստ ընդ իս պանելով
 Առնաւատչեալ նշմարիտ յիշատակի ի ձիր անեղծութեան,
 110 Անուամբդ անհառելեալ անատրութեան հզարիդ սրբոյ միայնոյ
 Եւ անհննելի տէրութեան երբեակ անձնատրութեանդ,
 Որ ետդ յիսկութեան յէութեան
 Եւ յարակայութիւն բարձրութեան,
 Քաղցրութեամբ, ողորմութեամբ եւ մարդասիրութեամբ
 115 Պսակեալ, հանդերձեալ եւ քաղաւորեալ:
 Այո՛, առ ամենեսեան ամենայնի յամենայնի կարող ես, գրած,
 Եւ քեզ վայել է փառք յայսմ յաւիտենի
 Եւ ի հանդերձեալ մշտնջենատրութիւն
 Յայտնութեան ատուրն մեծի յաւիտեանս:
 120 Ամէն:

ԲԱՆ ԻԶ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Եւ արդ, ստուգապէս եւ իրաւաբար ընդ որս,
Որք ըստ ձայնից կողկողանաց
Եւ գրանիցն յարմարութիւն հանդերձեն՝
Ի նոյն գիր բերեալ զաւարտմունս տանցն՝,
5 Որովք առաւել սաստիկ մորմոքեալ նմեցուցանեն
Ջաղէտս կարեացն սրտին ըղձից առ արտասուացն բղխմունս,—
Ուստի եւ բազմեալ իմ ի գլովսս պարու ախմբից դասու՝² այնր
երախանաց,
Որք զլալեացն յեղանակեն բանաստեղծութիւն,
Եւ ես ընդ նոսին նոցին հեծութեամբ, աւաղական
ձայնարձակութեամբ
10 Ջանձինս տարածանեմ զվշտակրութիւն:
Որ ո՛չ բնաւին մեռեալ աշխարհի
Եւ ո՛չ իսկապէս կենդանի աստուծոյ՝,
Ո՛չ շերմ սոսկ եւ ո՛չ ցուրտ յատուկ,
Ըստ առակի անտարանչին, գրեալ ի Յայտնութեանն՝,
15 Երիցս ատելի երբեակ տէրութեանն եւ ամենատես արաշութեանն:

- Եւ այս եմ պատկանեալ թախձականացն կերպադրութիւնք⁵,
Կրկին ողորմելի այսու երեւցեալ,
Որք ի մի գիծ սահմանեալ⁶
Կացուցանեն զբշուառութեանցն զարինակ՝
20 Այսպիսի կցորդութեամբ շողկապեալ:

Բ

- Պարտուցն ժխտեալ տաղանդացն՝ նեպով մեծաւ ի տուծի⁷,
Ես ապիկար՝ մատնեալ անարժան գործովքս յիրաւի,
Վատնիչ արքունի գանձուց՝ կրկնադատ եւ անթափելի⁸,
Պատասխանատու մեծին՝ ըմբռնեալ անհրաժարելի,
25 Բիր քանքարոյ խնդիր՝ ես չունիմ կշիռ մի ունկի⁹:
Անբարեխաւս կապեալ՝ ի պահեստ դառն արգելանի,
Հեծումն եւ վաստակ ցաւոց՝ հաշակեալ յանձնոյլ բանտի,
Անապաւէն տանջեալ՝ անքոշակ կա՛մ ողորմելի,
Այլ յեղանակ ինձ ողբականաց աստուատ կնքեցի¹⁰,
30 Փոխատրեցի սովին բարբառով կոծ կսկծելի,
Կարգադրեցի շրջաբերութեամբ ի նոյն պայմանի՝
Անհատական քիւ խորհրդական երկեակ տասնեկի¹¹:
Աղատութեանն հնոց յամենուստ մասանց մրրկի,
Անպատասպար թշուառ՝ վտանգեալ սրտի ի գրաւի,
35 Տարակուսեալ հոգով՝ ապաշնորհ այր ի վրիպակի,
Անխնամելի հայցմամբ դատաստանն յինէն պահանջի,
Մեղաց եւ մահու զինուք գգայարան գաղտնեացս խոցի,
Անփրկելի մատնեալ բռնութեան շարեացս գերի,
Սուր սուսերաւ սաստից գոյութիւն բնութեանս յաշատի¹²:
40 Յիշատակաւ բեմին՝ աստուտին ի դատաստանի,
Անծագելի մոռալ՝ շարատես աշացս երեւի,
Անձեռնկալ կապեալ՝ եղկելիս ի տարակուսի,
Ահարկութիւն դիմաց պատկերի վերնոյն տեսանի,
Ահարկութիւն անվերարկու՝ ի տարտարոսի,
35 Անապաւէն մոլար՝ մորմոքեալ ի հուր գեհնեւի,
Անյայտնելի կորուստ՝ կործանեալ ի մեղաց վնի:
Ահա զոր ունիմ արժաթ անպիտան՝ ո՛չ երբէք յարգի
Եւ ո՛չ ընդունի եւ կամ համբարի ի գանձ տէրունի,
Հայցուած¹³ պղտոր եւ ձեռն անմաքուր աննոսրելի,—
50 Այլ բեկեալ սրտի, մատանց տատանմամբ, յոյս առեալ դարձի,

- Ձդէմս ի յերկիր եղեալ, պաղատիմ մաւրդ Յիսուսի¹⁴.
 Բարեխաւսեա՛, մաղթեա՛ քաւորքիս ինձ՝ մեղատրի,
 Դու՛ զաւրատր փրկանակ կենաց, իսկումի երկնի,
 Քեզ արհնութիւնմ Ժայնից եւ բուրմունմ խնկոց ի յերկրի
 55 եւ անուշից իւղոց մատուցումն յամենայնի:

Գ.

- Աւղ, յասացեալ ողբոցս հիստուած այլ մասն յաւելի¹⁵,
 Բարեբարին շնորհաց արտասուաց պտուղ մատուցի,
 Ձկարստեան խորս չափելով՝ զորքանն երբէք ոչ գտի,
 Մասնատրաւք բանիւք ի հանդէս նորին ջանացի,
 60 Ձմտացս արագեալ զթեւ՝ յերեւոյթ իրին ոչ հասի,
 Ձուշին պարտութիւն յանվարելեացն բաժակ բարկութեան ի ձեռն
 իմ առի,
 Ձտարտամութիւն տարակուսանացս¹⁶, իբր նաշակումն մահու, արբի
 եւ այժմ զյանցիցն յանախութիւն ողորմելի Ժայնի յերգ արկի:
 Անեւերեւոյթ կրակարան տապոյ բորբոքմամբ մեծաւ անգովանալի,
 65 Անտեսական իմն փայս հալոցաց սաստիկ եռացմամբ անշիջանելի,
 Սլափս նետից պատկանեալ դեղովք ի շտեմարան խորութեան
 սրտի,
 Խիբք ցաւոց խոցոտման մահու ի գնացս երակաց գոյութեան լերդի,
 Կիրք երկանց աննարակ նեպոյ ի պատուած աղեացս անելանելի,
 Անգաւելի դեղոց ջերմութիւն ի յերկամանց մասունս երկակի,
 70 Անհնարատր դառնութիւն մաղծի ի նախադուռն իմոյս կոկորդի,
 Աաղս Ժայնից լիւցանողաց ի փողս շնչոյս խոշորս հնչի:
 Բազմահատուած էութիւն բնութեանս, ներհակք միմեանց ի
 պատեւազմի¹⁷,
 Երկշտութեամբ կարծեաց վարանեալ, ամենայնի կայ ի վտանգի,
 Հարագատաց դաւանանութիւն անհաշտելի ի կոտորածի,
 75 Ո՛չ մեռեալ եւ ո՛չ կենդանի՝ թաղեալ ի մեղաց զարշութեան տղմի,
 Կասկածատր պատժապարտութեամբ վերակնարկելով քեզ՝
 բարեբարի՛
 Յանակնկալս կենաց վնէ արտաբերել ի լոյս անձկալի:

Դ.

Նոյն ինքն, որ զայս բան տպատրեաց, ընդ երջանկացն
 պսակեցի¹⁸,
 Ակնարկելով քո ողորմութեան՝ անարատիցն հաղորդեցի,

- 80 Վասն զենման աստուծոյ Բանիդ՝ բարեգործեալ քեւ կենդանացի,
 Արհնութիւն գովեալ քո շրքանց՝ ի գլուխ բաշխողի այսր մատենի,
 Հաստատեցի ըղձականութիւն սողոմունեան բանիս առակի¹⁹,
 Նկարագրեա՛ ձոգով քո, բարձեալ, ի նորոգումն անեղծանելի,
 Զի դու միայն ես երկայնամիտ, ներող, եւ քեզ փա՛նք յամենայնի:
 85 Ամէն:

ԲԱՆ ԻԷ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽՍԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅԻ

Ա

- Եւ քանզի ընդ ողբաձայնիցն բանաստեղծութեանց վերընձայելոց
Զդրօքին քուցս² յարմարեցի՝
Կական եւ հեծութիւն, հառաչանք կողկողագինք,
Դառնութեան լալումն եւ արտասուաց երգ,—
5 Դարձեալ սկսայց զհառ պաղատանացս
Խոստովանաւրէն, զղջականաբար³,
Զգաղտնածածուկն՝ յայտնաբարբառ,
Զի անդրադարձութեամբ սկսմամբն եւ վերջատրաւն բառիւք՝
Զնոյն համաձեւութիւն ի մի թախանձ նմին մաղթանաց
10 Հոգեկեցոյցն խոնարհութեան աստանաւ եղից:

Բ

- Մեղա՛յ մեծիդ բարեբարութեան, անարգս մեղայ,
Մեղա՛յ ծագմանդ նառագայքից, խաւարս մեղայ,
Մեղա՛յ շնորհացդ անբաւ երախտեաց, արդարեւ մեղայ,
Մեղա՛յ սիրոյդ վերնում գրութեան, յայտնապէս մեղայ,
15 Մեղա՛յ ստացողիդ յոչութենէ, ստուգապէս մեղայ,
Մեղա՛յ գերունակ գոգոյդ զգգանաց, անբաւ մեղայ,

- Մեղա՛յ աննուագ լուսոյդ վայելման, նենգողս մեղայ,
Մեղա՛յ նաշակման աննաոյ կենաց, բազումս մեղայ,
Մեղա՛յ անհաս պարգեացդ ձրից, հանապազ մեղայ,
20 Մեղա՛յ գովեալ մարմնոյդ աստուծոյ, մահու չափ մեղայ,
Մեղա՛յ պաշտելի արեան արարչիդ, իսկապէս մեղայ:

Գ

- Անա, արդարեւ, արհնեալ է հատուած բանի
Յուսադրական սրտի այսր Մեղայ-ի⁵:
Սոյն սա պատուելի աւանդ⁶, անմոռաց պատուէր,
25 Հայրենեացն տուր, նախահարցն արէն,
Համայնից թոշակ, անհերքելի բան,
Զաւրաւոր պատասխանի, կենդանութեան կամուրջ,
Ախորժելի վերնոյն, սիրելի սրբոց,
Անխզելի կապ, հրաշալի բարբառ,
30 Անշրջելի պատհառ, բաղձալի աղերս,
Փափագելի սեղան, սրտաբեկ հնչումն,
Անհնարից հարակ, կարծրութեան վանիչ,
Աստուածապաշտից սահման, հեթանոսաց գիրք,
Վաղնչոց կանոն, քրիստոնէից հարազատ,
35 Արարչութեանն յաղթող, անջրպետ հզար,
Խորոց անաւոր, արուեստ բարձրութեան,
Խորութիւն անչափ, հիացման տեսիլ,
Խորհուրդ կնքեալ, ընդ որ չիք ումեք անցանել,
Եթէ ոչ անըմբռնելի մտաց արագման զսա ծանիցէ:
40 Զայն բարեպատեն հրաշատրական,
Որ ոչ յիշատակեցաւ ի վերջին դատակնիք դասուն լքելոյ⁷.
Գուցէ առ նմին խզեալ համառատ
Զվրիժակն իրաւանց մահուն հասելոյ,
Յորմէ ընտրութիւնն ապագործ եղեալ՝
45 Զսահմանն յափտեական փակեցէ:
Զարդ փառաց մեծութեան,
Որով նոյն ինքն աստուածութիւնն պսակեալ բարգաւանի:

Դ

Քանզի ո՛վ ոք դիմեալ կալաւ զեղջերաց սեղանոյ այսր սրբութեան
Եւ ոչ առժամայն պրծեալ ի պատժոց՝ անարատ գտաւ:

- 50 Իսկ եթէ Աֆար Զամբեան եւ Սաւուղ Կիսեան եւ Յուդա Սիմոնեան⁹,
Ասելով զսոյն, ոչ արդարացան,
Եւ ես վկայեմ՝ իրաւամբք խոստովանեալ զայս պայման բանի,
Զի ակամայիցն բռնադատելոց ոչ է կատարեալ սէր,
Ոստի եւ ոչ բովանդակապէս փրկութիւն:

Ե

- 55 Իսկ ես կամաւ համբուրեմ՝ դարձեալ կրկնելով
Զերշանիկ բանիդ զմկրտութեան հարազատս:
Մեղա՛յ երախտեացդ մոռացութեան, վերստին մեղայ,
Մեղա՛յ մարմնոյ ձեռն յոգի հարեալ¹⁰, յիմարս մեղայ,
Մեղա՛յ առ կեանսդ դժբաղութեան, իսկ եւ իսկ մեղայ,
60 Մեղա՛յ բանիդ ապախտ առնելոյ, չարաչար մեղայ,
Մեղա՛յ ի յաւր սատակման՝ ինձէն ստիպեալ, վատբարս մեղայ,
Մեղա՛յ պարտականս անկենդան մահուն, ձաղելիս մեղայ,
Մեղա՛յ անպատկառս քո բարձրութեան, տաղտկալիս մեղայ:

Զ

- Վերջին ինձ կրկին աշխար հոգետօր,
65 Զի ի կորուստ եւ ի կործանումն ինձ երեւեցաւ,
Զի անդարձս վարատեցայ¹¹,
Զի որդիս թշնամի գրեցայ,
Զի ի բարձանց երկնից ընկեցայ,
Զի փուշս վարուց դիզեցի:
70 Եւ ես առ սմին ողբք աղաղակի,
Զի անձամբ զանձն անարգեցի,
Զի բազին կորուսչին գտայ:
Այլ իմն կսկիծ դժնդակ սրտի,
Զի զիս ունին, առ որ չեմ¹²:
75 Զարտաֆնայարդար բաժակս անմաֆուր,
Զքոեալ որմս գարշունակ¹³,
Զսին պարծանաւ պանունեալս,
Զլոյսս ի մոայլ շրջեալ,
Զգերանակիր ակնս թշուառացեալ,
80 Զչառս փառաց շիջեալ,
Զամենայնիս յամենայնի ամենայն իրաւ վնասակարս՝
Առ տնարինականսն տէրունականս,
Առ յայտնութիւնսն աստուածայինս,

- Առ երեսմունսն արարչագիրս,
85 Առ խոնարհութիւնսն սարսափելիս,
Առ այն, զոր տեսի աչաւ իսկ իմով¹⁴,
Առ որ մեծ է պատասխանատրութիւնս,
Քան առ համարէն Աւետարանին,
Զարմանս, հիացմունս,
90 Հոգս հալոդականս, անդամունս անհնարաւորս,
Թուականութիւնս մտաց անբարդելիս,
Ելմունս անկատարս, իշմունս անհաստատս,
Յուսահատութիւնս յարմարականս,
Յանդիմանութիւնս պատշաճականս, ձաղանս պատենագոյնս,
95 Նզովս իրաւացիս, անէծս արժանահատոյցս:
Արդ, այսոքիկ են մեղատրիս իմ կշտամբութիւնք
Եւ ինքնահարուած տանջանատրութիւնք:

Է

- Եւ քանզի կարող ես զայս ամենայն զպարտս բողոյ
Եւ զխայթուածս մահու բժշկել,
100 Տէր ողորմութեանց, աստուած բոլորից,
Քրիստոս քազաւոր, բարձեալ Հաւր Որդի,
Ստեղծիչ, գրած, բարեբար,
Աւրհնեալ, առատ, հարուստ,
Ահաւոր, հզաւոր, ողորմած,
105 Տեսուչ, ձեռնկալ, հաստիչ,
Ապրեցուցիչ, դարմանիչ, կեցուցիչ,
Երկայնամիտ, անոխակալ, ապաւէն,
Բժիշկ, գովեալ, երկնաւոր,
Անհառ, լոյս, կեանք,
110 Յարութիւն, նորոգութիւն, փառութիւն:

Ը

- Եթէ հայեցիս մարդասիրութեամբ,
Ըստ որում քոյդ են սովորութիւնք,
Նայեցեալ ի քեզ՝ կողկողիմ եւ ես:
Եթէ լուրիցս՝ հառաչեմ,
115 Եթէ ունկն մատուցանիցես՝ պաղատիմ,
Եթէ անսայցես՝ աղերսեմ,
Եթէ ներեցես՝ աղաչեմ,

- Եթէ առ իս դառնայցես՝ գոչեմ,
 Ապա թէ անտես առնիցես՝ կործանիմ,
 120 Իսկ եթէ առ ոտն հարկանիցես՝ լամ,
 Եթէ զոգեսպանն ոչ ընծայեսցես՝ մեռանիմ,
 Ապա թէ անհարկու դէմս ցուցանիցես՝ սատակիմ:
 Իսկ եթէ սաստեսցես՝ դողամ,
 Եթէ խեթի տեսանես՝ սոսկամ,
 125 Ապա թէ սաստկանաս՝ սաբսափեմ:
 Եթէ հալածես՝ հեծեմ,
 Իսկ եթէ ընդ վայր հարկանիցես՝ հերքիմ,
 Եթէ զբոց վնասութեանն ոչ առցես՝ տագնապիմ,
 Եթէ խստանաս՝ փախնում,
 130 Ապա թէ սպառնաս՝ ընկնիմ:
 Իսկ եթէ քննես՝ քարկոծիմ,
 Ապա թէ ուժգին ակնարկես՝ սուգանիմ:
 Եթէ ոչ անխայեսցես՝ մերժիմ,
 Եթէ կոչեսցես՝ խիբամ,
 135 Իսկ եթէ աչս յառեսցես՝ ամաչեմ,
 Եթէ ձայն տացես՝ երկնչիմ:
 Զբարեացն պարգեւ մատնեալ,
 Զերանութիւնն բողեալ,
 Զշնորհն լեալ, զոխտն ցրեալ,
 140 Զաւանդն կենաց մոռացեալ,
 Զհամարձակութեանն վստանութիւն կորուսեալ,
 Զստեղծիչդ էիս բարկացուցեալ,
 Զանճառութիւն շնորհին ընդոտնեալ,
 Զպատուոյն պատկեր այլայլեալ:
 Թ
- 145 Իսկ եթէ առ այս խեղդ մահու հեծութեան ցառոյ
 Մարդասիրեալ առ իս ժամանեցուցես, տէր Յիսուս Քրիստոս,
 Զազդեալն Գիր լնանիլ ի յիս,
 Եթէ բժշկութիւն դադարեցուցանէ զմեղս մեծամեծս¹⁵,
 Որով ամէնառատ քաղցրութեամբ պատուաստեալ ի քեզ,
 150 Զփոյդ կեբարան լուսոյ նկարեալ յոգի¹⁶
 Վերստին գտեալ պնդեցայց՝ քաւեալ եւ ստեղծեալ կրկին
 Ի փրկութիւն անմահից կենացն անախտականաց,
 Եւ քեզ, ընդ Հաւր, Հոգւովդ Սրբով փա՛ռք յափտեանս:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԻԸ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Եւ արդ, զո՞րս յայտնեցից՝
 Եւ յաղագս ո՞յց նշանակեցից
 Եւ վասն ո՞րպիսեաց հառեցից
 Եւ զո՞րքան ծածկեալս մերկացուցից
 5 Եւ կամ վասն որո՞ց խոստովանեցայց.
 Զներկայի՞ցս, զոր արդէն ունիմ,
 Թէ՞ զանցելոցն, զոր մթերեցի,
 Զապագայի՞ցն, յորոց կասկածեմ,
 Թէ՞ զբազմասան շարժութեանցն, յորոց գորեցայ,
 10 Զփո՞րն ինձ համարեալ, որ է աստուծոյ մեծ գրեցեալ,
 Թէ՞ զանկերպագրելին շիշատակելի,
 Զնուա՞զն, որ է առաւել,
 Թէ՞ զքեքեազոյնսն, որ են ծանունք,
 Զնոգեկանա՞ցն կրից կորուսչաց,
 15 Թէ՞ զմարմնականաց ախտից սպանողաց,
 Զառ դրուս հեշտականա՞ցն,
 Թէ՞ զծայրակոտոր վնասակարութեանցն,

- 20 Զաներեսութի՛ցն, թէ՛ գտեսականացն,
 Զառ ձեռն հպատրութի՛ւն,
 Թէ՛ գառ նոյն ինքն շունչ հեռատրութիւն,
 Զլայնակա՛նն դիւրին խածմունս,
 Թէ՛ գերկարատրն նետածգութիւն,
 Զխորութեա՛նն զանշափութիւն,
 Թէ՛ զամենածախն յայտնատեսիլ,
 25 Զյոգնագո՛ւսն պոռնկութիւն,
 Թէ՛ զառողջութեանն անբժշկութիւն,
 Զպարարո՛ւմն շարին մարմնովս,
 Թէ՛ զսովիլն բարւոյն հոգովս,
 Զխնամո՛ւն հանդիսանալ յոչ ախորժելիսն աստուծոյ,
 30 Թէ՛ զընդադատութեանն տոռամբ ձգիլն ի նոյն մոլեգնութիւն,
 Զառ ի մա՛նն մեղաց,
 Թէ՛ զընդունայնութեանն կարծեաց:

Բ

- Արդարեւ, որպէս կամալ խելագար, գերծեալ ի ձորձոյ՝
 Զառականացս տեսիլ յանդիմանեցի՝
 35 Զընդդէմսն՝ գործեալ իմաստնոյն,
 Որ թէ հանճարեղէն վերարկեցեն զամալս իւրեանց՝.
 Ատարացեալս ի կրանից, հեռացեալս ի կարգաց,
 Ի սրբութեան՝ անսուրբ, ի կուսութեան՝ անմաքուր,
 Յարդարութեան՝ ամբարիշտ, ի բարեպաշտութեան՝ վնասապարտ՝,
 40 Բերանովս՝ մերձ առ ստացողն, եւ հեռի՝ երկամամբք,
 Շրթամբքս պատումամատոյց, ըստ մարգարէին, այլ ոչ եթէ սրտիւս՝:
 Եւ եթէ պարտ է զխամնելիսն ասել աստանաւ,
 Զար քան զտանջանսն յանդգնութիւն,
 Իբր զուր իմն պաշտամատարս աստուծոյ,
 45 Ի միտս անկայունս երկեակ հանապարհաւ մահու վարանեալս՝.
 Զանամ, եւ ոչ ինչ ալգոյիմ,
 Պնդիմ, եւ ոչ հասանեմ,
 Փութամ, եւ ոչ ժամանեմ,
 Անձկամ, եւ ոչ տեսանեմ,
 50 Փափագիմ, եւ ոչ հանդիպիմ,
 Կարատիմ, եւ ոչ պատահիմ,
 Ունիմ զամենայն երկրի
 Եւ եմ պատգամատր աղաւթանուէր ամենայն աշխարհի:

Գ.

- Այլ քո՛ղ զբազումս զայտոսիկ, բարերար, եւ մի՛ ունիցիս,
 55 Դիւրինք եմ քեզ զսոսին եղծանել,
 Քան ինձ տաժանաւորս աշով նկարել:
 Վասն այնորիկ գրեցի առանց խնայելոյ,
 Զի դու առատապէս չնջեցես, արհնեալ:
 Որ վասն մեր՝ մեղատրացս երկայնամիտ անուանեցար,
 60 Ըստ մաղթանաց բանի հեծութեան սրտի եզրի երջանկի,
 Յոյժ նեղեալ անձն եւ ձանձրացեալ հոգի
 Բանին յիշատակաւ, որ զսոյն պատմէ՛,
 Յամենայն կրից մահացուցանողաց վտանգեալ,
 Անկեալ ի վին զարշութեան մեղաց անդնդականաց
 սպականութեանց,
 65 Քանզի չհաւատամ, թէ լսես իսկ ինձ, ըստ Յոբայ ձայնին*:
 Արդ, ես ինձէն ինքնադարով, անձնադատ գերի,
 Կամատրապէս մատն եղեալ բնութեանս,
 Արգելի, փակեցի, կնքեցի առ յինէն
 Յամենայն մասանց զկենացն հնար,
 70 Զի ի փրկութիւն մեղաւ կապելոյս կրկին մեծացիս՝ գովեալ:

Դ.

- Եւ քանզի ի մարգարէէն բարտ է խրատեալ,
 Փորձ գտցոյմ մաղթել ընդ նմին՝ հոգով քո երգեալ,
 Յուսով հաստատունով ի քեզ ապաստանեալ.
 Առէ՛ք ընդ ձեզ քանս, ասէ Ովսէէ,
 75 Եւ դարձարո՛ւք առ տէր աստուած ձեր,
 Եւ ասացէ՛ք ցնա՝ Կարող ես թողոյ զմեզս՝,
 Զի ընդունիցիք՝ զբարիս,
 Եւ վայելեցեն ի բարութեան անձինք ձեր*:
 Ահա աստուած խաւսեցաւ, եւ ո՛վ է, որ ոչ լուիցէ,
 80 Նոյն ինքն վկայեաց, եւ ո՛վ է, որ ոչ հաւատացէ:

65. Յոբ, Թ, 16:

78. Ովսէէ, ԺԴ, 3: Ես., ՄԵ, 2:

Ե

- Արդ, այսոքիկ վնիռ պաշտելի,
 Նուիրեալ պայման, սահման նոյնագոյ,
 Կենաց աւետիս, կէտ տէրունի, դուռն բարութեան,
 Սփոփանաց հրաւէր, ճշգրիտ պատկեր,
 85 Անստգիտ գանձ, անմոռաց յիշատակ:
 Այսու առ սոյն եւ ես, հաւատ ընկալեալ,
 Աստուստ վկայեմ սմին ընդ մարգարէին.
 Կարող ես յամենայնի թողուլ զմեղանս բազմաբեղունս,
 եւ ես զաւրասցիս՝ կրկին բարձրացեալ
 90 Առ ամենաթշուառ, կործանեալ հոգիս:
 Յամենայնի իշխես, ամենայնի բաւես,
 Ամենայն ուրեք հասանես,
 Ամենից բռնութեանց յաղթես,
 Զամենայն կարծրութիւն փշրես,⁹
 95 Զամենայն ընդդիմահար վանես,
 Զամենայն խստութիւն վատնես,
 Զամենայն սրացեալ ընդոտնես,
 Զամենայն դառինս անուշես,
 Զամենայն դժուարամոքելիս փաղցրացուցանես,
 100 Զամենայն պարտս շնորհես,
 Զամենայն յանցանս թողուս:
 Կարող ես, զաւրատր, հնարատր, ամէնարուստ,
 Զամենեցուն զմեղս ընկղմել եւ չփախցուցանել բառնալ ի միջոյ,
 Իբր զհաւանչ փոքու կայծական, սահմանեալ ի չափ ոչէից,
 105 Անկեալ, ընկլուգեալ, կորուսեալ ի տիեզերատարածն ծովու¹⁰:

Զ

- Արդ, բանի մաղթանաց վերծանողացն այսմ մատենի¹¹
 Ողորմեա՛ վասն խաչի եւ շարշարանաց
 եւ մահու Որդոյ քոյ, Հայրդ գրութեան,
 Սկիզբն առաքողի ռդրեցութեան ձայնի այսմ արտաւարածին
 նուագի¹²,
 110 Որ զայս դեղ փրկութեան կենաց մեզ յարմարեցոյց,
 Եղիցի՛ բժշկեալ յանուն քո, հգաւր:
 Որ հետս ելից խոստովանութեան մեզ նկատեցոյց

- Այսու պայմանաւ պատշաճականաւ,
 Լիցի՛ անարատ յիւրոցն պարտեաց:
 115 Որ զհպարտութեանն քես հարթել մեզ վարդապետեաց
 Ի սոյն կանոնի կենաց պատգամի,
 Եղիցի՛ զերծեալ ի չար կապանաց մահու արկածից
 Սկզբնականաց, վերջնոց եւ միջնոց,
 Երրորդութեամբդ բարեգործեալ,
 120 Ի նորոգութիւն լուսատրութեան.
 Ընդ որում եւ մեք գրեսցուք՝ երջանիկ գտեալ ընդ սմին:

Է

- Արդ¹³, այսմանեացս անբաւից հրաշից հանդերձիչ,
 Հայր ամենաստեղծ, անունդ ահատր, ձայն սարսափելի,
 Կոչումն ընտանի, բան համբուրելի,
 125 Ազդումն սփանշելի, հրաման սոսկալի,
 Էութիւն անհննելի, գոյութիւն աննառելի,
 Իսկութիւն անբաւելի, զաւրութիւն անզննելի,
 Կամք ամենաբարի, տէրութիւն անսահմանելի,
 Մեծութիւն անչափելի, բարձրութիւն անբովանդակելի,
 130 Որհանութիւն անկշռելի, առաւելութիւն անհասանելի,
 Պատնառ Որդոյ հայրութեամբ, այլ ոչ նախադրութեամբ:
 Քեւ եւ ի ձեռն քոյդ անպարագիր զաւրութեանդ
 Սաստեա՛ տազնապող եւ դիական տենդիս շերմութեան,
 Որ սպրդեալ մուծաւ ընդ մեղաց,
 135 Զի փախիցէ՛ ի մարդոյս՝
 Զարհուրեալ ի սխրալի եւ յանբաւելի արեան վտակի¹⁴ գառինդ
 երկնաւորի,
 Որով սրսկեալ միանգամ՝ ի մշտնջենաւորս համայն մաքրեցաք:

Ը

- Եւ արդ, յայս¹⁵ պատկանելի խոնարհութենէ արարչակերտս
 խորհրդոյ
 Ամաշեցէ՛ սատանայ ի գործս շարեաց իւրոցն հրեշտակաց,
 140 Տանջեցի՛ եւ հալածեցի՛¹⁶
 Հեռացեալ եւ արտաքս առաքեալ

- Ի շինուածոյ խորանէ՛ քումդ բնակութեան յարտաքին խաւարն:
 Եւ ջնջեալ մաքրեա՛ զարտասուս ողբոցս ի դիմաց մերոց,
 Եւ գնառաշումն ձայնիս հեծութեան՝ ի սրտից մերոց:
- 145 Եւ յիշատակաւ հարման հեղութիցն
 Քստմնափուշ¹⁶, տաժանատեսիլ ոգեպահանջից,
 Որով պնդեցաւ միածինդ քո յաշտարակ խաշին,
 Յաւեսցի՛ շարին:
- Եւ ի կողաներձ, սայրասուր սլաքէ ուժգին բախմանէ,
 150 Որով զվէրն մեծ ընկալաւ,
 Իսպա՛ն սատակեցցի սկզբնաբար մահուն:
- Եւ զի խոնարհեցոյց զգովեալն գլուխ
 Յաւանդել զհոգին ի ծոց քո, բարձրեալ¹⁷,
 Ապստամբութիւն անբարի բարուցն Բելիարայ
- 155 Ի կոր կործանեցցի՝ ամենայնիս հերքեալ ի կորուստ:
 Եւ զի դաւղեալ ծածկեցաւ անմահն իսկութիւն յորովայնի երկրի,
 Այսու ամբարձեալն հպարտութիւն կարծեալ գոռոզին
 Ի յատակս մահու դժոխոց մքին ստուերին յառեալ դիտեսցէ՛
 Եւ յիշեսցէ՛ զառաջին հարուածն անբժշկական,
 160 Որով մահացաւ դիմամարտութիւն բունից վիշապին
 Կենարարն կրիւք ամենազաւրին:

Թ

- Վասն զի ի փառս քո, Հայր ողորմութեան,
 Իբր ի գովեստ Ուղտոյ քոյ, Հոգովդ Սրբով զայս խոստովանիմ.
 Քանզի ոչ պիտակ¹⁸ ինչ սոսկ զարութեանն ունի զմիսմէն
- 165 Առ մի խորհրդականն խորութեան,
 Այլ զանսկիզբն Բանդ անձնատուր
 Ընդ անժամանակդ Հաւր փառատուրեմք:
 Եւ քեզ միայնոյ՝ Սուրբ Երրորդութեանդ,
 Հաասարապատիւ տէրութեանդ,
- 170 Համարուն, անբաժին ինքնութեանդ
 Աւրհնաբանութի՛ւն, գոհութի՛ւն, զաւրելութի՛ւն
 Եւ աննառ վայելչութի՛ւն մեծութեան, բարեվիճակ հարթութեան,
 Զուգակշիռ հաւասարութեան յափտեանս:
 Ամէն:

Բ Ա Ն Ի Թ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽՍԷ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Եւ արդ, դու միայն սկիզբն բարեաց,
 Դքութիւն աննառ, Որդի բարձրեալ միոյդ աստուծոյ,
 Ու զողջոյն զաւրն բողոքեան ցուցեր փրկարան՝
 Եւ ոչ կորստեան դատապարտարան՝
- 5 Յեղանակեալ ինձ զատուրն շար² առ մեծ աւետիս ակնկալութեան:
 Բժիշկ՝ ախտացելոյս,
 Հովիւ՝ մոլորեալ ոչխարիս,
 Տէր՝ ապաւինեալ ծառայիս,
 Գինի անապակ՝ մեծ տրամեցելոյս,
- 10 Սպեղանեաց դեղ՝ վիրատեցելոյս,
 Ազատութիւն՝ մեղաւ գրաւելոյս,
 Աւրհնութիւն բարեաց՝ մերժելոյս,
 Կնիք շնորհաց՝ խոտելոյս,
 Աւժումն կոշման՝ կապտելոյս,
- 15 Կանգնումն վերստին՝ կործանեցելոյս,
 Պատապարան հզար՝ գլորեցելոյս,
 Աւժանդակ վեճ՝ գայթակղեցելոյս,
 Դուռն բարձրութեան՝ տարակուսելոյս,

- Սանդուղի երանութեան՝ եղկելոյս,
20 Ճանապարհ շաղաց՝ մոլորելոյս,
Թագաւոր՝ ներող՝ պարտելոյս,
Քաղցր յուսադրութիւն՝ լիելոյս,
Ձեռնկալ կենաց՝ հերժելոյս:

Բ

- Մեծդ միայն եւ ամէնառատ,
25 Որ զլիութիւն բարեաց սահմանեալ՝
Հեղուս անշափ յանախութեամբ,
Քան զոր խնդրեմք եւ իմանամք,
Ըստ Պաղոսի գոհաբանութեանն⁴:
Քանզի իննուց յիսնից եւ թուց երից եւ չորեակ տասանց⁵,
30 Ի վաղորդայնէ տուրջեանն առ մուտս արեւուն,
Անդուստ առ նմին յաւետ կարկառմամբ
Իսկ եւ իսկ ի սոյն անարգել սրտիւ
Ի վեր է, քան զաղերսանաց ակնկալութիւն մարդկան՝
Բարեգործել միմեանց շնորհատրութիւն,
35 Իսկ առ իմս թշուառութեան եւ անարգութեան գոյոյ եղեալ փառս,
Ամենակարող զաւրութիւն անեղ, բոլորից աստուած, արհմեալ
տէր Քրիստոս,

- Որո՞վք սահմանեսցի կշռութեամբ չափու՝
Հաստողիդ ընդ հողոյս հաւասարութիւն կցորդեալ:
Քանզի մնաս յայտոսիկ անբաւ եւ անհետազատելի,
40 Ամենեւին բարի, անմասն բարկութեան խաւարի,
Ուստի յոյժ նուազ են քոյմ մեծութեան աստեղացոյ թիւ⁶,
Ձորս գոյացուցեալ յոչէից՝ յորչորջմամբ անուանց կնէցեք⁷,
Եւ կամ հիւր երկրի, ի յաղս հեղեալ,
Ձոր ի չգոյից հաստեալ՝ տարածումն յատակի կառուցեք,—
45 Քան ինչ նախագրեալ համարդ սակաւութեան,
Որով քեզ նմանիլ վարդապետեցեք:

Գ

Անա ծածկեցաւ եւ ընկղմեցաւ
Ի քոյոյ լոյս կամաց երկայնմութեան հանուրց շարութիւն,
Իբր դոյզն մոայլ՝ ի տապ արեւու,

- 50 Եւ որպէս աստուստ իսկ կիրք բնութեանց զհասարակաց բարուց
ցուցանէ:

- Քանզի ո՞վ ոք ի մարդկանէ մեղաւ եւ ոչ զղջացաւ,
Ո՞վ ոք զագրացաւ եւ ոչ ամաշեաց,
Ո՞վ ոք զարշեցաւ եւ ոչ պատկառեաց,
Ո՞վ ոք սխալեաց եւ ոչ ապաշաւեաց,
55 Ո՞վ ոք կործանեցաւ եւ ոչ հեծեծեաց,
Ո՞վ ոք զայրակղեցաւ եւ ոչ ստրջացաւ,
Ո՞վ ոք պարտեցաւ եւ ոչ ինքեամբ ըմբերանեցաւ,
Ո՞վ ոք պատրեցաւ եւ ոչ յոգոց ելաւ⁸,
Ո՞վ ոք նաշակեաց լեղի եւ ոչ դառնացաւ:
60 Ո՞վ ոք անկաւ ի բարձրութենէ եւ ոչ ընդոստեաւ,
Ո՞վ ոք կորոյս մեծութիւն եւ ոչ աշխարեաց,
Ո՞վ ոք զրկեցաւ յերանութենէ եւ ոչ ելաց,
Ո՞վ ոք կապտեցաւ ի շնորհէ փառաց եւ ոչ ողբաց,
Ո՞վ ոք գտաւ ինքեան վնասակար եւ ոչ ստգտաւ,
65 Ո՞վ ոք մերծեցաւ յերեսացն աստուծոյ եւ ոչ հառաշեաց,
Ո՞վ ոք լուս զաստուծոյ սպառնալիսն եւ ոչ սոսկացաւ,
Ո՞վ ոք ընդ մի շարեացն հազարս շաւղեաց,
Ո՞վ ոք մերկացեալ յաւուրս ձմերայնոյ՝ եւ ոչ զովացաւ,
Ո՞վ ոք անարիւնեցաւ եւ ոչ քաւամբք զմիտսն կոծեաց,
70 Ո՞վ ոք ետես զստրուկն յիւրում մեծութեան եւ ոչ զկծեցաւ:
Ո՞վ ոք կատարեաց շարիս եւ ոչ զինքն իսկ նզովեաց,
Ո՞վ ոք ախտացաւ եւ ոչ զանձն դսրովեաց,
Ո՞վ ոք յամաւրալեացն⁹ գործեաց եւ ոչ զիւր մարմինն ձաղեաց,
Ո՞վ ոք ի պատկառելիսն հպեցաւ եւ ոչ զաւրն իւր անիծեաց,
75 Ո՞վ ոք զգործեցեալսն յիշեաց եւ ոչ տապացաւ,
Ո՞վ ոք զգաղունիսն մտաբերեաց եւ ոչ խորովեցաւ,
Ո՞վ ոք զծածուկսն նկատեաց եւ ոչ մահ¹⁰ կորստեան խնդրեաց,
Ո՞վ ոք զաներեւոյթսն կերպատրեաց եւ ոչ կրկին յերկիր կորացաւ,
Ո՞վ ոք ընդ մեղացն հեշտութեան բոց անշէշ հնոցի ոչ խառնեաց,
80 Ո՞վ ոք զվնասակարսն բնութեանն՝ եւ ոչ պապակեցաւ,
Ո՞վ ոք զկամաւ ներգործեալսն՝ եւ ոչ սատակման ինքեան
աղաւթեաց,

Ո՞վ ոք զաննառելիսն՝ եւ ոչ խռովեցաւ,
Ո՞վ ոք զանկրելիսն էութեանն՝ եւ ոչ թախծեցաւ,
Ո՞վ ոք զմեծամեծսն՝ եւ ոչ մաշեցաւ,

- 85 Ո՞վ ո՞ք զանբծութեանն ապականարարսն՝ եւ ոչ տոշորեցաւ:
 Ո՞վ ո՞ք զտարագրութեանն պատճառ յանցմունս՝ եւ ոչ
 տագնապեցաւ,
 Ո՞վ ո՞ք զերեսացն աղտեղի տեսիլ՝ եւ ոչ բարկութեան վերնոյն
 զանձն պարտ վարկաւ,
 Ո՞վ ո՞ք զմի ի կարեւորացն մեղաց յաշս կերպացոյց եւ ոչ զինուի
 մահու խոցեցաւ,
 Ո՞վ ո՞ք զխայտառականացն՝ եւ ոչ վայս վնասութեան ընդ
 հեծութիւնս ձայնին հիւսեաց:
 90 Ո՞վ ո՞ք յարժայական գահոյից տնանկացաւ եւ ոչ կարկամեալ
 ի վայր գլորեցաւ,
 Ո՞վ ո՞ք ընդ պսակին պերճութեան հող ի գլուխ եղեալ՝ եւ ոչ կրկին
 շարշարեալ յոգի մահացաւ,
 Ո՞վ ո՞ք ընդ պայծառ պատմունանին ֆճագգած եղեալ՝ եւ ոչ
 տխրեցաւ,
 Ո՞վ ո՞ք զկեանս իւր կորոյս եւ ոչ արեան արտասուս երկնեաց,
 Ո՞վ ո՞ք ընդ արկանեկեաց լուսոյ խաւար զգեցաւ եւ ոչ նուաղեցաւ,
 95 Ո՞վ ո՞ք ի վերայ սգոյ սիրելոյ ոչ թառամեցաւ:

Դ.

- Անա այս կերպարանք ճշգրտագոյնք պարտաւորիս
 յանդիմանութեան.
 Տխուր դէմք¹¹, փաղեալ նանանշ, ցամաքեալ խոնաւութիւն,
 երիթացեալ շուրթն,
 Անշքեալ տիպ, տրամեցեալ ոգի, այլայլեալ ձայն, կրկնեալ
 պարանոց:
 եւ զի թէ ո՞ք զիսկութիւնն իսկ նշանակեցէ՝ ոչ անարինէ.
 100 Անամբարտաւան միտ, անհպարտ սիրտ, անխնդրող պարգեւի
 քշուտ,
 Անաղերսալի պասեալ, ինքնակշտամբելի դեգերեալ,
 Իրաւամերժ սովեալ, արդարալուծ փաղցեալ,
 Պատշաճադատ հարուածեալ, ինքնավկայ մահապարտեալ,
 Արժանապէս հանեալ, անձնանէծ եղկելի:
 105 եւ զայս թարգմանեալ ցուցանէ արդարագործ փարիսեցին
 կշտամբեալ
 եւ մեղապարտ մաքսաւորն բարեհամբաւեալ¹²:

Ե

- եւ արդ, եթէ զշարիսն հնարաւորութեան բանասրկուին՝
 Գտողին զմեզ գայթակղեալս,
 Զիւսն ի մեզ սերմանիս առ արն համարեցի,—
 110 Զիա՞րդ ոչ զբարիսն, անկեալս ի մեզ հոգոյ արուրիւնս
 Ի խնամակալութենէ կամաց կեցուցչիդ, աւն եւ աւն գրեցես,
 Տէր բարեգութ, հզար եւ յաղթող, փափշ մեղուցելոց,
 Կարող յամենայնի առ ամենայն փրկութիւն:
 եթէ զանդունդս առ երկինս փոխես
 115 եւ կամ զխաւար մթութեան ի լոյս հաստատես,
 եթէ զդառնութիւն լեղոյ ի մանանայի փաղցրութիւն կազմես
 եւ կամ զկոծ սաստկութեան վշտաց
 Ի պարս դասու բերկրութեան հարսանեաց կարգես,
 Դիւրինք եւ հնարաւորք եւն քեզ այսօրիկ,
 120 եւ եւս քան զսոսին բաւես առ նոսին՝
 Տիրեալ համայնից անաւորապէս:
 եւ քեզ փա՛ռք յափտենից յափտեանս:
 Ամէն:

ԲԱՆ Լ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՑ

Ա

- Եւ արդ, նշմարեցի՝ բան քո, ողորմած,
Բոլորից աստուած, ներող եւ արհմեալ,
Ի բազմագթելին դարձատրութիւն
Ատուրն պատկերի զղջման մեղատրին¹,
5 Թէ եւ առ յետին իսկ շունչն իցէ ընտրութիւն,
Եւ կամ ի մէջ շարութեան՝ փոխադրութիւն:
Մանաւանդ զի դժնեայ կցորդս այս անձնիշխանական²,
Միշտ մարտիկ, խաբող, շողոփորք, յարեալ ի ստութիւն,
Ըստ առակողին՝ արածող հողմոց³,
10 Դժուարունելի հաստողին փախշող,
Գերեալ ուրողին մոլեկան մարմնոյս,
Ներհակ տնկակից, յոգնապատճառեան ամենավարան,
Ջուր քո է գիտել զփանեացն յանախութիւն:
Եւ զկնի մեղանացն՝ ողորմագինս իմն ողբարկութիւնս
15 Վնատականս, տաժանակոծս, բազմաաղելիս քո առաջի, տէր,
Գրարկութիւնս, գրեալս արտասուաւ, բառանշս բշտառութեանց,
Կարգելոց անբաւ շար վտանգից մեղսատագնապ
պատկանեցելոյն:

Բ

- Եւ զի մի՛ կրկնաբանութիւնս ի շատխաստութիւն կրթեցի,
Առաւել քան զսոյն այսու ողբալի,
20 Քանզի ո՛չ համարձակի՝ խնդրել իւր զարգայութիւնն,
Այլ գտանջանացն թեթեւութիւն,
Ո՛չ ընդ կենդանեացն ի լոյս,
Քան քէ ընդ գերեզմանականացն զգայական շնչովն՝ ի խաւար,
Ո՛չ ընդ ամբարձեալսն, այլ ընդ բեկեալսն եւ ընդ խորտակեալսն:
25 Ի հանգստեան իւրում՝ վաստակեալ,
Ի խրախութեան՝ ինքեան տրամեցեալ,
Դիմաւ՝ ժպտեալ, եւ մտաւ՝ խոցեալ,
Կեռալ՝ ի ծաղր, եւ աշխ՝ ի յողբումն,
Երեսք զսփոփանս ձեացուցանէ,
30 Եւ արտասուքն զդառնութիւն սրտին նշմարտէ:

Գ

- Ըմպանակի երկու յերկոսին ձեռին,
Մինն՝ արեամբ, եւ միւսն՝ կաթամբ,
Երկու բուրանոց կայծակնաւորք,
Մինն՝ խնկով, եւ միւսն՝ նենհերիս,
35 Սկաւառակի կրկին կրտառականք համոց,
Մինն՝ փողոց, եւ միւսն՝ դառնութեամբ,
Բաժակի զոյգ առ երկուս բերմունս,
Մինն՝ արտաւար, եւ միւսն՝ ծծումբ,
Տաշտի կրեցեալք⁵ ի ծայրս մատանց,
40 Մինն՝ գինի, եւ միւսն՝ լեղի,
Դրումք տեսանելեաց ներհակաց,
Մինն՝ ի լաց, եւ միւսն՝ ի վրիպումն,
Խառնոք հալոցականաց հակառակութեանց,
Մինն արծարծէ, եւ միւսն շիջուցանէ:
45 Հայեցուածք դիմաց երկուց,
Մինն՝ դոյզն ողորմաւ, եւ միւսն՝ անանխայելի⁶
բարկութեամբ,
Համբարձումն երկակի բազկաց,
Ոմն՝ ի հարուածս, եւ ոմն՝ ի մեծումն,
Դէմք կրկնակի կեռալից,
50 Մինն՝ տխրեալ, եւ միւսն՝ ցասուցեալ,

- Կշտամբանք ընդ միոյ երկու,
 Մինն՝ աստեացս, եւ միսն՝ ապառնեացն,
 Ապաւինութիւնք կարծողականք,
 Մինն՝ գոնէ, եւ միսն՝ թերեւս,
 55 Ի մի բերան երկակի բարբառ,
 Մինն՝ եղկութիւն, եւ միսն՝ խոռվութիւն,
 Երկուս ազգմունս ի միում սրտի,
 Մինն՝ կեղակարծ յուսոյ, եւ միսն՝ ճշգրիտ կորստեան:
 Ամպ լրբագոյն, անագնատեսիլ, կրկին տեղացմանց,
 60 Մինն՝ նետս, եւ միսն՝ ֆարինս,
 Որոտումն անեղ երկոցունց բերմանց,
 Մինն՝ կարկուտ, եւ միսն՝ հրացան,
 Յայգ ցաւագին երկուց վտանգից,
 Մինն՝ լալոյ, եւ միսն՝ մանու,
 65 Առաւատ սգոյ երկուց բողոքմանց,
 Մինն՝ սաստից, եւ միսն՝ սպառնալեաց,
 Արեգակունք երկու ի յերկուց ծայրից,
 Մինն՝ խաւարի, եւ միսն՝ կիզման:

Դ

- Եթէ հարուածոց աջ կառուցանի, ինքեան վարկանի,
 70 Եթէ ձեռն պարգեւածիր՝ ոչ իւր ակն ունի,
 Ի պարծանս ուրով՝ կորանայ,
 Յամբարծումն գլխոյ՝ ընկնի,
 Ի շարեաց յիշատակ՝ հեծէ,
 Ի հառս մաքրոց՝ պատկառէ,
 75 Ի պատմութիւնս հանդերձելոցն՝ երեւի:
 Եթէ արհնի յումեֆէ յայտնի,
 Ի ծածուկ զանձն անիծանէ,
 Եթէ գովեստ յումեֆէ լսէ,
 Պարսաւանաւ գինքն կշտամբէ,
 80 Եթէ դարձեցի սաստկապէս,
 Ինքեամբ ինքեան վկայէ,
 Եթէ ձաղեսցի ուժգին,
 Սակաւ հատուցումն առաւել պարտուցն գրեսցէ,
 Եթէ ըղձումն մահու ինքեան լսիցէ,
 85 Այո՛ ասէ եւ դարձեալ կրկնէ:

- Եւ եթէ որոգայթ մահու ճայթեսցէ յերկնէ,
 Հազիւ զղէմսն համբառնայցէ,
 Զիւրոց իրաւանցն մատեան խփեալ,
 Զպատասխանութեանն յոյս լուցեալ,
 90 Զհամարձակութեանն ընթացս փակեալ:
 Եւ եթէ ոչ էր անփրկանատր կորուստ գերելոյն,
 Զիւրովին երբալ ոչ ինչ դանդաղէր:
 Արդարեւ վա՛յ մեղատրին,
 Որ տարակուսեալ կայցէ ի վերայ երկուց ճանապարհաց,
 95 Ըստ հոգելից բանի իմաստնոյն*:

Ե

- Եւ արդ, զիա՛րդ ոչ ողորմեսցիս, բարեգութ,
 Այսփանեացս ձայնարկութեանց կողկողագինս հեծեծանաց,
 Որ անուամբս այսու մեծացար, թէ՛ Ողորմած եմ ես տէր*:
 Ահա առ շարութիւն գերելոյս՝ բարութիւն քո,
 100 Առ մահապարտիս դառնութիւն՝ փաղցրութիւն քո,
 Առ կարուսելոյս յայտնութիւն՝ ճառագայթ քո,
 Առ յանդգնելոյս մոլութիւն՝ ողորմութիւն քո,
 Առ խակութիւն վնասակարիս՝ հեզութիւն քո,
 Առ կործանելոյս այցելութիւն՝ աջ քո,
 105 Առ ընկղմելոյս վերբերութիւն՝ ձեռն քո,
 Առ բժշկութիւն անողջանալի խոցուածոյս՝ մատն քո⁸,
 Առ պակուցելոյս պաշտպանութիւն՝ ոգի քո,
 Առ ապախտատրիս իմ վստահութիւն՝ երկայնմտութիւն քո,
 Առ աւծումն ամենադժնէիս՝ զարութիւն քո,
 110 Առ մեղատրիս փառութիւն՝ հրաման քո,
 Առ փախուցելոյս ապաւինութիւն՝ ռոտ քո,
 Առ սրացելոյս պատսպարութիւն՝ բազուկ քո,
 Առ վրիպելոյս առաջնորդութիւն՝ լոյս քո,
 Առ տարակուսելոյս հնարատրութիւն՝ հանճար քո,
 115 Առ անիծելոյս կրկին ստացումն՝ արհնութիւն քո,
 Առ վնասելոյս փաշալերութիւն՝ խրախոյս քո,
 Առ վշտագնելոյս մխիթարութիւն՝ բաժակ քո,
 Առ նեղելոյս ընդարձակութիւն՝ կամք քո,

- Առ ամեցելոյս կոչումն՝ սէր քո,
 120 Առ հաստումն սասանեցելոյս՝ բան քո,
 Առ հոգով վիրատրելոյս՝ կարուած արեան քո,
 Առ աներեւոյք մբերս ցաւոցս՝ ակնարկութիւն քո,
 Առ յուսահատելոյս անդրէն ընտրութիւն՝ իշխանութիւն քո,
 Առ պատուաստումն կարեցելոյս՝ կցորդութիւն քո,
 125 Առ խաւարաւ մահու ծածկելոյս՝ նշոյլ կենաց քո,
 Առ խոովեցելոյս իմ հանդարտութիւն՝ խաղաղութիւն քո,
 Առ վայրագութիւն ատարացելոյս՝ ողջոյն քո,
 Առ մոլորելոյս դարձատրութիւն՝ ձայն քո:
 Զի դու տիրես ամենայնի գրութեամբ,
 130 Եւ չիք ի քեզ մասն ինչ խաւարի,
 Եւ ոչ է բարութիւն առանց քո,
 Եւ քեզ վայել է փառք յափտեանս:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԼԱ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԽԱՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ:

Ա

Եւ արդ, քանզի բազմացոյցի պայմանաւ բանիս
 Զաղէտ տագնապի հեծութեան ձայնիս
 Մեծ հառաչանացս անսփոփելի իմոյս վտանգի,
 Զի դու, ողորմած, սկզբնահայրդ խոստովանութեան անյայտ
 ծածկութից,

- 5 Որդի աստուծոյ կենդանոյ տէր Յիսուս Քրիստոս,
 Քաղցրութեամբ նայեսցիս քաւել:
 Արդարեւ կարող ես, նշմարտապէս բաւական ես,
 Եթէ կամիս, հնարաւոր ես,
 Կամիս առաւելապէս, որպէս եւ կարես:
 10 Հարստանաս մեծապէս ընդ տալն, քան եթէ ընդ առնուլն*,
 Բազմանան քեզ քանձք ի ցրուելն, քան ի ժողովելն,
 Յանախեն ստացուածք քո ի սփռելն, քան ի նշոյլելն,
 Կուտին քեզ համբարք ի տարածանելն, քան ի շտեմարանելն:
 Հաւատամ այսմ ամենայնի՝ գտանել քեւ ելք փրկութեանի,
 15 Հաւատամ անարգս ընդ պատուականին,

- Յուսամ ընդ Աբրահամու եւ ընդ Աննայի,
 20 Զի մինն բանիդ քո հաւատաց,
 եւ միսն քանակապետին բարբառոյ անսաց²,
 Վասն որոյ եւ ոմն ի խորին ծերութեան
 Անհամար որդոց հայր հաստատեցաւ,
 25 Զառանցեալն եւ զամուլն արգանդ Սառայի
 Անդաստան պտղածին արդեան արհնութեան
 Բազում ժողովրդոց՝ մարգարէից սրբոց
 եւ թագաւորաց ընտրելոց հայել յուսացաւ,—
 25 Իսկ միսն զանհանդերձելի երկիր որովայնին սենեկի
 երբեակ զաւակաւ բարգաւանեցոյց,
 Որ է թիւ մի անբաւութեան՝ զբնան նշանակելոյ զէութիւն³,
 Աստուածութեանն յարակայութեան սահման անհետազատելի
 եւ աւագանին նորածին որդոց անհատ յորդութիւն:
 30 Այս թիւ պանծալի, որում ո՛չ է կէտ կցորդի եւ ո՛չ սպառուած
 վախճանի,—
 Այլ կոյս ոմն է՝ ուրոյն ընտրութեամբ նուիրեալ յաւետ
 Աննառ վիճակաւ համայն յաւիտենիւ,
 Դժուարաբարգմանելի մերոց իմաստից:

Բ

- Արդ, համարեա՝ յարդարութիւն անյուսալի փրկութեան հոգւոյս
 35 Զամենավարան ձայն կողկողանաց սրտիս հեծութեան՝
 Ընդ նախագրելոցն երջանկաց եղեալ եւ դասեալ
 Զայս դաւանութիւն փոքր հաւատոց իմոյս խնդրածոց,
 Զի կեցից եւ ես առ նոքաւ՝ բերկրեալ ընդ նոսին,
 Բուռն հարեալ քան զիմոց գործոց՝ զոյդ շնորհաց:
 40 Մանաւանդ զի կրկին բարձունք եմ եւ փառատրք
 եւ քան զշափ կշռութեան քանի գերագոյնք,
 Իմումս խոտովութեան հաշտարանք եւ հզարապէս քաւարանք,
 եւ կարծեաց քերութեան մտաց սլացեալք,
 Ընդ արեան քոյ անաւորի եւ ըստ մարմնոյ ծնողդ քո խնկելի՝
 45 Պարք առաքելոցն, դասք մարգարէիցն,
 Գունդք մարտիրոսացն, ձիւտրեալքն հետեալք՝
 Սպառազէն արիւթեամբ, մերկամարտիկն մրցութեամբ,
 Գումարք միանձանց, բոյլք բանականաց ընտրելոց՝

- Ժողովք բարեկրանից, հոյլք հոգեղինաց յերկրէ երկնաւորաց,
 50 Զինուորութիւնք վերականաց ընդ մեզ կցորդելոց,
 Սանդք երախայրեաց, մատուցմունք զուարակաց, լուցմունք
 զամբարաց,
 Բուրմունք խնկոց՝ իւրոց հանդերձանաւք,
 Յաղթանակք փրկական նշանաց,
 Կառուցմունք խորանաց աստուածաբնակաց,
 55 Զեռք քանակայից շնորհիւ կատարելոց:

Գ

- Առ շարժումն անձին՝ յիշատակ աստուծոյ,
 Առ փոփոխումն զարշապարի,
 Առ կարկառումն աշոյ եւ ամբարձումն բազկի,
 Առ բարիս՝ զոհութիւն, եւ առ գրեւ՝ աղաչանք,
 60 Առ բանս ընտանիս, առ խաւսս հասարակաց,
 Առ ձայնս բնաւորականս, առ գործոց յաշողութիւնս,
 Առ առաքինութեան ջերմութիւնս,
 Որ ի տուրնջեան եւ ի գիշերի՝
 Ընթացմունս աւգտակարաց հոգեւորաց՝ քեւ առաջնորդեալք,
 65 Ի նիրհել եւ ի զարթնոյ,
 Ի պատերազմի ազգաց, ի մարտս դիւաց,
 Ի հակառակութիւնս հերձուածողաց,
 Առ փոքունս, առ մեծամեծս,
 Առ ձգումն ըմպելեաց եւ հաշակումն կերակրոց,
 70 եւ որ ինչ միանգամ ի կիրս մեր կերպանան,
 երբ՝ հեշտականս, երբ՝ տատամսելիս,
 Վասն ոմանց աղաքս՝ մնալ ի նոսին, եւ յաղագս ոմանց՝
 Զի զերծ արացես սփանչելապէս հնարիւք անհաղիւք:
 Հաւատացեալ յամենեցունց, թէ բաւական ես յամենայնի,
 75 Կարճաբոյժ հասակաց, տիւրց պատանեաց,
 Մտաց վայրենեաց ստամբակաց գոռոզաց,
 Մինչ զի առ թաւերս տեսարանաց
 եւ առ կոյտս խառնինաղանչ բազմութեանց
 եւ կամ առ կախաւ կայրից անխորժականաց կամաց հզարիդ՝
 80 Ոչ ես մոռացեալ:

Դ.

- Արդ, դու ստացար զամենեսեան, եւ քո են ամենեքեան,
 եւ ողորմիս ամենեցուն, միայն բարեգութ,
 94 Զի քէ եւ մեղիցեն՝ քո են, վասն զի ի քում համարի են,
 Քանզի գիտեն զգաւորսին քո, ըստ առակողին մաղթանաց*:
 85 Որում եւ ես կցորդիմ թշուառս բանի՝ վկայեալ սորին
 յանցաւորապէս,
 Յանդգնիմ ասել,
 Թէ որ կարդայ զքեզ գովեստիւ, ծանուցեալ զքեզ, քէ իցես,
 Թէ եւ եւթամբք իցէ վարակեալ կրկնապատիկ
 պատժաւորութեամբ, —
 Առ այս արինակ կիրք ձեռնարկութեան, — զիա՞րդ ոչ քո իցէ*:
 90 Յորս է տեսանել ի մէջ արշնատես ագռաւոց՝ սպիտականիշ
 երամս աղանեաց,
 Ի մէջ խռխտականաց ձիոց անմաքից՝ որոշս հանդարտաբարս,
 Ի քիս շանց գազանականաց՝ գառինս նոփրելիս,
 Հեզութիւն՝ ի խտութեան, կատարելութիւն՝ ի թերութեան,
 Խոնարհութիւն՝ յամբարհաւանութեան, նշմարտութիւն՝ ի ստութեան,
 95 Միամտութիւն՝ ի մանկութեան, անբծութիւն՝ յայլամտութեան,
 Բարաւորութիւն՝ ի շարութեան, պարկեշտութիւն՝ ի լկտութեան,
 Ողորմութիւն՝ յանգքութեան, ապաշաւանք՝ յանյուսութեան,
 Քաղցրութիւն՝ ի բարկութեան, հաշտութիւն՝ ի թշնամութեան,
 Անոխութիւն՝ ի խածանողութեան, քաջալերութիւն՝ ի լկտութեան,
 100 Աւհնութիւն՝ ի նետաձգութեան:
 Յոր ոչ բաւականացայ երբէք ի դատել նշգրտապէս,
 Թէ ո՞վ յերկրածնաց աստի կանխեսցէ ժառանգել զքեզ,
 Որ միայն անաշտաբար կշտամբես իրաւամբք զարդարութիւն՝
 Առ ամբարիշտ մաքուրն եւ առ պոռնիկ զղջացեալն:
 105 Առ ամենեսին բարեգործ, միայն քաղաւոր,
 Աւհնեալ ի բարձունս եւ յամենայն յափտեանս:
 Ամէն:

ԲԱՆ. ԼԲ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՑ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻՍԻ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա.

- Եւ արդ, ես՝ յետնեալս ի նախադրութեանց արժանաւորաց,
 Գրեալ ինձէն ընդ պարտաւորսն պատժոց,
 Հայցեմ զողորմութիւն ընդ ամենեցուն մաղթանաց՝
 Ընդ նկունս եւ անհամարձակս,
 5 Ընդ տկարսն եւ փոքրկունս,
 Ընդ ընկեցիկսն եւ արհամարհեալս,
 Ընդ տարագրեալսն եւ առ քեզ դարձեալս,
 Ընդ երկուացեալսն եւ նշմարեալս,
 Ընդ կործանեալսն եւ յարուցեալս,
 10 Ընդ ընկեալսն եւ հաստատեալս,
 Ընդ զորեալսն եւ կանգնեալս,
 Ընդ մերժեալսն եւ ընկալեալս,
 Ընդ ատեցեալսն եւ կոշեցեալս,
 Ընդ ապշեալսն եւ զգաստացեալս,
 15 Ընդ անառակեալսն եւ զսպեցեալս,
 Ընդ հեռացեալսն եւ մերձեցեալս,
 Ընդ հեքեալսն եւ սիրեցեալս,

Ընդ պատկառեալսն եւ զուարթացեալս,
Ընդ ամաչեցեալսն եւ խնդամտեալս:

Բ

20 Արդ ես պատմեմ աստանաւ զարձեալ ոչ զմեղս երուսաղեմի,
Ըստ մարգարէին հրամանառութեանն, որ առ ժողովուրդն նախնի²,
Եւ կամ տանն Յակոբու՝ զանարէնութիւնս նորա³,
Այլ իմոյս ժամանեցից յայտնութեան:

Քանզի աւաղ ընդ աղէտս մահու յարելով, ըստ մարգարէին⁴,
25 Յանդիմանեցից զիս ինքն ինձէն իմովս ձայնիւ, ըստ
սաղմոսողին⁵,

Որպէս զի յանձնառական յայսմ համայնապատում
խոստովանութենէ,

Ոչ կարատացեալ կրկնակին,
Միանգամայն իսպառ սրբեցայց արհնեալ հրամանաւ էիդ:
Եւ արդ, կրկնելով ծունր բարեբարիդ փաղցրութեան,
30 Տարածեալ զանձն իմ առաջի, զի մահ գլորմանն ցուցից
կերպարան,

Որ ի հող խոնարհեալ՝ մածայ ընդ երկրի
Եւ ընդ անցատրս այս կենցաղ կորստեան՝
Անասնական գետնափառչութեան սողնոյ սահեցմամբ կամաւ
բեւեռեցայ:

Այլ ի քեզ, տէր, յեցեալ, իբր ի հաստարան կենաց զաագան՝
35 Ի յարմատոյն Դաւթի ընծիւղեալ մարմնով⁶,
Անհառ շողկապմամբ յանեղ աստուածութիւնդ,
Կանգնեցայց անդրէն կիսայար՝ պատկառեալ ի բոցդ երախտեաց,
Ի վայր կորացեալ դիմաւ, աչք ի բարձունս յառեալ
Ողորմագին տեսութեամբ ի քեզ՝ մերձդ ի նեծութիւն,
40 Բնաւին ողորմութիւն, բոլորովին փաղցրութիւն,
Զիքն լուսոյս արտաստաւ լցեալ՝
Պաղատանս յուսոյ առաջի մեծիդ վերընծայեցից:

Գ

Լո՛ւր ամէնառատ աննուագ երկայնմտութեամբ՝ քո դառնացուցչիս,
Միայն դու յամենայնի սահման փրկութեան,
45 Աստուած բոլորից, անհառ մեծութիւն,

Անբովանդակելի բնութիւն, անքննելի իսկութիւն,
Հգար զարութիւն, կարող բարեբարութիւն, անպակաս լրութիւն,
Անհառ ծառանգութիւն, վայելչական վիճակ,
Առատ պատրաստութիւն, անստուեր իմաստութիւն,
50 Տենչալի տուր, անձկալի ձիր,
Բաղձալի բերկրութիւն, անխնայ հանգիստ,
Անտարակոյս գիտ, անկապում կեանք,
Անծախելի ստացում, անփոխանորդելի բարձրութիւն,
Ամէնառեւտ բժիշկ, անասանելի հաստատութիւն,
55 Դարձուցիչ մոլորելոց, գոիչ կորուսելոց,
Յոյս ապաւինելոց, լոյս խաւարելոց,
Քաւիչ մեղուցելոց, ծածկարանդ փախուցելոց,
Անդորրիչ խոռվեցելոց, փրկութիւնդ մահացելոց,
Արձակիչդ կապելոց, ազատիչդ մատնելոց,
60 Պատսպարանդ սահեցելոց, վշտակիցդ գայթակղելոց,
Երկայնմտութիւն տարակուսելոց,
Լուսոյ տեսակ, ցնծութեան ցոյցք, արհնութեան անձրեւ,
Հոգի երեսաց*, զարդութիւն դիմաց, հովանի գլխոյ,
Շարժարան շրթանց, ազդումն բանի, կառավար անձին,
65 Բարձումն բազկի, ձգումն ձեռին, երասանակալդ սրտի,
Ընտանի անուն, մերձատուր ձայն⁷,
Կցորդութիւն հարազատ, խնամածութիւն հայրենի,
Խոստովանեալ անուն, պաշտեցեալ պատկեր, անպարագիր տիպ,
Երկրպագեալ տէրութիւն, բարեբանեալ յիշատակ,
70 Խնդութեան մուտք, անվրէպ շափոյ, փառաց դուռն,
Հշմարտութեան հանապարհ, երկնանեմ սանդղաւ:
Եւ այլ բազմութիւն բանից գովեստից
Անհամար կարգաց եւ տանց անբաւից,
Զոր ո՛չ բերէ բերան երկրածին,
75 Եւ ո՛չ տանի գործի մարմնեղէն,
Եւ ո՛չ կշռեն իղձք հոգեղէնք:

Դ

Առ քեզ հայի ամենայն ակն տեսողի, աստուածդ ամենայնի⁸,
Նայեա՛ ի պաղատանս հառաչման ձայնի բոցոց ծառայից,
Եւ երբ յաղախանաց ոք աղաչեսցէ:

- 80 Եւ ընկա՛լ զցաւոյ ողբերգութեան լալոյ արտասուաց աշացս
ցանկասիրի՛
- Յանարատ ոսս մարդեղութեան փոյ, Քրիստոս,
Եւ արինակաւ խորհրդոյ հերաց կնոջն յանցաւորի՞⁹
Զառ քեզ դարձն եւ զդաւանութիւն,
Եւ համբուրի շրքանցս առ նաշակ փրկութեան կենացդ
հաղորդութեան՝
- 85 Համաշնչապէս զանգակ միութիւն,
Եւ զնոյն գրութիւն նորին ողորմութեամբ ընկալեալ ի քէն,
բարեբար,
Գրաւականեցես զմեծդ պարգեւս ընդ փոքու հաւատոցս:
Եւ ի ձեռն գրութեան սիրոյ փոյ
- 90 Առ քո անձկալի անունդ խոստովանեալ ծառայիս
Դարձցի՛ն ձմերու՛ն հողմոյն խոստութեան ի յաւ հանդարտութեան,
Եւ մորկին սաստկութիւն՝ ի սիւք ախորժութեան,
Եւ կարծիք երկիւղին՝ ի մեծ վստահութիւն,
Եւ պատմաս պատժոցն՝ յերանութեան պատահումն,
Եւ վտանգք քախժանացն՝ ի հոգեւոր խրախնանութիւն,
Եւ արեւմտութիւն ծփանացն՝ ի խոր խաղաղութիւն,
- 95 Եւ ղեկացն քեարկմունք՝ յանգոյք նաւահանգիստն,
Եւ բերք բեռանցս մեղաց փոխարկեսցի ի քոշակ շնորհաց:

Ե

- Եւ յայսփանեացս ամենից բիւրոց բարութեանցս ի քէն եղելոց
Մեծացի՛ անուն հզարիդ՝ խնկեալ եւ խոստովանեալ,
100 Ամաշեսցէ՛ բանասրկուն շարեաց՝ հերքեալ եւ հալածեալ,
Ունայնացի՛ն մուրհակ մեղացս,
Խզեսցի՛ն խաղբքն¹⁰, որոշեսցի՛ն որոգայթքն,
Կապտեսցի՛ն կապանքն, վանեսցի՛ վիհն,
Վերացի՛ն վնասքն, պարսեսցի՛ն պատրանքն,
105 Զրեսցի՛ն մեղքն, պատանեսցի՛ն պարտիքն,
Խորտակեսցի՛ լուծն, փակտեսցի՛ն քեղիքն:
Եւ ընդ մոռոյ մրութեան շարեացն յանցանաց
Եւ դիացն բանակաց պաշարողաց՝
Արե՛ւ փառաց քոց ժամանեսցէ՛
- 110 Կեցուցանել, փրկել եւ լուսատուել
Յաջմէ եւ յանկէ, ի դիմաց եւ ի թիկանց,

- Եւ եղիցի՛ նշոյլ առաւատու հոգոյ զարնայնոյ՝
Ընդ ակնկալութեան սպասողացն քոմդ երեւման:
Զի դու ես բարեբար առ ամենեսին,
115 Եւ հնարաւոր եմ քեզ ամենայնք,
Եւ ամենեցուն զկեալն կամիս եւ զփրկութիւնն բաղձաս:

Զ

- Ո՛վ ամենապարգեւ ձեռն Յիսուսի Քրիստոսի,
Եւ առ իս դարձցիս կարկառմամբ շնորհի աշոյղ փոյ սրբոյ՝
Բնակեալ, միացեալ եւ ոչ հեռացեալ
120 Յանձկութեան սրտէ սիրոյ սենեկիս:
Եւ անեղծական քո նկարագիր՝
Նշխար պանծալի լուսոյ քրիստոնէական փրկաւէտ կոշմանս,
Ընդ ի՛ս պահեսցի՛ միջնորդեալ ընդ քեզ
Ի մատեան յափտեմական կտակաւ կենաց
125 Հոգոյդ անտեսաց երկնից յարինողիդ:
Եւ քեզ միայնոյ պատճառիդ
Եւ միոյդ ի միոյ պատճառէ
Եւ ունողիդ զպատճառ միոյ,
Եւրեակ անձնատուութեանդ եւ միոյ աստուածութեանդ¹¹
130 Վայել եմ փառք յերկնատուացն վեհից
Եւ ի սրբոցն դասուց յափտեմանս յափտեմից:
Ամէն:

ԲԱՆ ԼԳ.

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա.

- Արդ, գյարմարութիւն պաշտաման բանիս
Ի խայրեաց հոգոյս քեզ նուիրելոյ, արհնեալ բարեգոր,
Կցորդելով ընդ խնկազգեստիցն զուգամասնապէս՝
Խառնեցե՛ս ի յանուշութիւն կազմութեան
- 5 Իւրոյն Մարիամու կնոջ բարեպաշտի՝,
Յոր հաւասարեալ նոյնութեամբ ընդ երջանիկ պոռնկացն՝
Ի քէն ընկալելոց յաւտահրաշ յարգանաւ,
Պարարեցի՛ս մեծապէս իմովս բանիս նուաստի՝
Ընկալեալ յանհաս եւ ի բարեբանեալդ գլովս բարձրելոյդ,
- 10 Անկշտամբելի ի բամբասանաց սաղմոսին՝
Մի՛ աւծցէ գտերեւ ոստոց գագաթան իւղ մեղաւորին*:

Բ.

Այլ արասցե՛ս գաւրանալ կրկին յանախութեամբ բուրման
Խոստովանութեան այսր մատենի՝ ի բազումս ազդեալ,

- Համասփիռ, ամենատարած եւ աշխարհալիւ տանն տեսակաւ,
15 Ըստ արինակի համեմատութեան նոցայն յիշատակի:
Քանզի դու նոյն տէր զգաստացուցիչ
Նախնի շարախորհից կանանց մեղաւորաց,
Որոց առակեալ զմարգարէին կերպարան՝²
Քումդ ճշմարտատիպ պատկերի յեղանակեցեր,
20 Անդուստ առ սոսին անհառ ներգործութեամբ՝
Ի յիս վերաբերեալ զծայրագոյն շնորհին կատարումն.
Ընդ անասնական գաւոյն կերակրոյ՝
Զբազմահամբար պտուղ ցորենոյդ կենացդ հացի,
Ընդ ապականացու արծաթոյն՝ զարհուրականդ պատկեր,
25 Ընդ յիմարարար քմբութեան զինւոյն՝ զբաժակդ արեան
արարչիդ,
Ընդ իւրոյն առելոյ ի յայրատ կնոջէն հնոյ ժողովրդեանն՝
Զաւծումն շնորհին առ իս դարձելոյ,
Ընդ զերծման գլխաշուք կտաւոյն՝ զանապականութեան
վերարկուն,
Ապարանջանին պննութեամբ՝ զքոիշս բարեմասնութեան,
30 Աւրինին եւ Աւետարանան՝ հանդերձ գործնական
առաքինութեամբն,
Ընդ ունկանն գնդի վայելչականն զարդու՝
Զանստուեր յիշատակ տէրունականդ ձայնի,
Ընդ քայոս պերճութեան լանջացն՝
Զյոզնահաւաք աւանդս ուղղութեան քոյինակրան լծոյդ
քաղցրութեան:

Գ.

- 35 Բայց զի՞ է յայտոսիկ ինձ պարծել
Եւ ոչ վերստին ի սոյն պատկառել.
Այլ յայլ արինակ փոխեալ զմատեան մաղթանաց այսր
ողբերգութեան,
Որ ինչ ինձ է յարմարաւոր,
Ամենայնիս հատուցից զպատիժ պարտուցս իմոց մեղանաց,
40 Ի մարգարէիցն տառից բերեալ համառատս՝
Ի սոյն յարկ մուծից սաստիկ դատախազ՝
Ընդ ողբոց նոցին լծակցեալ,
Քան թէ ընդ բերկրումն նոցա պարեալ,

- 380
 45 Յորս հառաչանս, ձայնս հեծութեան, բողոքս բարկութեան,
 Նախատինս խորտակման, լալումն կարետուր:
 Այլ մեծիդ աստուծոյ գրութին ամենաժաման
 Կանուխ ազդեցաւ յիմ յուսատրութիւն,
 Առ որս՝ զղջմունս, խոստովանութիւնս,
 Աւետիս, պարգեւս, լուսոյ երեւմունս,
 50 Խրախոյսս աստուածայինս, փառաց ժողովութիւնս,
 Հրաշից յայտնութիւնս, սփանչելեաց տեսութիւնս,
 Յորոց ոմանք յոյս ընծեռեն,
 Եւ ոմանք վնասութիւնս բազումս մատուցանեն,
 Յորս ես կամաւ կործանեալ՝ կորստեանն վինակեցայ:

Դ

- 55 Զի եթէ զգեստ աստուծոյ զվարագորին պատրուակ ասաց
 եզեկիկէլ,
 Յորում արար ժողովուրդն կուտս կարկատունս,
 Ռո՞վ պոռնկել ասէ ի նոսա՞,—
 Իսկ ո՞րքան պատիժ անմաքութեանս եղիցի՝
 Զաստուած զգեցողիս ներքոյ եւ արտաքոյ:
 60 Զարմանամ, թէ զիա՞րդ ոչ կիզում,
 Հիանամ, թէ ի՞բր ոչ այրիմ,
 Ապշիմ, թէ ո՞րպէս ոչ յափշտակիմ՝
 Տանջեալ, լքեալ, շարշարեալ, ջաղխեալ,
 Մանրեալ, խորտակեալ, կտրեալ, բաժանեալ
 65 Ի յարինակէ ժանեաց կորուսչին, ըստ Գրոյն՝:
 Այլ այս միայն է պանեցեալ ինձ
 Նշոյլ յիշատակի փրկութեան յուսոյ,
 Զի քրիստոսեան Աւետարանն կեանս է ամենեւին,
 Ի կերպարանաց պատկերի բանին ծանուցեալ,
 70 Ռո՞վ առ մեղանսն՝ դարձն, առ պարտիսն՝ շնորհն,
 Առ եղծումն՝ նորոգութիւնն, առ անարէնութիւնն՝ փառութիւնն,
 Առ վերն բժշկութիւնն, առ վտանգն՝ անդորրութիւնն,
 Առ պատիժն՝ ներումն, առ պատերազմն՝ հանդարտանալն,
 Առ հուրն՝ անձրեւն, առ պատումսսն՝ պարգեւն,
 75 Առ ակնկալութիւն սատակմանն՝ ձիւրն,
 Առ գործարան մահուն՝ կենացն ազատութիւն:

Ե

- Եւ զի՞նչ է ինձ գայսֆանեաց յիշմանց ի թիւ արկանել,
 Եւ ոչ զանճառելիսն աստանաւ դասել:
 Յիշատակաւ Հաւրն բարձրելոյ՝ յՈրդին կցորդութիւն՝,
 80 Յանուն միածնին՝ առ Հայրն ընտանութիւն,
 Սոցին ակնարկութեամբ՝ ընդ Հոգւոյն հաղորդութիւն,
 Խաշին փրկանք, բանին սփոփութիւն,
 Բարտաք վարձ կամացս՝ առ կշռութիւն գիտողին,
 Աւագանն կենդանարար՝ հաշտութեանն միջնորդութիւն,
 85 Եւ այլք ամենայնք անթիւք բարիք ի բարեբարէն բարդեցեալք,
 Ազատք ի հարկէ, արձակք ի լծոյ,
 Իշխանականք, եւ ո՛չ իշխեցեալք:
 Այսոքիկ են, որ ինձ ի մէջ դառնութեանս մահու
 Կեանս անտարակոյսս անտարանեն.
 90 Քանզի եթէ ոչ գայսոսիկ ունէի,
 Կանխաւ արդեւք կորուսեալ էի իսկ եւ իսկ, ըստ բանի երգողին՝:
 Ո՛չ փոքրկութեամբ Որդոյ զՀայր փառատուրեմ,
 Ո՛չ նուաստութեամբ Հոգւոյ զՈրդի նախադասեմ,
 Համափառ ունիմ զերեսեան եւ նոյն արարչութեամբ:
 95 Քանզի եւ ի դէմս Հոգւոյն Սրբոյ այս են աղաչանք,
 Նախընծայ սկզբան՝ պատարագին,
 Յորում զառնդ երկնաւոր զենանի, գայս աղաւթեցի՞:

2

- Ամենակալ, բարեբար, մարդասէր աստուած բոլորից՝,
 Յարինող երեսփից եւ աներեսփից,
 100 Փրկող եւ հաստատող, խնամող եւ խաղաղարար, Հաւր հզար
 Հոգի,
 Հայցեմք բազկատարած մաղքանաց գոչմամբ հեծութեան՝
 Յանդիման եղեալ քեզ՝ անաւորից:
 Մաշիմք մեծաւ դողութեամբ, սաստիկ երկիւղի
 Մատուցանել նախ զբանականս գայս պատարագ քում անզնին
 զաւրութեանդ,
 105 Իբր արթոսկցի, փառակցի եւ արարչակցի հայրենի անկապուտ
 պատուոյդ,
 Եւ քննողի՞ ծածկութեան խորոց խորհրդոց¹⁰
 Ամենակատար կամաց Հաւրդ էմմանուելի՝

- Զքեզ առաջի, փրկչի եւ կենդանատուի եւ արարչի ամենայնի:
 Ի ձեռն քո ծանուցաւ մեզ
- 110 Երեւակ անձնատուրին միասնական աստուածութեանդ,
 Յորոց մի եւ դու նանաչիս, անհաս:
 Քեւ եւ ի ձեռն քո առաջինն՝
 Նահապետական տոհմին շառաւիղ, տեսանող անուանակոչեալք,
 Զանցեալսն եւ զգալոցսն, զեղեալսն եւ զոչ գոյացեալսն
- 115 Անստուերաբար բարբառով բանի վերապատմեցին:
 Ոգի աստուծոյ փարոզեալ զքեզ Մովսէսի,
 Որ ի գնալն քո ի վերայ ջրոյն¹¹, անպարագիր զարութիւն,
 Անեղ շրջարկութեամբ¹² տածողականաւ, քեապարփակ
 պաշտպանողաւէն,
- 120 Դքսալիւրեալ ի ծնունդս նորոցս, զաւագանին խորհուրդ ծանուցեր:
 Յոր կերպարան արինակութեան,
 Նախ քան զկառուցանելն զլոյծդ մածուած վերջնում
 վարագորիդ¹³,
- 3աւրինեցեր, կարող տիրապէս, զքովանդակ բնութիւնս
 Ամենից բնաւից բալորից գոյից, ամենայն էից՝ յանէից:
- 125 Քեւ ստեղծանին ի նորոգութիւն յարութեան
 Ամենայն եղեալս առ ի քէն յայնմ ժամանակի,
 Որ է ար վերջին այսմ կենցաղի
 եւ ար առաջին՝ երկրին կենդանեաց:
 Քեզ հնազանդեցաւ միութեամբ կամացն, որպէս Հաւրն իւրում,
 Ազգակիցն քո՝ էակիցն Հաւր անդրանիկն Որդի՝ մերովս կերպիւ:
- 130 Զքեզ աւետարանեաց նշմարիտ աստուած՝
 Հասասար եւ համագոյ Հաւրն իւր հզարի,
 Զառ ի քեզ հայնոյութիւնն անփաւելի փարոզեաց
 եւ, իբր զաստուածամարտից, զքո¹⁴ հետեւոցն
 Զարարանական բերանս կարկեաց եւ զիւրն շնորհեաց¹⁵
- 135 Արդարն եւ անարատն, գտիչն ամենայնի,
 Որ վասն մեղաց մերոց մատնեցաւ
 եւ յարեաւ վասն զմեզ արդարացուցանելոյ*:
 Նմա փա՛ռք ի ձեռն քո, եւ քեզ բարեբանութիւն
 Ընդ Հաւր ամենակալի յափտեանս յափտեանից:
- 140 Ամէն:

Է

- Դարձեալ կրկնեցի ի նոյն կարգ բանի¹⁶,
 Մինչեւ վառահոսիւնն լուսոյ հաշապէս յայտնեցի ազդեալ¹⁷
 Աւետարանել վերստին զկրկին խաղաղութիւն:
 Աղաչեմք եւ աղերսեմք արտասուալից հառաչմամբ
- 145 Յամենայն անձնէ զփառաբեալ արարչութիւնդ
 Անեղձ եւ անստեղծ, անժամանակ Հոգւոյդ գրածի,
 Որ բարեխաւսդ եւ վասն մեր յանմոռն հեծութիւնս առ
 ողորմածդ Հայր¹⁸,
 Որ զսուրբսն պահես եւ զմեղուցեալսն մաքրես եւ տանաւս
 կազմես
- Կենդանի եւ կեցուցիչ կամաց բարձրեալդ Հաւր¹⁹:
 150 Արդ ազատեա՛ զմեզ յամենայն անմաքուր գործոց,
 Որ ոչ է հաճոյ քոմդ բնակութեան,
 եւ մի՛ շիջցին առ ի մէնչ լուսոյդ շնորհաց փայլմունք
 Ի տեսականացս աչաց իմաստից,
 Վասն զի զքեզ ուսաք միանալ ի մեզ
- 155 Ի ձեռն աղաթից եւ բնտիր վարուց խնկելոց²⁰:
 եւ քանզի մինդ յերոդոսեանէդ պատարագի, եւ միւսդ ընդունի՝
 Հանեալ ընդ մեզ հաշտարար արեամբ անդրանկի իւրոյ,
 Իսկ դու ընկալցիս զմեր պաղատանս²¹
 եւ յարդարեցես զմեզ արեւմանս պատուականս ամենայն
 պատրաստութեամբ՝
- 160 Ի վայելումն նաշակման երկնաւոր գառինդ,
 Առանց պատժոց դատապարտութեան ընդունել
 Զայս անմահացուցիչ մանանայս կենաց նորոյ փրկութեան²²:
 եւ հալեցի՝ ի հոյս յայսմանէ զայրակոյութիւնս մեր,
 Որպէս մարգարէին կենդանախարոյկ կայծակամբն
- 165 Ի ձեռն ունեւեացն մատուցման²³,
 Զի յամենայնի քոյդ փարոզեցի գրութիւն²⁴,
 Որպէս Որդւովդ աստուծոյ՝ Հաւրդ փաղցրութիւն,
 Որ զանառակ որդին մերձեցոյց ի հայրենի ժառանգութիւնն,
 եւ զպոռնիկսն յառաջեցոյց յերկնային արքայութիւնն արդարոցն
 երանութեան:

Ը

- 170 Այո՛, այո՛, եւ ես մի եմ ի նոցանէ,
 եւ զի՛ս ընկալ ընդ նոսին՝
 Իբր մարդասիրութեան կարատեալ մեծի,
 Շնորհաւ՛ք քո ապրեալ, զարեամբդ Քրիստոսի ստացեալս,
 Զի յայսմ ամենայնի յամենայնի՛ ծանիցի քո աստուածութիւնդ՝
- 175 Ընդ Հաւր փառաւորեալ համապատուաբար
 Ի մի կամս եւ ի մի իշխանութիւն գովութեան:
 Զի քո է գրութիւն եւ կարողութիւն եւ մարդասիրութիւն,
 Զաւրութիւն եւ փառք յափտեանս յափտենից:
 Ամէն:

ԲԱՆ ԼԴ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
 ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՑ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա

- Արդ, առ այսոքիկ քշուառացեալ շնչոյս իմոյ իղծօ՛ք եւ առ քեզ դա-
 ւանութիւնք յարմարականք, որ բովանդակես բանիւ զամենայն, աստ-
 ոած, զոր ի նախնին հառեալ՝ եւ յերկրորդումս ցուցից՝: Իսկ յանդի-
 մանութիւնս գրաբանականս՝ ի կոյտս բազմութեան ազգաց եւ բարգ-
 5 մանութիւնս ժողովրդոց, զայս արգահատութիւնս մաղթողականս նուի-
 րեցի, զոր ներհնաշարեալդ սանմանադրեն գոհաբանութիւնք²:

Բ

- Ազաշեմ զանփոփոխելի տէրութիւն ամենազաւր Հոգւոյդ հզաւրի, ա-
 ռաքեա՛ր զգալ քաղցրութեան քոյ եւ բարեգործեա՛ր ի յանձին եւ յիշխա-
 նական ազդման զգայութեան զամենալից շնորհ քաղմապարգեւ քո
 10 ողորմութեան: Եւ հերկեա՛ր զբանական անդաստան մարմնեղէն կարծ-
 րացեալ սրտիս՝ յընդունակութիւն արգասեաց հոգեւոր սերմանդ: Քում
 ամէնիմաստ էութեանդ խոստովանիմք զամենայն պարգեւս ի մեզ ծաղ-
 ոսուցանես վարդապետս, բարբառեցուցանես համեստ³ եւ բանաս ըզ-
 կեալ եւ անեցեալ, որ ձեռնադրես առաքեալս, լցուցանես մարգարէս,
 15 փակեալ ականջս խլից, որպէս ազգակիցն քո՝ էակիցն Հաւր անդրանիկն

1 Որդի, քոյին գործակցութեամբ ներգործելով զայս ամենայն, քարոզեալ
 գեեզ աստուած հաւասարակից իսկութեանդ Հաւր: Շնորհեա՛ եւ ինձ՝
 մեղաւորիս խաւսել համարձակութեամբ զկենդանարար խորհուրդ ան-
 տեաց Աւետարանիդ՝ հետեւել արագաթոյիշ ընթացիւմ մտաց ընդ անճուս
 20 ասպարէզս քոյինաշունչ կտակարանաց: Եւ ի մատչել իմ ի գլուխ հան-
 դիսի մեկնութեան բանի՝ նախաժամանեցէ՛ առ իս գթութիւն քո՛ խա-
 սելով յիս զարժանն եւ զպիտանիսն եւ զհաճոյսն քո ի ժամանակի, ի
 փառս եւ ի գովեստ աստուածութեանդ քոյ եւ ի լուրիսն շինութեան
 կաթողիկէ եկեղեցւոյ: Կարկառեա՛ ի վերայ իմ զամենամեծ աչ քո եւ
 25 զաւրացո՛ զիս շնորհաւ գթութեանդ քոյ, փարատեա՛ ի մտաց իմոց
 զմէզ մթութեան մոռացութեան՝ ապափնեալ ընդ նմին զխաւար մեղաց,
 ամբառնալ ուշիւ իմաստիցս ի կենցաղոյս երկրէ ի բարձունս: Լուսա-
 տրեա՛ ի յիս վերստին զծագումն անստուեր հրաշից գիտութեան աստու-
 30 ածութեանդ քոյ, հզաւր, արժանի լինել առնել եւ ուսուցանել՝ յարիւնակ
 բարեաց աստուածասէր լողաց: Եւ քեզ ամենայն փա՛ռք յամենայնի՝
 ընդ Հաւրդ ամենակալի եւ ընդ Որդւոյդ միածնի եւ բարեբարի այժմ եւ
 յանվախճան յափտեանս: Ամէն՛:

9.

Իսկ զհաւատոյ սահման բանի ընտրութեան շնորհի կենաց կանոնի
առ համագոյ Սուրբ Երրորդութեանն զայս վարդապետեցի, զոր շափղ
35 կարգիդ վերանկարէ⁵:

35 կարգով փոխադարձ։
Խոստովանիմք եւ դաւանեմք, պաշտեմք եւ երկրպագեմք զգուգափառ միութիւն ամենասուրբ Երրորդութեանն. աստուածութիւն աննառ, միշտ բարի, նշնագոյ, հաւասարապատիւ, անհաս իմաստից թեոց սլացման ի վեր քան զարինակ եւ անդր քան զնմանութիւն, զերազանց գոյով
40 սահմանի անպարագիր բացարձակութեամբ, յոռաշ քան զհիմն յափտեանցս անտարրափակ էութեանց, ստեղծականացս կարգաց, արհմաբանութեամբ անթարգմանելեալ, ամենահարուստ մեծութեամբ յաւետ
պսակեալ. հաստիշ ժամանակաց եւ ուր ի ժամանակի են կերպաւորեալք,
իւնքն պատնառ հանդերձիշ եւ յարմարապէս յարիւնիշ տեսականաց եւ
45 աներեւութից. ո՛չ անուամբ չափեալ եւ ո՛չ յորշորշմամբ նշանակեալ,
ո՛չ որակութեամբ նմանեալ եւ ո՛չ քանակութեամբ կշռեցեալ, ո՛չ արինակաւ ձեացեալ եւ ո՛չ որպիսութեամբ ծանուցեալ, ո՛չ ի թերութենէ տարածեալ եւ ո՛չ ի լրմանէ ամփոփեալ, ո՛չ ուրեք երեքի գրեւեալ եւ ո՛չ ի տեղուշ վայրի երեւեալ։

2

50 Հայր գրութեանց, ունող ամենայնի եւ աստուած հանուրց, որ յերկնի եւ
 որ յերկրի, բաց ի Բանէն միայնոյ, որով զամենայն ինչ ունի, ստեղծիչ եւ
 տուիչ շնչոց ամենից, բաց ի Հոգւոյն իսկակցէ, որով զհամայնն կազմեաց:

6

Մինն յերջանկափառ, համագար ահատուրսենէ երիցն անձնատու-
րեանց, խոնարհեալ ի վերուստ՝ աստուստ ի ստորինս, որ էրն իսկ ի
55 բնէ անբաժ ի ներհնոցս՝ անկապուտ մնալով փառացն աթոռոյ եւ ան-
կարատ՝ դիմացն ծնողին սիրոյ, մտեալ ի սենեակ կուսին արգանդի,
պարզաբար եւ ելեալ անտի յաղաւորաբար մարմին էապես անորոշելի,
անբերի մարդկութեամբն եւ անպակաս աստուածութեամբն. մի Որդի
անբերի մարդկութեամբն եւ անպակաս աստուածութեամբն. մի Որդի
60 սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ
սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ
սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ
սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ
65 սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ
սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ
սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ
սին, արարիչն յեղականումն մարդ ելով ճշմարիտ սկզբնածին։ Անա ոչ

9

Նոյն ինքն, եկեալ կամաւորութեամբ ի խաչն մահու, իբր զգառն ան-
 րատ ի սպանդ վարեցաւ* եւ հանդերձեաց զարեղ ինքնիշխանութեամբ
 70 զարարածոց իւրոց փրկութիւն. չարչարեալ իսկութեամբ կենդանեալ՝
 եղաւ ի շիրմի անորոշելի յաստուածութենէն. եռաւրեայ թաղմամբն ի
 դժոխս սանդարամետականացն վնասելոց բանտարգելիցն փարգեալ
 75 ցուցաւ նորոգումն եւ լոյս: Եւ տարտեալ զտնաւորինականացն զփրկա-
 նաւորն զտնտեսութիւն՝ աստուածապէս վերակենցաղեաց, եւ կառա-
 վարեալ ի թեւ հողմոց, ելեալ ի փերոքէս* ամպով անքննութեան ծած-
 75 կեցաւ⁶. համբարձեալ գեր ի վերոյ ամենայն երկնի՝ նստաւ նոխութեամբ
 յաթոնն իւրական սկզբնածառանգ Հաւրն հաւասարութեան, յորմէ եւ
 բնաւ իսկ ոչ մեկուսացաւ՝ անկորուստ առեցելովն եւ աննուագ սեպհա-

63. *Πιστης*, 29, 28:

68. bu., 59, 7:

74. *Umayyad, 6th, 11:*

կանաւն: Որով եւ եկեացէ ի դատաստան հատուցման՝ քննել զծածկե-
 80 ալսն կշռութեամբ չափոյ արդար իրաւանց, որում սպասեմք եւ յոր
 աղարթեմք, հաւատացեալք յամենայնի ամենայնի ամենակալ տէրու-
 քեան նորա, որ արդարեւ մինն է միայն ի միայնոյն՝ ի միոյն փառակ-
 ցութիւն յաւիտեան երկրպագեալ:

է

Բարեբանեմք միշտ եւ արհնեմք ընդ Որդոյ եւ Հաւր եւ զՀոգի էու-
 85 րեան նոցին, ամենագար, ճշմարիտ, կատարեալ եւ սուրբ, որ յանէից
 գոյացոյց զբոլոր եղեալս ամենայն⁷. ինքնագործ, հոմիշխան երկուցն
 եւս ընդ նմին անեղծ եւ անսահման բազատութեան. որ ինչ պատ-
 նառն առաջին եւ Բանն անաւոր նորին ինքնութեան, նոյն ինքն եւ Հոգին
 90 բարձրացեալ. բարի ինքնակալ, ամենից բաշխիչ զՀաւրն պարգեւս՝ ի
 գովեստ անուան փառաց միածնին: Որ ազդեաց յԱւրէնսն, շնչեաց ի
 մարգարէսն, փշմամբ ազգակցին տպատրեցաւ յառաքեալսն, կերպիւ
 աղանույց ցոյցաւ ի Յորդանան՝ ի մեծութիւն փառաց եկելոյն, փայլեաց
 ի գիրս աւանդականաց, արար հանճարեղս, զարացոյց իմաստունս,
 100 լցոյց վարդապետս, ան արքայութիւնս, ամանդակեաց բազատրս, եւ
 վերակացոս, հրամանատրեաց փրկութիւնս, շնորհեաց ձիւս, հանդեր-
 95 ձատրեաց քաւութիւնս, զմկրտեալսս ի մանն Քրիստոսի⁸ ի բնակութիւն
 իւր մաքրագործեաց. զոր՝ Հայր եւ Որդի, զնոյն եւ Հոգին ներգործեաց,
 եւ ինքն է աստուած, խնկեալ տիրապէս ամենայն յամենայնի:

Ը

Քանզի ոչ նախաբուծելովն յերոռոգութեանն ոք մեծ ինչ, քան զմիան,
 եւ կամ զկնի անուանիլն՝ նուաստագոյն առ նմանն, եւ կամ ի մինն
 100 ասելով՝ խառնակութիւն գոլ դիմացն, եւ կամ յերիցն տրոհումն՝ ուրոյ-
 նութիւն եւ կամացն: Քանզի անմեծար Հայր ամենայնի, եթէ ոչ զԲանն
 ունիցի ինքեան զարութիւն, որպէս ոչ գոլով ընդ նմա Հոգոյն՝ անհա-
 զագ ոմն եւ անկենդան եւ առ ամենայն հրաման նուագեալ: Իսկ Բանն,
 եթէ ոչ անուամբ Հաւրն ծանիցի, որք ոմն եւ կամ լինալ եւ կամ ի մա-
 105 հացոյն ունեմնէ՝ ոչէի: Որպէս եւ Հոգին, եթէ ոչ ի պատմառէն նշանա-
 կեացի, ապաշոյք ոմն քափառեալ եւ իբր զշունչ ինչ անդասելի:

Թ

Այլ եթէ ոք հակառակական բանի յաւակնի կայտել զՀայր ի յիւրմէ
 Բանէն, որ թէ էր երբեմն, յորժամ եւ չէր, եւ անբանութեան բամբա-

սանաւ պատուել վարկանի զվեհին մեծութիւն, եւ կամ սարկութիւն
 110 տացէ բղխողին՝ ոչ բնատաքար գոլով հոգեւոր, որով այլ իմն գոյու-
 քիւն ատար մուծանել եւ կամ ամբոխումն ինչ այլայլական յանարատ
 պատիւ միութեան սուրբ երոռոգութեանն,—զայնպիսիսն քաւամբ
 պարսից հաւատոյ բանից, իբր զդժնդակ դեւս դիմամարտիկս գազա-
 նականս, հերքեալ ի միջոյ՝ ի բաց հալածեմք, եղեալ ի նզովս զնոյնս
 115 ընդ նոսին՝ փակեմք ընդդէմ նոցին զկենացն մուտ եկեղեցա-
 կանս գաւթի: Ուստի գտուր երոռոգութիւնն փառատրեալ ի նոյն տէ-
 րութիւն միակցորդ հասարարութեան, զուգածայն սրբաբանութեամբ,
 հանգունատիպ հարթութեամբ, արհնեալ եւ փառատրեալ յերկնի եւ
 յերկրի, ի ժողովս անդրանկացն եւ յազգս երկրածնացս բանականաց
 120 յաւիտեանս յաւիտեանից: Ամէն:

Ժ

Արդ, զայս գոչումն ծածուկ խորհրդոց՝ կերպատրեւոյ յայսմ մատենի,
 ամենապուր ականջաց մեծիդ աստուծոյ ընծայեցոյցի, սովմբ սպառա-
 զինեալ՝ եւ ապա մտի ի հանդէսն: Այլ ոչ եթէ կարատեալ իմոյս ինչ
 ձայնի այսու մեծանաս, որ մինչ չեւ ստեղծեալ էր քո զամենայն⁹ նախ
 125 քան զիսնեւն երկնի փառաբանչաւն անմահից եւ երկրաստեղծս բա-
 նաւորաւ, դու քեզն ի քումդ լրութեան¹⁰ փառատրեալ իսկ էիր,—այլ
 զի զմերժեալս՝ զիս յարգեսցես, աննառ քաղցրութիւն, նաշակել զքեզ
 քանիս հաղորդութեամբ: Իսկ զի՞նչ պարտ իցէ ըստ արքունական հը-
 րամանիդ՝ կենաց կանոնիդ ասել Ադոնայի տէր, եւ զհրամայեալ պա-
 130 տուէրդ ոչ առնել¹¹: Որ ինձէն իսկ զիս՝ զոսկեղէն տախտակս խաւսուն,
 եւ խորտակելն է իրաւցի, եւ ես տխրատեսակ մեռով զերկրորդն նը-
 մանութիւն առեալ հայրայրքեմ: Այլ արդ, քանզի քազմաւ պաղատե-
 ցայ դուստտաւ խանդաղատականաւ¹³, որ ոչ է գրեալ ի յայս կարգ
 135 ձայնի, լո՛ւր, բարեգութ, ըստ սմին քանի այնմ ամենայնի: Եղիցի՛ եւ
 այս աղերս բարբառոյ հայցման աղաթից յաղեալ ընդ նոսին, բերես
 ի մաքրոց եւ ի կամարարից այս նուէր հացի պանից բաղարչոց՝ իւղով
 զանգեւոյց ի սեղան փառացդ քոց մատիցէ¹⁴:

ԺԱ.

Այլ դու, բարեբար եւ յամենայնի մարդասէր, Քրիստոսդ մի աստուծոյ
 140 միոյ, հգաւր եւ ամենակալ, որ յաղթես գրութեամբ խնամոց քաղցրու-

- քեան քոյ ոչ հասարակականաց միայն մարդկութեանս իմոց գոյակցաց,
առ որս յալէտ է ամբոխութիւն եւ բիրամասնեայ հակառակութիւն, այլ
եւ հրեշտակացն անախտականութեան, նաեւ եւս քան զայս՝ սրբասնե-
լոցն անարատութեան, յորոց մի էր եւ Հեղիա¹⁵, որոյ ցոյցք խստու-
145 քեանն ի Քորէք լերինն նշանակեցաւ յերիս արինակս՝ ի շարժումն մեծ,
ի հողմն ուժգին, ի հուրն կիզանողական¹⁶, — իսկ քոյդ հեգութիւն եր-
կայնմտութեան՝ ի հանդարտութիւն մեղմութեան ապոյն քաղցրու-
թեան¹⁷, քանզի կամաց ողորմութեանց դու միայն ես, ըստ գրեցելումն¹⁸:
Վասն զի թէ եւ հանոյք գտան մեռասերես առաքինութեամբն յեղանա-
150 կեալ յայլ նմանութիւն վերնային, սակայն երկրածինք եւն եւ նոքա,
ընտրեալք ի մարդկանէ: Իսկ դու ոչ ունիս շարանալ, իսկութեամբ բա-
րիդ, յամենայնի արհնեալդ, ամենեւին փրկութիւնդ, ամենայնի հան-
գիստդ, համայնից անդորրութիւնդ, համարէն ախտացելոց դեղ առող-
ջութեան, աղբիւր ջրոյ կենդանոյ, ըստ Երեմիայ*:

ԺԲ

- 155 Դա՛ւճ առ իս եւ ողորմեա՛ ինձ, որ այնքան ծարաւես, պասիս,
կարաւոդ աստուած, իմում փրկութեան, մինչ զի զուարթնոցն երկնից
անմահից արհնաբանողաց բան իմն ընծայեցեր մարդկարէն փրկական
քանանայապէս եւ քաղապետաբար՝ անեղծական յարակայութեամբ
մշտնջենաւոր պաղատանս արհնեալդ քո գրութեան ի մերոց դիմաց
160 կենցաղականաց՝ վասն իմ լինելոյս հաշտութեան մաղթել՝ ողորմեա՛
Երուսաղեմի¹⁹, որ է լուսաւոր խորհուրդ յայց ելանելոյ մեծիդ յայտնու-
թեան առ հրեշտակականն քափուր տեղի ստորանկեցելոյ ի ձեռն մարդ-
կան՝ քո կցորդութեամբ աւետարանեալ առակաւ այս արինականս
Երուսաղեմի:

ԺԳ

- 165 Արդարեւ լուար, բարեգութ, անսացեր, քազաւոր,
Ունկնդրեցեր, կեանք եւ յոյս, ի միտ առեր, երկնաւոր,
Յարգեցեր, հզաւ, նկատեցեր, ծածկազէտ, տեսեր, խնամակալ,
Կարեկցեցեր, անպատում, խոնարհեցար, միշտ բարձրեալ,
Նուաստացար, ահաւոր, յայտնեցար, աննառ,
170 Ամփոփեցար, անսահման, քանակեցար, անքնին,

- Մածար, հառազայք, մարդացար, անմարմին,
Շաւշափեցար, անքանակ, կերպատրեցար, անորակ,
Լցեր իսկապէս զաղաշողացն բաղձանս:
Դու իսկ եղեր քշուստացելոյս՝ ինձ, ձայնի զուարթնոցն,
175 Բարի բարեխաւս, միջնորդ կենդանի²⁰,
Պատարագ անմահ, սպանդ անվախնան,
Նուէր մաքրութեան, ողջակէզ անծախ, բաժակ անսպառ:
Ահա, ողորմած, մարդասէր, արհնեալ,
Միշտ կատարեցես առ մեղուցելոյս զբարեբաստութիւն
180 Կամաց քոց կենդանատուաց, գովեալ երկայնամիտ:
Եւ քեզ վայել է փառք յափտեանս:
Ամէն:

ԲԱՆ ԼԵ

ՎԵՐՍՏԻՆ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ ԿՐԿԻՆ ՀԵԾՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐԻՆ
ՀՍԿՈՂԻ ԱՌ ՆՈՅՆ ԱՂԵՐՍ ՄԱՂԹԱՆԱՅ ԲԱՆԻ

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻՅ ԽԱԻՍՔ ԸՆԴ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Ա.

- Եւ արդ, տէր զարութեանց,
Մեծութիւն անեղ, անտարակոյս տեսաւորութիւն,
Կամք ամէնարձակ, առատութիւն անպակաս,
Ո՞վ ոք զարեցէ տանել հանդիսի պարեգութեամբ
5 Ի միոյ կարուածոյ ցաւոյ քումդ բարութեան,
Որ ցանկ դեգերիս պատրաստել պատեառս հնարից իմում
փրկութեան:
- Եւ զոր մեծն է՝ գրեցից պատմել յապառնիսն:
Քանզի ոչ անուանեցար հրեշտակասէր՝
Եւ որ զպետութիւնս նոցունց հաստատեցեր,
10 Այլ եւ զերկինս դամբարաւ նոցին՝ զմատանց քոց գործ՝,
Ոչ գրեցեր երբէք ի սիրել զնոսա,
Այլ առեր ի պատի մեծաց զովեստից՝
Առաջին դասեալ զմարդասիրութիւնն:
Վասն որոյ կրկին մեծացուցեր քեզ անուն աննաւ՝ ի խորհուրդս
սուկալիս.
- 15 Ձերկնայինս լուսկերպիցն կոչեցեր զնոսին

- Սպասաւորս եւ գլխաւորս յատուկ մատակարարութեանց²,
Իսկ զստորնային ծնունդս մահկանացուաց
Տիրական եւ աստուածական պաշտելի անուամբդ պերնացուցեր.
Անցեալ վերստին ըստ սահման կշռութեան չափոյ՝
20 Լայնեցեր քեզ կտակս քոց հանից անբաւից
Ջանապակ ծորմանն ծայրագունին վերնում բարութեանն:
Եւ եւ ի մարդանալդ քո՝ միդ յէութենէ,
Ոմանց՝ վասն ինքեանց, եւ կիտոց՝ վասն այլոց
Ձեղեր առատութեամբ զտուրս կենաց, արուեստս բազմաւիճակս,
25 Սքանչելիս աստուածագործս, նշանս նշմարտատեսիլս:
Որպէս զի թէ անդամալուծին՝ պակասելոյն ի հաատոց,
Հոգաբարձացն առաջարկութեամբ զցոյցս յուսոյն՝ գրացեալ
ողորմեցար³,—
- Եւ ո՛րչափ զարեցէ առաւել բան քո ամենակար՝
Առ ախտալից մարմնոյս մաքրութիւն աղաղակողիս հառաչման:
30 Քանզի արդարեւ մեծ են չափք հրաշից՝,
Քան զանմաքեալս հոգի սուրբ հաստել,
Զլուացեալս պատկեր անտիրելի աղտոյ ներգործել,
Նա զի եւ Երկրորդս, առաւելութեամբ յաւազանին շնորհ յանախեալ,
Զփառսն հայրենի բարձրացուցանէ:
- Բ.
- 35 Դու ես, տէր, որ սրբես զմեզ⁴,
Որպէս ընտրեցելոյն քոյ հախտապարեցեր՝ Մովսէսի⁵:
Դու ես, որ ի մեղս եւ յանարեւնութիւնս
Վերակացու եղեր տոհմին Յակոբայ,
Մինչ յեգիպտացոցն երկրի ընդ խաւարն հեքանոսաց
ընտանեանային⁶:
- 40 Դու ես, որ արեւնագէտ առհես զմեղաւորս ի հանապարհի*,
Ըստ բանի երգողին Դաւթայ:
Դու ես, որ փոխաւորես զգարեղէն սրտից կարծրութիւն
Ի լոյծ կակղութեան մարմնոյ գոյութեան՝ բանի ընդունելութեան⁷:
Դու ես, որ բաւես ընձեռել սիրտ այլ եւ հանապարհ մի՝
45 Երկնչել ի քէն զբովանդակ կենացն սահման*:
Դու ես, որ տաս զերկիւղ քո ի միտս խստութեան՝
Առ քեզ ուշ ունել հաւատովք, ըստ մարգարէիցն ձայնի⁸:

40. Սաղմ., ԻԳ, 8:

45. Երեմ., ԼԲ, 39:

Գ

- Զարհնեալ քո շրթանցդ զաշխարհաստեղծ բերանոյդ
 Զաստուածեղէն անձրեացդ զկեցուցանողդ կարօած
 50 Մատո՛ լսելեացս դրանց¹⁰ բացարան,
 Որով զաձին խորամանկութիւն բանասերկութիւն թունից բարձցես եւ
 Լմենակալդ ձեռաւ գիսասականացս շարժողական գործի
 Լմբոնեալ՝
 Ազդեա՛ զաւրութիւն ձայնի,
 Որ տաս բնաւից ընտրութիւն բանի,
 55 Զի դաստիարակեալ զպատշաճականն՝
 Մի՛ յանդգնաբար խաւսելով իբր զնախնին¹² լփայց ի յաւոյդ
 եւ անբանութեան մատնեցայց՝ վանեալ յորսողէն¹³:
 Լուսաւորեա՛ վերստին զխաւարեցեալ հագոյս աշս
 Կենդանաբաշխ աշոյդ կարկառամար,
 60 Զի մի՛ համարձակութեանն շիջեալ լապտեր շնչմամբ վիշապին՝
 Ի ներքոյ գրուանին ստորածածկեցայց¹⁴:
 Բա՛րձ զանաւեճութիւնս իմ, տէր, եւ ընկեա՛ ի խորս ծովու,
 Որ է փոքր առակ մեծութեան քումդ անբաւութեան,
 Ըստ մարգարէին, զիմս ընկղմել շարութիւն¹⁵:
 65 Կանգնեա՛ կործանեալս անձին նշան վստահութեան,
 Զի մի՛ յուսահատութեանն կոթող կառուցեալ՝ զծածկեցելոցն
 Բա՛ց, հզար եւ գրած, զքոշկարանիդ կենաց վարդապետարան,
 Զի զառ ի ներքոյսն մշակութեան կորուսչին սերմանց՝
 Մանգաղաւ կամացդ հուպ առ արմատ խուզեալ հնձեցես¹⁶:
 Բողոքեցէ:

Դ

- 70 Դէմ եղեալ հետեւեալ առ քեզ,
 Բոլորիցդ աստուած, պետրոսեան արինակութեամբն,
 Ի կենցաղիս ծովու մեղանացս ալեաց ընկլուգայ¹⁷.
 Մատո՛, ժամանեա՛ զաշոյ կեցուցիշ յազնականութիւն ինձ՝
 Ընդ փաննունայն ձայնի ի խորոց սրտիս պաղատիմ.
 75 Սովեցելոյս ասպակասպաս¹⁸, կաղկանձողական՝ ամենաթշուառ
 Ապրո՛ւստ կերակրոյ փշրանաց հացի վտանգաւորիս,

- Ի բազմազեղդ քո սեղանոյ մասնաւորեցես:
 Արա՛ փրկութիւն նիւթոյ խորանիս՝ որդոյս դառնութեան,
 Որ եկիր խնդրել եւ կեցուցանել զիս՝ զկորուսեալս²⁰:
 80 Զի քո է մեծութիւն, յաղթութիւն եւ զաւրութիւն,
 եւ դու ես փառութիւն եւ բժշկութիւն, նորոգութիւն եւ երանութիւն,
 եւ քեզ վայել է փառք եւ երկրպագութիւն յափտեանս:
 Ամէն: